

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MADANIYAT VA SPORT ISHLARI
VAZIRLIGI**

O‘ZBEKISTON DAVLAT SAN‘AT VA MADANIYAT INSTITUTI

“KINO TELEVIDENIYE VA RADIO SAN‘ATI FAKULTETI”

“IJTIMOIY-GUMANITAR FANLAR” KAFEDRASI

“O‘ZBEKISTON TARIXI”

Fanidan

O‘QUV-USLUBIY QO‘LLANMA

TOSHKENT – 2017

О'quv-uslubiy majmua O'zDSMI Badiiy, O'quv-uslubiy kengashining 2017yil __ _____dagi __- sonli qarori bilan tavsiya etilgan.

Ўқув-услугий кўрсатма «Кино, телевидение ва радио санъати» факултети илмий кенгаши мажлисининг 2017 йил № _____ сонли қарори билан тасдиқланган.

Ўқув-услугий кўрсатма «Ижтимоий-гуманитар фанлар» кафедрасининг 2017йил __ _____№ _____ сонли қарори билан тасдиқланган.

Tuzuvchi:

t.f.n. Z.S.Isokov

KIRISH

O'zbekistonning davlat mustaqilligini qo'lga kiritishi tufayli xalqimizning asriy orzusi ushaldi, o'z taqdiri va kelajagini o'zi yaratadigan bo'ldi. Tarixan qisqa davrda jamiyatimiz ijtimoiy-siyosiy hayotining barcha sohalarida keskin burilish yasaldi. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish, faol demokratik yangilanishlarni amalga oshirish bilan bog'liq qator islohotlar o'tkazildi. Jumladan, ana shu buyuk o'zgarishlarni asrlar davomida orzu qilgan xalqimizning ko'hna tarixiga bo'lgan munosabati tubdan o'zgardi.

Zero, Prezident Islom Karimov ta'kidlaganidek: "O'z tarixini bilmaydigan, kechagi kunini unutgan millatning kelajagi yo'q". Ayniqsa, bugungi murakkab globallashuv davrida ma'naviyat sohasida vujudga kelayotgan dolzarb muammolar, xalqimiz ma'naviyatini asrash va yanada yuksaltirish, yosh avlodning qalbi va ongini turli zararli g'oya va mafkuralar ta'siridan saqlash va himoya qilishda Vatan tarixini har tomonlama va chuqur tadqiq etish, birlamchi manbalarga tayanib talqin etish, kelajak avlodga haqiqiy tariximizni o'qitish orqali ularni yuksak ma'naviyatli shaxslar etib tarbiyalash dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimiz tarixida yangi davr - mustaqil taraqqiyot davri boshlandi. Xalqimiz demokratik huquqiy davlat va ochiq fuqarolik jamiyati qurish yo'lida dastlabki sinovlardan o'tdi. Istiqlol yillarida yurtimizda milliy ma'naviyatimizni tiklash, uni zamon talablari asosida rivojlantirish bo'yicha ulkan ishlar amalga oshirildi. Demokratik islohotlar tobora chuqurlashib bormoqda. Yangi jamiyat qurish, avvalo, yoshlarga, ularning ma'naviy dunyosi, kasb-mahoratiga bog'liq. Binobarin, yosh avlodda milliy g'oyani, yuksak ma'naviy fazilatlarni shakllantirishda, milliy ong va sog'lom fikrni uyg'otish, ularni Vatan, xalq va istiqlol taqdiri uchun g'oyaviy kurashchanlik ruhida tarbiyalashda, yuksak ma'naviyatli komil inson bo'lib shakllanishida, shuningdek, xalqimizning ma'naviy yuksalishi yo'lida "O'zbekiston tarixi" fanining ahamiyati katta. Ushbu fanning barcha oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlari hamda maktablarda o'qitilishi ham ana shu yuksak ahamiyat bilan belgilanadi.

Fanning maqsadi va vazifalari

Fanni o'qitishdan maqsad - yosh avlod ongida insoniyat uchun eng muhim bo'lgan ma'naviyatni shakllantirish hamda yanada yuksaltirish, ular ongida yuksak ma'naviy fazilatlarni shakllantirish jarayonida milliy ong va sog'lom fikrni uyg'otish, tarixiy xotiraning yoshlarimizni Vatanga sadoqat hamda millatparvarlik ruhida tarbiyalashdagi mislsiz ahamiyatini ifoda etish, o'z taqdiri va kelajagini barpo etadigan yosh avlodni yangi jamiyatni yanada rivojlantirishga yo'naltirilgan g'oyalar asosida tarbiyalashga qaratilgan.

Fanning vazifasi:

1. Vatanimiz hududlarida eng qadimgi davrlardan boshlab bo'lib o'tgan tarixiy-madaniy jarayonlarni xolisona hamda manbalarga tayangan holda tahlil qilish, o'rganish, ularning sabablari va mohiyatini ochib berish;

2. tarixning turli davrlarida mamlakat iqtisodiy va madaniy ravnaqi uchun fidoyilik qilgan davlat arboblari, ulug‘ sarkardalar, ilm-fan hamda madaniyat namoyandalari, milliy qahramonlar faoliyatini xolisona baholash asosida yoshlarimizni millatparvarlik ruhida tarbiyalash;
3. tarixiy xotira asosida yoshlarimizni "Biz hech kimdan kam emasmiz va kam bo‘lmaymiz" g‘oyasi ruhida tarbiyalash;
4. hozirgi kunda mamlakatimizda o‘tkazilayotgan islohotlar va juda ko‘plab bo‘layotgan zamonaviy o‘zgarishlar mohiyatini, huquqiy-demokratik jamiyat qurish yo‘lidagi yangiliklarni, O‘zbekistonning jahon hamjamiyatga integratsiyalashuvi jarayonlarini yoshlarga yetkazish.

O‘zbekiston tarixini yoritishning nazariy-metodologik asoslari

Vatan tarixini yoritishda nazariy-metodologik asoslarni bilish katta ahamiyatga ega. Ilmiylik, xolislik, tarixiylik metodlari tarixni yoritishning asosiy kaliti hisoblanadi.

Birinchidan, yaratilgan o‘zbek xalqi va uning davlatchiligi tarixi konsepsiyasi asosida tarixni davrlarga bo‘lish va ularni chuqur tahlil qilish lozim. Eng asosiy vazifalardan yana biri – mustaqillik davrida yaratilgan yangi tadqiqotlar asosida obyektiv tarixni o‘rgatishni tashkil qilishdir.

Ilmiylik bilan bir qatorda xolislik turadi. Bunda tahlil qilinayotgan har bir tarixiy voqeag‘hodisalarni xolis, haqqoniy ravishda o‘rganish yoki tarixnavisning xohishg‘irodasidan tashqarida, voqeag‘hodisalar qanday sodir bo‘lgan bo‘lsa, shundaligicha yoritish ko‘zda tutiladi. O‘ar bir tarix yozuvchi kishi shaxs sifatida o‘zining fikrig‘mulohazalari, idroki va boshqa hisg‘tuyQular orqali atrofni o‘rab turuvchi muhit bilan uzviy ravishda bo‘liq. Bu bo‘liqlik unga o‘z ta’sirini o‘tkazadi.

Xolislik talab qiladigan qoidalar shundan iboratki, ushbu yo‘nalishda tarixiyg‘madaniy taraqqiyotni (tarixning turli davrlarida) o‘rganish jarayonida bo‘lib o‘tgan yoki shu taraqqiyot bilan bo‘liq bo‘lgan jamiki voqeag‘hodisalarni hech bir o‘zgarishlarsiz, qanday bo‘lib o‘tgan bo‘lsa, o‘sha holatda talqin va tahlil etish, tekshirish va xulosalar chiqarib yaxlit holga keltirish o‘ta muhimdir. Bu holatda aniq manbaviy asoslarga tayanish, tarixiy jarayonlarning o‘zaro chambarchas bo‘liqligini asoslash lozim bo‘ladi. Bu jarayonda hududlar o‘rtasidagi rivojlanish jarayonlarini o‘zaro solishtirish, qiyoslash va taqqoslash faqat ijobiy natijalar berishi tabiiy holdir.

Komil insonni tarbiyalashda tarixning roli

Shrta Osiyo yagona bir makon. Yoshlarimiz bu yerda yashaydigan xalqlarning barchasini xurmat qilishida ushbu fanning o‘rni beqiyos. «Ma’naviyatini tiklashi, tugilib o‘sgan yurtida o‘zini boshqalardan kam sezmay, boshini baland ko‘tarib yurishi uchun insonga, albatta tarixiy xotira kerak. Tarixiy xotirasi bor insong‘irodali inson. Kim bo‘lishidan qat’iy nazar, jamiyatning har bir a’zosi o‘z o‘tmishini yaxshi bilsa, bunday insonlarni yo‘ldan urish, har xil aqidalar ta’siriga olish mumkin emas. Tarix saboqlari insonni hushyorlikka o‘rgatadi, irodasini mustahkamlaydi». Respublikamiz Prezidenti Islom Karimov qalamiga mansub ushbu so‘zlar komil insonni tarbiyalashda Markaziy Osiyo tarixini xolisona va haqqoniy o‘rganish naqadar muhim ekanligining dalilidir. Har

tomonlama yetuk, komil insonni tarbiyalashda Markaziy Osiyo tarixining o'rnini kattadir. Komil inson tushunchasiga Yurtboshimiz yana shunday ta'rif beradilar: «Komil inson deganda biz avvalo ongi yuksak, mustaqil fikrlay oladigan, xulq-atvori bilan o'zgalarga ibrat bo'ladigan bilimli, ma'rifatli kishilarni tushunamiz. Ongli, bilimli odamni oldig'qochdi gaplar bilan aldab bo'lmaydi, u har bir narsani aqlg'mantiq tarozisiga solib ko'radi, o'z fikr-o'yi, xulosasini mantiq asosida ko'rgan kishi yetuk odam bo'ladi».

O'quv jarayonidagi o'rnini va aloqadorligi

Milliy mustaqillik jamiyat hayotining barcha sohalarida asta-sekin amalga oshiralayotgan poklanish, ayniksa ma'naviy hayot sohasida yaqqol namoyon bula boshladi. Xalqimiz uzligini, uz tarixini anglay boshladi. Chunki ma'naviyatni o'rganish tajribalari ko'rsatadiki u ko'p qirrali tushuncha bolib uz ichiga juda ko'p masalalarni qamrab oladi. Ana shu masalalarning boshqa ijtimoiy fanlarda o'rganilmaydigan yoki kam o'rnatilayotgan qirralarini bir tizimga keltirishni taqozo qilmoqda. Ammo uni amalga oshirish oson emas. Bu dasturni tuzishda hisobga olinishi kerak bulgan birinchi masala bulsa, ikkinchidan mamlakatimiz taraqqiyoti va milliy tiklanishimizning hozirgi bosqichda yuzaga kelgan yangi dolzarb masalalardan kelib chiqqan holda talaba yoshlar ma'naviyatini rivojlantirish, ularni komil inson qilib tarbiyalashning yangi uslublari va omillarini izlab topish hamda ularni dasturda aks yettirish ham zarur bo'ladi.

“O'zbekiston tarixi” fanidan mashg'ulotlarning mavzular va soatlar bo'yicha taqsimlanishi:

T/r	Mavzular nomi	Jami soat	Ma'ruza	Seminar	Mustaqil ta'lim
		116	36	36	44
1	Кириш. O'zbekiston tarixi fani predmeti, uni o'rganishning nazariy-metodologik asoslari, manbalari va ahamiyati. Markaziy Osiyo jahon sivilizatsiyasining ajralmas qismi.	6	2	2	2
2	O'zbek davlatchiligining shakllanishi va dastlabki taraqqiyot bosqichlari.	14	4	4	6
3	O'zbek xalqining etnik shakllanishi. Buyuk ipak yo'li	6	2	2	2
4	V-XII asrlarda o'zbek davlatchiligi va ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy hayot	10	2	2	6

5	IX-XII asrlarda O'rta Osiyo xalqlari hayotida yuz bergan uyg'onish davri. Fan va madaniyat yuksak ravnaqi.	8	2	2	4
6	Mo'g'ullar istilyosi va zulmiga qarshi kurash. Jaloliddin Manguberdi-Vatan himoyachisi.	6	2	2	2
7	Temuriylar hukmronligi davridagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayot. O'zbek davlatchiligining Amir Temur hukmronligi davrida yuksalishi.	12	4	4	4
8	O'zbekiston hududlarining xonliklarga bo'linib ketishi, uning sabablari va oqibatlari.	6	2	2	2
9	O'zbek xonliklarining Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi. Mustamlakachilik zulmiga qarshi milliy ozodlik harakati. Jadidchilik.	6	2	2	2
10	Turkistonda sovet hokimiyatining o'rnatilishi va unga qarshi qurolli harakat.	6	2	2	2
11	Sovet hokimiyatining O'zbekistonda amalga oshirgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy tadbirlari va ularning mustamlakachilik mohiyati. O'zbekistonning ma'naviy-madaniy qaramligi va uning oqibatlari. Qatog'onlik siyosati.	6	2	2	2
12	Ikkinchi jahon urushi yillarida o'zbek xalqining fashizm ustidan qozonilgan g'alabaga qo'shgan hissasi.	6	2	2	2
13	Sovet davlatida ma'muriy buyruqbozlik tuzumining kuchayishi va inqirozi davrida O'zbekiston (1946-1991 yy.)	6	2	2	2
14	O'zbekistonda davlat mustaqilligining qo'lga kiritilishi. Demokratik huquqiy	6	2	2	2

	davlat va fuqarolik jamiyati asoslarining barpo etilishi.				
15	Mustaqillik yillarida O'zbekistonning iqtisodiy, ma'naviy-madaniy taraqqiyoti.	6	2	2	2
16	O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvi.	6	2	2	2

1-mavzu. O'zbekiston tarixi fani predmeti, uni o'rganishning nazariy-metodologik asoslari, manbalari va ahamiyati. Markaziy Osiyo jahon sivilizatsiyasining ajralmas qismi.

Режа:

1. O'zbekiston tarixining fan sifatidagi o'rni, fanni o'qitishning maqsad va vazifalari. Uning predmeti va o'rganish obekti.
2. O'zbekiston tarixi fanining g'oyaviy nazariy asoslari va metodologik tamoyillari.
3. O'zbekiston tarixini davrlashtirish masalasi va o'tmishni o'rganishda moddiy va yozma manbalarning o'rni hamda ahamiyati.
4. Vatan tarixining komil insonni tarbiyalashdagi ahamiyati.
5. Antropogenez jarayoni. Insoniyatning dastlabki ajdodlari.
6. Ibtidoiy jamoa tuzumi davrida O'rta Osiyo.
7. Mil. avv. XII-IV ming yilliklarda O'rta Osiyo.
8. Metall ishlatilishga o'tilishi va bronza davri yutuqlari.
5. "Avesto" -tarixiy manba sifatida.

O'zlikni anglash-tarixni bilishdan boshlanadi. Tug'ilib o'sgan yurtida o'zini boshqalardan kam sezmay boshini baland ko'tarib yurishi uchun insonga albatta tarixiy xotira kerak... Tarixiy xotirasi bor inson-irodali inson Kim bo'lishidan qat'iy nazar, jamiyatning har bir a'zosi o'z o'tmishini yaxshi bilsa, bunday insonlarni yo'ldan urish, xar-xil aqidalar ta'siriga olish mumkin emas. Tarix saboqlari insonlarni hushyorlikka o'rgatadi, irodasini mustahkamlaydi. Inson uchun tarixdan judo bulish – xayotdan judo bulish demakdir. Tarix - xalq ma'naviyaning asosidir. (I.Karimov) yuqoridagi jumalardan o'z tarixini bilish, o'zlikni anglashda, o'tmish saboqlaridan xulosa chiqarib, kelajak yaratishda naqadar muhim ekanligini anglash qiyin emas. Kishilik jamiyati qaror topganidan buyon odamzod avlod-ajdodlari kimligi, qanday hayot kechirganligi, nasl-nasabi, o'zi tug'ilib voyaga yetgan zamin, Vatanining o'tmish tarixini bilishni istaydi. Dunyodagi barcha xalqlar o'z tarixini muqaddas deb biladi va uni sevib o'rganadi. Har bir xalqning tarixi, uning shonli sahifalari ham, fojiali davrlari ham o'sha xalqning o'zi uchun qadrli. Tarixni o'rganar ekan, inson undan birinchi galda ma'naviy ozuqa oladi, ajdodlarning bosib o'tgan yo'llarini tahlil qilib, ularning yutuqlaridan faxrlanadi, tarixda yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklardan o'zi uchun muhim saboqlar chiqaradi, kelajak haqida mushohada yuritadi. Shu bilan

birga har bir xalqning tarixi umuminsoniyat tarixining ajralmas qismi bo'lib, o'z tarixini sevgan inson boshqa xalqlar tarixiga ham hurmat ko'zi bilan qaraydi.

O'zbekiston tarixi fani Vatanimizning ijtimoiy taraqqiyoti va o'tmishga oid har xil voqea-hodisalarning izchil rivojlanishini, ularning qachon, qayerda, qanday holatda yuz berganligi, mamlakatimiz hududida insoniyatning paydo bo'lishi va uning tadrijiy-evolyusion rivojlanish jarayoni va boshqalarni o'rganadi. Shu bilan birga O'zbekiston tarixi umumjahon-insoniyat tarixining ajralmas qismi hisoblanadi. O'zbekiston tarixi fani mana shu voqeliklarni boshidan kechirgan qadim va yaqin ajdodlarimizning hayoti qanday bo'lganligi, jahon tarixi taraqqiyotiga qo'shgan hissalarini xolisona va haqqoniy o'rganadi.

O'zbekiston tarixi fani mustaqil fan sifatida boshqa ijtimoiy va tabiiy fanlaridan farqlanib turadi. Shuningdek, u barcha fanlar orasida o'zining alohida o'rni va mavqeiga ega. Chunki, u barcha fanlar tarixini ham o'z ichiga olgan holda ularning rivojiga katta ta'sir etadi. O'zbekiston tarixi fani o'z xususiyatiga ko'ra,

1. birinchidan, mamlakatimiz hududida eng qadimgi davrlardan boshlab hozirgi kunga qadar kechgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlar yaxlitlik, uzviylik va o'zaro aloqadorlikda o'rganiladi.
2. mamlakatimiz hududida kechgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy jarayonlar;
3. ishlab chiqarish kuchlari va vositalarining takomillashib borishi;
4. til va yozuv, ilm-fan va madaniyatning rivojlanishi;
5. davlat boshqaruv shakllari va evolyusiyasi;
6. etnik jarayonlar, urf-odat va rasm-rusumlar;
7. diplomatiya va elchilik aloqalari;
8. sulolalar, tarixiy geografiya;
9. milliy ozodlik harakatlari;
10. din, mafkura va turli g'oyalar;
11. buyuk tarixiy shaxslar, davlat arboblari va boshqalar

O'zbekiston tarixi fanining o'rganish makoni-obekti O'zbekistonning tarixidir.

Obekt aniq tarixiy davr, makon, zamon va geografik mintaqaviy chegaralar, ma'lum bir xalq, millat, mamlakat tarixi bilan bog'liq bo'lib, shular doirasidagi voqea va hodisalarning bir butun va yaxlitlikda o'z ichiga oladi. Predmet esa mana shu bir butun obekt ichidagi aniq tarixiy-madaniy, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlardan iboratdir.

Fanning asosiy maqsadi O'zbekiston tarixini o'qitish orqali o'quvchilar yurtimiz hududida kechgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni mustaqil tahlil qilishga o'rganadi, mazkur jarayonlarning rivojlanish qonuniyatlari, sabab va oqibatlarini tushunib hamda ochib berish orqali yoshlarning ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish, ularning ma'naviy-ma'rifiy salohiyatlarini yuksaltirish ajdodlar an'analariга sadoqat, milliy o'zlikni anglashga o'rgatish asosiy maqsad qilib belgilanadi. Fanning asosiy vazifasi O'zbekiston tarixi fani jahondagi ilg'or, taraqqiyparvar, demokratik kuchlar hamda davlatlarning tajribalarini umumlashtirish asosida xalqimizda yangicha ijtimoiy-siyosiy dunyoqarash madaniyatini shakllantirish, taraqqiyotning umum e'tirof etilgan tamoyillariga asoslangan yo'llarini to'g'ri belgilab olishga ko'maklashish, o'tmish xatolarini

takrorlamaslik, ulardan zarur saboqlar chiqarish, taraqqiyotga, millat kelajagiga xavf soluvchi asosiy omillarni oldindan ko'ra olish va ularni o'z vaqtida bartaraf etish, qo'shni va dunyo xalqlari bilan hamjihatlikda, tinch totuv yashashini ta'minlash

Tarix fani boshqa, ayniqsa, ijtimoiy-gumanitar fanlari bilan mustahkam va uzviy aloqa birligida rivojlanadi. Shuning uchun ham, tarixchilar falsafani, adabiyot va tilni, dinshunoslikni va boshqa fanlarni bilmay turib, haqqoniy tarixni to'la yoritib berolmaydilar. Shuni ham aytish lozimki, tarix bilan boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlarning o'rganish obekti bitta ya'ni jamiyatdir. Predmeti esa inson va tabiat. Shuning uchun ham boshqa fanlar tarix fani taraqqiyotiga, tarixiy haqiqatlarning ro'yobga chiqishiga bevosita yordam beradi. Shuningdek, tarix fani ham boshqa soha fanlari rivojiga katta ta'sir etadi. Ammo, shuni ham ta'kidlash joizki, tarix boshqa fanlarni, shuningdek ijtimoiy-gumanitar fanlarning ham tarixidir. Chunki boshqa fanlarning hammasi ham, tarix mahsulidir.

Xulosa shuki, tarix fani ya'ni, O'zbekiston tarixi millat va Vatan taqdirini ravnaq topishida muhim ahamiyatga ega. Masalaning mohiyati shundaki, birinchidan, ijtimoiy-gumanitar fanlarning rivojlanishi har jihatdan tarix fanining naqadar haqqoniy bo'lishiga bog'liqdir. Chunki ular tarix bilan bevosita bog'liq. Ikkinchidan, tarix falsafasi qanchalik to'la va ravon yuzaga chiqsa, boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlarning mazmun va mohiyati hamda ta'sirchanligi ham shuncha yuksak darajada bo'ladi. Tarix falsafasi deganda, tarix ya'ni o'tmish tajribasi va sabog'idan to'g'ri xulosa chiqara olish tushuniladi. Boshqacha aytganda, o'tmish-tarixga qarab, kelajakni to'g'ri belgilay olish ham tarix falsafasini anglashni bildiradi.

O'zbekiston tarixi fanining metodologik ilmiy-nazariy asoslari va usullari

O'zbekiston tarixi fani ham o'zining metodologik ilmiy-nazariy asoslari va tamoyillariga ega. Bular O'zbekiston tarixi fanining asosini tashkil etib, uni rivojlanishi, jamiyat va millat manfaati yo'lidagi nufuzini ortib borishi uchun o'ta muhim ahamiyatga ega. Eng muhimi, ilmiy-nazariy tamoyillar O'zbekiston tarixining haqqoniy yozilishi, tarixiy haqiqatni yuzaga chiqishiga xizmat qiladilar.

Tarixiylik tamoyili deganda ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarni tarixiy jihatdan davriy ketma-ketlikda, o'zaro aloqadorlikda, yaxlit tarixiy jarayon sifatida, o'rganilayotgan zamon ruhi, axloqiy va huquqiy meyorlari, hayot mezonlari nuqtai nazaridan talqin qilish va sharhlash tushuniladi.

1. **Xolislik tamoyili** o'rganilayotgan tarixiy jarayonlar xolis va betaraf o'rganilishini, voqea va hodisalarni biror g'oya yoki mafkura nuqtai nazaridan sharhlamaslikni, tarixiy jarayonlarni qanday bo'lsa shundayligicha qabul qilish va o'rganishni, yutuqlar bilan birga yo'l qo'yilgan kamchiliklardan ham ko'z yummaslikni, tarixni bayon qilishda ehtiroslarga berilib ketmaslikni, tadqiqotchining g'oyaviy, siyosiy, mafkuraviy, diniy qarashlari, milliy mansubligi ustunlik qilmasligini, bir yoqlamalikka yo'l qo'ymaslikni, voqealarni tahlil qilishda bugungi kun nuqtai nazaridan yondashmaslikni, manbalarga tanqidiy munosabatda bo'lib, boshqa zamondosh manbalar bilan tasdiqlangan dalillargagina tayanishni, dalillarni soxtalashtirmaslikni, ertak va afsona elementlaridan xoli bo'lishni anglatadi.

2. **Manbalar bilan asoslanganlik tamoyili:** bayon qilinayotgan tarixiy jarayon, keltirilayotgan har qanday faktlar chinakam ilmiy va asl manbalarga asoslangan bo'lmog'i lozim. Manbadagi xabarning haqiqatga qanchalik to'g'ri kelishi manbaga zamondosh bo'lgan boshqa manbalar ma'lumotlari bilan, agar ular mavjud bo'lmasa arxeologiya, numizmatika singari yordamchi tarix fanlari ma'lumotlari bilan qiyoslash orqali aniqlanadi.

3. **O'zbekiston tarixining mintaq va jahon tarixi bilan bog'liqligi tamoyili:** har bir xalqning tarixi alohida ahamiyatga ega bo'lishi bilan birga ular umuminsoniyat tarixining ajralmas va uzviy tarkibiy qismini tashkil etadi. O'zbekiston tarixini umumjahon tarixining bir bo'lagi, ajralmas va muhim tarkibiy qismi sifatida o'rganish maqsadga muvofiqdir.

4. **Milliy qadriyatlar, xalq an'analari, urf-odatlar, diniy e'tiqodlar, turli ijtimoiy tabaqalar manfaatlar va tarixiy-madaniy taraqqiyot nuqtai nazaridan yondashish tamoyili:** har bir tarixiy voqea va hodisani o'rganishda milliy hamda mahalliy xususiyatlar, ya'ni har bir millat va elatning tili, dini, yashash hududi, ishlab chiqarish va boshqaruvni tashkil etish usuli, ruhiyati, urf-odatlar, rasm-rusum va an'analari va marosimlarini o'rganilayotgan davr axloqi nuqtai nazaridan to'la anglagan va har tomonlama hisobga olgan holda munosabatda bo'lish nazarda tutiladi.

Agar tarix insoniyat yashab rivojlanishi uchun ijtimoiy zaruriyat va ma'naviy-ma'rifiy ehtiyoj bo'lsa, tarix fani esa, bu ehtiyojlarni ro'yobga chiqishi uchun ma'sul bo'lgan yuksak intellektual ilmiy-amaliy faoliyatdir. Buning samarali bo'lishi ya'ni, tarix fani rivojlanishida metodologik ilmiy g'oya va nazariyalar hamda usul va uslubiy tamoyillarning ahamiyati benihoya kattadir. Chunki, bular tarixning mazmun va mohiyati hamda falsafasini chuqurroq ochib berishga, shuningdek, tarix fanining maqsad va vazifasini to'laroq ro'yobga chiqishiga bevosita yordam beradi. Shuning uchun ham O'zbekiston tarixi fanining metodologik ilmiy-nazariy asoslari, g'oya va ta'limotlari nimalardan iborat bo'lishi o'ta muhim masala hisoblanadi. Yurtboshimiz Islom Karimov tarixning eng muqaddas milliy va umuminsoniy xotira hamda qadriyat ekanligini ta'kidlab, "Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q", "O'zlikni anglash tarixni bilishdan boshlanadi", "Tarix xalq-ma'naviyatining asosidir" degan tarixiy haqiqatni to'g'ri anglatuvchi o'ta teran tarix falsafasiga oid fikrlarni olg'a surdi.

Bu kabi tarix falsafasiga oid yuksak xulosalarni o'z vaqtida buyuk millatparvar jadidlar ham juda aniq anglagan holda Vatanni ozod etish, millatni ijtimoiy g'aflat uyqusidan uyg'otib taraqqiy ettirish uchun asosiy e'tiborni tarixga qaratdilar. Va «tarixi yo'qning o'zi yo'q» degan falsafiy tushunchaga amal qilib, tarixda ilk bor tarixni o'zlari tashkil etgan jadid maktablarida o'qita boshlashi bilan, millatni o'z tarixidan bahramand qilishdek o'ta buyuk ma'rifat ishiga tarixda birinchi bor asos soladilar. Buyuk jadid Abdulla Avloniy so'zi bilan aytganda, jadidlar umuman tarbiyani shuningdek, tarix ta'limi tarbiyasini millat uchun «yo hayot- yo najot, yo halokat –yo saodat, yo falokat masalasidir» deb bildilar. «Qaysi millat yashashni (ravnaqu taraqqiyotni) istasa, - deydi Abdurauf Fitrat – tarixini bilishi lozim bo'ladi, zero, tarix bir ko'zguga o'xshaydi».

Tarixchi olimlar butun insoniyat, millat, xalq va o'rganish obekti (ma'lum mavzu) evolyusiyasini, uning ma'no va mazmunini to'g'ri bilishi, tahlil qila olishi kerak. Agar tarix falsafasi tarixiy voqealıklar tahlilidan kelib chiqadigan haqiqat (xulosa) larning so'zdagi aniq ifodasi bo'lsa, tarix fani metodologiyasi mana shu tarixiy haqiqatlarni ro'yobga chiqishi – tarix haqiqiy yozilishi uchun birdan-bir to'g'ri yo'l ko'rsatuvchi dasturamaldir. Eng qisqa va tushunarlik qilib aytsak, umuman metodologiya fanlarning fani ya'ni dirijyoridir. Dastlabki paytda hozirgi mustaqil davlatlar hamjamiyati tarkibidagi sobiq «ittifoqdosh» mamlakatlar, shuningdek, O'zbekistonda ham g'oyaviy-nazariy, mafkuraviy-falsafiy bo'shliq paydo bo'ldi. Bu esa, o'z-o'zidan boshqa mamalakatlarda bo'lganidek, bizning Vatanimiz – O'zbekiston tarixi fani uslubiyati (metodologiyasi) qayta ishlanishi, aniqrog'i, butunlay yangitdan yaratilishini ilmiy-hayotiy zaruriyatga aylantirib qo'ydi. Bu o'ta muhim ilmiy –amaliy masalani ishlab chiqish, o'z-o'zidan tarixchi va boshqa olimlar eski, majburan, qon va qatag'onlik bilan singdirilgan kommunistik g'oya, ta'limot va mafkuradan holi bo'lishi uchun tarixan o'tish davrini talab etishi tabiiy bir hol bo'ldi. Mana shuning uchun ham istiqloldan so'ng tarix va boshqa gumanitar fanlardan yozilgan dastlabki darsliklarda bu fanlarning metodologik ilmiy –nazariy va g'oyaviy asoslari hamda usullarini ko'rsatishning iloji bo'lmadi.

O'zbekiston Prezidenti Islom Karimov va hukumat Vatan tarixini qayta yozish va uni asosiy tarbiya kuroliga aylantirish uchun «yangi tarix» g'oyasini olg'a surdi. O'zbekiston tarixi yetakchi fan sifatida maktab, litsey, kollej va oliy o'quv yurtlarida ilk bor, keng miqyosda, eng qadimgi davrdan boshlab to hozirgacha o'rganila boshlandi.

Bularning samarasi o'laroq, keyingi paytda O'zbekiston tarixi fani metodologiyasini yaratish imkoniyati paydo bo'ldi. Avvalo, metodologiya haqida to'xtalsak, metodologiyaning lug'aviy ma'nosi grekcha «methodos» va «logos» degan ikki so'z birikmasidan iborat bo'lib, metod ya'ni usul – tadqiqot olib borish usuli (yo'li), nazariya, ta'limot, logiya esa fan deganidir. Demakki, metodologiya ya'ni uslubiyat ilmiy tadqiqot olib borish yoki biror bir masalani ilmiy o'rganishning eng qulay usullari, eng to'g'ri va mukammal g'oyasi, nazariyasi va ta'limotlari majmuidan iborat bir butun fandır. Boshqa ma'noda esa, metodologiya ilmiy bilish yoki ma'lum bir ilmiy faoliyatni tashkil etish va amalga oshirishda qo'llaniladigan usullar haqidagi fandır. Demak, tarix fani metodologiyasi tarixni o'rganuvchi va o'qituvchilarni aniq maqsad sari to'g'ri yetaklaydi, ya'ni tarix haqqoniy yozilishi va o'rganilishiga yo'l-yo'riq ko'rsatadi.

1. O'zbekiston tarixi fanining metodologik (uslubiy) ilmiy-nazariy, g'oyaviy-mafkuraviy va falsafiy asoslari. Bunga quyidagilar kiradi:

1. Din bilan dunyoviylik o'rtasida mo'tadil munosabat bo'lishi va dunyoviylik aslo dahriylik emasligi;
2. Tarixni milliy, umuminsoniy, muqaddas xodisa hamda qadriyat deb tushunmoq;
3. Tarixga hozirgi zamon sivilizatsiyasi nuqtai nazari va bag'rikenglik asosida yondashish;

4. Tarixiy taraqqiyot asosini evolyusion – tadrijiy yo‘l va islohotchilik tashkil etadi deb anglamoq;
 5. Tarix va jamiyat taraqqiyotini markscha – lenincha soxta inqilobiy ta’limotga bog‘lash, mutloq xato, yovvoyilik, aksilinsoniy hatta-harakat bo‘lgan deb tushunmoq;
 6. Tarix, jamiyat va tabiat hamda insoniyat (barcha tarixiy voqelik va jarayonlar) dialektika (Gegel) hamda sinergetika (Prigojin) qonuniyatlari asoslarida rivojlanishi haqiqat ekanligi;
 7. Tarix milliy va umuminsoniy xotira, millat va xalqlarning joni, tani hamda g‘oyaviy-mafkuraviy muhofaza quroli ekanligi
2. O‘zbekiston tarixi fanining metodologik (uslubiy) ilmiy-usul va tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. Ilmiy xolislik (obektivlik);
2. Tarixiy – tahliliylik;
3. Mantiqiy – uzviylik;
4. Vorislik va izchillik;
5. Xronologik izchillik;
6. G‘oyaviylik va vatanparvarlik;
7. Halol va xolislik;
8. Qiyoslash va kuzatish;
9. Kuzatish va umumiyashtirish;
10. Baxslashish, munozara yuritish va isbotlash;
11. Matematik hisoblash;
12. Shakllash va modellashtirish;
13. Ayrimlikdan umumiylikka (induksiya) va umumiylikdan ayrim (juz’iy)likka (deduksiya);
14. Etnografiya, arxeologiya, antropologiya, geneologiya, matematika va boshqa fanlarning yutuqlari hamda usullaridan ham keng foydalanish;

Bizning tariximiz ham, jahon tarixi ham din (aniqrog‘i dinlar) tarixi bilan uzviy bog‘liq. Ijtimoiy hayotni dindan, dinni ijtimoiy hayotdan ajratib bo‘lmaydi. Agar ajratilsa, tarixga ham, dinga ham mantiqqa ham zid bo‘ladi. Ma’lumki, sovet tarix fani tarixni soxtalashtirdi, din ilmga zid, tarixiy taraqqiyotga to‘sqinlik qiladi degan dahriylikka amal qildi. Tarix qanday bo‘lsa, uni shundayligicha o‘rganish ustivor bo‘lmog‘i kerak. Shuning uchun ham u din bilan mo‘tadil, mutanosiblik asosida o‘rganilmog‘i hozir eng asosiy zaruriyat bo‘lib turibdi. Bu esa, yoshlarni har xil din niqobidagi dinga aloqasi yo‘q terroristik guruhlariga adashib kirib qolishlarining oldini oladi, shuningdek, tariximizni haqqoniy va to‘la yozilishiga imkon beradi.

O‘zbekiston tarixini davrlashtirish masalasi va tarixni o‘rganishda manbalarning ahamiyati

Vatan tarixida ham davrlashtirish masalasi o‘ta muhim masaladir. U shu tarixni o‘rganuvchi tarix fanining metodologik ilmiy-nazariy asoslari va metod (usul)lari bilan bevosita bog‘liq. Demak, tarix fani qanchalik haqqoniy ilmiy-

nazariya, g'oya, ta'limot va metodologiya (uslubiyat) hamda usullar bilan qurollangan bo'lsa, u shunchalik to'g'ri davrlashtiriladi.

Ma'lumki, tariximiz juda qadim va katta davrni hamda juda keng geografik mintaqani shuningdek, tub burilish, yuksalish va inqiroz bosqichlarini ham o'z ichiga oladi. U xilma-xil ijtimoiy voqea va hodisalarga, har xil diniy va madaniy qatlam, g'oyaviy dunyo qarash va falsafiy oqimlarga boy, jahon tarixi va sivilizatsiyasining eng qadimiy va navqiron o'choqlaridan biri hisoblanadi. O'tmishda taqdir taqozosiga ko'ra tariximiz aniqrog'i Vatanimi xududi jahon miqyosda kengayib va ma'lum geografik mintaqada torayib keldi. Bu tariximizning o'ta buyuk, shu bilan birga, juda ham murakkab bo'lganligidan dalolatdir. Shuni ham aytish joizki, bu holat hozirgi jonajon Vatanimiz O'zbekiston tarixining chegarasi va davrlashtirilishini ancha murakkablashtirdi.

Hozirgi kunda asosiy e'tibor tarixni evolyusion-tadrijiy uzliksiz rivojlanish va geografik hududiy mintaqada davrlashtirishga qaratilmoqda. Bunga keyingi paytlarda chop etilgan tarixiy asarlar, o'quv qo'llanma va darsliklarning mazmun hamda mundarijalari guvohlik berib turibdi. Ushbu darslik maxsus tuzilib tasdiqlangan dastur asosida yozildi. Shuning uchun ham, unda O'zbekiston tarixi boshdan-oyoq shartli ravishda eng muhim davrlarga bo'lindi.

Bular quyidagilar:

1. Ibtidoiy jamoa tuzumi davri - bu davr taxminan bundan 1 mln. yil avval boshlanib, mil. avv. 2 chi ming yillik o'rtalariga qadar davom etgan;

2. Ilk davlatchilikka o'tish, davlatchilikning qaror topishi va mustahkamlanishi davri - mil. avv. 2-ming yillik o'rtalaridan milodiy IV-asr oxirlariga qadar;

3. Ilk o'rta asrlar davri - V-VIII asrlar;

4. Pivojlangan o'rta asrlar davri - IX-XV asrlar;

5. So'nggi o'rta asrlar davri - XVI-XIX asr o'rtalariga qadar;

6. XIX asr ikkinchi yarmidan 1991 yilga qadar chorizm mustamlakachiligi va sovetlar istibdodi davri;

7. 1991 yildan hozirga qadar mustaqillik davri.

Bunday xronologik davrlashtirish Vatan tarixini o'qitishga ajratilgan soatlarning miqdori va o'qitishning boshqa o'ziga xos xususiyatlari hamda usullari hisobga olingan holda amalga oshirildi.

O'zbekiston tarixi fani va tarixni o'rganishda tarixiy manbalarning o'rni va ahamiyati behad katta. Shuning uchun ham ular millat va xalqning ma'naviy-madaniy merosi, bebaho madaniy-tarixiy boyligi hisoblanib, maxsus hujjatxona (arxiv) larda, kutubxona va muzeylarda hamda oilaviy arxivlarda juda avaylab, ehtiyotkorlik bilan saqlanmoqda.

1. Manbalar o'z xolatiga ko'ra, yozma va moddiy ko'rinishlarga ega bo'ladi. Yozma manbalar eng qadimgi yozuvlar, bitiklar va kitoblardan iboratdir. Hozirgi kunga qadar o'lkamiz hududlari va bu yerdan chetda bitilgan o'rta asrlarga oid yozma manbalarni o'rganish bo'yicha talaygina ishlar amalga oshirilgan bo'lishiga qaramay, bu yo'nalishda qilinadigan ishlar nihoyatda ko'p. O'zbekiston tarixini o'rganishda quyidagi manbalar ahamiyati kattadir
2. Avesto
Qadimgi Eron va Hind manbalari

1. Xvaday namak
 2. Abulqosim Firdavsiy «Shohnoma»
 3. «Mahobharata»
- Yunon va Rim manbalari:
1. Xeradot «Tarix»
 2. Kvint Kursiy Ruf «Buyuk Iskandar tarixi»
 3. Arrian Flaviy «Iskandarning yurishlari»
 4. Pompey Trog «Filipp tarixi»
 5. Gay Pliniy Sekund «Oddiy tarix»
 6. Polibiy «Umumiy tarix»
 7. Strabon «Geografiya»
 8. Ptolomey Klavdiy «Geografiya»

Xitoy manbalari:

1. Sima Syan «Shi Szi» - («Tarixiy esdaliklar»)
2. Byan Gu «Syan Xan shu» - («Avvalgi xan sulolasining tarixi»)
3. Li Yan-shou «Bey shu» («Shimoliy sulolalar tarixi»)
4. Fan Xua «Xou Xan shu» («Keyingi xan sulolasi tarixi»)

Tariximizning eng qadimgi, ya'ni yozuv paydo bo'lmagan zamonlarga oid davrini o'rganishda arxeologik, antropologik va etnografik manbalar yordamga keladi. Bu manbalar turli-tuman bo'lib, ularga qadimgi manzilgohlar va shahar xarobalari, mozor-qo'rg'onlarning qoldiqlari, turmush va xo'jalikda ishlatiladigan buyumlar, mehnat va jang qurollari, turli-tuman ashyolar kiradi. Moddiy va yozma manba ma'lumotlarini solishtirib, qiyoslab tarixni talqin etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarixiy manbalarni o'rganishning o'zi tarix fanining maxsus sohasi bo'lib, tarix fani rivojlanishi va tarix yozilishida o'ta muhim ahamiyatga ega. Hozirgi paytda manbashunoslik fani keng rivojlanmoqda. U yuqorida ko'rsatilgan metodologik ilmiy-nazariy, g'oyafiy-mafkuraviy asos va ilmiy usullarga tayaanadi.

Xulosa shuki, manbalar tarixiy jarayon va voqeliklarning o'zida real aks ettirgan bo'lib, tarixiylikning in'ikosi bo'lmog'i kerak. Mana shunda ularning tarixiy ahamiyati, tarixiy ekanligi yuqori bo'lib, tarixiy haqiqatning yuzaga chiqishiga yaqindan yordam beradi.

O'zbekiston tarixini o'qitishning ahamiyati

Taraqqiy etgan millatlarning o'z tarixini yaxshi bilishi va qadrlashi, tarixiy yodgorlik va obidalarini e'zozlashi ko'z qorachig'idek asrashining ko'pgina sabablari bor. Bu eng avvalo, tarix insoniyat paydo bo'lganidan to hozirgacha davom etib kelayotgan ijtimoiy jarayon oynasi ekanligi bilan bog'liqdir. Ikkinchidan esa, butun insoniyat shu tarixga qarab, o'z o'tmishi va borligini anglaydi, kelajak rejalarini belgilaydi. O'tgan chorakam bir asrlik kommunistik mustamlaka davrida O'zbekiston tarixi tahqirlandi, soxtalashtirildi, xalq ta'limi sohasida o'qitiladigan fanlar tizimiga fan sifatida kiritilmadi. Bundan asosiy maqsad xalqimizda o'z o'tmishiga nisbatan nafrat ruhini tarbiyalash va teskari tarixiy xotirani shakllantirishdan iborat bo'ldi.

O'zbekiston hukumati mustaqillikdan so'ng O'zbekiston tarixi haqida odilona siyosat yuritdi. Uning millat ma'naviyati va mafkurasi, xalq ta'limida tutgan o'rniga yuksak baho berib, uni davlat siyosatining ustivor yo'nalishlaridan biri darajasiga ko'tardi. O'zbekiston tarixi - hozirgi buyuk va muqaddas Istiqlolimiz ila bir yarim asrlik mustamlakachilik g'aflat uyqusidan ko'z ochib uyg'ongan xalqimiz istiqbolimizni belgilashda, zamonaviy mutaxassis kadrlarni tayyorlashda eng zaruriy dasturilamaldir. Umuman, Ona tarixni o'qitish va o'rganish hozirda avj olib rivojlanayotgan islohotchilik va yangilanish harakati davrida ijtimoiy zaruriyatgina emas, balki hayotiy ehtiyojga aylangan. Bu ehtiyoj milliy ma'naviy-mafkuraviy uyg'onish, madaniy va iqtisodiy yuksalishlarga bo'lgan ehtiyojlarning bosh mezoni hisoblanadi. Tarixga bo'lgan millat ehtiyojning qondirilishi taraqqiyot va milliy uyg'onishning asosidir.

Haqqoniy yozilgan O'zbekiston tarixini o'rganish va o'qitish shuning uchun ham kerakki, u soxta tarixiy tushuncha va tarixiy xotirasizlikka barham beradi, milliy g'oya va mafkura takomillashuvini tezlashtiradi. O'zbekiston tarixini o'qitish va o'rganish yana shuning uchun ham zarurki, xalqimiz undan ruhiy quvvat olib, dushmanga bosh egmaslik, qayta mustamlaka qopqoniga tushmaslik, boshqalarga bo'ysinmaslik, begona g'oya va mafkura hamda zug'umlar ta'siriga berilmaslik ma'naviyatiga ega bo'ladi. Tarixni mukammal bilish, uning mazmun va mohiyati, falsafasini teran anglash millat uchun yuksak fazilat.

Markaziy Osiyo jahon sivilizatsiyasining ajralmas qismi

Olimlarning ilmiy faraziga ko'ra, biz yashayotgan Ona zamin bundan besh milliard yil ilgari paydo bo'lib, unda dastlab hech qanday hayot bo'lmagan. Ona yer tarixi geologik jixatdan arxey, paleozoy, mezozoy va kaynazoy eralariga bo'linadi. Arxey erasi oxilarida Yerda juda oddiy mavjudotlar, paleozoyda esa suvda va quruqlikda yashovchi hayvonlar, mezozoyda sudralib yuruvchi jonzotlar, kaynazoyda sut emizuvchi hayvonlar paydo bo'ladi. Kaynazoy erasining to'rtlamchi davri bundan 3-3,5 mln. yilgi davrni o'z ichiga olib, bu davrda odamzotning dastlabki ajdodlari paydo bo'ladi.

O'rta Osiyo hududida qadimgi jamiyat rivojlanishining alohida bosqichlari quyidagicha davrlashtiriladi:

1. Paleolit (qadimgi tosh davri - yunoncha «paleos» - qadimgi», «litos» - «tosh»). Eng qadimgi odamlar yasagan mehnat va ov qurollari, asosan, toshdan bo'lgani uchun insoniyat tarixining dastlabki bosqichi – qadimgi tosh davri deb ataladi. Mintaqamizda odamzotning paydo bo'lishi bundan 1 mln. - 700 ming yil ilgari sodir bo'lganligi taxmin qilinadi. Paleolit davri o'z navbatida uch bosqichga: **ilk paleolit, o'rta paleolit va so'nggi paleolit** bosqichlariga bo'linadi;

Ilk paleolit. O'rta Osiyodagi ilk paleolit davri moddiy madaniyat yodgorliklari miloddan 1 mln. - 100 ming yil avvalgi davrlarga oid bo'lib, ashel davri deb ataladi;

O'rta paleolit (Muste davri), miloddan avvalgi 100 - 40 ming yilliklar;

So'nggi paleolit. Miloddan avvalgi 40-12 ming yilliklar. Muhim o'zgarishlari: aqlli odamning shakllanishi, urug'chilik tuzumiga o'tilishi.

Matriarxat. San'atning kashf etilishi. Kesuvchi, arralovchi va parmalovchi mehnat qurollarining kashf etilishi. Munchoq, tumor, uzukning yasala boshlanishi.

Tarix fanida insoniyat tabiatning bir qismi bo'lib, u yerdagi taraqqiyotning ma'lum bosqichida vujudga kelib uzluksiz izlanish va mehnat tufayli takomillashib borganligi haqidagi xulosalar, ko'plab nazariyalar hamda rivoyatlardan ustunlik iladi. Fanda odamning paydo bo'lishi va rivojlanish jarayoni **antropogenez** (yunoncha, antropos - odam, pogenoz - rivojlanish) deb ataladi.

Ingliz olimlari ota-bola Likilar o'tgan asrning 50-60-yillarida Sharqiy Afrikada (Olduvoy darasida) qazishma ishlari olib borib oddiy tosh qurollar va qazilma odam qoldiqlarini topib, ular bundan 3-3,5mln. yil ilgari mavjud bulgan degan g'oyani ilgari surdilar. Bu turdagi odamlar fanda "Zinjantrop" ("Ishbilarmon odamlar" yoki "Gomohabilis") va "Avstralopitek" ("Janub maymuni") deb nom olgan.

Zinjantroplardan keyingi davrda yashagan qazilma odamlar qoldiqlari Indoneziyadagi Yava orolidan XIX asrning oxirlarida topilgan bo'lib fanda ularni "Pitekantrop" ("Maymun- odam") deb atash rasm bo'lgan. Pitekantroplar bundan taxminan 1 mln.-700-600 ming yil ilgari (E.Dyubua) yashaganlari aniqlangan. Shuningdek, 1927 yilda Xitoy hududlaridan topilgan (D.Blek) qadimgi odam qoldiqlari ("Sinantrop" - "Xitoy odami") bundan 600-500 ming yil ilgarigi davrga oidligi aniqlangan. Undan tashqari eng qadimgi qazilma odam qoldiqlari Germaniyaning Geydelberg, Vengriyaning Budapesht shahri yaqinidan ham topilgan.

Tadqiqotchilarning fikrlariga qaraganda zinjantrop, pitekantrop, sinatroplar eng qadimgi odamlar shakllanib rivojlanishining turli tarixiy bosqichlaridir. Bu turdagi qadimgi odamlar gavdalarini tik tutib yurganlar va toshdan turli mehnat qurollari yasab ulardan foydalana bilganlar. Qurol yasay bilishi, o'simlik ildizlari va mevalarni iste'mol qilishda shu qurollardan foydalanishi, shuningdek, ayrim hayvonlarni ovlashi qadimgi odamlarni hayvonot olamidanda ajratib turgan. Bu o'rinda shuni ta'kidlash joizki, "Arxantrop"lar (qadimgi odamlar) eng qadimgi odamlardan farqlanib, ular zamonamizdan 100-50 ming yil keyin yashaganlar. Qadimgi odamlarning qazilma qoldiqlari dastavval Germaniyaning Neandertal vodiysidan topilganligi sababli fanda ularni "Neandertal odami" deb nomlash qabul qilingan.

Neandertal qiyofasidagi odamlarning suyak qoldiqlari bugungi kunga qadar Afrika, O'rta Yer dengizi qirg'oqlari, O'rta Osiyo, Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlari hududlaridan, Qora dengiz bo'ylaridan, Shimoliy Yevropa hamda Osiyo yerlaridan ko'plab topilgan. Bu qiyofadagi odamlar nisbatan jismoniy jihatdan ancha baquvvat bo'lib, 25-26 yil umr ko'rgan. Ular toshdanxilma-xil qurollar yasashni bilganlar.

1968 yilda tadqiqotchilar Fransiyaning Tordoni viloyatidagi Kromanyon g'oridan 5 ta odam daf etilgan mozorni ochib o'rganadilar. Tadqiqotlardan shu narsa ma'lum bo'ldiki, bu yerda baland bo'yli (180 sm.), tashqi ko'rinishi va qiyofasi, miya hajmi zamonaviy odamlarga o'xshash odamlar dafn etilgan.

Olimlar gʻordan topilgan odamlar qoldiqlarini gʻor nomi bilan “kromanyon odami”, yaʼni “zamonaviy odam” deb atadilar. Zamonaviy odam qoldiqlari bugungi kunda yer yuzining yuzdan ziyod makonlaridan ochib oʻrganilgan. Taʼkidlash lozimki, kromanyon odami zamonasiga kelib dastlabki ajdodlarimizning biologik va jismoniy qiyofasi hozirgi zamon odamidan farq qilmaydigan darajada edi. Kromanyonlar davri urugʻchilik jamoasi davri edi.

Eng qadimgi odamlar oʻzlarining rivojlanish bosqichlarida mehnat qurollarining turlarini koʻpaytirib va sifatini yaxshilab borganlar. Natijada ularning turmush tarzida, jismoniy koʻrinishida oʻzgarishlar boʻlib borgan.

Antropogenez jarayonida mehnatning oʻzgartiruvchanlik mohiyatini arxeologiyaga oid turli-tuman manbalar tasdiqlaydi. Turli davrlarga oid moddiy madaniyatning almashishi hamda yangi asoslarda rivojlanishi moddiy manbalarning tashqi koʻrinishidan ham aniqlanadi. Koʻp ming yillar davomida rivojlangan tarixiy jarayonlar - odam va jamiyat taraqqiyotida asosiy, bosh mezon mehnat ekanligidan dalolat beradi. Oʻtgan asrning 80-yillarida arxeolog Oʻ. Islomov boshchiligidagi tadqiqotchilar Fargʻona vodiysidagi Selungur (Soʻx tumani) gʻoridan paleolit davri makonini ochishga muvaffaq boʻldilar. Soʻnggi tadqiqotlar natijalariga qaraganda Selungur ilk paleolit davriga oid boʻlib oʻn uchta madaniy qatlamlardan iborat. Bu qatlamlardan juda koʻplab ibtidoiy tosh qurollar topilgan. Bu qurollar koʻp hollarda Olduvoy qurollariga oʻxshab ketadi. Tadqiqotchilarning fikrlariga qaraganda, Selungur topilmalarining yoshi 1 mln. yildan ziyodroqdir. Selungur topilmalari orasidan eng ahamiyatli qadimgi odam jagʻ suyaklari, tishlari va yelka suyaklaridir. Fanda “Fargʻona odami”-”Fergantrop” deb nomlangan bu qazilma odam qoldiqlari eng qadimgi odam haqidagi tasavvurlarimizni yanada kengaytirish bilan birga Oʻrta Osiyo, xususan Oʻzbekistonning insoniyat paydo boʻlib rivojlangan oʻchoqlardan biri ekanligini uzil-kesil isbotlaydi. Undan tashqari Koʻlbuloq makonidan (1962 yilda ochilgan, Shimoli-sharqiy Oʻzbekiston, Toshkent vil.) ham koʻp qatlamli yodgorlik ochilgan boʻlib, uning eng pastki qatlamlari ilk paleolit davriga oiddir. Shuningdek, Qizilolmasoy va Toshsoy (Ohangaron) makonlaridan ham ilk paleolit qatlamlari ochilgan hamda bu yerdan 100dan ziyod chopper, nukleus, qirgʻich va tarashlagʻich tosh qurollar topilgan.

Oʻrta paleolit (Muste madaniyati) - qadimgi tosh asrining muhim va ajralmas qismi hisoblanadi. Oʻrta paleolit davriga kelib (bundan 100-40 ming yil muqaddam) neandertal qiyofali odamlar keng hududlarga yoyiladilar hamda avvalgi davrga nisbatan tabiat bilan faolroq munosabatga kirishadilar. Bu davrda tabiiy sharoit oʻzgarib Yevropa, Osiyo va Amerikaning katta qismini ulkan muzliklar qoplaydi. Natijada mamontlar, shimol bugʻulari, ayiqlar, umuman, sovuqsevar hayvonlar keng tarqaladi. Muzlikning siljishi oqibatida ob-havoning sovushi neandertal odamlarining tabiiy sharoitga moslashishiga turtki boʻlgan edi. Bunday moslashuv yashash zaruriyatining turli koʻrinishlari - sovuqdan saqlanish, boshpana izlash, kiyim kiyish, olovni kashf etish kabilar bilan izohlanadi. Undan tashqari bu davr odamlari oʻz faoliyatlari davomida dunyoni bilish, tabiat toʻgʻrisida, undagi oʻzgarishlar va voqealarga munosabat borasida

ma'lum dunyoqarashga ega bo'lib, ibtidoiy bilimlar hamda fikrlash ko'nikmalarini egallay boshlaydilar.

Bu davrga oid O'zbekistondagi dastlabki yodgorlik Teshiktosh (Surxondaryo) g'or makoni 1938 yilda A.Okladnikov tomonidan ochilgan edi. Keyinchalik O'rta Osiyo hududlarida tadqiqotchilar tomonidan o'rta paleolit davriga oid ko'plab makonlar aniqlandi va ularda tadqiqot ishlari olib borildi. Omonqo'ton (Taxtaqoracha dovoni, Samarqand), Qo'tirbuloq va Zirabuloq (Zarafshon vodiysi), Qorabura (Vaxsh vohasi), Jarqo'rg'on (Shimoliy Tojikiston), Obirahmat (Toshkent viloyati), Ko'lbuloqning yuqori qatlamlari (Toshkent viloyati), Qizilnur (Qizilqum), Tossor (Qirg'iziston), Og'zikichik (Tojikiston), Xo'jakent (Toshkent viloyati), Qopchig'ay (Qirg'iziston) kabi ko'plab makonlar o'rta paleolit davriga oid bo'lib, ularning jami 300 ga yaqinlashib qoladi. Tadqiqotchilarning fikrlariga qaraganda, O'rta Osiyo hududlarida o'rta paleolit nisbiy tarzda mil. avv. 100-40 ming yilliklarni o'z ichiga oladi.

Toshkent viloyatidagi Obirahmat makoni (1962 yilda ochilgan) Tyanshan-Chotqol tizmasidagi Paltov soyining yuqori oqimidan topilgan. G'or-makon yoysimon shaklda bo'lib, janubga qaragan, sahni keng, quruq va yorug'. G'orda 10 metr qalinlikdagi 21ta madaniy qatlam aniqlangan. Madaniy qatlamlardan ohak toshli chaqmoq toshdan yasalgan xilma-xil mehnat qurollari topilgan bo'lib, ularning umumiy soni 30 mingdan oshadi. Topilmalari bilan mashhur bo'lgan Qo'tirbuloq makoni Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on hududlaridan topilgan. Tadqiqotlar natijasida makondan 5 ta madaniy qatlam aniqlangan. Qatlamlarning qalinligi har xil bo'lib, ulardagi topilmalar ham bir xilda tarqalmagan. Bu qatlamlarda o'tkir uchli poykonlar, qirg'ichlar, teshgichlar, ikki tomoniga ishlov berilgan bargsimon qurollar va boshqa turli-tuman tosh qurollar topilgan. Shuningdek, ko'plab yovvoyi hayvonlar - fil, bug'u, yovvoyi ot, quyon kabilarning suyaklari aniqlangan. Qo'tirbuloqda yashagan qadimgi odamlar mevalar va o'simlik ildizlari hamda yovvoyi hayvonlarni ovlab turmush tarzi yuritganlar.

O'rta paleolit davrining ijtimoiy hayotdagi eng muhim xususiyati shundaki, bu davrda ibtidoiy to'dadan urug'chilik jamoasiga o'tila boshlandi. Hozirgi zamon odamlariga o'xshash odamlar (kromanyon) paydo bo'lishi uchun zamin hozirlandi. Undan tashqari sovuq iqlim tufayli o'rta paleolit davri odamlari olovni kashf etdilar hamda sun'iy olov chiqarish va uni saqlashni o'zlashtirdilar. G'or va ungurlarni o'zlashtirish, o'choq yasab uning atrofida to'planish va nihoyat jamoa bo'lib ov qilish uslublarining paydo bo'lishi mintaqamizdagi qadimgi odamlar ijtimoiy-iqtisodiy hayotida muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

So'nggi paleolit uzoq davom etgan qadimgi tosh asrining oxirgi bosqichi bo'lib, nisbiy tarzda mil. avv. 40-12 ming yilliklarni o'z ichiga oladi. Bu davr yodgorliklari muste madaniyati yodgorliklari madaniyatiga nisbatan kamroq o'rganilgan. Hozirgi kunga qadar O'rta Osiyoda bu davrga oid 30 dan ziyod makonlar ochilgan. Samarqand (shaharning o'zida), Xo'jag'or (Farg'ona vodiysi), Shug'nov (Pomir etaklari), Ko'lbuloq (Toshkent viloyati), Qorakamar (Tojikiston), Achisay (Qozog'iston) yodgorliklari shular jumlasidandir. Bu

davrda xo‘jalikni boshqarish, olovni saqlash ayollar zimmasida bo‘lgan. Shu bois ham urug‘chilik tuzumiga asoslangan ibtidoiy jamoa - matriarxat (ona urug‘i jamoasi) deb atalgan. Shuningdek bu davrga kelib hozirgi zamon qiyofasidagi odamning shakllanishi bir vaqtning o‘zida yevropoid, negroid va mongoloid irqalarining paydo bo‘lishiga olib kelgan edi. Ular bir-birlaridan terisining rangi, soch va ko‘zlarining shakli hamda rangi, muskular va bo‘ylarining uzun-kaltaligi, bosh suyagining shakli, yuz tuzilishi va boshqa belgilari bilan farqlangan. Irqlarning shakllanishida tabiiy sharoit ham muhim ahamiyat kasb etgan. Negroidlar Afrikada, yevropoidlar Yevropada, mongoloidlar Osiyo hududlarida keng tarqalganlar. Toshkent viloyatida (Ohangaron) joylashgan Ko‘lbuloq makonining eng tepadagi uchta qatlami so‘nggi paleolit davriga oiddir. Bu qatlamlardan nisbatan takomillashgan tosh qurollar hamda ko‘plab hayvon suyaklari topilgan. Shuningdek, so‘nggi yillarda Toshkentning g‘arbidagi Bo‘zsuv I makoni ham so‘nggi paleolit davriga oid ekanligi aniqlangan.

Samarqand shahrida 1939 yilda ochilgan yodgorlik mintaqadagi so‘nggi paleolit davriga oid dastlabki makon hisoblanadi. Samarqand makoni ko‘p qatlamli bo‘lib bu qatlamlardan ko‘p sonli (7,5 ming) xilma-xil topilmalar topilgan. Ular orasida qirg‘ichlar, kesgichlar, sixchalar, pichoqlar, ushatgichlar, boltalar kabilar bor. Shuningdek, madaniy qatlamlardan gulxan qoldig‘i, ko‘mir parchalari va gulxan atrofidan hayvonlar hamda o‘simliklar qoldiqlari aniqlangan. Bu topilmalar bu yerda yashagan qadimgi odamlarning ovchilik va termachilik bilan shug‘ullanganliklaridan dalolat beradi.

Ko‘pchilik tadqiqotchilar O‘rta Osiyo so‘nggi paleolit davrini asosan uchta - Samarqand, Xo‘jag‘or va Ko‘lbuloq madaniyatlariga ajratadilar. Bu davrga oid madaniyatlardan faqat Samarqand shahridan so‘nggi paleolit davri odamining qoldiqlari, ya’ni, yelka suyak qismlari, pastki jag‘ va tishlar topilgan bo‘lib, tadqiqotchilar bu suyaklarni 25-30 yoshli kromanyon qiyofali ayolga tegishli bo‘lgan deb hisoblaydilar. So‘nggi paleolit davriga kelib odamlarning hayoti va turmush tarzida ham turli o‘zgarishlar bo‘lib o‘tadi. Xususan, odamlar g‘orlardan chiqib yengil turar-joylar-chayla va yarim yerto‘lalarda yashay boshladilar. Ular endi faqat tog‘li hududlarda yashab qolmay vohalar bo‘ylab tarqalib, tekisliklarda, daryo va ko‘llar bo‘ylarida joylashadilar hamda qarindosh-urug‘chilik jamoalariga bo‘linadilar. Natijada jamiyatda juft oilalar paydo bo‘ladi hamda ular ayrim urug‘larni birlashtirib urug‘ jamoasini tashkil etadilar. Urug‘chilik (matriarxat) qadimgi jamiyat tarixining alohida bosqichini tashkil etib, bu jarayon ijtimoiy hayotdagi qator o‘zgarishlarning paydo bo‘lishiga zamin yaratdi. Lekin, dastlabki urug‘chilik tuzumi nisbatan rivojlanishning yuqori bosqichiga ko‘tarilgan bo‘lishiga qaramay, bu davr odamlari ovchilik, termachilik va baliqchilik bilan kun kechirar edilar.

Mil. avv. XII-IV ming yilliklarda O‘rta Osiyo

Tosh asrining keyingi rivojlanish davri fanda mezolit (o‘rta tosh) asri deb qabul qilingan. O‘rta Osiyoda **mezolit davri** nisbiy tarzda mil. avv. 12-7 ming yilliklar deb qabul qilingan. Mezolit-odamlarning yer yuzi bo‘ylab keng tarqalish davri bo‘lib, ular shimol tomonga ham, Pomir kabi baland tog‘li hududlarga ham tarqala boshlaydilar. Kaspiy bo‘ylaridan Tyanshan -Pomirgacha, Markaziy

Qozog‘istondan Kopettog‘ etaklarigacha bo‘lgan hududlardan mezolit davri yodgorliklarining namunalari topib o‘rganilgan. Machay (Surxondaryo), Obishir (Farg‘ona vodiysi), Markaziy Farg‘ona, Bo‘zsu, Qo‘shilish (Toshkent), Aydabol, Jayronquduq (Ustyurt), Oshxona, Chilchorchashma (Tojikiston), Darayi sho‘r (Vaxsh vohasi) kabilar shular jumlasidandir. Mezolit davriga kelib yer yuzidagi ulkan muzlikning yana shimolga tomon siljishi natijasida iqlim barqarorlashib hozirgi davrdagiga ancha o‘xshab qolgan edi. Buning natijasida O‘rta Osiyo hayvonot olami va o‘simliklar dunyosida ancha o‘zgarishlar sodir bo‘ldi.

Mezolit davrining muhim o‘zgarishlari

Iqlim o‘zgarishlari, havoning isishi, yirik hayvonlarning qirilib ketishi, muzliklarning chekinishi, yaylov yerlar va mayda hayvonlarning ko‘payishi; O‘q-yoyning kashf etilishi, o‘zlashtiruvchi xo‘jalikning so‘nggi davri; Obishir, Ko‘shilish, Machay manzilgohlari. Zarautsoy qoyatosh suratlari; Yakka ovchilikning kuchayishi, zahira hayvonlarning ko‘payishi natijasida chorvachilikka asos yaratilishi;

Bu davrga kelib kishilar nisbatan nozikroq qurollar tayyorlashni o‘zlashtira boshladilar. Xususan, janubiy o‘lkalarda, shuningdek, O‘rta Osiyoda turli geometrik shakldagi mayda qurolchalar-mikrolitlar paydo bo‘lib ular uchun suyak va yog‘och dastachalardan qadama sifatida foydalanilgan. Undan tashqari bu davrda insoniyat o‘z tarixidagi dastlabki murakkab moslama - o‘q-yoyni kashf etdi. Natijada chopqir, kichik tuyoqli hayvonlar va parrandalarni ov qilish imkoniyati paydo bo‘ldi.

Bu davrning eng katta yutuqlaridan yana biri yovvoyi hayvonlar – it, qo‘y, echki kabilarning qo‘lga o‘rgatila boshlanib, xonakilashtirilishidir.

Mezolit davrining mashhur yodgorliklaridan biri Surxon vohasidagi Machay (Boysun) g‘or makonidir. Daryo sathidan 70 metrcha balandlikda joylashgan bu makon ko‘p qatlamli bo‘lib, ushbu qatlamlardan ko‘plab suyak va asosan tosh qurollar (jami 900ga yaqin) topilgan. Suyak qurollar bigiz, igna, so‘zan kabilardan iborat bo‘lsa, tosh qurollar -pichoqlar, arrasimon qurollar, kesgichlar, ushatgich toshlar, nayza va o‘q uchlari kabilardir. Bu qurollarning o‘ziga xos belgilari mavjud bo‘lsa ham Janubiy Qozog‘iston va Yaqin Sharqdagi mezolit yodgorliklaridan topilgan tosh qurollarga o‘xshab ketadi.

O‘zbekistonning janubidagi yana bir mezolit davri yodgorligi Ayritom makoni bo‘lib, u Termizdan 18 km uzoqlikda joylashgan. Ushbu yodgorlikning ko‘p qavatli madaniy qatlamlaridan tosh parmalagichlar, nukleuslar, tosh uchrindilar, o‘q uchlari kabilar topib o‘rganilgan.

Farg‘ona vodiysidan mezolit davriga oid Obishir g‘or-makonidan tosh qurollar, bigizlar, qirg‘ichlar, pichoq qadamalari topilgan. Shuningdek, topilmalar orasida yovvoyi hayvonlarning maydalangan va sindirilgan suyaklari, baliq tutishda ishlatiladigan qadoq toshlar ham bor. Topilgan ashyolarga asoslanib obishirliklar baliqchilik, ovchilik va termachilik bilan shug‘ullangan deyishimiz mumkin. Keyingi 30-35 yil ichida Markaziy Farg‘ona hududlaridan Sho‘rko‘l, Achchiqko‘l, Yangiqadam, Bekobod, Zambar, Toypoqko‘l kabi 80ga yaqin mezolit davri yodgorliklari aniqlandi. Ularning ko‘pchiligi ko‘l yoqalaridan

topilgan bo‘lib aftidan bu joylar mezolit davri kishilarining yashashlari uchun ko‘pgina qulayliklarga ega bo‘lgan.

Toshkentning g‘arbida, qadimgi Bo‘zsuv anhuri sohilidan Qo‘shilish mezolit makoni topib tadqiq etilgan. Ushbu makondan chaqmoqtoshdan ishlangan nukleuslar, mayda parrakchilar, uchrindilar, qirg‘ichlar, har xil shakldagi qurollar, tosh pichoqlar, silliqlangan tosh qurollar topilgan. Bu yerdagi tosh qurollarning deyarli barchasi geometrik shaklda ishlangan. Qo‘shilish makoni topilmalari mil.avv.XI-X ming yilliklarga oid bo‘lib, bu yerda yashagan qadimgi qabilalar ovchilik va termachilik bilan shug‘ullanganlar.

O‘rta Osiyo tarixida neolit davrining (yangi tosh asri) yuqori chegarasi mil.avv.VI-quyi chegarasi IV-III ming yilliklar bilan belgilanadi. Bu davr O‘rta Osiyoda uchta: Joytun, Kaltaminor va Hisor madaniyatlarining rivojlanishi bilan izohlanadi. Neolit davri qabilalari aksariyat hollarda daryo sohillari va tarmoqlari yoqasida, ko‘l bo‘ylarida yashab, tabiiy imkoniyatlardan kelib chiqqan holda baliqchilik va ovchilik yoki dehqonchilik va chorvachilik, ayni vaqtda qisman hunarmandchilik bilan shug‘ullanganlar.

O‘rta Osiyoning barcha hududlaridan-shimoldagi Ustyurtdan, Markaziy va Janubiy Qozig‘istondan, Qizilqum va Qoraqumdan, Qashqadaryo va Zarafshon vohalari, Toshkent vohasi va Farg‘ona vodiysidan ko‘plab neolit davri makonlari ochilgan. Xususan, neolit davri Markaziy Farg‘ona madaniyati fanda O‘rta Osiyoda to‘rtinchi neolit davri madaniyati deb kiritilgan.

NEOLIT: Mayda (mikrolit) tosh qurollarning ishlab chiqarila boshlanishi; Silliqlash, arralash va parmalashning o‘zlashtirilishi. Paxsa imoratlarning qurilishi. O‘troq manzilgohlarning shakllanishi. Dehqonchilik, chorvachilik, qulolchilik, to‘qimachilik va kemasozlikning kashf etilishi.

Neolit davrida qadimgi ajdodlarimiz loydan idishlar yasab ularni olovda pishirish yo‘li bilan kulolchilikka asos soldilar. Shuningdek, ip yigirish asosida to‘qimachilikni kashf etdilar. Odamlar yog‘och va qamishdan qayiq yasab (qayiqsozlik) suvda suzishni ham o‘zlashtirdilar. Xullas, neolit davri yutuqlarga boy bo‘lib, o‘zidan ilgarigi davrlarga nisbatan yuksak rivojlanish davri bo‘ldi.

Tadqiqotlar natijalariga qaraganda tosh va bronza davrlari o‘rtasida mis-tosh (eneolit) davri bo‘lganligi aniqlangan. Bu davr metall qurollarning barchasi bronzadan qilinmay sof misdan yasalganligi ma’lum. O‘rta Osiyoda eneolit davri nisbiy tarzda mil. avv. IV ming yillikning oxiri-III ming yillikning boshlarini o‘z ichiga oladi. Bu davrda mis o‘zining kimyoviy xossalari (tez eruvchanlik, egiluvchanlik) tufayli xo‘jalik hayotda ustunlik qila olmadi. Ishlab chiqarishda avvalgidek tosh qurollar asosiy o‘rinda bo‘lib qoldi. Shuning uchun ham bu davr mis-tosh asri deb yuritiladi.

ENEOLIT: Misning kashf etilishi. Sug‘orma dehqonchilikning vujudga kelishi, xom g‘ishtdan ko‘p xonali uylar qurilishi, qulolchilik humdonlaridan foydalanish;

Eneolit davriga oid muhim yodgorliklar Janubiy Turkmanistondagi Anov va Nomozgohtepa hududlarida aniqlangan. Bu yerdagi uy-joylar xom g‘ishtdan qurilgan. Moddiy topilmalar orasida mis qurollar tosh qurollarga nisbatan

kamchilikni tashkil etadi. Shuningdek, bu makonlardan topilgan guldor sopol buyumlar kulolchilikning ham ancha rivojlanganligidan dalolat beradi. Sirti qora bo‘yoqda geometrik chiziqlar va hayvon yoki qush rasmlari bilan bezatilgan bu topilmalar mil.avv. IV ming yillikka o‘ddir.

O‘zbekiston hududlarida eneolit davri yodgorliklari hozircha yaxshi o‘rganilmagan. Mil. avv. IV-III ming yillik boshlarida Amudaryo va Zarafshon quyi oqimlarida Kaltaminor madaniyati tosh qurollari, sopol idishlari va uy-joylari keng tarqalagan. O‘rta Osiyoning shimoli-sharq dashtlarida va Orol dengizi sohillarida ovchilik, baliqchilik va ilk chorvachilik xo‘jaliklari rivojlanadi. Buxoro vohasidagi Lavlakon, Beshbuloq makonlari va Zamonbobo qabristonining eng pastki qatlamlari eneolit davriga o‘ddir. Bu yodgorliklardan so‘nggi Kaltaminor topilmalariga o‘xshash sopol idishlar bo‘laklari va chaqmoqtosh bilan birga misdan yasalgan ignalar va munchoqlar topilgan.

Yuqori Zarafshonning Panjikent shahridan 15 km g‘arbda joylashgan Sarazm qishlog‘i xarobasi eneolit davri dehqonchilik qabilalarining O‘rta Osiyoni shimoli-sharqiga yoyilganidan dalolat berib, qadimgi dehqonchilik aholisining dehqonchilik chegaralarini ham ko‘rsatadi. Umumiy maydoni 90 gektar bo‘lgan Sarazm qishlog‘i xarobalarining moddiy topilmalarida Janubiy Turkmaniston, Janubiy Afg‘oniston, Eron, Hindiston madaniyatlariga mansub buyumlar ham bor. Ular eneolit davri qabilalari o‘rtasidagi keng madaniy va iqtisodiy aloqalardan dalolat beradi.

Ibtidoiy tasviriy san‘at. Bronza davri yutuqlari

Yozuv haqida yangi ma‘lumotlar

Dunyo tarixida ibtidoiy tasviriy san‘at, xususan, g‘orlarning devorlariga turli tasvirlar tushirish so‘nggi paleolit davriga o‘ddir (Ispaniyadagi Altamir g‘ori). O‘rta Osiyoda ungurlar va qoyatoshlarga ishlangan rasmlar mezolit davrida paydo bo‘ladi. Neolit davriga kelib bu san‘at yangi asosda rivojlanish bosqichiga o‘tadi. Kaltaminor, Hisor, ayniqsa Joytun madaniyatiga mansub yodgorliklardan ibtidoiy san‘atning namunalari topilgan. O‘tmish tariximizning xilma-xil yodgorliklari orasida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan va O‘rta Osiyoning tog‘lik tumanlarida keng tarqalgan qoyatosh rasmlari ishlanish usuliga ko‘ra ikki xildir. Bir xillari bo‘yoq (oxra) bilan, ikkinchi xillari esa-urib-o‘yib ishqalash, chizish usuli bilan ishlangan rasmlar (petrogliflar) keng tarqalgan.

BRONZA: Tosh qurollarning siqib chiqarila boshlanishi. Bronzadan mehnat qurollari va zeb-ziynat buyumlarining yasala boshlanishi. Patriarxatga o‘tish. Qulolchilik charxi va g‘ildirakning kashf etilishi. Ijtimoiy mehnat taqsimotining kuchayishi

O‘lkamizdagi qoyatosh rasmlarning eng nodir namunalari Zarautsoy, Sarmishsoy, Bironsoy, Ko‘ksaroy, Takatosh, Teraklisoy kabilar bo‘lib, ular yuzdan ziyoddir. Mazkur joylardagi qoyatoshlarda O‘zbekistonning qadimgi va hozirgi hayvonot olami vakillarining rasmlarini kuzatish mumkin. Ular buqalar, sherlar va yo‘lbarlar, qoplon, tulki va bo‘rilar, bug‘u va jayronlar kabildir. Rasmlar orasida o‘q-yoy, qopqon kabi narsalar ham ko‘pchilikni tashkil etadi. Mavjud qoyatosh rasmlari mazmunan boy va manzarasi jihatdan xilma-xildir. Unda odamlar, ov, yirtqich hayvonlar to‘qnashuvlari manzaralari tasvirlangan.

Respublikamizdagi eng qadimgi rasmlar Zarautsoyda bo‘lib (Surxondaryo), bu rasmlar mezolit-neolit, ya’ni, mil.avv. VIII-IV ming yilliklarga o‘ddir. Qoyatosh rasmlari orqali o‘sha davr odamlarining ov, mehnat va jangovar qurollarini bilib olishimiz mumkin. Toshkent vohasi qoyatosh tasvirlari G‘arbiy Tyanshandagi eng ko‘p tarqalgan qadimgi san‘at turi hisoblanadi. Bu hudud bunday tarixiy yodgorliklarga juda boy bo‘lib, hozirgi vaqtda ularning soni 10 mingdan oshadi. Ular mavzularining turli-tmanligi, yuqori badiiy darajasi, manzaralarining originalligi va ajoyibligi bilan ajralib turadi. Ko‘pchilik tadqiqotchilar fikriga qaraganda bronzaning vatani Kichik Osiyo va Mesopotamiya bo‘lgan. Qadimgi Misr, Mesopotamiya, Kichik Osiyo va Eronning janubi-g‘arbida mil avv. III-II ming yillikning boshlarida rivojlangan jamiyat keng ravnaq topadi. O‘rta Osiyoda bronza davri mil. avv. III ming yillikdan I ming yillikning boshlarigacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga oladi.

O‘zbekiston hududida bronza davrida asosan chorvachilik va dehqonchilik bilan shug‘ullangan qabilalarning moddiy-madaniy yodgorliklari Xorazmda 50 dan ziyod ochilgan bo‘lib Tozabog‘yob madaniyati nomi bilan mashhurdir.

Tozabog‘yob madaniyatiga oid makonlarning ayrimlaridan qadimiy mozorlar (Ko‘kcha), ko‘pchiligidan esa yarim yerto‘la shaklidagi uy-joy qoldiqlari ochilgan. Ulardan zeb-ziynatlar, hayvon suyaklari, sopol idishlar, toshdan va bronzadan ishlangan qurolar topilgan. Tozabog‘yob sopol idishlari asosan qo‘lda ishlangan. Xorazmdagi so‘nggi bronza davriga oid yodgorliklar Amirobod madaniyati nomi bilan mashhur bo‘lib mil. avv. IX-VIII asrlarga o‘ddir. Bu madaniyat sohiblari Tozabog‘yob madaniyati xususiyatlarini saqlab, yarim yerto‘la turar-joy, sug‘orish inshootlari izlari va qo‘lda yasalgan sopol idishlar bilan izohlanadi.

Quyi Zarafshonning bronza davri yodgorliklari Zamonbobo madaniyati nomi bilan ataladi. Zamonboboliklar chaylasimon kulbalarda istiqomat qilib dehqonchilik va xonaki chorvachilik bilan shug‘ullanganlar. Topilgan ko‘plab mehnat qurollari, boshqoli o‘simliklar qoldiqlari va hayvonlar suyaklari shundan dalolat beradi. Shuningdek, zamonboboliklar jamoasida hunarmandchilikning turli tarmoqlari, xususan, kulolchilik, bronzani eritib undan har xil ashyolar yasash, ayniqsa toshni ishlash texnikasi ancha rivojlangan.

O‘zbekistonning janubidagi bronza davri yodgorliklari qadimgi sug‘orish hududlari - Ulonbuloqsoy, Sherobod, Bandixon va Mirshodida topib tekshirilgan. Ular Sopolli madaniyati nomi bilan mashhurdir. Mil. avv. II ming yillikning boshi va o‘rtalariga oid Sopollitepa aholisining xo‘jaligi dehqonchilik va uy chorvachiligiga asoslangan. Shuningdek, daryo toshlaridan va qumtoshdan ishlangan yorg‘uchoqlar va hovonchalar ham ko‘plab uchraydi. Bu topilmalarning barchasi Sopollitepada dehqonchilik ancha rivojlanganidan dalolat beradi. Tadqiqotchilarning fikricha, Sopollitepa hozircha O‘zbekistondagi dastlabki eng qadimgi dehqonchilik qishlog‘idir.

Amudaryoning o‘ng qirg‘og‘ida shakllangan Sopollitepa – bronza davridagi daryodan kechuv yo‘lini himoya qiluvchi mustahkam oldingi istehkom (forpost) sifatida paydo bo‘lgan. Keyinchalik o‘troq dehqonchilik jamoalari shimoliy chegaralarining kengayishi munosabati bilan Sopollitepa o‘zining

ilgarigi ahamiyatini yo‘qota boshlaydi va bo‘shab qoladi. Asosiy markaz vazifasi esa, tog‘ darasidan chiquvchi yo‘l ustidagi mustahkam qal‘a sifatida paydo bo‘lgan Jarqo‘tonga o‘tadi.

Mil.avv. II ming yillikning o‘rtalariga kelib Jarqo‘ton o‘sha hududlardagi dehqonchilik bilan shug‘ullanuvchi aholi qabilalari uyushmalarining mustahkam istehkomiga aylanadi. Aynan mana shu istehkom orqali Hisor tog‘ oldi vohalari va janubiy Tojikistonning g‘arbiy hududlariga shimoldagi aholining ko‘chishlari bo‘lib o‘tadi. O‘zbekiston hududida chorvador qabilalarga mansub bronza davri qabristoni Samarqand yaqinidagi Mo‘minobod qishlog‘idan topilgan. Quyi Qashqadaryodagi Gujayli qabristonidan chorvachilik va dehqonchilik qabilalariga tegishli bo‘lgan ashyolar, Farg‘ona vodiysi Yangiariq hududidan dehqonchilik buyumlari va dehqonchilik bilan bog‘liq qoyatosh suratlar, Chustdan hunarmandchilik va dehqonchilikka oid buyumlar ko‘plab topilgan.

O‘rta Osiyo hududlarida yozuv yaqin kunlarga qadar mil.avv. V-IV asrlarda paydo bo‘lgan deb kelinar edi. So‘nggi yillardagi tadqiqotlar boshqacharoq xulosalar bermoqda. Xususan, 2000 yilda Janubiy Turkmanistondagi Gonurtepa qo‘hna shahrida ochilgan qabrlarning biridan mil.avv. III ming yillikka oid o‘yma sopol muhr topildi. Unda mixxat yozuvlar bor edi. Janubiy Turkmaniston qadimiyatining bilimdoni V. Sarianidi va amerikalik mutaxassis T. Sharlachlarning fikricha, bu xildagi muhrlar faqat podsho atrofidagi, podsho saroyiga yaqin shaxslarga tegishli bo‘lishi mumkin. Mesopotamiyadagi Sargon muhrlarini (mil.avv. 2250-2200 yy.) eslatuvchi Gonurtepa muhri mahalliy xom ashyodan tayyorlangan bo‘lib, undagi mixxat yozuvlar «Lukaks xo‘jalik va qullar hukmdori», deb o‘qildi. Ushbu yozuv bu yerdagi bronza davridayoq yakka hukmdor boshqaruvi va Mesopotamiya bilan o‘zaro aloqalardan dalolat beradi. Shuningdek, so‘nggi arxeologik ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekistonning janubidan ham piktografik belgi-yozuvlar topilgan. Tadqiqotchi SH. Shaydullayevning fikricha, Jarqo‘ton yodgorligidan sopollarga bitilgan 47 ta belgidan iborat yozuvning topilishi ajdodlarimizning bronza davrida piktografik yozuvni yaratgani va o‘z fikrini turli belgilarda ifodalaganini ko‘rsatadi. Shuningdek, Sherobodagi G‘oz qishlog‘i yonidagi ilk temir asriga oid yodgorlikdan tosh o‘g‘ir (keli) topilgan bo‘lib, uning sirtida umumiy soni 14 ta bo‘lgan piktografik belgi-yozuv mavjud. SH. Shaydullayev bu belgini Misr iyeroglifikasi bilan solishtirib ulardan biri «haqiqat», yana biri esa dunyoning aylanishi, ya’ni, «charxpalak» deb o‘qilishi mumkinligini taxmin qiladi. Xullas, bronza davri va uning oxirlariga kelib o‘lkamiz hududlarida yozuv paydo bo‘lganligi ilmiy asoslanmoqda hamda keyingi tadqiqotlar bu masalaga yanada oydinlik kiritishi shubhasizdir.

1-mavzu. O‘zbekiston tarixi fani predmeti, uni o‘rganishning nazariy-metodologik asoslari, manbalari va ahamiyati. Markaziy Osiyo - jahon sivilizatsiyasining ajralmas qismi

Ma’ruzani o‘qitish texnologiyasi

Talabalar soni: 80 – 100 kishi Vaqti: 2 soat

O'quv mashg'ulot shakli	Kirish, izoh va tahlil, ilg'or pedtexnologiyalar va texnik vositalardan iborat ma'ruza
Ma'ruza rejasi	O'zbekiston tarixining fan sifatidagi o'rni, fanni o'qitishning maqsad va vazifalari. Uning predmeti va o'rganish obekti. 2. O'zbekiston tarixi fanining g'oyaviy nazariy asoslari va metodologik tamoyillari. 3. O'zbekiston tarixini davrlashtirish masalasi va o'tmishni o'rganishda moddiy va yozma manbalarning o'rni hamda ahamiyati. 4. Vatan tarixining komil insonni tarbiyalashdagi ahamiyati. 5. Antropogenez jarayoni. Insoniyatning dastlabki ajdodlari. 6. Ibtidoiy jamoa tuzumi davrida O'rta Osiyo. 7. Mil. avv. XII-IV ming yilliklarda O'rta Osiyo. 8. Metall ishlatilishga o'tilishi va bronza davri yutuqlari. 5. "Avesto" -tarixiy manba sifatida.
O'quv mashg'ulotining maqsadi: O'rta osiyo, jumladan, O'zbekiston hududida insoniyatning paydo bo'lish jarayoni, mamlakat hududida ibtidoiy jamoa tuzumining kechish jarayoni, ibtidoiy jamoa tuzumining kechish jarayonini tegishli arxeologik va antropologik materiallar orqali tahlil etish. "Avesto" - qadimgi ajdodlarimiz ijtimoiy siyosiy, iqtisodiy va madaniy xayoti xususida birlamchi yozma manba ekanligini ko'rsatib berish.	
O'qituvchi vazifalari: • talabalarga sivilizatsiya va antropogenez jarayonlari to'grisida batafsil ma'lumot berish, bu borada fanda mavjud barcha zamonaviy qarashlar bilan ularni tanishtirish; • O'zbekiston - insoniyat paydo bo'lgan asosiy maskanlardan biri ekanligini asoslab berish; • mamlakatimiz hududida ibtidoiy jamoa tuzumining kechishi, u bilan bog'lik barcha jarayonlar, qadimgi	O'quv mashg'ulotining natijalari: Talabalar kuyidagi xulosalarga kelishi lozim: • O'zbekistonning insoniyat taraqqiyoti tizimda tutgan o'rni to'g'risida to'laqonli tasavvurga ega bo'ladilar; • sivilizatsiya hamda antropogenez jarayonlarini izohlab berish, talablarda mantiqiy fikrlash qobiliyati ko'nikmasiga ega bo'lishiga zamin yaratiladi; • talabalarda ibtidoiy jamoa tuzumi tarixi to'g'risida to'laqonli, arxeologik va antropologik materiallarga ega bo'lgan bilimlar bazasi yuzaga keladi; • qadimiy tarixdan faxrlanish tuyg'usi yuksalib, ularda vatanparvarlik ruhi yanada o'sishiga imkon yaratadi.

manzilgohlar, arxeologik topilmalar xususida keng qamrovli hamda tahliliy ma'lumot berish;		
• qadimiy yozma manba bo'lmish - "Avesto" kitobi, uning o'rganilish tarixi, o'lkamiz tarixidagi uning ahamiyatini ko'rsatib berish; • o'lkamizning insoniyat sivilizatsiyalar tizimida tutgan o'rni, O'zbekistonning insoniyat taraqqiyotida tutgan o'rnini izohdagan holda, yoshlarda Ona yurt tarixiga xurmat, undan faxrlanish tuyg'usini rivojlantirish.		
O'qitishning metodlari va texnikasi	Izoh va tahlil hamda "aqliy hujum", "xa" yoki "yo'q" metodiga, vizual materiallar, arxeologik va antropologik ko'rgazmalar asosidagi savol-javoblar bilan izohlangan ma'ruza.	
O'qitish vositalari	Lazer proyektori, ma'ruza matni, vizual materiallar, tarqatma material, informatsion ta'minot, xarita, ko'rgazmali vosita va kitoblar.	
O'qitish shakllari	Jamoaviy, alohida olingan gurux, juft - juft bulib ishlash.	
O'qitish shart - sharoiti	Texnik jihatdan to'lik jihozlangan zamonaviy auditoriya	
Monitoring va baholash	Og'zaki savol javob asosidagi nazorat, reyting tizimi asosida baholash, o'z-o'zini nazorat qilish.	
Ma'ruzaning texnologik xaritasi		
Bosqichlari, vaqti	Faoliyatlari	
	O'qituvchining faoliyati	Talabaning faoliyati
1-qism. Kirish (5 min)	1. Mavzu nomi, uning maqsadini ma'lum qiladi. Mashg'ulot rejasini bayon etadi hamda darsdan ko'zlangan maqsad nima ekanligini aniq tarzda izohlab beradi.	1.1 .Eshitadilar va yozib boradilar.

	2.1. Tarixiylik tamoyiliga rioya qilgan holda voqelikning ketma-ketlik, uzluksizligi qoidalariga muvofiq tarzda talabalar e'tiborini ibtidoiy jamoa tuzumi tarixini o'rganishda bir qator xamkor fanlar-arxeologiya, antropologiya, xronologiya bilan bog'liqlik tarzda masala mohiyatini yoritishga e'tiborini qaratish lozimligi qayd etiladi. Shuningdek, talabalar bilim darajasini sinash borasida blits-so'rovnoma o'tkaziladi. Ibtidoiy jamoa tuzumi davri xususidagi ma'lumotlaringiz qanday ?	2.1. Eshitadilar va yozib boradilar
	2.2. Talabalar o'rtasida so'rovnoma o'tkazilgandan so'ng, o'qituvchi reja buyicha darsni o'tishni davom ettiradi. Bunda u jaxon va uzbek fanida masalaga oid yangiliklarga o'z e'tiborini qaratib, antropogenez jarayoni xususida vizual materiallar, ko'rgazmali qurollar, slaydlar orqali tushuntirish beradi. Masalaning dolzarb jihatlari, davriy chegara va sanalarga alohida e'tibor berib, uni talabalar tomonidan qayd etib borishlarini so'raydi. "O'zbekiston ibtidoiy jamoa tuzumi davrida" nomli xaritaga dars davomida murojaat qiladi.	2.2.Slaydlarda ko'rsatilgan masalalarni o'rganib, shu yuzasidan tegishli savol-javoblar o'tkazadilar. Asosiy masalalarni yozib boradilar.

	2.3. Reja boyicha qator muammoli savollarni o'rtaga tashlab, guruhlarni 4 ta kichik guruhdarga bo'ladi hamda "Xa" yoki "Yo'q" didaktik oyinini tashkil qilib, savolnomalar tarqatadi.	2.3. Savollarga javob beradilar
	2.4. Talabalarning didaktik oyin natijalarini olib, tegishli o'zgartirish va aniqliklar kiritadi. Mavzu yuzasidan "aqliy xujum" metodiga asoslangan holda blits-surovnomaga o'tkazadi: 1. Antropogenez jarayoni nima hamda O'zbekistonda qadimgi odamzod qoldiqlari xususida nima deya olasiz? 2. Ibtidoiy jamoa tuzumini asosiy davrlarini ko'rsating hamda izohlab bering. 3. O'zbekiston xududidagi asosiy arxeologik manzilgohlar to'g'risida ma'lumot bering. 4. Mezolit, neolit, eneolit davrlari qaysi jihatlari bilan xarakterlanadi? 5. Bronza davri yutuqlari deganda nimani tushunasiz?	2.4. Eshitadilar va yozib boradilar.
3-qism. Xulosa qismi (10 min)	3.1. Masalaga xulosa yasaydi va faol talabalarni reyting tizimi asosida baholaydi, savollarga javob beradi.	3.1. Savol javoblarda ishtirok etadilar.
	3.2. Mashg'ulotda nima o'tilgani, qanday asosiy yangiliklar aytilgani bayon qilinib, mavzu yuzasidan yakuniy xulosalar qayd etiladi.	3.2. Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.3. Asosiy atama va terminlarga to'xtalib, ularning jadvalini keltiradi.	3.3. Eshitadilar va yozib boradilar.

3.4. Mavzuni mustaxkamlash kerakli adabiyotlar royxati keltiriladi.	borasida	3.4. Eshitadilar va yozib boradilar.
3.5. Mustaqil ishlash uchun tegishli mavzu beriladi.		3.5. Eshitadilar va yozib boradilar.

1-ilova

Odamzodning paydo bo'lish muammosi

I. Ilohiy

1. «**Qur'oni Karim**» da: loydan yasalgan va Allohning irodasi bilan unga jon kiritilgan Odam Ato, Momo Havo
2. «Injil»da: bundan 7 ming yil avval «qizil loy» dan yaratilgan.
3. Zardo'shtiylik va boshqa dinlardagi qarashlar.

II. Ilmiy

1. Arastu –tabiat..

2. Qadimgi yunon maktabi.
3. Karl Linney tabiat ilohiy qarashi.
4. Jeyms Manbodo - odamning kelib chikishini birinchi bo'lib eng oliy tipdagi odamsimon «maymun»dan tarqalganini bayon etgan.
5. Charlz Darvin - evolyusion goya.

III. G'ayritabiiy hamda turli afsona va rivoyatlar.

Ibtidoiy odamzod ajdodlari:

Driopitek - «daraxtda yuruvchi maymun». 1858 yili fransuz olimi Larte Avstriyaning Yuqori Goranna degan joyidan topgan, qadimiylik darajasi 5 – 12 mln. yil. Bosh miyasi hajmi: 600 sm³

Avstrolopitek - «janub maymuni». 1924 yili R. Dart tomonidan janubiy Afrikadan topilgan. Maymunsimon odam vakili. Bosh miya xajmi: 700 sm³, qadimiylik darajasi: 3 4 mln. yil.

Zinjantrop - «ishbilarmon odam». 1959 yili Sharqiy Afrikaning Olduvay dasidan L.Liki tomonidan topilgan. Bosh miya hajmi: 850 sm³, qadimiylik darajasi: 1,5 - 2 mln. yil. atrofida. Toshni - toshga urib mehnat qilishni bilgan.

Pitekantrop - «maymunsimon odam». 1890 yili golland olimi Y.E. Dyubua tomonidan Yava (Indoneziya) orolidan topilgan. Qadimiylik darajasi: taxminan 1 mln. yil. Bosh miya hajmi: 900 sm³, ikki oyoqlab yurgan.

Sinantrop - «xitoy odami». 1927 yili Xitoy shimolida topilgan. D. Blek. Fikrlash, jismoniy, biologik jihatdan ijobiy o'zgarishlar sodir bo'lgan. Bosh miya hajmi: 1100 - 1200 sm³, qadimiylik darajasi 600 - 500 ming yil. O'zbekistonda topilgan «fergantrop» odami (700 m.y. 400 m.y. oraligi) sinantrop bilan xronologik jihatdan tengdosh.

Neandertal odami - 1856 yili Germaniyaning Neandertal vodiysidan topilgan. «Aql - idrokli» odam. Xomo sabines. 6 xili mavjud bo'lgan. Bosh miya hajmi: 1400 sm³. Qadimiyluk darajasi: 100- 40 m.y. avv.

Kromanyon odami - 1868 yili Fransiyaning Kromanyon goridan topilgan. Kromanyon odami jismoniy, biologik ko'rinish hamda rivojlanishga ko'ra hozirgi zamon odamlaridan deyarli farq qilmaydigan holatga kelgan. Urugchilik jamoasi boshlangan. Bosh miyasi hajmi 1580 sm³. Qadimiyluk darajasi 40 - 12 yil avval.

Eslatma: zamonaviy odam bosh miyasi hajmi 1400 dan - 2000 sm³ atroflarida bo'ladi.

No	Savollar	Ha	Yo'q
1	O'zbekiston ilk insoniyat paydo bo'lgan hududlar tarkibiga kiradimi?		
2	Yer landshaftining o'zgarishi, jug'rofiy - geologik jarayonlar respublika hududiga ta'sir ko'rsatdimi?		
3	Ibtidoiy tasviriy san'atning yuzaga kelishi tabiiy jarayon bo'lganmi?		
4	«Avesto» - yaratilgan yurt O'zbekiston hisoblanadimi?		
5	Metall ishlatilishga o'tilishi jamiyat ijtimoiy - iqtisodiy hayotiga ijobiy ta'sir ko'rsatdimi?		
6	Ijtimoiy hayotdagi matriarxat tuzumi insonlar hayotiga o'zgarish yasay oldimi?		

2—ilova

«Aqliy hujum» - olib borish qoidalari

- o'zaro xech qanday baholash va tanqid bo'lmasligi.
- Jo'n va nihoyatda oddiy fikrlashga baho berishdan tiyilish.
- Barcha fikr mulohaza qimmatli va bir o'rinda bo'lganligi bois fikrlovchiga nisbatan bosim o'tkazmaslik va uni faqat tanqidiy tarzda qabul qilmaslik.
- O'z fikrini bildirmoqchi bo'lganlarga imkon berish.
- Fikrlar xilma - hilligi asosiy maqsad.
- Fikr - mulohazalar qaytarilishini xotirjam qabul qilish.
- Qiziqarli va asosli fikrlarni rivojlantirish lozim.
- O'zini vazmin va xotirjam tutish, O'zaro muloxazalarni bildirayotganlarga muomala madaniyati asosida munosabat bildirish.
- Barchani o'zaro hurmat, boshqalar fikriga qanoatli bo'lishga chaqirish.

3-ilova

Mustaqil ishlash uchun savollar:

1. Sivilizatsiya tushunchasi va sivilizatsiyalar tizimida O'zbekistonning tutgan o'rni qanday?
2. Olduvay va Ashel davrida sodir bo'lgan jarayonlar va ilk mehnat qurollari hususida fikringiz qanday?

3. Muzlik davri ibtidoiy odamlarning turmush tarzida qanday o'zgarishlar yasadi?
4. Urug'chilik jamoasi deganda nimani tushunasiz?
5. Neolit davri «inqilobi» deganda nimani tushunasiz?
6. Eneolit davri ijtimoiy iqtisodiy hayotida roy bergan muhim o'zgarishlar qaysilar?
7. «Avesto»ning o'rganilish tarixi qanday kechgan?

Asosiy atama va tushunchalar:

4-ilova

1.	antropogenez	6.	chopper	11.	muzlik davri
2.	paleolit	7.	nukleus	12.	urugchilik
3.	mezolit	8.	bolas	13.	matriarxat
4.	eneolit	9.	garpun	14.	patriarxat
5.	bronza	10.	nask		

5-ilova

Tavsiya etiladigan adabiyotlar royxati

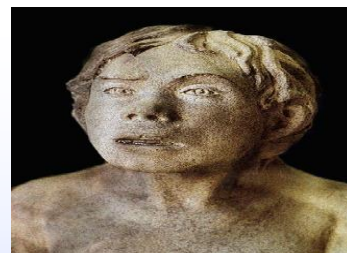
1. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. - Toshkent: "O'zbekiston", 2008.
2. O'zbekiston Konstitusiyasi - biz uchun demokratik taraqqiyot yulida va fuqarolik jamiyatini barpo etishda mustahkam poydevordir. Prezident Islom Karimovning O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi qabul qilinganliining 17 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. "Xalq so'zi", 2004 yil 8dekabr.
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naniyat yengilmas kuch. Toshkent: "Manaviyat", 2008.
4. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q - Toshkent: "Sharq", 1998.
5. Karimov I.A. O'zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo'li. Prezident Islom Karimovning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, Vazirlar Maxkamasi va Prezident Devonining O'zbekiston mustaqilligining 16 yilligiga bag'ishlangan ko'chma majlisidagi ma'ruzasi. "Xalq so'zi", 2007 yil 31 avgust.
6. Moziydan taralgan ziyo. Imom al Buxoriy.-Toshkent: "Sharq", 1998.
7. O'zbekistonning yangi tarixi. Konseptual - metodologik muammolar. - Toshkent: Akademiya, 1998.
8. Nabiyev A. Tarixiy o'lkashunoslik - Toshkent: "O'qituvchi", 1996.
9. Jabborov I. Antik madaniyat va ma'naviyat xazi'nasi. -Toshkent: "O'zbekiston", 1999.
10. Jabborov I. Uzbek xalqi etnografiyasi. -Toshkent: O'qituvchi, 1994.
11. Xomidov X- "Avesto" fayzlari. Toshkent: A. Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti 2001.
12. Sagdullayev.A.. Qadimgi O'zbekiston ilk yozma manbalarda. -Toshkent: Universitet, 1996.
13. Kabirov J., Sagdullayev A. O'rta Osiyo arxeologiyasi. -Toshkent: "O'qituvchi", 1990.

14. Axmedov B.A. O'zbekiston xalqlari tarixi manbalari. -Toshkent: "O'qituvchi", 1991.
15. Usmonov.K. va boshqalar. O'zbekiston tarixi. -Toshkent: Iqtisod -Moliya, 2006.
16. A.Sagdullayev. Qadimgi O'rta Osiyo tarixi. - Toshkent, 2007.
17. A.Sagdullayev. Qadimgi O'zbekiston ilk yozma manbalarda. - Toshkent, 2006.
18. B.Eshov. O'zbekiston Davlatchiligi tarixi. - Toshkent: «Ma'rifat», 2009.
19. Kabirov J.,Sagdullayev A. O'rta Osiyo arxeologiyasi.- Toshkent, 1990.
20. Avesto. Tarixiy adabiy yodgorlik. Asqar Mahkam tarjimasi. - Toshkent: «Sharq», 2001.
21. Q.Usmonov, M.SODIQOV, S.Burhonova. O'zbekiston tarixi. Darslik, 2006.
22. Qayumov A., Isoqov M. va boshq. QADIMGI yozma yodgorliklar. - Toshkent: Yozuvchi, 2000.
23. Boboyev X-, Do'stjonov T. va boshq. "Avesto" va uning insoniyat taraqqiyotidagi o'rni. -Urganch: Xorazm, 2002.
24. O'zbekiston tarixi. Prof. R.H.Murtazaevaning umumiy tahriri ostida, - Toshkent. 2005.

Слайд 1

Ёрдамчи тарих фанлари

- *Археология*
- *Антропология*
- *Этнография*
- *Лингвистика*
- *Эпиграфика*
- *Нумизматика*
- *Хронология*
- *Генеология*
- **Манбашунослик ва бошқалар**

Слайд 2

2-mavzu. O‘zbek davlatchiligining shakllanishi va dastlabki taraqqiyot bosqichlari. (IX asrga qadar)

(1-машғулот)

Режа:

- 1.Mamlakatimiz hududida ilk davlat uyushmalarining yuzaga kelishi. Qadimgi Xorazm. Qadimgi Baqtriya podsholigi.**
- 2.Ahmoniyalar hukmronligi davrida O‘rta Osiyoda kechgan ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy hayot.**
- 3.Makedoniyalik Iskandarning O‘rta Osiyoga istilochilik yurishlari.**
- 4. Ellinizm. Salavkiylar va Yunon Baktriya davlati.**

Bronza davriga kelib dehqonchilikdan chorvachilikning ajralib chiqishi, ixtisoslashagan hunarmandchilik xo‘jaliklarining rivojlanishi natijasida ishlab chiqarish hajmi ko‘payib, mehnat qurollari yanada takomillashib bordi. Sun‘iy sug‘orishga asoslangan dehqonchilik O‘rta Osiyo xo‘jaligining asosi hisoblanib bu jarayon janubiy Turkmaniston, Tojikiston va O‘zbekistonning janubida bronza davrida, Toshkent vohasi, Farg‘ona vodiysi hududlarida esa ilk temir davrida shakllanib rivojlandi. O‘rta Osiyoda ilk davlat uyushmalari sun‘iy sug‘orish birmuncha qulay bo‘lgan Amudaryo (yuqori, o‘rta, quyi) oqimlari bo‘ylarida,

Murg'ob vohasida, Zarafshon va Qashqadaryo vohalarida shakllanib rivojlanadi.

Jamiyat hayotida metallning keng yoyilishi, hunarmandchilikning ixtisoslashuvi, alohida xo'jalik tarmog'i sifatida shakllanib rivojlanishi jamiyatdagi iqtisodiy taraqqiyot uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, davlatchilik paydo bo'lishi uchun muhim bo'lgan qo'shimcha mahsulot ko'payishiga turtki bo'ldi. Ilk davlatlarning paydo bo'lishida o'zaro ayirboshlash, savdo-sotiq va madaniy aloqalarning ham ahamiyati nihoyatda katta bo'lgan.

O'lkamiz hududlarida dastlabki shahar madaniyatining shakllanishi ham jamiyat taraqqiyotida bo'lgani kabi uzluksiz taraqqiyot yo'li bilan rivojlangan. Bu qonuniyatga ko'ra shaharsozlik madaniyatining shakllanishi uzoq va bosqichma-bosqich davrlarni bosib o'tgan. O'zbekistonning turli hududlarida tadqiqotchilar qadimgi shahar xarobalarini topib tekshirdilar. Ko'p sonli arxeologik topilmalarning dalolat berishicha bu ko'hna shaharlar ba'zilarining yoshi 2 700-3000 yildan kam emas. Ularga Afrosiyob, Ko'ktepa (Samarqand), Qiziltepa (Surxon vohasi), Uzunqir, Yerqo'rg'on (Qashqadaryo vohasi) va boshqalar kiradi. Bu ko'hna shaharlar tarixi hozirgi Samarqand (Afrosiyob-Maraqanda), Kitob-Shahrisabz (Uzunqir) yoki Qarshi (Yerqo'rg'on) hududlarida davom etdi.

O'lkamiz hududlarida qadimgi shaharsozlik madaniyatining asoslari quyidagilardan iborat:

1. aholining o'troq dehqonchilikka o'tishi va keng vohalar bo'ylab yoyilishi;
2. hunarmandchilik ishlab chiqarishining rivojlanishi natijasida iqtisodiy hamda madaniy aloqalar va savdo-sotiqning taraqqiy etishi;
3. tabiiy-geografik hamda harbiy-strategik shart-sharoitlar.

O'lkamiz hududlaridagi ilk shaharlar qishloqlardan iqtisodiy, siyosiy va madaniy mavqesi bilan ajralib turgan. Bu shaharlar asosan aholisi sug'orma dehqonchilik bilan shug'ullangan vohalarda, qadimgi savdo yo'llari bo'ylarida, hukmdorlar qarorgohlari atroflarida paydo bo'lgan. Bunday shaharlar o'zlari joylashgan vohalarining siyosiy, iqtisodiy, madaniy, diniy va harbiy markazlari vazifasini bajargan bo'lishi shubhasizdir.

Ilk davlatlar haqidagi yozma manbalar.

Vatanimiz tarixini o'rganishidagi dastlabki yozma manba sifatida "Avesto" katta ahamiyat kasb etadi. "Avesto"da ahmoniylargacha bo'lgan geografik, hududiy nomlar, atamalar, ijtimoiy-iqtisodiy ma'lumotlar, siyosiy tarix, diniy falsafa va turli ma'lumotlar saqlangan. Bu manbada tilga olingan juda ko'plab mamlakatlar - O'rta Osiyo va O'rta Sharq, Afg'oniston, Eronning shimoli-sharqiy hududlari bilan bog'liqdir. Yasht qismlari oriylarning yerlari haqida quyidagicha e'lon qiladi: "U mamlakatning jasur sardorlari ko'pdan ko'p harbiy yurishlar qiladi, uning keng yaylovlarga ega, suvga serob tog'larida chorva tinch o'tlov va yemish bilan ta'minlangan, bu yerdagi sersuv chuqur ko'llar to'lqinlanib turadi, kema qatnaydigan keng daryolarning oqimi Pourutadagi Iskata, Xaravaydagi Mouru, So'g'ddagi Gava va Xvarizam tomoniga toshib intiladi". Davlatchilik paydo bo'lishining muhim belgilaridan biri jamiyatning ijtimoiy tabaqalarga bo'linishi hisoblanadi. Ko'pchilik manbalardan bizga ma'lumki, Avesto jamiyati quyidagi to'rtta tabaqaga bo'linadi: 1) qohinlar (atravanlar); 2)harbiylar

(ratayistralar); 3) dehqon-chorvadorlar (vastrya-fshuyant); 4) hunarmandlar (xutlar). Jamiyatning bunday tabaqalashuvi qadimgi, ya'ni, zardushtiylikka bo'lgan a'analarni o'zida aks ettiradi. Bu an'analar ayrim o'zgarishlar bilan ko'p asrlar, Avestodan keyingi davrlarda ham saqlanib qoladi.

Jamiyatning boshqaruv tartibi haqida Avestoda ma'lumotlar saqlangan. Manbada keltirilishicha, oriylar o'lkasi quyidagi to'rtta ma'muriy hududiy birlikka bo'linadi: 1-patriarxal oilaga tegishli bo'lgan turar-joylar (nmana); 2-qishloqlar (vis); 3- tumanlar (zantu); 4-viloyat – o'lka (daxyu). Ushbu birliklarning har biri o'z yo'l boshchisiga ega bo'lgan: 1-nmanopati (uy boshlig'i); 2-vispati (qishloq boshlig'i); 3-zantupati (tuman oqsoqoli); 4-daxyupati (viloyat –o'lka yo'l boshchisi). Mil avv. VI asrning o'rtalariga kelib Erondagi Ahmoniylar sulolasi hukmdorlari Qadimgi Sharqdagi ko'pgina mamlakatlar ustidan, jumladan, O'rta Osiyodagi Parfiya, Marg'iyona, Baqtriya, So'g'diyona, Xorazm, "Saklar o'lkasi" ustidan o'z hokimiyatini o'rnatdilar. Ahmoniylar davrida bitilgan mixxat manbalarda O'rta Osiyo xalqlari va viloyatlari haqida turli ma'lumotlarni uchratishimiz mumkin. Bu davr yozuvlarida o'lkamiz xalqlarining qadimgi tarixiga oid quyidagi ma'lumotlar saqlangan: viloyatlar va xalqlarning nomlari, ayrim siyosiy jarayonlar, saklar yurtiga qarshi yurishlar, iqtisodiy tuzum va moddiy madaniyat ma'lumotlari.

Yunon-rim tarixchilaridan birinchi bo'lib "tarixning otasi" Gerodot (mil.avv. V asr) O'rta Osiyo xalqlari haqida ma'lumotlar beradi. Gerodot "Tarix" kitobida Baqtriya, Baqtra, baqtriyaliklarni 13 marta, so'g'dlarni 2 marta, xorazmliklarni 3 marta, saklarni 11 marta, massagetlarni 19 marta tilga olib ularning moddiy madaniyati, urf-odatlarini, dini va tarixi haqida hikoya qilgan.

Gerodotning O'rta Osiyo to'g'risidagi asosiy fikrlari forslarning sak-massagetlarga qarshi yurishlari, Kir II va To'maris o'rtasidagi siyosiy munosabatlar, ahmoniylar harbiy qo'shinlari safida yurtimiz xalqlari jangchilarining ishtiroki, ularning yarog'-aslahalari, yo'l boshchilari, fors-yunon urushlarida ularning jasorat ko'rsatganligi, xalqlarning ahmoniylar davlatiga bo'ysunishi va soliq tartibi, sak-massagetlarning turmush tarzi va diniy e'tiqodi va boshqa ayrim ma'lumotlardan iborat. Asli Kichik Osiyodagi Knid shaharlik bo'lgan yunon tarixchisi Ktesiy ahmoniylar podshosi Artakserks (mil.avv. 404-359 yy.) saroyida tabiblik qilgan. Ktesiy qalamiga mansub "Persika" asarining katta bir qismi baqtriyaliklar tarixiga bag'ishlangan. Ktesiy Ossuriya podshosi Ninning Baqtriyaga qilgan yurishlari, Baqtriyaning poytaxti va ko'p sonli mustahkam istehkom va shaharlar haqida ma'lumotlar berib jumladan shunday yozadi: "Baqtriyadagi ko'pdan-ko'p shaharlar orasida Baqtra nomli mashhur bir shahar bo'lgan. Bu shahar mamlakatning markazi bo'lib, ko'p shaharlar o'rtasida, baland va mustahkam mudofaa devorlari bilan o'ralgan, unda podsho qal'asi joylashgan".

Yana bir yunon muallifi Ksenofont "Kiropediya" nomli asarida Ktesiy xabarlariga o'xshash, Baqtra shaharlarining ossuriyaliklar tomonidan qamal qilinishi to'g'risida ma'lumot beradi. Shuningdek, Ksenofont Kir II va Baqtriya urushlari haqida ham yozadi. Mil. avv. IV asrning ikkinchi yarmida makedoniyalik Iskandarning Sharqqa qilgan yurishlari natijasida O'rta Osiyodagi

qadimgi viloyatlar haqida ko'plab yangi tarixiy-geografik ma'lumotlar paydo bo'ldi. Keyingi antik davr mualliflari (Arrian, Kursiy Ruf, Strabon va boshq.) asarlaridagi ma'lumotlar ilk antik davr mualliflarinikiga nisbatan kengroq berilgan. Makedoniyalik Iskadar yurishlari haqida yozgan tarixchilar asarlarida qadimgi O'zbekiston viloyatlari, shaharlar, qal'alar, manzilgohlar, himoya devorlari, xo'jalik va madaniy hayot haqida kengroq va batafsilroq ma'lumotlar olish mumkin.

Dastlabki davlatlar

Bronza davriga kelib aholining ijtimoiy va iqtisodiy hayotida katta o'zgarishlar sodir bo'ldi. Xususan, qadimgi aholi ishlab chiqarishning ma'lum bir sohalariga - dehqonchilik, chorvachilik va hunarmandchilikka ixtisoslashib bordi. Bu jarayon ishlab chiqaruvchi kuchlarning o'sishi va ularning bir yerga to'planishi uchun zamin yaratdi. Qadimgi xo'jaliklarning ixtisoslashuvi, sug'orma dehqonchilikning rivojlanishi, metallning hayotga jadallik bilan kirib kelishi va yoyilishi, hunarmandchilikda turli tarmoqlarning rivojlanishi, o'zaro ayirboshlash va savdo-sotiqning taraqqiy etishi natijasida jamiyat hayotida ijtimoiy-iqtisodiy yuksalish kuzatiladiki, bu yuksalish ilk davlatchilikning asosiy poydevori hisoblanadi. Ahmoniylargacha bo'lgan davrda ba'zi bir vohalar, asosiy o'troq aholi joylashuvi o'lkalari edi. Ularning hududlarida qishloqlar, sug'orish inshootlari, o'zlashtirilgan yer maydonlari bor edi. Bir qancha shunga o'xshash, daryolar vohalarida joylashgan va umumiy aholi joylashuv hududlari bilan bog'liq bo'lgan yerlar Baqtriya, So'g'diyona, Xorazm kabi tarixiy viloyatlarni tashkil etgan. "Katta Xorazm" (Avesto tilida Xvarizam, qadimgi fors tilida Xvarazmish, qadimgi yunon tilida Xorasmiya) davlatining hududiy joylashuvi va paydo bo'lgan davri masalalari ancha munozarali mavzu. Arxeologik tadqiqotlar ayrim hollarda yozma manbalar ma'lumotlarini tasdiqlamaydi. Mil. avv. IX-VIII asrlar Xorazm madaniyati Amirobod nomi bilan mashhurdir. Bu madaniyatning me'morchilik yodgorliklari asosan chayla va yarim yerto'lalardan iborat bo'lib mustahkam turar joylar uchramaydi. Xorazmdagi dehqonchilikning rivojidan darak beruvchi yirik sug'orish inshootlari, mustahkam mudofaaga ega bo'lgan turar joylar (Ko'zaliqir, Ding'alja) mil. avv VI-V asrlarga oiddir.

Mil. avv. VII asrning oxiri - VI asrda Xorazmda qurilish va hunarmandchilik ancha rivojlangan. Tadqiqotlar natijasida bu hududlardan bronza va temirdan yasalgan mehnat hamda harbiy qurollar, sopol urchuqlar, bronza igna, bigizlar, sopol idishlar topilgan. Bu topilmalar qo'shni Marg'iyona, Baqtriya va So'g'diyona topilmalariga o'xshab ketadi. Tadqiqotchilarning fikrlariga qaraganda, O'rta Osiyodagi ilk davlat uyushmalaridan biri Qadimgi Baqtriya davlatidir. Baqtriyaliklarning yurti Surxon vodiysi, Afg'onistonning shimoli-sharqi, Tojikistonning janubiy hududlarida joylashib, turli yozma manbalarda Baxdi, Baqtrish, Baqtriyona, Baqtriya, Baxli, Baxlika deb tilga olingan. Bronza davridagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish (Sopolli, Jarqo'ton, Oltintepa va b.) keyingi davrlarda yanada jadallik bilan rivojlanadi. Natijada mil. avv. IX-VIII asrlarda Baqtriya hududida harbiy ahamiyatga ega bo'lgan siyosiy birlashmalar tashkil topadi. Mil. avv. VIII-VII asrlarga kelib Qadimgi Baqtriya davlati Sharqdagi kuchli davlatlardan biriga aylanadi. Ushbu jarayonni arxeologik

va yozma manbalar ma'lumotlari ham to'la tasdiqlaydi. Ayrim tadqiqotchilarning fikrlariga qaraganda, bu davr Baqtriya tarkibiga Marg'iyona va So'g'diyona ham (tarixiy-madaniy birlik sifatida) kirgan bo'lishi mumkin.

Turli manbalardagi So'g'da, So'g'uda, So'g'diyona nomlari bilan mashhur bo'lgan qadimgi tarixiy-madaniy o'lka hozirgi Zarafshon va Qashqadaryo vohalarini o'z ichiga olgan. Ilk temir davri So'g'diyona hududlarida ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanish jarayonlarini kuzatish mumkin. Bu rivojlanish jarayoni mil.avv. IX-V asrlarga oid ko'p sonli manzilgohlar va ko'hna shahar xarobalaridagi turli-tuman topilmalar va me'morchilik tuzilish bilan izohlanadi. Ilk davlatchilikning eng asosiy belgilaridan bo'lgan ko'hna shahar xarobalari So'g'diyonadan to'rtta (Yerqo'rg'on, Afrosiyob, Uzunqir, Ko'ktepa) topib o'rganilgan bo'lib, ular hozircha O'zbekistondagi eng qadimgi rivojlangan shahar madaniyatini o'zida aks ettiradi.

O'zbek xalqi va uning ajdodlari ilk davlatchiligi taraqqiyoti o'troq dehqonchilik xo'jaligi va qadimgi shaharlar tarixi bilan uzviy bog'liq bo'lgan. Ilk davlatlar tashkil bo'lishida, jamiyat rivojlanishining ichki qonuniyatlaridan tashqari ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning yuqori darajasi- hunarmandchilik, almashinuv va savdoning kuchayib borishi, siyosiy qarama-qarshiliklar va harbiy to'qnashuvlar ham ta'sir qilgan.

Miloddan avvalgi VI-IV asrlarda O'rta Osiyo

Mil. avv. 555-540-330 yillar O'rta Osiyoning tarixiy-madaniy viloyatlari ulkan Ahmoniylar davlati tarkibiga kirar edi. O'rta Osiyo viloyatlari va unga qo'shni bo'lgan hududlarning bosib olinishi, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy tarixi haqida ko'pchilik olimlar turli yillarda tadqiqot ishlari olib bordilar. Bu tadqiqotlarning aksariyati ahmoniylar Eroni hududlari tarixi bilan bog'liqdir. Mavjud ilmiy tadqiqotlar ahmoniylar davri mixxat yozuvlari va ayrim yunon-rim tarixchilarining asarlari hamda arxeologik tadqiqotlar natijalariga asoslanadi.

Bu davr Baqtriya aholisining asosiy mashg'uloti dehqonchilik edi. Qalayimir, Kuchuktepa, Qizilcha, Bandixon kabi ko'plab yodgorliklardan dehqonchilik bilan bog'liq bo'lgan mehnat qurollari-o'roqlar, ketmonlar, yorg'uchoq va dehqonchilik mahsulotlari qoldiqlarining topilishi dehqonchilikdan dalolat berib, dehqonchilik asosan sun'iy sug'orishga asoslanganligini ko'rsatadi. Baqtriyaning poytaxti qadimgi Baqtra (Hozirgi Balx) shahrida qazish ishlari olib borilib, u yerdan topilgan kulolchilik buyumlari ko'hna shaharning eng qadimgi qatlamlari mil. avv. V asrning o'rtalariga oid ekanligidan dalolat beradi. Mil. avv. VI-IV asrlarda So'g'diyona hududlarida ko'plab shahar va qishloqlar bo'lib, ular fors podsholariga katta-katta soliqlar to'lab turar edilar. Arxeologik tadqiqotlar natijasida Zarafshon va Qashqadaryo vohalaridan bu davrga oid Uzunqir, Yerqo'rg'on, Daratepa, Sangirtepa, Lolazor, Afrosiyob, Xo'ja Bo'ston kabi 50 dan ziyod ko'hna shahar va manzilgohlar ochib o'rganilgan. So'g'diyonaning poytaxti bo'lgan Afrosiyob (Samarqand)da shahar hayotining rivojlanishi So'g'diyona va butun O'rta Osiyodagi siyosiy va iqtisodiy hayotning yuksalishi hamda inqirozi bilan muvofiq tarzda kechgan. So'g'diyonaning "ikkinchi poytaxti" bo'lgan Yerqo'rg'onni (Qashqadaryo)

tadqiqotchilar yunon-rim tarixchilari tomonidan eslatilgan Ksenippa viloyatining markaziy shahri deb hisoblaydilar.

Mil. avv I ming yillikning o'rtalarida Xorazm ham rivojlanishi jarayonini boshdan kechiradi. Xorazm tadqiqotlari natijalariga qaraganda VI-IV asrlarda bu hududda yirik-yirik manzilgohlar mavjud edi. Bu davrda Xorazmda inshootlar qurilishida xom g'isht, paxsa ishlatilgan. Manzilgohlar va turar joylardan topilgan topilmalarning boy va qashshoqligi bu yerda mavjud bo'lgan ijtimoiy va mulkiy tengsizlikdan dalolat beradi. Shaharlar aholisining asosiy mashg'uloti hunarmandchilik bo'lgan. Ko'plab topilgan sopol, bronza, temir buyumlar fikrimiz dalilidir. Xorazmda bu davrda mahalliy o'troq aholidan tashqari ko'chmanchi chorvadorlar ham yashagan bo'lib, ular o'rtasida doimiy harbiy to'qnashuvlar, iqtisodiy va madaniy munosabatlar bo'lib turgan. Mil. avv. IV asrning o'rtalaridan boshlab esa, Bolqon yarim orolidagi shahar-davlatlar kuchaya boshlaydi va Makedoniya podshosi Fillip II boshchiligida mil. avv. 336 yilda ahmoniyalar davlatiga qarshi kurash boshlandi. Ammo, Fillip II ning o'ldirilishi tufayli bu kurash to'xtab qoldi. O'sha yili taxtga Fillip II ning o'g'li 20 yoshli Iskandar (Aleksandr) o'tirdi. Bu paytga kelib, yunon shahar-davlatlarida Iskandarga qarshi harakatlar boshlangan bo'lib, yosh podsho bu harakatlarning barchasini shafqatsizlik bilan bostirdi.

Iskandar ahmoniyalarga qarshi urushga jiddiy kirishib Kichik Osiyodan Parmenion boshliq qo'shinlarni chaqirtirdi. Harbiy kengash tuzib quruqlikda va suvda harakat qilayotgan qo'shinlar oldiga aniq vazifalar qo'ydi. Bir necha g'alabadan so'ng mil. avv. 330-329 yillar qishida Makedoniyalik Iskandar qo'shinlari Hinduqush dovonidan o'tib Shimoliy Baqtriya yerlariga chiqib keladilar. Bu paytdagi Baqtriya satrapi Bess o'z qo'shinlari bilan Iskandarga qarshi chiqdi. Ammo, tajribali yunon-makedon qo'shinlaridan mag'lubiyatga uchradi. Iskandar Baqtriyaning poytaxti Baqtra shahri, Aorn, Drapsak kabi mustahkam qal'alarni egalladi. Maroqandadan so'ng yunon-makedon qo'shinlarining yurishi nihoyatda og'ir kechdi. Mahalliy so'g'diy aholi dushmani o'ta norozi kayfiyatda kutib oldi hamda bir tan- bir jon bo'lib unga qarshi chiqdi. Natijada Baqtriya va So'g'diyona hududlarida ham Iskandarga qarshi qo'zg'olonlar boshlanib ketadi. Asosan Spitamen boshchilik qilgan bu qo'zg'olonlar mil. avv. 329-327 yillarda shafqatsizlarcha bostirildi. Yunon-makedon bosqinchilariga qarshi uch yil davomida kurash olib borar ekan, O'rta Osiyo xalqlari mislsiz jasorat namunalarini ko'rsatdilar. Ular yunonlar o'ylaganidek, "varvarlar" va madaniyatdan orqada qolgan emas, balki o'z davrining yuksak harbiy san'ati va madaniyatiga ega ekanliklarini namoyish etdilar. Iskandar qo'shinlari butun Sharq davlatlarini o'zlariga bo'ysundirganlarida So'g'diyona va Baqtriyadagi kabi qattiq qarshilikka uchramagan edilar. Bu holni Iskandar tarixini yozgan ko'pgina qadimgi davr tarixchilari ham e'tirof etadilar.

O'zbekiston hududlarida yashagan mahalliy aholi qadimgi davrlardan boshlab bosqinchilarga qarshi ayovsiz kurash olib borib o'z ozodligi va mustaqilligi yo'lida bir tan-bir jon bo'lib harakat qilganlar. Ammo, kuchlar nisbati va harbiy texnikaning teng emasligi ko'p hollarda bosqinchilar ustunligini

ta'minlagan. Makedoniyalik Iskandar Salavkiylar, Parfiya va Yunon-Baqtriya davlatlari turli xalqlar, elatlar va qabilalarning zo'rlab birlashtirilgan yig'indisidan iborat bo'lib, faqat qo'rqitish va qurol kuchi orqali idora qilinardi. Mil.avv. 323 yilda Makedoniyalik Iskandarning Bobilda to'satdan vafot etishi siyosiy vaziyatning keskin o'zgarishiga sabab bo'ldi. Yunon diadoxlari (hukmdorlar, amaldorlar) o'rtasida hokimiyat uchun shafqatsiz kurash boshlandi. Mil.avv. 312 yilda Iskandarning eng ishonchli sarkardalaridan biri Salavka diadoxlari bilan bo'lgan kurashda ustun kelib Bobil, Suziana, Midiya va boshqa qo'shni viloyatlarni bosib oldi va ko'p o'tmay Old Osiyo, Eron va O'rta Osiyo hududlariga ham o'z hukmronligini o'rnatdi. Salavkiylar hokimiyatni egallagan paytdayoq ularning O'rta Osiyodagi ahvoli tahlikali edi. Aynan shu sababli O'rta Osiyo viloyatlari yerlaridan mahrum bo'lishdan qo'rqib ketgan Salavka I o'z vorisi Antiox I boshchiligidagi Sharqiy noiblik (straplik)larni ta'sis etdi. O'zining uzoq yillik hukmronligi davrida (mil. avv. 293-261 yy.) Antiox G'arbga qilgan ko'pgina yurishlari bilan shuhrat qozondi. U o'z davlatining sharqiga, shumlardan O'rta Osiyo yerlariga kam e'tibor qaratdi. Bu paytda uning viloyatlarida iqtisodiy o'zgarish yuz beradi. Ancha tinch hayot boshlanib qishloq xo'jaligi, hunarmandchilik, savdo-sotiq anchagina rivojlanadi. Salavkiylar davlati markazidan chetda bo'lishiga qaramasdan, O'rta Osiyo ular davlatining eng muhim qismi edi. O'rta Osiyo harbiy-strategik va iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lib, salavkiylar bu hudud bo'ylab o'tgan savdo yo'llari bo'yida shaharlar va qishloqlar qurdirib ularda hunarmandchilik, o'zaro almashinuv va savdo-sotiqni rivojlantirganlari bejiz emas.

Tarixiy manbalarda salavkiylar satrap-strateglari yunoncha nomda tilga olinadi. (Stratonik, Aleksandr, Giyeraks va b.). Demak, salavkiylar hukmdorlari asosan yunonlardan va ayrim hollarda ellinlashgan mahalliy aholidan tayinlangan. Tadqiqotchilarning fikricha, O'rta Osiyoda yunon hokimlari va ular atrofida to'plangan yunon-zodagonlar bilan birga mahalliy zodagonlar ham hokimlik qilardi. Salavkiylar hokimiyati, O'rta Osiyodagi harbiy manzilgohlarda (katoykiyalarda) joylashgan harbiy kuchlarga tayangan edi. Aholiga jabr-zulm qilishda mahalliy hukmron guruh vakillari ham ishtirok etardilar. Mil. avv. III asrning 60-50-yillariga kelib Kichik Osiyo va Bolqon yarim orolida salavkiy hukmdorlari o'rtasida hokimiyat uchun kurashlar avj oldi. Natijada salavkiylar davlatining sharqiy satraplari siyosiy hayotida o'zgarishlar sodir bo'ldi. Mil. avv. 250 yilga kelib dastlab Parfiya, keyin esa Yunon-Baqtriya davlatlari salavkiylar davlatidan ajralib chiqib o'zlarini mustaqil deb e'lon qildilar. Yunon-Baqtriya davlatining gullab-yashnagan davri mil. avv. III asrning ikkinchi yarmi va mil. avv. II asrning birinchi yarmiga to'g'ri keladi. Janubiy hududlardan bu davrga oid Jondavlattepa, Dalvarzin (pastki qatlamlar), Oyxonim, Qorabog'tepa, Kampirtepa kabi yodgorliklardan hokimlar saroylari, ibodatxonalar, turar-joylar, mehnat va jangovar qurollar, turli hunarmandchilik buyumlari hamda ko'plab tanga pullarning topilishi bu hududlardagi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotdagi rivojlanish jarayonlaridan dalolat beradi.

Yunon-Baqriya davlati markazlashgan davlat bo'lib, hokimiyatni podsho boshqarardi. Davlat bir necha viloyatlarga bo'lingan bo'lib bu viloyat hokimlari

podshoga bo'ysunar edilar. Ba'zi tadqiqotchilar So'g'd va Farg'ona ham Yunon-Baqtriya tarkibiga kirgan desalar, ayrimlari bu davlatning chegaralari Amudaryodan nariga o'tmagan deydilar. So'nggi yillarda olib borilgan qazishmalar natijasida topilgan juda ko'plab arxeologik topilmalar Amudaryoning o'ng va so'l qirg'og'i aholisining mil.avv. III-II asrlardagi o'zaro aloqalardan darak beribgina qolmay, bu yerlarni Yunon-Baqtriya davlati tarkibiga kirganligidan dalolat beradi.

Tadqiqotchilarning fikrlariga qaraganda mil. avv. 250-140-130 yillar davomida Yunon-Baqtriya davlati mustaqil davlat sifatida mavjud bo'lib, bu davrda Diodot, Yevtidem, Yevkratid, Geliokl kabi podsholar hokimiyatni boshqarganlar. Mil. avv. II asrning ikkinchi yarmiga kelib ko'chmanchilar zarbalari ostida Yunon-Baqtriya davlati inqirozga uchradi.

2 mavzu O'zbek davlatchiligining shakllanishi va dastlabki (1– mashg'ulot) taraqqiyot bosqichlari (IX asrga qadar)	
Ma'ruzani o'qitish texnologiyasi	
Talabalar soni: 80-100 kishi	Vaqt: 2 soat
O'quv mashg'ulot shakli	Kirish, izoh va tahlil, ilg'or pedtehnologiya usullari hamda texnik vositalar qullanadigan ma'ruza
Ma'ruza rejasi	1.Mamlakatimiz hududida ilk davlat uyushmalarining yuzaga kelishi. Qadimgi Xorazm. Qadimgi Baqtriya podsholigi. 2.Ahmoniyar xukmronligi davrida O'rta Osiyoda kechgan ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy xayot. 3.Makedoniyalik Iskandarning O'rta Osiyoga istilochilik yurishlari. 4. Ellinizm. Salavkiylar va Yunon Baktriya davlati.
O'quv mashg'ulotining maqsadi: mavjud tarixiy, arxeologik, numizmatik materiallarga tayanib er. avv. IX - II asrlarda kechgan asosiy tarixiy jarayonlar, davlatchilikning yuzaga kelishi, qadimgi davlatlar, fors va yunon- makedon istilochilarining mamlakat hududiga bosqini va unga qarshi ozodlik kurashi masalalarini tahlil etish va uning mohiyatini ochib berish.	
O'qituvchining vazifalari: • mavzu tarixshunosligi va davlatchilik tushunchasiga ta'rif berish hamda u bilan bog'lik nazariyalarni ko'rsatib o'tish; • davlatchilik paydo bo'lishining asosiy omillari, eng qadimgi davlat uyushmalari - Qadimgi Xorazm va	O'quv mashg'ulotining natijalari: Talabalar kuyndagi xulosalarga, kelishi lozim: • O'zbekiston - Markaziy Osiyo hududida ilk davlat uyushmalari yuzaga kelgan hudud bo'lganligi xususida aniq tasavvur va ma'lumotga ega bo'ladilar;

Qadimgi Baqtriya davlatlari tarixini bayon etish orqali O'zbekiston uch ming yillik davlatchilik an'analariga ega bo'lgan qadimgi mamlakat ekanligini asoslab berish; • "Avesto" kitobida O'rta Osiyo ijtimoiy xayoti tug'risidagi keng qamrovli hamda tahliliy ma'lumot berilganligini ko'rsatib berish; • Ahmoniylar istilosi bilan bog'liq jarayonlar, Shiroq, Tumaris kabi qahramonlar jasorati, erk va ozodlikka intilish ajdodlarimizga xos xususiyat bo'lganini ko'rsatish, Ahmoniylar xukmronligi davrida kechgan asosiy tarixiy voqealarni tahlil etish; • Makedoniyalik Iskandar boshchiligidagi Yunon - Makedon qo'shinining O'rta Osiyoga istilochilik yurishlari, chet el bosqiniga qarshi xalq - ozodlik kurashlari, Spitamen va boshqa ozodlik kurashi qahramonlari faoliyatlarini asosli tarzda bayon etish va izohlash; • Makedoniyalik Iskandar imperiyasining parchalanishi, (Salavkiylar xukmronligi davri, Ellinizm, ellin madaniyatining yoyilishi, Yunon Baqtriya davlatining vujudga kelishi hamda unda kechgan ijtimoiy - siyosiy jarayonlar, iqtisodiy xayotni tarixiy ma'lumotlar asosida bayon etish asosida talabalarda tarixiy o'tmishga muhabbat, uni aniglash, faxrlanish tuyg'usini yuksaltirish.	• Ahamoniylar xukmronligi davrida o'lkamizda kechgan ijtimoiy - siyosiy, iqtisodiy jarayonlar to'g'risida tegishli tarixiy ma'lumotlarga ega bo'ladilar; • xalq ommasining Ahmoniylar, Yunon Makedon bosqinchilariga qarshi olib borgan ozodlik xarakatlari, Tumaris, Shiroq, Spitamen va boshqa qaxramonlar jasorati faoliyatlari bilan bevosita tanishish, bu borada bilimlar poydevori mustaxkamlanishiga zamin yaratiladi; • Ellin madaniyati, uning O'rta Osiyo xalqlari xayotiga ta'siri, Salavkiylar va Yunon - Baqtriya davlatlari tarixi xususida keng qamrovli ma'lumotlar bazasiga ega bo'ladilar; • talabalar ongi - shuurida Vatan tarixining serqirra xarakteri yanada chuqurroq namoyon bo'lib, tarix fani boyicha keng qamrovli bilimlar ko'nikmasiga ega bo'lishiga, ularda mantiqiy fikrlash, notiqlik qobiliyatlari rivojlanishiga yordam beradi, milliy g'urur va iftixor tuyg'usi kuchayadi.
O'qitishning metodlari va texnikasi	Izoh va tahlil, "aqliy hujum", "menyu" metodlari, vizual materiallar, arxeologik va numizmatik materiallar, savol - javoblar bilan izohlangan ma'ruza.
O'qitish vositalari	Lazer proyektori, ma'ruza matni, vizual materiallar, tarqatma material, informatsion ta'minot, xarita, ko'rgazmali vosita va kitoblar.

O'qitish shakllari	Jamoaviy, alohida olingan gurux, juft - juft tarzda ishlash.	
O'qitish shart- sharoiti	Texnik vositalarga ega bo'lgan zamonaviy auditoriY.	
Monitoring va baholash	Og'zaki savol-javob asosidagi nazorat, reyting tizimi asosidagi baholash, o'z-o'zini nazorat qilish.	
Ma'ruzaning texnologik xaritasi		
Bosqichlari,vaqti	Faoliyatlari	
	O'qituvchining faoliyati	Talabanning faoliyati
1 - qism. Kirish (5 min)	1. Mavzu nomi, uning maqsadini ma'lum qiladi. Mashg'ulot rejasini bayon etadi hamda darsdan ko'zlangan maqsad nimada ekanligini aniq tarzda izohlab beradi.	1.1.Eshitadilar va yozib boradilar.
2 - qism. Asosiy qism (65 min)	2.1. Talabaparning shu paytgacha olgan bilimlarini hisobga olib hamda tarix fanining uzviylik va mantiqiy ketma- ketlik tamoyillari, arxeologik, tarixiy, numizmatik materiallar, tegishli manbalarga tayangan holda fanlararo aloqa o'rnatadi. Shu nuqtai nazardan kelib chiqqan holda, blits – so'rovnoma o'tkazadi: Qadimgi tariximiz xususida qanday tarixiy manbalarni bilasiz?	2.1. Eshitadilar va savollarga javob beradilar.
	2.2. Talabalar javoblarini eshitib, ma'ruzani slaydlarda ko'rsatilgan materiallarni izohlagan holda davom ettiradi. Reja asosida ma'ruzani davom ettiradi, doimiy ravishda xaritaga murojaat qilib, tegishli materiallarni u orqali ham bayon etadi. Muhim sanalar,	2.2. Savollarga javob beradilar, slaydlardagi ma'lumot, vizual materiallarni aniqlash yuzasidan savollar beradilar, xaritani kuzatib boradilar, muhim jihatlarni yozib boradilar.

tayanch so'zlar, voqeliklar va boshqalarni doskaga yozib boradi. Ma'ruzani muxim jihatlarini talabalar uchun yozib borishni tavsiya etadi. Jumladan, ma'ruza davomida mamlakatimiz hududida ilk davlatlarning paydo bo'lishi, uning asosiy omillari, davlatchilik bilan bog'lik nazariy qarashlar, mazkur davlatlar tarixi, Ahmoniyalar istilosi, To'maris, Shiroq, Skunxa, Fraada kabi qahramonlar faoliyati, Ahmoniyalar xukmronligi davri xususidagi Bexistun yozuvlarida ijtimoiy iqtisodiy ahvolning aks etishi, Makedoniyalik Iskandarning O'rta Osiyoga bosqini, unga qarshi xalq ozodlik xarakatlari, Spitamen boshchiligidagi xarakat, Ellinizm, Salavka va Salavkiylar davrida O'rta Osiyoda kechgan jarayonlar, Yunon - Baqtriya podsholigi davrida kechgan ijtimoiy - iqtisodiy va madaniy hayot tarixi masalalari bevosita aks ettiriladi.

	2.3. Mavzu mohiyatini chuqurroq tushuntirish maqsadida “menyu” metodini qo’llaydi. Talabalarni 4 ta kichik guruhlarga bo’lib, tegishli topshiriqlar beradi. 2.4. Talabalar javobini eshitib, ba’zi savollarni aniklashtiradi va shu xususida ma’lum natijalarni bayon etadi. Mavzuni mustahkamlash hamda tarixiy – jug’rofiy ma’lumotlarga ega bo’lish maqsadida xarita orqali savollarga javob berishni so’raydi. 1. Eng qadimgi davlatlar joylashgan hududlarni ko’rsatib bering. 2. Ahmoniylar imperiyasi tarkibiga kirgan O’rta Osiyo satrapiyalari qaysilar edi? 3. Massagetlar yashagan xududni ko’rsatib bering. 4. Makedoniyalik Iskandar harbiy xarakatlari trayektoriyasini ko’rsatib bering. 5. Yunon - makedon bosqinchilariga qarshi asosiy ozodlik xarakatlari hududlarini ko’rsating. 6. Salavkiylar va Yunon Baqtriya davlatlari joylashgan hududlarini ko’rsating va ularni izohlab bering.	2.3. Topshiriqni olib, javob beradilar. 2.4. Savollarni diqqat bilan eshitib, tegishli muloxazalarni yozib boradilar, xarita orqali ishlab, savollarga javob beradilar.

3 - qism. Xulosa qismi (10 min)	3.1. Xarita bilan ishlash masalasiga yakun yasab, faol talabalarni qayd qiladi. 3.2. Mashg'ulot davomida erishilgan muxim natijalarni qayd qiladi. Mavzu yuzasidan umumiy xulosalarni shakllantiradi. 3.3. Tayanch tushunchalar va atamalar mazmun - mohiyatini izohlab beradi. 3.4. Mavzuni mustaxkamlash hamda chuqur tushunib yetish uchun tegishli adabiyotlar royxatini tavsiya etadi.	3.1. Savollarga javob beradilar. 3.2. Eshitadilar va yozib boradilar. 3.3. Eshitadilar va yozib boradilar. 3.4. Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.5. Mustaqil ishlash yuzasidan tegishli topshiriq beradi. Topshiriq tavsiya etiluvchi royxatdan olinadi.	3.5. Eshitadilar va yozib boradilar

Ilovalar

I-ilova

Davlatchilik paydo bo'lishidagi ayrim nazariyalar¹

Teologiya nazariyasi. Islom mafkurasi va katolik cherkovi, Foma Akvinskiy XIII asr, Jozef Mestr (XIX asr). Davlatlar kelib chiqishini ilohiylik bilan boglaydi.

Patriarxal nazariyasi. Aristotel asarlariga asoslanib, XIII asrda R.Filmer tomonidan rivojlantirilgan. Davlatni bevosita oiladan o'sib chiqqan deb hisoblab, unga ko'ra davlat xokimiyati otaning oila a'zolari ustidan xokimligini belgilaydi.

Patrimonial nazariyasi. XIX asrda yashagan fransuz olimi A.Galler tomonidan ishlab chiqilgan. Davlat yerga mulkchilik xuquqidan kelib chiqqan (patrimonium) deb hisoblashadi, ya'ni xokimiyat, yerga egalik qilish xuquqidan bevosita u yerda yashovchi odamlarga yoyiladi deb ta'riflanadi.

Shartnomaviy nazariyasi. XVII - XVIII asrlarda keng yoyilgan bu nazariya tarafdorlari A.Gorsiy, J.Lokk, T. Gobs, J.Russo, D.Didro, SH.Monteske. Unga ko'ra davlat - odamlar o'rtasida tuzilgan shartnoma asosida odamlarning ongli ravishda birlashishidir. Kishilar shartnomaning kuchi bilan o'z erkinligi, o'z xokimiyatining bir qismini davlatga beradilar.

Zo'ravonlik nazariyasi. Y.E.Dyuring, L.Gumilovich, K.Kautskiy - asosiy tarafdorlari bo'lgan. Unga ko'ra davlat kuchsiz va ximoyasiz kabilalarning kuchli va uyushgan kabilalar tomonidan bosib olinishi yo'li bilan zo'ravonlik yoki kuch ishlatish yo'li bilan paydo bo'lgan deb xisoblaydilar.

Irrigatsiya nazariyasi. Nemis olimi K.Vittfogel tomonidan ishlab chiqilgan. Unga ko'ra davlatlarning paydo bo'lishi, ularning birlamchi despotik shakllari sharqiy agrar viloyatlarda ulkan irrigatsiya inshootlari ahamiyati bilan boglanadi.

Psixologiya nazariyasi. Tarafdorlar : L.Petrajskiy, Z.Freyd, G.Tard. Davlatning paydo bo'lishini inson psixologiyasi, shaxsning jamoada yashashga extiyoji, obro'li kishilarni izlashi, buyruq va itoat etish istagi bilan izohlanadi.

Sinfy nazariyasi . Tarafdorlari: Marks, Engels, Lenin, Pleخانov. Unga ko'ra davlat ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar o'zgarishi natijasi, sinflar paydo bo'lishi va ular o'rtasida sinfiy kurash keskinlashuvining yakuni deb hisoblanadi. Nazariyaga ko'ra davlat bir sinfnig boshka sinf ustidan xukmronligi kuroli deb ta'riflanadi.

¹ **E.Rtveladze, A.Sagdullayev, B.Eshovlar asarlari asosida bayon etilgan.**

2- ilova

«Aqliy hujum» - olib borish qoidalari

- o'zaro hech qanday baholash va tanqid bo'lmasligi.
- Jo'n va nihoyatda oddiy fikrlashga baho berishdan tiyilish.
- Barcha fikr mulohaza qimmatli va bir o'rinda bo'lganligi bois fikrlovchiga nisbatan bosim o'tkazmaslik va uni faqat tanqidiy tarzda qabul qilmaslik.
- O'z fikrini bildirmoqchi bo'lganlarga imkon berish.
- Fikrlar xilma - xilligi asosiy maqsad.
- Fikr - mulohazalar qaytarilishini xotirjam qabul qilish.
- Qiziqarli va asosli fikrlarni rivojlantirish lozim.
- O'zini vazmin va xotirjam tutish, O'zaro muloxazalarni bildirayotganlarga muomala madaniyati asosida munosabat bildirish.
- Barchani o'zaro hurmat, boshqalar fikriga qanoatli bo'lishga chaqirish.

3- ilova

“Menyu” metodi texnikasi

4 ta guruh uchun alohida topshiriqlar tayyorlanadi. Har bir guruh olgan topshiriqni 3—5 min. muhokama qiladi. Xar bir guruh vakili tayyor “til”dan olib keladi. Keyin bu jarayon davom etadi. 10 min. muhokamadan so'ng topshiriqlar bajarilishga kirishiladi.

Topshiriqlar

- I. Davlatchilik xususida tarixiy manbalar.
- II. Ahmoniyalar xukmronligi davridagi o'zgarishlar tavsifi.
- III. Makedoniyalik Iskandarning O'rta Osiyoga harbiy yurishlarining xarakatlanish doirasi.
- IV. Ellinizm jarayoni va uning o'lka xududiga ta'siri.

4 - ilova

Mustaqil ishlash uchun savollar

1. Davlatchilik tushunchasi xususida qanday ma'lumotlarga egasiz?

2. İlk davlatlar paydo bulishining asosiy omillari nimada bo'lgan?
3. Qadimgi Xorazm va Qadimgi Baqtriya podsholigi ijtimoiy - siyosiy tarixining asosiy jihatlarni tushuntirib bering.
4. Spitamenga safdosh ozodlik xarakati vakillari xaqida nimalarni bilasiz?
5. Sapavkiylar davlati ichki va tashki siyosatining asosiy yunalishlari haqida gapirib bering.
6. Yunon - Baqtriya ijtimoiy - iqtisodiy xayoti qanday kechgan?
7. Ellin madaniyati nima?
8. O'lkamiz xududida topilgan Yunon - Baqtriya davriga oid asosiy yodgorlishlarni sanab ko'rsating va izohlab bering.

5-ilova

Asosiy atama va tushunchalar

1	Avesto	11	Darik	21	Ustrushona
2	Qadimgi Xorazm	12	“Shox yo’li”	22	Harbiy
3	Qadimgi Baqtriya	13	Davlat	23	Ko’shin
4	Talan	14	Davlatchilik	24	Eparx
5	Satrap	15	Ellin	25	Gipparx
6	Imperiya	16	Ellinizm	26	Draxma
7	Nmanapati	17	Eron	27	Eter
8	Kavi	18	Sug’d	28	Akinak
9	Strateg	19	Baqtra	29	Sagaris
10	Yunon - makedon	20	Maroqand	30	Konfederatsiya

6 - ilova

Tavsiya etiladigan adabiyotlar royxati

1. I. Karimov. Tarixiy xotirasiz kelajak yo’q. - Toshkent: “Sharq”, 1998.
2. Azamat Ziyo. O’zbek davlatchiligi tarixi. - Toshkent: “Sharq”, 2000
3. A. Sagdullayev, U. Mavlonov. O’zbekistonda davlat boshqaruvi tarixi. - Toshkent: Akademiya, 2006.
4. A. Asqarov. O’zbek xalkining etnogenezi va etnik tarixi. - Toshkent: Universitet, 2007.
5. B. Eshov. O’zbekiston davlatchiligi tarixi. - Toshkent: “Marifat”, 2009.
6. U. Abdullayev. O’rta Osiyoda qadimgi boshqaruv va ilk davlatchilik tarixshunosligi. Toshkent: Akademiya, 2009.
7. Halimboy Boboyev. O’zbek davlatchiligi tarixi. - Toshkent: “Fan”, 2004.

«Авесто» китобида қадимий давлатчилик тарихига оид маълумотлар

- «Авесто»да жами 16 мамлакат санаб ўтилган
- Катта Хоразм (мил.авв. VII аср)
- Қадимги Бақтрия (мил.авв. VII аср)
- Марғиёна (м.а. VII аср)

Слайд 2

Қадимги ҳарбий кўшин

3-мавзу. О‘zbek davlatchiligining shakllanishi va dastlabki taraqqiyot bosqichlari. (IX asrga qadar)

(2-машғулот)

1. Kushon davlatidagi ijtimoiy - iqtisodiy va madaniy hayot.

2. Er. avv. III - er. IV asrlarida mamlakatimiz hududida kechgan ijtimoiy siyosiy jarayonlar. Eftaliylar xukmronligi davri.

3. Turkiy hoqonlik xukmronligi davrida O'rta Osiyo. Garbiy Turkiy hoqonlik.

4. Arab xalifaligining Movarounnahrda istilochilik yurishlari. Xalifalikka qarshi xalq ozodlik xarakatlari.

Qang', Dovon va Kushon davlatlari. Tadqiqotchilarning fikriga qaraganda, Salavkiylar sulolasi bilan doimiy ravishda olib borilgan kurashlar natijasida mil.avv. III asrning boshlarida Qang' davlati paydo bo'ldi. Keyinchalik, Yunon-Baqtriya davlati hamda ko'chmanchi qabilalar bilan kurashlar natijasida Qang' davlati yanada mustahkamlandi va ayrim manbalarda O'rta Osiyodagi yirik davlatlardan biri sifatida eslatiladi. Bu davlatning asosiy negizini Sirdaryoning o'rta oqimida yashovchi qang'lar tashkil etganlar. Mil. avv. II asrning boshlariga kelib Qang' davlatining yerlari birmuncha kengayib sharqda Farg'ona vodiysi (Dovon), shimoli-sharqda usun, yuechji qabilalari bilan shimoli-g'arbda Sarisu daryosi, g'arbda, Sirdaryogacha borgan. Bu katta hudud Toshkent vohasini, Talas vodiysini va qisman Chu vodiysining quyi oqimidagi yerlarni o'z ichiga olib Qang' davlatining asosiy yerlari hisoblangan, Mil.avv.II-I asrlarda qang'liklar Amudaryo va Sirdaryo oralig'idagi yerlarni va Xorazmni o'zlariga bo'ysundiradilar. Qadimgi manbalarda Qang' davlat hokimiyati qay tarzda idora qilinganligi haqida aniq ma'lumotlar berilmagan. Katta Xan sulolasi tarixida (mil.avv. 202-mil. 25 yy.) faqat bir marta Qang'uy (Qang') podshosi o'z oqsoqollari bilan maslahatlashib ish tutganligi eslatib o'tiladi. Tadqiqotlar natijalaridan xulosa chiqaradigan bo'lsak, Qang' davlati kengashida qabila boshliqlari, harbiy sarkardalar faol ishtirok etganlar. Podsho saroyi qoshidagi kengashda davlatning ichki hamda tashqi siyosati va boshqa barcha muhim masalalar maslahat bilan hal qilingan. Manbalarda Qang' podsholarining ikkita: yozgi va qishgi qarorgohlari eslatiladi. Ular yozni O'trorda (hozirgi Qozog'istondagi Aris va Turkiston oralig'ida) qishni esa Qanqa (Qanxa, hozirgi Toshkent viloyati Oqqo'rg'on tumanida) o'tkazganlar. Arxeologik tadqiqotlar natijalariga qaraganda O'tror, Oqtepa, Qorovultepa, Qovunchi, Choshtepa, Mingo'rik xarobalari o'rnida qang'arlarning qo'rg'onlari va ko'xna shaharlari bo'lgan. Shahar va qishloqlarda yashovchi o'troq xalqlar ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi aholiga nisbatan yuqori turganlar. Toshkent vohasida yashovchilar asosan dehqonchilik va bog'dorchilik bilan shug'ullanganlar. Ular arpa, bug'doy, tariq, no'xat, sholi va boshqa donli ekinlar yetishtirganlar. Mevali daraxtzor va uzumzorlari ko'p bo'lgan. Sirdaryoning o'rta oqimida yashovchi qang'arlar asosan, dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullanganlar. Mil.avv. II-I asrlarga oid Xitoy manbalari dehqonchilik va chorvachilik, ayniqsa yilqichilik keng rivojlangan Dovon (Da-yuan, Farg'ona) davlati haqida ma'lumotlar beradi. Tadqiqotchilarning fikrlariga qaraganda, Dovon davlati ma'lum siyosiy

uyushmani tashkil etgan bo'lib, davlatni boshqaruvchi hukmdor manbalarda "van" (podsho) unvoni bilan ish yuritgani ta'kidlanadi. Davlat hukmdori mamlakatning siyosiy va diniy hayotida katta ahamiyatga ega bo'lgan oqsoqollar kengashiga tayanib ish ko'rgan. Oqsoqollar urush va sulh tuzish masalalarini hal etishda ishtirok etganlar, ba'zan ular hukmdorning taqdirini hal etganlar. Manbalar Dovon davlatining poytaxtlari - bosh shahar Ershi va ikkinchi shahar Yuchen (davlatning sharqida) haqida ma'lumotlar beradi. Tadqiqotchilar bosh shaharni Marhamat (Andijon vil.) va ikkinchi shaharni Shurabashot (O'zgand vohasi Qirg'.) o'rnida bo'lgan deb hisoblaydilar. Farg'ona vohasi hududlarida ko'chib yurgan chorvador va ko'chmanchi qabilalar Dovon tarixida muhim ahamiyatga ega bo'lganlar. Bu qabilalar uchun Farg'ona madaniy va hunarmandchilik markazi hisoblangan. Mil.avv. II asrdan boshlab Qashg'ardan Dovonga shimoliy yo'ldan karvon yo'li harakati boshlanadi. Bu yo'ldan ipak va boshqa mahsulotlarning xalqaro tranzit savdosi amalga osha boshlaydi. Bu paytga kelib Dovon aholisi ko'paya boshlaydi va ko'plab mustahkamlangan aholi manzilgohlari paydo bo'ladi. Savdo yo'lida Dovon muhim ahamiyatga ega bo'la boradi. Tadqiqotchilarning fikricha, Yassa va Qoradaryo vohalarida ko'pgina qal'alar savdo yo'lini qo'riqlash maqsadida barpo etiladi. Hunarmandchilikning rivojlanishi va qadimgi yo'llarning mavjudligi tufayli Farg'ona vodiysida Sharqiy Turkiston bilan olib borilgan tashqi savdo bilan bir qatorda, atrofdagi tog' vodiylarida yashovchi chorvadorlar bilan ham o'zaro almashinuv rivojlanadi. Antik davr Farg'ona yodgorliklarining ayrimlarida Xitoy tangalari (u-shi) uchrasa ham mahalliy tangalar uchramaydi. Bu hol natural xo'jalik (mahsulot ayirboshlash) ustunligidan dalolat beradi. Qadimgi Xitoy manbalari Baqtriyani yuechji qabilalari bosib olganligi haqida ma'lumot beradi. Mil. avv. II asrning ikkinchi choragida (tadqiqotchilar bu sanani mil. avv. 172-161 yillar oralig'ida deb belgilaydilar) yuechjilar xunnlardan mag'lubiyatga uchraganidan so'ng O'rta Osiyoning shimoliy hududlarida ko'chib yuradilar. Bu qabilalar Xitoy manbalarida "Da-yuechji" - "Buyuk" yoki "Katta Yuechji" deb eslatiladi. Chjan Szyan ma'lumotlariga ko'ra, yuechjilar xunn qabilalaridan mag'lubiyatga uchrach O'rta Osiyoning janubiga tomon harakat qilib, Dahya (Baqtriya)ni bosib oladilar va Guyshuy (Amudaryo)ning shimoliy tomonida joylashadilar. To'ng'ich Xan uyi tarixida ham yuechjilar Guyshuy daryosining shimoliy tomonida o'z poytaxtlariga asos solganliklari ta'kidlanadi. Tadqiqotchilarning fikrlariga qaraganda, yuechjilar mil. avv. 140-130 yillar oralig'ida Baqtriyaga bostirib kirganlar. Oradan ko'p o'tmay Baqtriyada Katta yuechji davlati tashkil topadi. Kichik Xan uyi tarixi ma'lumotlariga ko'ra, Katta yuechji hukmdorlari ko'l ostida beshta hokimlik (Xi-xeu) bor bo'lib, ular Xyumi, Shaunmi, Guyshuan, Xise va Dumilardan iborat edi. Xitoy manbalaridan xulosa chiqargan ko'pchilik tadqiqotchilar Baqtriya tarixidagi butun yuechji davrini uchta bosqichga bo'ladilar.

1. Mil. avv. 139-125 yillar-Katta yuechji Dahya viloyatini bosib oladi, ammo ularning asosiy mulklari Amudaryodan shimol tomonda edi.

2. Mil. avv. 25 yilga qadar-Katta yuechji davlatining shakllanishi va keyingi rivojlanishi. Davlatning poytaxti Amudaryodan shimol tomonda bo'lib,

janubiy chegarasi Gibin atroflarida (Kashmir yoki Qandahor) edi. Yuechjilar bo'ysundirgan hududlar Xise, Shaunmi, Guyshuan, Xyumi, Dumi mulklaridan iborat bo'lib ular xi-xou (yabg'u) tomonidan boshqarilgan.

3. Mil.avv. 125 yilgacha Katta yuechji davlatining inqirozi va yuqorida eslatilgan mulklarning mustaqil bo'lishi. Kushon (Guyshuan) yabg'usi Kiotszyukyu (Kujula Kadfiz) qolgan to'rtta mulkni birlashtirib Kushon davlatiga asos soldi.

Mil. avv. I asrning oxiri-mil. I asrning boshlariga kelib guyshuan hokimi Kiotszyukyu barcha mulklarni birlashtirib, Qobuliston va Qandarhorni zabt etadi. Natijada bu davrga kelib Kushon davlati o'z ahamiyatiga ko'ra antik davr Xitoydagi Xan davlati, Parfiya podsholigi, Rim saltanati bilan raqobatlasha oladigan qadimgi dunyoning eng qudratli va zabardast davlatlaridan biri sifatida tashkil topdi. Xitoy manbalaridagi "Guyshuan hokimi Kiotszyukyu", ilk kushon davriga oid topilma tangalarda aks ettirilgan "Kushon podshosi Kujula Kadfiz"ga aynan mos tushadi. Kushon podsholari ichida eng mashhuri Kanishka hisoblanadi. Uning hokimlik davrida Kushonlar saltanati gullab-yashnashining yuqori cho'qqisiga ko'tariladi. Kanishka davrida Panjob, Kashmir viloyatlari mamlakatga qo'shib olinadi. Ayrim tadqiqotchilarning fikricha, davlatning poytaxti Dalvarzindan (Surxondaryo), Peshovar (Afg'oniston) atroflariga ko'chiriladi. Bu davrda (mil. II asr) mamlakatning hududi Shimoliy Hindiston, Afg'oniston, O'rta Osiyoning janubi, Sharqiy Turkistondan iborat edi. Syuan Szyanning yozishicha, "Kanishka podsholik qilgan davrda uning shon-shuhrati qo'shni mamlakatlarga yoyildi. Mamlakatning harbiy qudrati ko'pchilik tomonidan tan olindi. Xitoyning g'arb tomonidagilar ham Kanishkaning hokimiyatini tan olib, unga o'z garovga qo'ygan odamlarini yuborar edilar".

Kushon davriga oid ko'plab ochilgan ko'hna shaharlar bu paytda shaharsozlik madaniyati ayniqsa gullab-yashnaganligidan dalolat beradi. Ayrtom, Afrosiyob, Dalvarzintepa, Termiz, Zartepa, Kampirtepa kabi ko'hna shaharlar shular jumlasidandir. Kushon podsholigi ruhoniylar qo'lidagi davlat bo'lib, bu davlatda podsho hokimiyatni boshqarish bilan birga bosh qohin ham hisoblangan. Podsholik satrapiyalarga bo'lingan bo'lib, ularning boshliqlari ma'lum ma'noda o'zlarini mustaqil deb hisoblaganlar. Kushon podsholigi quldorlik davlati hisoblansada, davlatda qishloq jamoalarining ahamiyati nihoyatda katta bo'lgan. Tadqiqotlar natijasida kushonlar davrida hunarmandchilikning turli sohalari, ichki va xalqaro aloqalar, madaniy hayot gurkirab rivojlanganligi aniqlangan. Pul muomalasida asosan oltin va mis tangalardan foydalanilgan. Qishloq xo'jaligida dehqonchilik sun'iy sug'orishga asoslangan bo'lib, qishloq xo'jalik ekinlarining juda ko'p turlari yetishtirilgan.

Eftalitlar, Turkiy hoqonlik va arablar istilosi davrida O'rta Osiyo. Ilk o'rta asrlardagi Xitoy manbalarida eftalitlarning ko'chmanchi qabilalar ekanligi, ularning yurtida shaharlar yo'qligi, o'zlari o'tloqlarda yashaganliklari ta'riflanadi. Keyingi davr tarixchilari xususan, g'arb manbalarida esa boshqacha ma'lumotlar keltiriladi. Vizantiyalik muarrix Prokopiyy KesarSKIY (VI asr) shunday ma'lumot beradi: "Eftalitlar (saltanati) bir hukmdor orqali idora etilib, o'z qonuniy (adolatli) davlatchiliklariga egadirlar. O'zaro va qo'shnilar bilan (munosabatlarda) adolat

meyorini saqlashda vizantiyaliklar va forslardan hech bir qolishmaydilar”. Eftalitlarning bir qismi ko‘chmanchi chorvador bo‘lsa, ikkinchi-kattaroq qismi shahar va qishloqlarda yashaydigan o‘troq aholi bo‘lgan. Tohariston va So‘g‘dda dehqonchilik va bog‘dorchilik rivoj topgan. Qashqadaryo va Zarafshon vodiylarida g‘alladan tashqari sholi ham yetishtirilgan, Xitoy manbalarida qayd etilishicha V-VI asrlarda Sharqiy Turkiston va O‘rta Osiyo yerlarida ko‘plab g‘o‘za ekilar edi. O‘rta Osiyo paxta tolasi Xitoyda ham mashhur bo‘lgan. Tog‘ va tog‘ oldi yerlaridagi aholi yilqichilik bilan shug‘ullangan. Farg‘ona vodiysida zotdor armug‘oqlar ko‘paytirilar edi. Yangi yer egaligi munosabatlarining tarkib topa boshlashi bilan sug‘oriladigan yer maydonlarining ma‘lum bir qismi mulkdor zodagon tabaqa vakillari-”dehqonlar” qo‘lida to‘plana boshlangan edi. Buning natijasida qishloq jamoasining erkin qo‘shchilari ma‘lum darajada zodagon dehqonlar asoratiga tushib, ularga qaram kadivarlarga aylanib boradi.

Obikor yerlarning bir qismi ibodatxonalar mulki hisoblangan. Bunday yerlar “vag‘nze” deb yuritilgan edi. Yaylovlarning asosiy qismi oqsoqol zodagonlar qo‘lida bo‘lgan. Eftalitlar orasida ijtimoiy tabaqalanish ham kuchli bo‘lgan. Ular orasida yer egaligi munosabatlari shakllanishi bilan bir qatorda ibtidoiy-jamoa tuzumi sarqitlari hali saqlanib qolgan edi. Xitoy solnomalarida qayd qilinishicha eftalitlarda poliandriya (ko‘p erlik) ham tarqalgan edi. Bir necha aka-ukada umumiy bitta xotin bo‘lib, ayolning boshidagi qalpog‘ining burchaklari soniga ko‘ra aka-ukalar nechtaligini bilish mumkin edi. Oliy tabaqa vakillari ichida ko‘p xotinlilik odati ham keng tarqalgan. Eng boy zodagonlar doimiy hamroh sifatida 20 va undan ortiq do‘stlarga ega bo‘lishgan. Zodagon vafot etganda, qoida bo‘yicha uning do‘stlari ham tirikligicha qabrga qo‘yilgan.

Turkiy xoqonlik hukmronligi davrida O‘rta Osiyo. Ashina urug‘idan bo‘lgan Asan (Asyan), Shad, Tuu (460-545) lar turkiy qabilalar ittifoqiga asos soladilar. Tuuning o‘g‘li Bumin (bu turkcha nomi, xitoycha Tumin) o‘ziga tele qabilasini bo‘ysundiradi. Endilikda ancha mustahkamlangan bu qabilalar ittifoqi o‘zlari qaram bo‘lib turgan jujanlardan xalos bo‘lish yo‘lini qidirishadi. 545 yil Xitoydagi G‘arbiy Vey imperatori Van-di Ashin urug‘i boshlig‘i Buminga do‘stona munosabat o‘rnatish uchun elchi yuboradi. G‘arbiy Vey davlatining asoschilari asli turkiy qabilalardan bo‘lib (386-558) Xitoyning shimolida o‘z davlatlarini barpo qilib, butunlay xitoylashib ketgan edilar. Turkiylar ularni To‘ba yoki Tabg‘ach davlati deb yuritganlar. Manbalarda berilishicha, Bumin Vey davlati bilan ittifoqdosh bo‘lib, ulardan jujanlarga qarshi kurashda yordam olishi mumkinligiga umid qiladi. Bumin jujan xoni Aynag‘ayga uning qiziga uylanmoqligi to‘g‘risida sovchi yuboradi. Bu taklif Bumin tomonidan ataylab nizo chiqishi uchun qilingan bo‘lib, Aynag‘ay Buminga: “Ha, temir erituvchim, menga bunday taklifni kiritishga qanday jur‘at etding?” deb javob beradi. Bu holat ikki o‘rtada jang boshlanishiga bir bahona bo‘ldi. Bumin shu javobdan so‘ng kurashni boshlab yuboradi va 551 yili Markaziy Osiyodagi eng kuchli bo‘lgan jujanlar xonini mag‘lub etadi. O‘sha yili Bumin yangi davlat-Turkiy hoqonlikka (551-744) asos soladi. Tinch okeani sohilidan to Qora dengiz sohiligacha cho‘zilgan bu ulkan davlat Eronga qarshi harbiy harakatlarni boshlab yuboradi. Istemi Xisrav I Ashushervon qo‘shinlarini tor-mor qilib

Eronning shimoliga bostirib kiradi. Turkiylar eftaliylar yerlarining Eronga o'tib qolgan yerlarini yana o'z qo'liga qaytarib oladilar. Eron tinchlik sulhiga kelishib har yili 40.000 Vizantiya tillasi to'lash majburiyatini oladi. Undan so'ng Eron bilan Vizantiya o'rtasida ham urush boshlanib ketib, sosoniylar davlati juda nochor ahvolga tushib qoladi.

576 yili Muqan hoqon va Istemi yabg'ularni vafotidan so'ng Turkiy hoqonlikning ta'siri ancha zaiflasha boshlaydi. Eron sarkardasi Bahrom Chubin turkiylarning Chur Bag'a hoqon qo'mondonligidagi 300.000 kishilik qo'shinini tor-mor keltiradi. Chur Bag'a jangda halok bo'ldi. Bahrom Chubin Buxoro yaqinidagi Poykend shahriga bostirib kirib, hoqonning o'g'li Barmuda Teginni asirga oladi va hoqon xazinasini Eron shohiga yuboradi.

Muqan hoqon vafotidan (576 y.) so'ng taxtga uning ukasi Arslon To'ba o'tirdi. Arslon To'ba qo'lida 8 ta viloyat jam etilgan bo'lib, o'z vaqtida ular o'zaro bir-birlari bilan chiqisha olmas edilar. VI asrning ikkinchi yarmiga kelib turkiy xoqonlari va shahzodalari o'rtasida toj-taxt uchun goh oshkora goh zimdan kurash ketayotgan, iqtisodiy tanazzul boshlanayotgan bir paytda turkiy shahzoda Abruy boshchiligidagi xalq harakati bo'lib o'tdi. Abruy harakati to'g'risida to'liq ma'lumotlar saqlanib qolmagan. Xususan Abdurahmon Muhammad Nishopuriyning (XI asr) "Xazinat-al-ulum" asaridagi bu masalaga bag'ishlangan parcha Narshaxiyning "Tarixi Buxoro" asariga kiritilgan. Uning ma'lumotiga ko'ra Abruyning qarorgohi Poykendda bo'lib, u boy zodagonlar va savdogarlar ustidan qattiq nazorat o'rnatgan. Bunga chiday olmagan zodagonlar Turkiston tomonga yo'l olishgan. Abruy atrofida esa qashshoq dehqonlar guruhleri yig'ilisha borgan. Ammo, bu harakat jahon Qora Churinning o'g'li Shiri Kishvar boshchiligidagi qo'shinlar tomonidan bostiriladi. 582-603 yillardagi o'zaro urushlardan so'ng 603 yil hoqonlik to'la mustaqil 2 qismga: Sharqiy va G'arbiy qismlarga ajraldi. Yettisuv, Chu vodiysi, Volga, Kubanning quyi qismi, Irtish, Ishim daryolari bo'yidagi yerlar, O'rta Osiyoning kichik yarim mustaqil davlatlari G'arbiy xoqonlik tarkibiga kirar edi.

G'arbiy hoqonlikdagi yozgi qarorgoh Isfijob yaqinidagi Mingbuloqda, qishkisi Suyob shahrida edi. Suyobning sharqiy tomonida dulu qabilasining besh o'q bo'dun ittifoqi, g'arbida esa nushibi qabilasining besh o'q el ittifoqining yerlari joylashgan edi. G'arbiy hoqonlik ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy jihatdan Sharqiy hoqonlikdan mutlaqo ajralib turar edi. Sharqiy hoqonlikdagi aholi asosan ko'chmanchi chorvadorlardan iborat bo'lsa, g'arbiy hoqonlik aholisining katta qismi esa o'troq dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo-sotiq bilan mashg'ul edi. Yer egaligi munosabatlari rivojlanayotgan G'arbiy hoqonlikning ijtimoiy tarkibi ham, siyosiy boshqaruvi ham ancha-muncha murakkab edi. Yarim asrlik hukmronlik jarayonida turkiy aholining bir qismi o'troqlashadi, qolganlari yerli chorvadorlar bilan qorishib ketishadi. O'troq hayotning an'anaviy ma'muriy udumlari ta'sirida boshqaruv tartiblari asta-sekin o'zgarib, turkiylarning ijtimoiy va siyosiy mavqei mustahkamlanib boradi. Turkiy aholi siyosiy hayotda faol qatnashib, O'rta Osiyo o'sha davr siyosatining hamma jabhalarida teng qatnasha boshlaydilar.

Hoqon Sheguy vafotidan keyin (618 y.) hokimiyatga kelgan Hoqon To‘n yabg‘u (To‘n shoh) davrida G‘arbiy hoqonlik yana kuchayadi. Uning chegaralari Oltoydan to Hind daryosi bo‘yigacha cho‘zilib ketdi. Uning qo‘lidagi ulkan hokimiyatni boshqaruv tartiblari isloh etildi. Mahalliy sulolalar hokimlari bilan bevosita bog‘lanish, ularning ustidan nazoratni kuchaytirish maqsadida mahalliy hukmdorlarga “yabg‘u” unvonlari beriladi. Ular o‘z vaqtida hoqonning noiblariga aylanadilar. Turkiylar “Tudunlar” deb yuritilgan o‘z vakillarini yarim mustaqil hokimliklarga yuborib, siyosiy nazorat va boj solig‘ini izga tushirish ishlarini amalga oshirdilar. Shu bilan birga hoqon diplomatik tarzda ham ish tutar edi. Masalan u Samarqand hokimi va Qashg‘ar hokimlari bilan quda-andachilik ipini bog‘lab, ular bilan munosabatni yaxshiladi. Butun saltanat ustidan oliy hukmronlikni hoqon olib borgan. Bu lavozim merosiy bo‘lgan. Hoqondan keyingi shaxs Yabg‘u (bahodir) davlatdagi birinchi amaldor (vazir) vazifasida bo‘lgan. (Masalan Istemi yabg‘u). Ammo yabg‘u taxtga merosxo‘rlik qila olmas edi. Taxt merosxo‘ri tegin (shahzoda) deb yuritilgan. Tegin taxtga da‘vogar shaxs bo‘lgan. Shod unvoni tuman va viloyat hokimligidagi shahzodalarga berilgan. Shahzodalar bilan qondosh bo‘lmasa, unday odamga shod unvoni berilmagan. Xitoy manbalarining birida shunday deyiladi: “Oliy martabalar orasida eng ulug‘i Shexu (Jabg‘u, Yabg‘u), keyin Dele (Tegin), uchinchi esa Silifa, to‘rtinchi Tumaofa, (qolgan) kichiqroq darajasidagi mansablarda 20 kishi band; ularning hammalari mansablari merosiydir... qo‘riqchilarni esa Fuli (ya‘ni bo‘ri) deb ataydilar”.

Islom dini. O‘rta Osiyoga arab bosqinining dastlabki davri. Qutayba yurishlari.

VI asrning 2-yarmi – VII boshlarida Arabiston yarim orolidagi ko‘chmanchi badaviylar jamiyatida siyosiy parokandalik hukm surar edi. O‘zaro qabilaviy urushlar dehqonchilik va savdo-sotiq ishlariga zarar yetkazar, honavayronlik avj olgan edi. Undan tashqari aholi orasida ko‘pxudolik – budparastlik keng yoyilgan edi. Shunday vaziyatda Islom to‘g‘ri va haq yo‘lni ko‘rsatuvchi din sifatida yuzaga keldi. Islom-bu Alloh yagona deb e‘tirof etib, unga bo‘ysunmoqlik va butun qalbi bilan unga ixlos qilmoqlik va Alloh buyurgan diniy e‘tiqodga iymon keltirmoqlik demakdir. Islom “itoat”, “bo‘ysunish” ma‘nolarini bildiradi. Bu dinning asoschisi Muhammad payg‘ambar (s.a.v.) (570-632) makkalik Abdullohning o‘g‘li bo‘lgan. Uning bobosi Abumutallib quraysh qabilasining boshlig‘i bo‘lgan. Muhammad payg‘ambarning ta‘limotiga ergashganlarni “muslim”, ya‘ni “itoatkorlar” deb yuritganlar. O‘z payg‘ambarlik faoliyatini Muhammad Makkada boshlagan. Makka Arabiston yarim orolining g‘arbiy qismidagi Hijoz viloyatida joylashgan shahar bo‘lib, bu yerda Ka‘ba joylashgan edi. Diniy ta‘limotga ko‘ra Ka‘bani Odam Ato barpo qilgan bo‘lib, uni Ibrohim payg‘ambar o‘z o‘g‘li Ismoil bilan birga qayta qurgan va birinchi Haj safarini uyushtirgan. Ka‘baning ichida muqaddas tosh “Hajar-ul-asvod” o‘rnatilgan. Har yili bu muqaddas joyga millionlab musulmonlar ziyoratga keladilar. Muhammad payg‘ambar muslim (musulmon)larning yagona Alloh oldida teng ekanliklarini, Yaratganning o‘zi rizq-ro‘z ulashishini, jamiyatdagi adolatsizlikka qarshi jazo muqarrar va har bir kishi bu dunyodagi ishlariga ko‘ra taqdirlanishi, inson

Yaratgan, yolg'iz Allohgagina e'tiqod qilishini targ'ib qiladi. Bu ta'limot aholining barcha qatlamlari manfaatlariga mos bo'lib, tez orada birinchi navbatda shahar ahli ichida tarqala boshlaydi. Lekin yangi din tarafdorlarining ahvoli ularning e'tiqodlariga ko'ra og'irlashib borgandan so'ng bir qism musulmon aholi Habashistonga, ba'zilar shimolga qarab ketishga majbur bo'ldilar. Muhammad ham o'ziga qarshi turgan quraysh qabilasi a'zolarining ta'qibi kuchayib ketgan 622 yil 16 iyulda (ba'zi adabiyotlarda 15 iyul deyiladi) o'zining eng yaqin do'sti va safdoshi Abu Bakr bilan Makkadan Madinaga ko'chishga majbur bo'ladi. Bu arab tilida "hijrat" deb atalib, shu kundan boshlab musulmon olamida qabul qilingan hijriy yil boshlanadi. (Hijriy yil hisobi 2 xil bo'ladi: hijriy-qamariy, ya'ni oy hisobi bo'yicha va hijriy-shamsiy, quyosh hisobi bo'yicha).

Madinada Muhammad o'z ta'limotini davom ettiradi. Madinada shuhrat qozongan makkaliklar butparastlik g'oyalariga qarshi ham harbiy, ham siyosiy zarba bera boshlaydilar. Muhammad (s.a.v.) payg'ambar vafot etgach (632 y), ketma-ket "Xulofoiy rashoddin" (haq yo'ldan borgan sahif xalifalar) nomlarini olgan Abu Bakr, Umar, Usmon va Alilar (661 yilgacha) payg'ambar siyosatini davom ettirib, Arabiston yarim orolida markazlashgan-Arab xalifaligi davlatiga asos soladilar. O'zaro qabilalar birlashuvi, dini islomning yoyilishida ilohiy muqaddas kitob Qur'onning o'rni nihoyatda katta bo'ldi. VII asrning ikkinchi yarmidan boshlab Xalifalik kengaya borib o'z chegaralarini g'arb va sharq tomon kengaytirishga harakat qildi. Bu davrdagi arablarning faol harbiy harakatlari 650-651 yillarga to'g'ri keladi. Shu yillarda Basra noibi ibn Kurayza Xuroson bilan chegaradosh yerlarga yurish qiladi. 651 yilda Marv shahri egallandi. Marv marzaboni (hokimi) Abras (Baras) sarkarda ibn Amirga 2 mln. 200 ming kumush dirham evaziga tinchlik bilan shaharni topshiradi

Arablarning Movarounnahrqa qarshi harbiy yurishlari o'z maqsad va rejalari bilan 2 davrga bo'linadi. Birinchi davrda xalifalik istilo etishni emas, balki harbiy jihatdan tayyorgarlik ko'rish, mahalliy hukmdorlar kuch-qudratini sinab ko'rish, mavjud geografik, harbiy, iqtisodiy, siyosiy joylashuvini o'rganish, kichik yurishlar orqali katta o'ljalarni orttirish rejasini amalga oshiradi. 651 yili noib Abdulloh ibn Amir hukmronligi davrida arablar Xurosondagi Nishopur, Obinahr, Tus, Jom, Obivard va boshqa katta-kichik qo'rg'on shaharlarni egalladilar. Narshaxiyning yozishicha, 673 yilning kuzida xalifa Muoviyaning farmoni bilan Xuroson noibi Ubaydulloh ibn Ziyod Amudaryodan kechib o'tib Buxoro viloyatiga bosib kiradi, Poykand va Romitoni egallab, Buxoro shahrini qamal qiladi. Yordamga kelgan turkiylar buxoroliklar bilan bir qator turib arablarga qarshi jangda qatnashadilar. Bu jangda arablar g'olib keladilar. O'sha yili arablarning ar-Rabiy boshchiligidagi harbiy otryadi Amul, Zemm va Xo'jand atroflarigacha bo'lgan yerlarga hujum qilib, katta o'lja bilan orqaga qaytishgan edi. 676 yili Xurosonning yangi noibi Sayid ibn Usmonning Buxoro va Samarqandga yurishida Muhammad payg'ambarning jiyani Qusam ibn Abbos ibn Abdul-Mutallib ishtirok etadi. Samarqand yonidagi janglardan birida halok bo'lib, so'ng keyinchalik Shohi Zinda (tirik shoh) nomini olgan qabristonga dafn etiladi.

Xalifa Abdulmalik ibn Marvon (685-705) davrida ichki nizolarga chek qo'yilgandan so'nggina arab siyosiy arboblari va zodagonlari Movarounnahrqa haqiqiy yurish qilish vaqti keldi deb topdilar. Yangi tayin etilgan Xuroson noibi Qutayba ibn Muslimga Iroq noibi al-Hajjoj Movarounnahrni butkul egallashni va qat'iyat bilan harakat qilishni topshiradi. Arab bosqinchiligining ikkinchi davri, ya'ni, Movarounnahr yerlarini xalifalikka butunlay qo'shib olish boshlanadi. O'rta Osiyodagi siyosiy parokandalik va kichik davlatlarning bir-birlari bilan tez-tez nizolarga borib turishi Qutaybaga qo'l keldi. O'z harbiy yurishlarini Qutayba 705 yil Balx viloyatini bosib olish bilan boshladi. Balxdan tashqari Qutaybaga Chag'oniyon, Shuman va O'rta Osiyoning janubidagi kichik viloyatlar bo'ysunadi. Chag'oniyon hokimi Tish arablar tomoniga o'tib ketadi. 710-712 yillarda Xorazmshoh Qutayba bilan tinchlik sulhini tuzib, unga 10000 qoramol miqdorida boj to'laydi. Xorazm shu bilan o'z mustaqilligini yo'qotib arablar hokimiyatini tan oladi. Qutayba esa o'z qo'shini hamda Xorazmshoh va Buxorudod qo'shinlari bilan birgalikda Samarqandga yo'l oladi hamda qattiq urushlardan so'ng 712 yilda Samarqandni egallaydi. Mug' tog'idan topilgan hujjatga ko'ra Qutayba o'zining keyingi yurishlarida Shosh, Farg'ona va Turkiy hoqonlik qo'shinlaridan iborat yana bir harbiy ittifoqning qarshiligiga duch keladi. Sug'd, Choch, Farg'ona ittifoqiga Panjikent hokimi Devashtich ham qo'shiladi. U Choch va boshqa yerlarga o'z elchisi Fatufarnni yuboradi. Fatufarn nomani Choch hukmdori Moxedu tudun (Bahodir tudun)ga topshiradi. Qolgan ikki maktubni Farg'ona elchisi orqali turkiylar hokimi va Farg'ona ixshidiga berib yuborgan. Qutayba bu o'lkalarni tezda o'ziga bo'ysundirish harakatiga tushadi. Tabariyning ma'lumotlariga ko'ra, Qutayba 713 yil Buxoro, Kesh, Nasaf va Xorazm aholisidan 20000 askar to'plab berishni talab qildi. O'z qo'shini bilan uni qo'shib, qo'shinni 2 ga bo'lib ajratadi. Kesh, Nasaf, Xorazmdan kelgan qo'shin Choch viloyatiga, o'zi esa asosiy kuch bilan Ustrushona orqali Farg'ona vodiysiga yo'l oladi. Birinchi qo'shin Choch qo'shinini tor-mor etib, Choch viloyatini egallaydi. Qutayba esa Ustrushonda hal qiluvchi jang olib borib Xo'jand va Kosonni zabt etadi. 714 yil Qutayba Turkiy hoqonlikdan harbiy yordam kelish yo'lini to'sish maqsadida Choch vohasiga qayta bostirib kiradi. O'sha yili asosiy yo'ldagi Isfijob (Sayram)ni ishg'ol etadi. 715 yil boshida esa Farg'ona podshosi qochib ketishga majbur bo'ladi. Qutayba o'sha yili Qashqargacha bo'lgan yerlarni istilo etadi. Hamma viloyatlarga arablardan bo'lgan amirlarni noib etib tayinlaydi. O'sha yili arab xalifasi Volid vafot etadi. Xalifalik taxtiga Sulaymon ibn Abdulmalik o'tiradi. Qutayba Sulaymonga nisbatan g'animlik munosabatida bo'lib, uni qo'llamas edi. Qutayba uni taxtga chiqishidan norozi bo'lib isyon ko'taradi. Natijada bu isyon muvaffaqiyatsiz tugab Qutaybaning o'zi Farg'onada o'ldiriladi (715 y).

Shunday qilib, 10 yil davomida olib borilgan doimiy kurashlar natijasida Movarounnahr xalifalik ixtiyoriga kirsa-da, ammo uning mag'rur aholisi o'zini butkul tobe etilgan deb hisoblamaydi. Shuning uchun ham Qutayba har yili qishlash uchun Marvga jo'nab ketar, bahorda esa yangi kuchlar bilan Movarounnahrqa hujum qilar edi. Shuning uchun ham arablar Movarounnahrni egallashda muvaffaqiyat qozondilar. Buning asosiy sabablari quyidagicha edi:

avvalo, mamlakatda hukm surayotgan siyosiy tarqoqlik va kichik hukmdorlarning o‘zaro kurashlari arablarga juda qo‘l kelgan edi. Qolaversa, arablar Movarounnag‘rdagi kichik davlatlarni birlashishiga yo‘l qo‘ymadilar, parokandalikdan foydalandilar. Ular harbiy jixatdan ham mahalliy aholidan ustun edilar, o‘z qo‘shinlarini yangi kuchlar bilan to‘ldirib turardilar.

Arab bosqiniga qarshi xalq ozodlik harakatlari

Movarunnahrda hijriyning 100 yilida (719 yil) arab hokimiyati tugaydi degan gap-so‘zlar tarqala boshlaydi. Arablar olib borayotgan bosqinchilik siyosatiga qarshi birinchi bo‘lib, 720 yilda Sug‘d aholisi bosh ko‘taradi. Qo‘zg‘olonga Samarqand ixshidi G‘urak va Panjikent hokimi Devashtichlar boshchilik qiladilar. O‘zaro kurashlar, 733-734 yillardagi Zarafshon vohasidagi qurg‘oqchilik, mustamlaka zulmining kuchayishi-bularning hammasi Movarounnahrdagi norozilikning avj olishiga olib keldi. Norozilik arab harbiylari va qisman zodagonlar ichida ham kuchaya bordi. Shu paytga kelib xorijiy harakati va mafkurasi yanada keng tarqala boshlandi. Xorijiy shialar guruhidan VII asr oxirida ajralib chiqqan bo‘lib, bu so‘zning lug‘aviy ma‘nosi qo‘zg‘olonchilar degani edi. Avval boshda bu harakat oddiy arab va boshqa musulmon xalqlarning manfaatlarini himoya qilar edi. Keyinchalik bu guruhdan ibodiyalar, azrakiylar va boshqa jamoalar ajralib chiqqan. Xorijiy ta‘limotiga ko‘ra musulmonlar-zimmiylar (boshqa dindagilar) ustidan hukmron bo‘lishlari kerak edi.

Ulkan xalifalikni 661 yildan boshlab Ummaviylar sulolasi boshqarib kelar edi. Bu sulola davrida juda ko‘p siyosiy o‘zgarishlar, diniy mazhablar, guruhlarining kuchayishi, boshqarishdagi nomutanosiblik, mustamlakachilik siyosati, zo‘ravonlik, adolatsizlikning avj olishi ro‘y berdiki, bu narsa sulolaning keyingi davrida uning faoliyatini qiyin ahvolga solib qo‘ydi. O‘rta Osiyoda va boshqa xalifalik yerlarida xalifalikka qarshi norozilik kayfiyatlari kuchli edi. Ularning soliq siyosatidan, zo‘ravonligidan quyi tabaqalar, o‘z huquqlarining kamsitilganidan esa yuqori tabaqalar norozi edi. Ummaviylarning hokimiyatini arab aholisi ham qo‘llamas edi. Ularning hokimiyatga kelishini turli guruhlar, muxolifat kuchlari noqonuniy deb bilishar edi. Avvalo xorijiy ularga qarshi bo‘lib, xalifalik taxtining merosiy bo‘lishini noto‘g‘ri deb baholar edilar. Abbosiylarning hokimiyat tepasiga kelishida Abu Muslim va uning harakati muhim ahamiyat kasb etdi. 746 yil Abu Muslim abbosiylar targ‘ibotiga boshchilik qilish uchun Xurosonga yuboriladi. Abu Muslimga “Payg‘ambar xonadonining ishonchli vakili” degan unvon beriladi.

O‘z tashviqotini Abu Muslim Xuroson zodagonlariga murojaat etish bilan boshlaydi. U Marv shahridan uch farsah g‘arbda Xarkon arig‘i sohilidagi Safizanj qishlog‘ini o‘ziga qarorgoh qilib oladi. Abbosiylarning ramziy rangi va bayrog‘i qora rangda edi. Shu sababli Abu Muslim va uning tarafdorlari qora kiyim kiyib yurishadi. Xuroson aholisiga murojaatida u Qur‘on va hadislarga amal qilishga, payg‘ambar avlodlariga bo‘ysunishga chaqiradi. Keyinchalik mahalliy zodagonlar ham uni qo‘llab-quvvatlay boshlaydilar. Abu Muslim tashviqoti Movarounnahr va Xuroson yerlarida tezlik bilan tarqala borib, uning tarafdorlari soni orta boshlaydi. To‘planayotgan otliq va piyodalarga bosh bo‘lib, Abu

Muslim Moxuvon qal'asiga ko'chib o'tadi. Xuroson noibi Nasr ibn Sayyor Abu Muslimga qarshi arab zodagonlari vakillarini birlashtirishga harakat qiladi. Lekin uning barcha harakatlari zoye ketdi. U Abu Muslimga yurak yutib kurash boshlashga qurbi yetmay, 748-yilda Xuroson poytaxti Marvni tashlab chiqib Nishopurga yo'l oldi. Nishopurda unga Abu Muslimning sarkardalaridan biri qaqshatqich zarba berib uni mag'lubiyatga uchratdi.

749 yili Abu Muslim qo'shini xalifalikning markaziy viloyatlariga yurish qiladi. Iroq va Jazoirda ummaviylarga hal qiluvchi zarba beriladi. Qo'zg'olonchilar poytaxt-Damashqni ham qo'lga kiritadilar. Xalifa Marvon II taxtdan ag'dariladi. Abbosiylardan bo'lgan Abulabbos Saffoh (749-754 y.) xalifalik taxtiga o'tiradi. Joylarda Ummaviylarning barcha vakillari qirib tashlanadi. Shunday qilib arab xalifaligi hokimiyati Abbosiylar qo'lga o'tadi. VIII asrning 70-80-yillarida Movarounnahrda juda ulkan xalq qo'zg'oloni ko'tariladi. Qo'zg'olonchilar oq rangdagi kiyim kiyganligi uchun tarixda u "oq kiyimlilar" qo'zg'oloni deb ham shuhrat qozonadi. Bu qo'zg'olonning rahbari Muqanna (boshi va yuziga yoping'ich tashlab yurgani uchun unga shunday laqab berilgan) edi. "Muqanna Marv atrofi aholisidan,-deyiladi "Buxoro tarixi" nomli Narshahiy asarida, Kozi deb atalgan qishloqdan bo'lib, asl nomi Hoshim ibn Hakim edi. U ilgari kudungar (kigiz bosuvchi) lik qilar edi, keyin ilm o'rganishga mashhur bo'ladi va har xil ilmlarni: ko'zbo'yamachilik, sehr va tilsim ilmlarini o'rganadi. Ko'zbo'yamachilikni yaxshi bilib olib payg'ambarlik da'vosini ham qiladi. Muqanna ko'zbo'yamachilikni o'rgangan va g'oyatda ziyrak bo'lib, qadimgi olimlar ilmlariga oid ko'p kitoblarni o'qigan va jodugarlikdan ustoz bo'lgan edi. Uning otasini nomi Hakim, u Abu Ja'far davridagi Xuroson amiri lashkarboshilaridan bo'lib, asli Balxdan edi". Qo'zg'olon 776 yili boshlanadi. Muqanna o'zining 36 ta muridi bilan Amudaryodan o'tib, Kesh viloyatiga yo'l oladi. Buxorxudod Tug'shod uni qo'llab-quvvatlay boshlaydi. Muqanna Kesh yaqinidagi Som (Sanam) qal'asini o'ziga qarorgoh qilib oladi. Butun Qashqadaryo vohasi qo'zg'olonchilar qo'lga o'tadi. Muqanna ta'limoti umumiy mulkiy tenglik va arablarni O'rta Osiyodan haydab chiqarish g'oyalarini targ'ib etar edi. Muqanna ta'limoti Sug'd, Iloq (Oxangaron), Shoshda ham yoyila boshladi. Qo'zg'olonda turli ijtimoiy guruhlar vakillari qatnashib, ularni bir fikr-istilochilarini mamlakatdan haydab chiqarish, mustaqil davlat barpo qilish g'oyasi birlashtirib turar edi. Qo'zg'olonga zarba berish uchun xalifa Abu Ja'far 776 yilda Jabroil ibn Yahyo boshliq katta harbiy kuchni Movarounnahrda yuboradi. Biroq Jabroil qo'zg'olonchilardan yengiladi. U katta talofatlar berib bazo'r Samarqandga yetib keladi. 10.000 askar bilan Jabroilga yordamga yuborilgan Uqba ibn Salim Kesh va Samarqand oralig'ida, G'ariga boshliq 14.000 kishilik qo'shin Termiz yaqinida qo'zg'olonchilar tomonidan tor-mor keltiriladi. Natijada Chag'oniyon qo'zg'olonchilar qo'lga o'tadi. Qo'zg'olon markazi Narshaxda, Buxoro atrofida joylashadi. Shu yili Narshax yaqinida Buxoro hokimi Xusayn ibn Muvoz va Samarqand noibi Jabroilning birlashgan qo'shini o'rtasida to'rt oy jang bo'ladi. "Oq kiyimlilar" bu jangda qo'llari avval ustun keladi, keyinchalik son jihatdan ko'p bo'lgan arablar Narshax qal'asi devor ostidan uzunligi 50 gazli chuqur qazib, uni qulatib qal'aga kiradilar. Narshax qal'asi arablar tomonidan

egallanadi. Kesh va Samarqand endilikda qo'zg'olonning asosiy markazlariga aylanib qoladi. Kurashning oxirgi bosqichi Kesh vohasi (Qashqadaryo)da juda avj oladi. Muqanna qarorgohi bo'lgan Som (Sanam) qal'asini qamal qilish Xaroshiyga topshiriladi. Uzoq vaqt qamaldan so'ng muqannachilar taslim bo'ladilar (VIII asr 80-yillari boshlarida).

3 – mavzu (2 –mashg'ulot)	O'zbek davlatchiligining shakllanishi va dastlabki taraqqiyot bosqichlari (IX asrga qadar)	
Ma'ruzani o'qitish texnologiyasi		
Talabalar soni: 80 - 100 kishi Vaqti: 2 soat		
O'quv mashg'uloti shakli	Kirish, izoh va tahlil, ilg'or pedtexnologiya usullari hamda texnik vositalar qo'llanadigan ma'ruza.	
Ma'ruza rejasi	1. Kushon davlatidagi ijtimoiy - iqtisodiy va madaniy hayot. 2. Er. avv. III - er. IV asrlarida mamlakatimiz hududida kechgan ijtimoiy siyosiy jarayonlar. Eftaliylar xukmronligi davri. 3. Turkiy hoqonlik xukmronligi davrida O'rta Osiyo. Garbiy Turkiy hoqonlik. 4. Arab xalifaligining Movarounnahrda istilochilik yurishlari. Xalifalikka qarshi xalq ozodlik xarakatlari.	
O'quv mashg'ulotining maqsadi: tarixiy manbalar tahliliga tayangan holda Vatanimiz xududida er. avv. III - er. VIII asrlariga qadar kechgan ijtimoiy - siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlar tarixi mazmun - mohiyatini ochib berish hamda bayon etish.		
O'qituvchining vazifalari:		O'quv mashg'ulotining natijalari:
• mavzu tarixshunosligini bayon etgan holda shu orqali mazkur davr xususiyatlarini ko'rsatib berish; • Kushon davlati va uning o'zbek davlatchiligi tarixida tutgan urnini tahlil etish orqali asosiy tarixiy jarayonlarni bayon etish hamda Kushon davri madaniyati, mazkur davr yodgorliklari xususida keng qamrovli ma'lumot berish; • O'rta Osiyo hududida yuzaga kelgan Qang', Dovon, Xorazm davlatlari, kidariy, xioniylar, eftaliylar xukmronligi tarixiga to'htalish, shu davrda roy bergan ijtimoiy - iqtisodiy hayotdagi o'zgarishlarni tahlil etish; • turkiy qavmlarning kelib chiqishi, Turkiy xoqonlik davri, Muqan xokon		Talabalar quyidagi xulosalarga kelishi lozim: • Kushon davlati tarixi bilan tanishib, Kushon sivilizatsiyasi mazmun - mohiyatining to'liq tushunib oladilar; • O'rta Osiyo hududida yuzaga kelgan davlatlar, yuz bergan ijtimoiy - iqtisodiy, siyosiy jarayonlar, xususan eftaliylar, Turkiy xoqonlik xususida mantiqiy fikrlash asosida keng qamrovli ma'lumotlar tizimi yuzaga keladi; • Arab xalifaligi bosqini, istilochilarga qarshi xalq ommasining kurashi, Tarxun, Gurak, Devastich, Abu Muslim, Muqanna va boshqa shaxslar xususida tahliliy

va Istemi yabg'ular faoliyati, Garbiy Turkiy xoqonlikda kechgan jarayonlarni tahlil etgan holda, tegishli xulosaga kelish; • Arab xalifaligi istilochilik yurishlarini ikki boskichga bulib tavsiflash xamda xarbiy yurishlar xarakatlanish darajasini bayon etish; • Arab xalifaligi istilochilik yurishlarining kechishi, Gurak, Devastich va boshqa xarakatlar. Abu Muslim boshchiligidagi harakat, halifalikning mustamlakachi siyosati, Muqanna boshchiligidagi qo'zg'olon va uning ahamiyati kabi masalalar mazmun - moxiyatini ochib berish, islom dinining tarqalishi hamda uning o'lkamiz ma'naviy hayotida tutgan o'rnini tahlil etish.		materiallarga ega bulib, islom dinining o'sha davr ma'naviy bo'shlig'ini tugatishdagi ahamiyatini tushunib yetish imkoniyatiga ega bo'ladilar; • talabalar ongi shuurida Vatan tarixining serqirra xarakteri yanada ko'proq namoyon bo'lib, bu esa onayurt tarixidan chuqur bilimlar ko'nikmasiga ega bo'lishga hamda ularga milliy g'urur, iftihor tuyg'usining yanada o'sishiga imkon yaratadi.	
O'qitishning metodlari va texnikasi:		Izoh va tahlil asosida "aqliy hujum", "debatlar" metodlari, vizual materiallar, ko'rgazmali materiallar asosidagi savol - javoblar bilan izohdangan ma'ruza.	
O'qitish vositalari:		Lazer proyektori, ma'ruza matni, vizual materiallar, tarqatma material, informatsion ta'minot, xarita, ko'rgazmali vosita va kitoblar.	
O'qitish shakllari:		Jamoaviy , alohida olingan guruh, juft - juft tarzida ishlash.	
O'qitish shart-sharoiti:		Texnik vositalar bilan to'liq jixozlangan zamonaviy auditoriY.	
Monitoring va baholash:		Ogzaki savol - javob asosidagi nazorat, reyting tizimi asosida baholash, o'z - o'zini nazorat qilish.	
Ma'ruzaning texnologik xaritasi (2 – mashg'ulot)			
Bosqichlari	Faoliyatlar		
Vahti.	O'qituvchining faoliyati		Talabaning faoliyati:
1 1 - qism Kirish	1. Mavzu nomi, dars maqsadini ma'lum qiladi. Mashg'ulot rejasini bayon etadi hamda		1.1 Eshitadilar va yozib boradilar.

(5- min)	darsdan ko'zlangan maqsad nimada ekanligini aniq tarzda izohlab beradi.	
	2.1. Tarihiylik tamoyili asosida avvalgi mashg'ulotga murojaat qilib, mantiqiy ketma-ketlik tamoyiliga tayangan holda auditoriya bilan aloqa o'rnatadi. Bunda avvalo masalaning tarixshunoslik va manbashunoslik qismiga o'z e'tiborini qaratadi. Talabalar e'tiborini jalb etish hamda ular olgan bilimlarini sinovdan o'tkazish maqsadida blits – so'rovnoma o'tkazadi. Blits-so'rovnoma savollari: 1. Kushon davlati haqida nimalarni bilasiz? 2. Turkiy qavmlar kelib chiqishi tarixi xaqidagi ma'lumotlaringiz qanday?	2.1. Eshitadilar, muhim xisoblangan jihatlarini qayd etadilar, savollarga javob beradilar.
2 - qism. Asosiy qism (65 min)	3. Arab xalifaligi istilosi deganda qanday mulohazalarni bayon eta olasiz? 2.2. Talabalar bergan javoblarini eshitib, mavzuni vizual materiallar, slaydlar orqali, bevosita xaritaga murojaat qilgan holda davom etgiradi. Eng muhim sana, atamalarni doskaga yozib boradi. Mavzuning muhim bo'lgan jihatlariga to'htalgan holda talabalarga ularni yozib borishini tavsiya qiladi. Jumladan, Kushon davlatining ijtimoiy siyosiy, iqtisodiy hayot tarixi, madaniyati, Qang', Parkana, Xorazm davlatlari faoliyati davri, o'troq madaniy aholi va ko'chmanchi chorvador kabilalar o'rtasidagi munosabatlar, kidariylar,	2.2. Slaydlarda namoyish etilgan materiallarni o'rganadilar, savollarga javob beradilar, o'z mulohazalarini bildirgan holda savollar beradilar. Asosiy va muhim hisoblangan jihatlarini yozib boradilar.

	xioniylar, eftaliylar, eftaliylar xukmronligi davridagi ijtimoiy iqtisodiy munosabatlar, yer - suv munosabatlaridagi o'zgarishlar, Turkiy xoqonlik xukmronligi, xususan G'arbiy Turkiy xoqonlik xukmronligi davridagi ijtimoiy - siyosiy, iqtisodiy hayot tarixi, arab xalifaligi bosqini davrlari, xalifalik mustamlaka zulmiga qarshi xalq - ozodlik xarakatlari, Abu Muslim xarakati, xalifalik ichki siyosati va uning mustamlakachilik mohiyatiga batafsil to'htalib o'tiladi.	
	2.3.Muammoli savollar orqali o'tilgan mavzuni mustahkamlash maqsadida "debatlar" metodini ishga soladi. Metod bilan bog'liq tarzda talabalarga tashkiliy jihatlarni tushuntiradi.	2.3.Eshitadilar va yozib boradilar. Anqlik kiritish maqsadida savollar beradilar.
	2.4. Talabalar javobini eshitib, ba'zi savollarga anqlik kiritadi hamda shu xususda ma'lum xulosalarni bayon etadi. Mavzuni mustaxkamlash borasida "aqliy xujum" asosida blits - surovnoma o'tkazadi:	2.4. Eshitadilar va yozib boradilar.
	1. Kushon sivilizatsiyasi deganda nimani tushunasiz? 2. Kanishka faoliyatining asosiy qirralari nimalarda aks etgan? 3. Kidariy va xioniy kabilalari kelib chiqishini izohlang. 4. Xokon To'n-yabg'u davrida amalga oshirilgan ishlarni ko'rsating. 5. Arab xalifaligi istilosining bosqichlarini ko'rsatib bering.	

	6. Xalifalik zulmiga qarshi ko'tarilgan asosiy xalq - ozodlik xarakatlarini sanab o'ting va izohlab bering.	
3 - qism. Xulosa qismi (10 min)	3.1. Faol talabalarni qayd etib, darsga umumiy xulosa yasaydi.	3.1. Savollarga javob beradilar.
	3.2. Darsda qanday natijalarga erishganligini ta'kidlab, mavzu yuzasidan asosiy xulosalarni qayd etadi.	3.2. Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.3. Tayanch so'zlar va atamalar mazmun - mohiyatini izohlab beradi.	3.3. Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.4. Mavzuni chuqur tushunib yetish borasida tavsiya etiladigan adabiyotlar royxatini bayon etadi.	3.4. Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.5. Mustaqil ishlash uchun topshiriqlar beradi: Turkiy xoqonlik va arab xalifaligi istilosi xususidagi tarixiy manbalar	3.5. Eshitadilar va yozib boradilar.

1- ilova

Eftaliylar hukmdorlari (420-565)¹

Oq Sivar - (420 —470)

Eftalon - (470-496)

To'raman - (510-540)

Gatifar - (540-565)

Faganish - (565)

Axshunvar - (565-579)

2- ilova

Birinchi Turkiy xoqonlik xoqonlari (551-52-603)

Bumin(Tumin) - (551-/52-553)

Qora Issiq - (553-554)

Muqan (Muxan) - (554-574)

Taspar - (574-581)

Nivar - (581-587)

Cho'rbug'a - (587-588)

To'nga Turon - (588-600)

Kimin To'ri Qaro - (600-603)

Churin

3-ilova

Turkiy hoqonlikdagi unvon va mansablar

(A.Otaxo'jayev boyicha)

Yabg'u - xoqon o'rinbosari, qabila sardori

Tegin - shahzoda, taxt vorisi

Shad - harbiy sarkarda, o'lka harbiy noibi

Eltabar - tegindan keyingi ma'mur

Xotun - hukmdor xotini, malika

Tutuq - eltabardan keyingi turadigan ma'mur

Cho'r - xoqonlik g'arbidagi o'n qabila ittifoqi do'lu (to'lis) qabila

Ulug'lari sardori

Erkin – o'n o'q qabilalar ittifoqining besh nushibi urug'i sardorlari

Chabish - suboshi (lashkarboshi)dan keyingi harbiy.

4- ilova

“Debatlar” metodi texnikasi

Mavzu rezolyusiya shaklida ifodalanadi.

Masalan:

Arab xalifaligi Movarounnahrni istilo qildi.

Guruh ikki qismga ajratiladi.

1 - guruh (o'ng tomon) istilo salbiy oqibatlarini mustamlakachilik mazmun mohiyatini ko'rsatib beruvchi guruh.

2 - guruh, (chap tomon) halifalik tarkibiga kirgan Movarounnaxr o'lkasi uchun uning ijtimoiy - iqtisodiy va ma'naviy sohadagi ta'sirini qo'llovchi guruh,.

5 - ilova

Mustaqil ishlash buyicha savollar

1. “Katta yuechji” davlati haqidagi tushunchani izohlab bering.

2. Kanishka islohotlarining mohiyati qanday bo'lgan?

3. Eftaliylar xukmronligi davriga oid qanday yodgorliklarni bilasiz?

4. Turkiy kabilalar kelib chiqishi va tarqalishi xususidagi qarashlarni izohlab bering.

5. Turkiy xoqonlik va Eron o'rtasidagi siyosiy munosabatlar nima bilan yakun topdi?

6. G'arbiy Turkiy xoqonlik ijtimoiy - iqtisodiy hayoti qanday kechgan ?

7. Turkiy - runiy yozuvlar deganda nimani tushunasiz ?

8. Arab xalifaligining istilochilik yurishlari xususida qanday tarixiy manbalarni bilasiz?

9. Xalifalik ichki mustamlaka siyosatini izohlab bering.

10. Xalifalik va mahalliy sulolalar o'rtasidagi munosabatlar qanday kechgan?

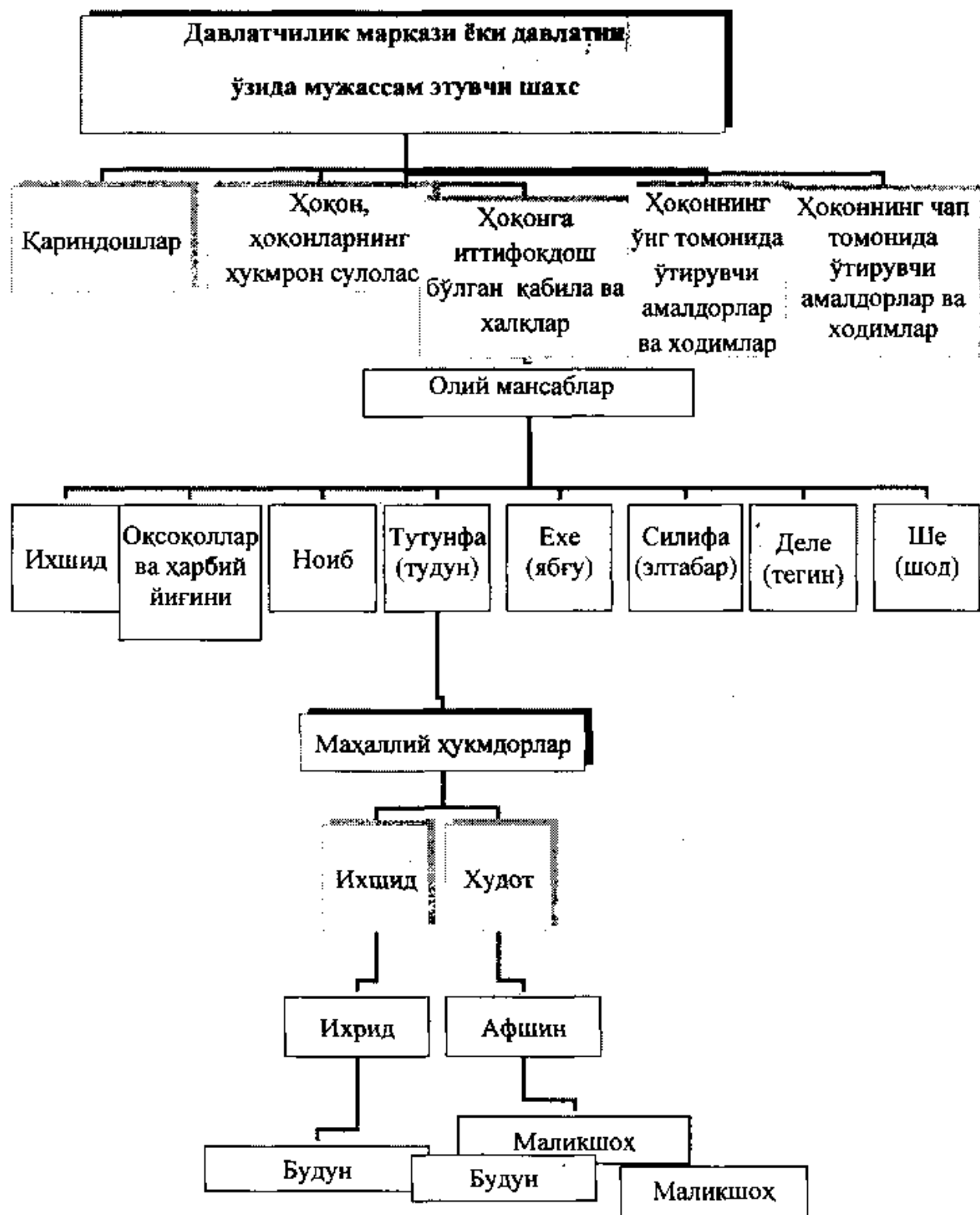
6- ilova

Asosiy atama va tushunchalar

1	Kushonlar	11	Dehqon	21	Shad

2	Davlat	12	Qo'shchi	22	Tudun
3	Buddaviylik	13	Vagize	23	Yabg'u
4	Kidariylar	14	Chokar	24	Xuroson
5	Xioniylar	15	Kadivar	25	Amir
6	Eftaliylar	16	Kashovarz	26	Xalifa
7	Kanishka	17	Mazdakiylik	27	Movarounnahr
8	Kidara	18	Turkiy	28	Xiroj
9	Piro	19	Hoqonlik	29	Zakot
10	Eftalon	20	Bumin	30	Jizya

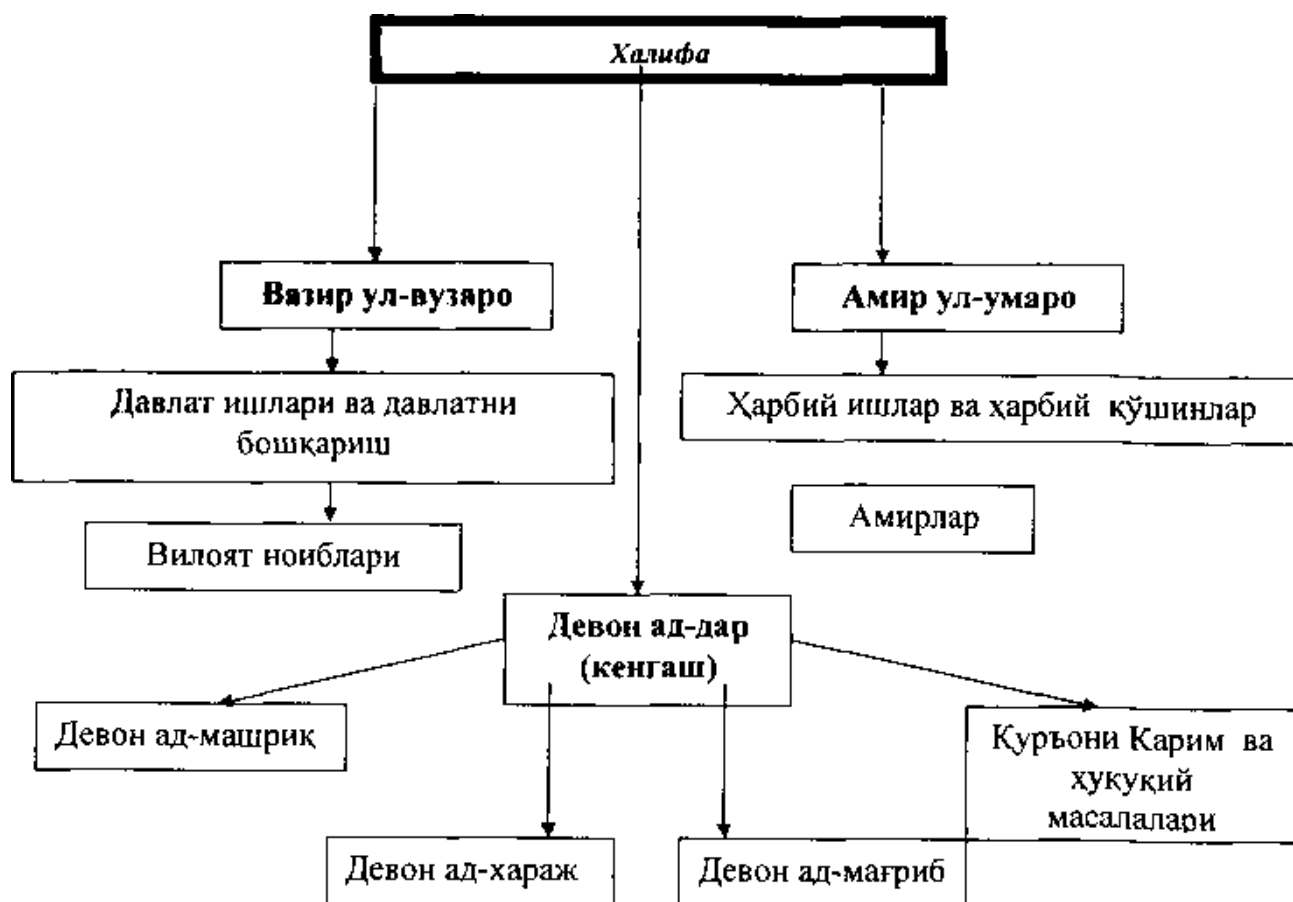
Туркий ҳоконликда давлат бошқаруви ва мансаблар¹ 1-слайд.

¹ Б. Эшов китоби бўйича.

9-ilova

Arab xalifaligida davlat boshqaruvi¹ 2-slayd.

¹ В.Ешов kitobi bo'yicha.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar royxati:

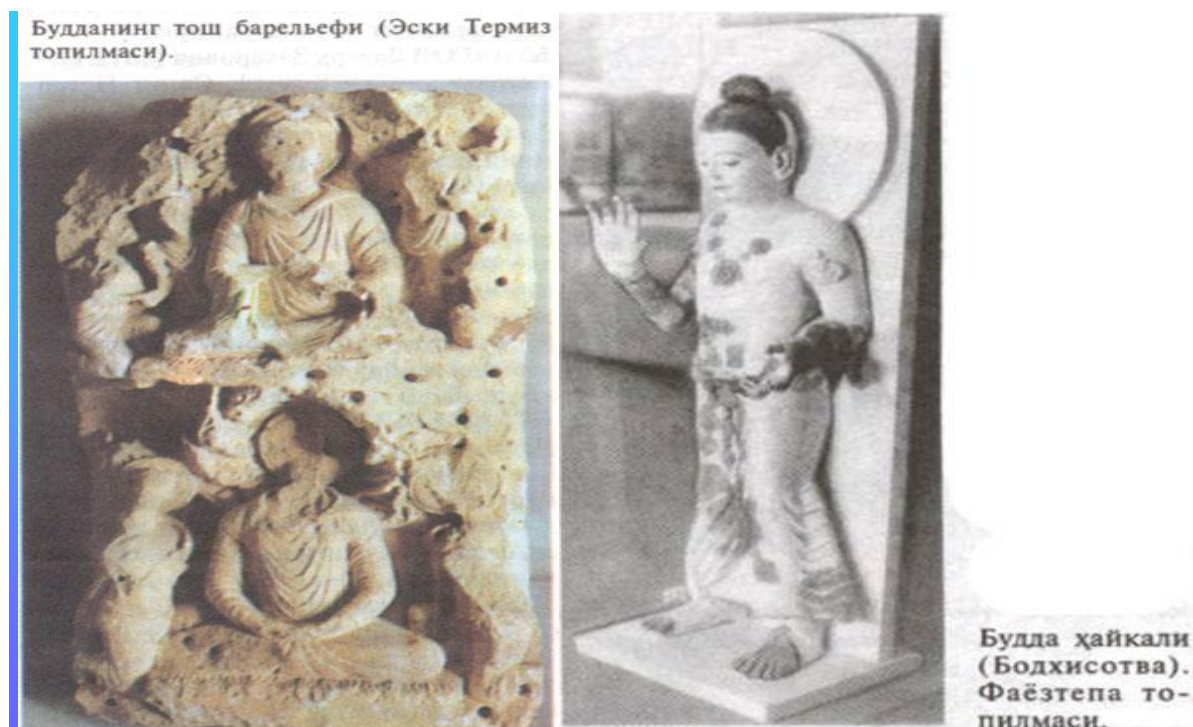
1. I.Karimov. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch.-Toshkent: "Ma'naviyat", 2008.
2. I.Karimov. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. -Toshkent: "Sharq", 1998.
3. Azamat Ziyov. O'zbek davlatchiligi tarixi. - Toshkent: "Sharq", 2000.
4. N.Rahmonov. Turk xoqonligi. - Toshkent, 1993.
5. A.Otaxo'jayev. Ilk urta asrlar Markaziy Osiyo sivilizatsiyasida turk-sug'd munosabatlari. - Toshkent: 2010.
6. L.N.Gumilyov. Qadimgi turklar. - Toshkent, 2007.
7. B.Eshov. O'zbekiston davlatchiligi tarixi. - Toshkent: 2009.
9. A.Sagdullayev, U.Mavlonov. O'zbekistonda davlat boshqaruvi tarixi. - Toshkent: Akademiya, 2006.
10. Y.A.Asqarov. O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi. - Toshkent: Universitet, 2007.
11. U.Abdullayev. O'rta Osiyoda qadimgi boshqaruv va ilk davlatchilik tarixshunosligi. Toshkent: Akademiya, 2009.

12.Н.Вобоев. О'zbek davlatchiligi tarixi. - Toshkent: "Fan", 2004.

Слайд 1

Слайд 2

4-mavzu. O'zbek xalqining etnik shakllanishi. Buyuk ipak yo'li.

Режа:

1. **O'rta Osiyoning qadimgi aholisi.**
2. **O'zbek xalqi shakllanishining birinchi bosqichi. Eramizning IX asrgacha bo'lgan asosiy etnik jarayonlar**
3. **Ikkinchi bosqich - IX - XII asrlar da kechgan asosiy etnik jarayonlar.**
4. **XV asr oxirlari - XVI asr o'zbek xalqi shakllanishining so'nggi bosqichi. O'zbek atamasi.**
5. **Buyuk ipak yo'li.**

Etnogenez - xalqning kelib chiqishi. Tarix fanidagi mavjud ilmiy metodologik ishlanmaga ko'ra, etnogenez deb ilgaridan mavjud bo'lgan bir necha etnik komponentlar asosida yangi etnos (elat)ning vujudga kelishiga aytiladi. «Etnogenez» tushunchasi fanga ilk marotaba 20-asrning 20-yillarida N.Y.Marr tomonidan kiritilgan. Har bir xalqning tarixi uning etnogenezi va etnik tarixi bilan uzviy bog'liqdir. Etnogenez etnik tarixning ma'lum bosqichlarida vujudga kelib ma'lum bir etnosning elat, xalq bo'lib shakllanishiga qadar bo'lgan davrda davom etadigan tarixiy va etnomadaniy jarayondir. Etnogenez jarayonida etnosni belgilovchi hududiy omillar: til va etnik nom birligi, etnomadaniy birlik, ijtimoiy-iqtisodiy va xo'jalik, etnik nom (etnonim) hamda o'zlikni anglash birligi, siyosiy uyushma birligi, din umumiyliigi va boshqa qator etnik alomatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu etnik alomatlar va belgilarning barchasi sodir bo'lgandagina etnos — xalq shakllanadi, ya'ni etnogenez jarayoni yakunlanadi. Xalqlarning etnogenezini o'rganishda quyidagi muhim jihatlarga e'tibor qaratish lozim:

1. Har bir xalqning kelib chiqishi tarixi ko'p qirrali jarayon bo'lib, u o'z ichiga shu xalqning madaniyati va ijtimoiy tuzilmasi, uning biologik xususiyatlari, o'zining jamiyatda tutgan o'rnini tushunishi, tili va o'zligini anglashi jarayonlari va xususiyatlarini qamrab oladi;
2. Etnogenez masalasiga bir tomonlama qarab, uni soddalashtirmasdan, shu xalqning kelib chiqishi tarixida ma'lum ahamiyat kasb etgan barcha tarkibiy qismlar, har bir holat e'tiborga olinishi lozim;
3. Etnogenez murakkab va uzoq davom etuvchi jarayon bo'lib, mazkur jarayonni bosqichma-bosqich tiklash maqsadga muvofiqdir. Shundagina ayrim xalqlar etnogeneziga oid muammolarni ilmiy nuqtai nazardan to'g'ri va haqqoniy ochib berish mumkin bo'ladi.

So'nggi 20-25 yil ichida Respublikamiz hududlarida olib borilgan arxeologik, antropologik va etnografik tadqiqotlar natijalarini umumlashtirgan antropolog olim T.Q.Xo'jayov har bir xalqning etnogenezini o'rganishda quyidagi tamoyillarga asosiy e'tibor berishni taklif etadi:

- 1) biror xalqning kelib chiqishi tarixi ko'p qirralik jarayon bo'lib, u o'z ichiga shu xalqning madaniyati va ijtimoiy tuzilmasi, uning biologik xususiyatlari, o'zining jamiyatda tutgan o'rnini tushunish, tili va o'zligini tanishni qamrab oladi;

2) etnogenez masalasiga bir tomonlama qarab, uni soddalashtirish bilan chegaralanib qolmasdan, shu xalqning kelib chiqish tarixida ma'lum ahamiyat kasb etgan barcha tarkibiy qismlar ham e'tiborga olinishi shart;

3) etnogenez murakkab va uzoq davom etgan jarayon. Binobarin, bu jarayonni bosqichma-bosqich tiklash maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek, A.A. Asqarov o'zbek xalqi etnogeneziga bag'ishlangan so'nggi yillardagi (2007 y.) ishlaridan birida har bir xalq etnogenezi va etnik tarixini o'rganishda quyidagi nazariy va ilmiy metodologik tamoyillarga amal qilish talab etilishini ta'kidlaydi:

1. birinchidan, etnogenez va etnik tarixni o'rganishda tadqiqotchi birinchi navbatda o'rgananyotgan xalq etnogenezisi qachondan boshlanganligini aniqlab olmog'i kerak. Chunki, etnos faqat kishilik jamiyati taraqqiyotining ma'lum bir bosqichida paydo bo'ladi. Etnogenezning boshlang'ich nuqtasi esa etnosning qadim zamonlarda yashagan «ajdodlariga» borib taqaladi. Bu jarayon mil.avv. II ming yillik oxirlarida yuz berdi.

2. Ikkinchidan, etnos bu biologik hosila emas, balki ijtimoiy hodisadir. U kishilik taraqqiyoti ma'lum bir bosqichining hosilasidir. Etnos o'zining shakllanish jarayonida bir xil sabablarga ko'ra uning tarkibiga yangidan-yangi etnik qatlamlar qo'shib boradi.

3. Uchinchidan, har bir xalqning etnik tarixini o'rganish etnik birlikning shakllanish jarayonini ilk bosqichidan boshlashni taqozo etadi. Chunki etnik birlikning paydo bo'lishi, rivojlanishi va uning etnosga aylanishi juda qadim-qadimgi zamonlardan boshlanib hozirgi kungacha davom etayotgan butun bir tarixiy jarayondir.

4. To'rtinchidan, har bir xalqning etnik tarixi bilan shug'ullanganda nafaqat etnik birlikning boshlang'ich jarayonini, balki uning keyingi davrlarini, unga xos muhim etnik belgi va alomatlarini aniqlab, o'rganib borish talab etiladi.

5. Beshinchidan, etnogenetik jarayonni o'rganishda masalaga har tomonlama yondoshish, ya'ni etnogenezga aloqador fan yutuqlaridan foydalanish muammo yechimiga obektiv ilmiylik bag'ishlaydi. Etnogenez muammolarini hal etishda foydalanilayotgan birlamchi manbalarning nisbati va xususiyatini bilish muhimdir. Bu manbalar antropologiya, arxeologiya, etnografiya, yozma yodgorliklar, tilshunoslik, epigrafika va boshqalardir.

Yuqoridagi tamoyillarga to'la rioya qilingan holdagina ayrim xalq etnogeneziga oid muammolarni ilmiy nuqtai nazardan mukammal va har tomonlama ochib berish imkoniyati paydo bo'ladi. Ammo, O'rta Osiyoda, xususan O'zbekiston hududlarida qadimgi davrlardan sodir bo'lib kelayotgan etnik jarayonlarni har tomonlama yoritishdan avval ayrim fanlar sohasida qo'lga kiritilgan yutuqlarni oxiriga yetkazish bilan undan boshqa soha mutaxassislari ham foydalanishi mumkin bo'lgan darajasiga chiqarish maqsadga muvofiqdir. Etnogenez jarayoni turli xalqlarning ajdodlari tarixidan boshlanadi. O'zbek xalqi ajdodlarining tarixi juda katta tarixiy davrni o'z ichiga oladi. Uzoq tarixiy taraqqiyot yo'lida ajdodlarimiz murakkab etnogenez jarayonlarini boshdan kechirganlar. Bu jarayonlar antropologik qiyofalar, qabilalar, xalqlar va

elatlarning aralashib ketishi, madaniy an'analarning qo'shilib yangi asosda rivojlanishi bilan uzviy bog'liq bo'lgan.

O'lkamiz hududlaridagi qadimgi mahalliy aholi va o'zbek xalqining shakllanish bosqichlari

O'rta Osiyo ijtimoiy-siyosiy hayotida turkiy etnik guruhlar juda katta ahamiyatga ega bo'lganligi va bu qatlamning ildizlari juda qadimiy ekanligi arxeologik ma'lumotlar asosida isbotlanmoqda. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, bronza davriga kelib O'rta Osiyoning janubiy viloyatlarida baland bo'yli, yuzi tor irqning vakillari tarqalgan. Shimoliy dasht va cho'l hududlarida esa, janub aholisidan farq qiluvchi boshi dumaloq, yuzi juda keng va cho'ziq bo'lmagan qabilalar yashaganlar. Fanda janubiy qiyofali odamlar O'rta Yer dengizi irqining vakillari deb ataladi. Ular Old Osiyo, Mesopotamiya, Eron, Afg'oniston, O'rta Osiyo, Hindiston kabi katta geografik hududga yoyilganlar. Shimoliy qiyofali odamlar Janubiy Sibir hududidan to Qozog'iston, O'rta Osiyoning shimoli-sharqiy qismida Ural, Volga bo'yi yerlarigacha tarqalgan.

O'lkamizdagi qadimgi aholi tosh va bronza davrida qanday nom bilan atalganliklari bizga noma'lum. O'rta Osiyo aholisi haqidagi ma'lumotlar dastlabki marta Sharq va yunon-rim manbalarida tilga olinadi. Yunon tarixchilari ma'lumotlariga qaraganda, Yevrosiyoning katta hududlarida yashovchi qabilalar umumiy "skiflar" nomi bilan ataladi. Gerodot, "bu xalq qadimiylikda misrliklardan qolishmaydi", deb yuqori baho bergan edi. Pliniy esa, O'rta Osiyo hududlarida 20 ga yaqin qabilalar borligi xususida eslatib o'tadi. Yozma manbalarda skiflarning ikkita yirik qabilasi: saklar va massagetlar xususida ko'proq eslatiladi. Ahmoniyalar mixxat yozuvlarida saklar uchta qismga (xaumavarka, tigraxauda, tiay-tara-darayya) bo'lib ko'rsatiladi. Massagetlar xususida ham turli fikrlar mavjud bo'lib, ular mahalliy chorvador-harbiy qabilalar bo'lganligi ta'kidlanadi. Ammo, yozma manbalar bu xalqlar va qabilalarning qaysi irqqa mansubligi haqida ma'lumot bermaydi.

1. Mil. avv. II ming yillikning oxiri - I ming yillikning boshlari O'rta Osiyo xududlarida murakkab etnik-madaniy jarayonlar bo'lib o'tadi;
2. Janubiy hududlardagi hosildor vohalar o'troq dehqonchilik aholisi tomonidan o'zlashtirila boshlangan bo'lsa, shimoliy viloyatlarda ko'chmanchi chorvador qabilalar tarqala boshladi;
3. Ko'chmanchi chorvadorlar va o'troq axolining uzviy munosabatlari asosida ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlar avj oldi;
4. Bronza davriga kelib, O'rta Osiyoning janubiy viloyatlarida baland bo'yli, boshi cho'zinchoq, yuzi tor irqning vakillari tarqalgan;
5. Shimoliy dasht va cho'l hududlarida esa, janub aholisidan farq qilgan boshi dumaloq, yuzi juda keng va cho'ziq bo'lmagan qabilalar yashagan;
6. Bronza davriga kelib, O'rta Osiyo hududida qadimgi janubiy va shimoliy qiyofadagi odamlar vakillarining qo'shilishi jarayoni boshlanadi hamda aynan mana shu davrga kelib, o'lkamizda yashab o'tgan bronza davri qabilalari O'rta Osiyo qadimgi xalqlariga asos solganlar.

Ayrim olimlar tomonidan bildirilgan O'rta Osiyo, jumladan, O'zbekiston qadimgi davrlardagi mongoloid irqi shakllangan hududga kiradi, degan ilmiy

yondashuv noto'g'ri va asossiz ekanligi so'nggi yillardagi antropologik ma'lumotlar natijasida aniqlandi. T. Xo'jayovning fikricha, o'zbek xalqining kelib chiqish tarxini o'rganishni qancha erta davrlardan boshlasak, uning tarkibida hozirgi kunlargacha saqlanib kelinayotgan irqiy va etnik unsurlarning mahalliy xalq tarkibiga kirgan davri va uning nisbiy miqdori to'g'risida shunchalik keng fikr yurita olamiz.

O'zbek xalqiga xos O'rta Osiyo ikki daryo oralig'i irqining shakllanish davri, makoni va tarixi masalalarida fanda yaqinlashgan yagona fikr yo'q edi. Bir guruh olimlar bu irq bundan 6-8 ming yil ilgari, ikkinchi bir guruh tadqiqotchilar bundan 3 ming yil ilgari shakllangan desa, uchunchi guruh olimlari esa, XVI asrda shakllandi, deb hisoblar edilar. Keyingi yillardagi boy arxeologik topilmalar natijasida tadqiqotchilar O'rta Osiyo ikkidaryo oralig'i irqining shakllanishi bundan 2200-2300 yil ilgari boshlanganligini asoslab berdilar. Ko'pgina ilmiy adabiyotlarda o'zbek xalqining shakllanishida sakkizta muhim davr sanab o'tiladi. Bular qatorida Ahmoniyalar, Makedoniyalik Iskandar, Arab xalifaligi, Mo'g'ullar istilosi tilga olinadi. Haqiqatan, bu zabt etishlar O'rta Osiyo, jumladan, O'zbekiston xalqlari madaniyatiga, tiliga, turmush tarziga albatta o'z ta'sirini o'tkazgan. Ammo, bu yurishlarning mahalliy xalqlarni irqiy va etnik tarixiga bo'lgan ta'siri kam ekanligini ta'kidlash joiz. Antropologik nuqtai nazardan ular mahalliy xalq "qonini" yoki genetikasini tubdan o'zgartira olmadilar. Ular son jihatdan ko'pchilikni tashkil etgan mahalliy aholi tarkibiga singib ketganlar. T.Xo'jayovning maxsus antropologik tadqiqotlariga qaraganda, barcha tarixiy davrlarda mahalliy xalq kelgindi aholidan hamisha ustun bo'lgan.

Ilk temir davridan boshlab (mil. avv. IX-VII asrlar) o'lkamizning qadimgi dehqonchilik vohalarida yashovchi o'troq aholi o'zlari yashab turgan hudud nomlari bilan atala boshlaganlar. Bular, So'g'diyonadagi-so'g'diylar, qadimgi Xorazmdagi-xorazmiylar, qadimgi Baqtriyadagi-baxtarlar, qadimgi Chochdagi-chochliklar, Farg'onadagi-parkanaliklardir. Bu tarixiy nomlarning ayrimlarini ilk yozma manbalarda, xususan zardo'shtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto"da, Ahmoniyalar mixxatlarida, yunon-rim mualliflari asarlarida uchratish mumkin.

1. Yunon-rim manbalarida Yevroosiyoning katta hududlarida yashovchi qadimiy elatlar umumiy nom bilan «skiflar» deb ataladi;
2. Pompey Trog skiflarning qadimiylikda misrliklardan qolishmasligini e'tirof etsa, Pliniy O'rta Osiyo hududlarida 20 ga yaqin elatlar yashaganligini qayd qiladi;
3. Qadimgi manbalarda skiflarning sak va massaget qabilalari ko'proq tilga olinadi;
4. Qadimgi fors manbalarida saklarning saka-xaumavarka, saka-tigraxauda hamda saka-tiay-tara-darayya qavmlaridan iborat bo'lganligi qayd qilinadi;
5. Massagetlar xususidagi ma'lumotlarning tahlili ularning mahalliy chorvador qabilalarga mansub bo'lib, harb ishiga mohir bo'lganliklaridan dalolat beradi.

Antropologik izlanishlar natijalariga tayanib o'zbek xalqining kelib chiqishi tarixida muhim ahamiyat kasb etgan uch tarixiy davrga alohida to'xtalib to'xtalib o'tish zarur. Birinchidan, mil. avv. III-II asrlarda O'rta Osiyo dasht

mintaqalarida hozirgi o'zbek xalqiga xos antropologik qiyofa shakllana boshlagan.

6. Mil. avv. II ming yillik o'rtalaridan boshlab O'rta Osiyo hududlariga shimoliy-sharqdan yangi etnik guruhlar kirib kela boshlaydi;
7. O'zbeklarga xos antropologik qiyofa Sirdaryoning o'rta havzasi, ya'ni Toshkent vohasi, Farg'ona vodiysi, Xorazm hamda Janubiy Qozog'iston va Yettisuv mintaqasida mil. avv. I ming yillikning ikkinchi yarmida shakllana boshlagan;
8. Mazkur aholi mil. avv. III-II asrlarda O'rta Osiyoning markaziy va janubiy viloyatlariga bir necha yo'nalishda kirib borgan va keng yoyilgan;
9. mil. avv. III-II asrlarda O'rta Osiyo-ikki daryo oralig'i ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi turkiy elatlari Sirdaryoning quyi oqimidan Markaziy Qizilqum orqali Samarqand atroflariga, so'ngra Qashqadaryo vohasining quyi qismi orqali Surxondaryo vohasiga borib joylashganlar. Keyinchalik ularning bir qismi Surxondaryo vohasi orqali janubiy Tojikiston hududlariga o'tishgan;

Mazkur elatlarning ikkinchi guruhi Buxoro vohasi orqali Turkmanistonning janubiy viloyatlariga, bir qismi esa Shimoliy Afg'onistondagi hozirgi Shibirg'on shahri atroflariga qadar yetib borishgan.

Bu esa fanda yaqingacha keng tarqalgan fikrlar, ya'ni o'zbeklarga xos O'rta Osiyo ikki daryo oralig'i irqi, avvalo Volga daryosi bo'ylarida va Uralda sarmat qabilalari tarkibida shakllanib tarqaldi, degan hamda bu irq Baykal ko'li atrofida va Mo'g'uliston cho'llarida shakllanib tayyor holda mahalliy aholiga o'z irqini tarqatdi, degan fikrlardan voz kechishni taqozo etadi. So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar natijasida o'zbeklarga xos antropologik qiyofa, dastavval, Sirdaryoning o'rta havzasi tumanlarida, ya'ni Toshkent vohasi, Farg'ona vodiysi, qisman Xorazm va Janubiy Qozog'istonning Chimkent viloyatlarida, Yettisuv mintaqasida mil. avv. I ming yillik oxirida shakllana boshlaganligi aniqlandi. O'zbek xalqi shakllanishidagi ikkinchi muhim davr bu IX-XII asrlar hisoblanadi. Bu davrda O'rta Osiyoda, jumladan O'zbekistonda hozirgi o'zbeklarga xos qiyofa, mahalliy aholining asosiy qismini tashkil etadi. Antropolog T. Xo'jayov tadqiqotlariga qaraganda IX asrga kelib aholining antropologik qiyofasida keskin o'zgarishlar yuz berganligi kuzatiladi. Bu o'zgarishlarni arxeologik tadqiqotlar natijalari ham tasdiqlaydi. Jumladan, marhumlarni astodonlarda ko'mish marosimlari, aholi orasida keng tarqalgan bosh shaklini sun'iy o'zgartirish odatlari yo'qoladi. Antropologik tadqiqotlar natijalardan xulosa chiqaradigan bo'lsak o'zbeklarning elat sifatida shakllanish davri IX-X asrlarga oid deyishga jiddiy asoslar bor. O'zbek xalqining shakllanishida uchinchi muhim davr XV asr oxiri va XVI asr hisoblanadi. Bu davrda Dashti Qipchoq o'zbeklari O'rta Osiyoga kirib keladi va ular mahalliy aholiga o'z nomini beradi. Shunday qilib, o'zbek xalqini etnik shakllanishi uzoq davom etgan murakkab jarayondir. O'zbek xalqining asosini hozirgi O'zbekiston hududida bir necha ming yillar davomida yashab kelgan mahalliy so'g'diylar, baxtarlar, xorazmiylar, saklar, massagetlar, qang'lilar va dovonliklar tashkil qilgan. Turli davrlarda turli maqsadlarda kirib kelgan qabilalar, elatlar va xalqlar davr o'tishi bilan mahalliy aholiga o'z ta'sirini

qisman o'tkazgan. Bu o'rinda shuni alohida qayd etish lozimki, o'zbek xalqi shakllanish jarayonining barcha bosqichlarida mahalliy aholi tashqaridan kelgan aholiga nisbatan doimo ustunlik qilgan. Kelgindi aholi mahalliy aholiga o'z tilini va dinini berganligini ham inkor etib bo'lmaydi. Lekin antropologik nuqtai nazardan mahalliy aholining etnik qiyofasini va tashqi ko'rinishini tubdan o'zgartira olmadi. Misol uchun, keyingi ikki ming yil davomida O'rta Osiyoda, jumladan, O'zbekistonda mahalliy aholining tili uch marta o'zgardi-sharqiy eron tillari o'rniga g'arbiy eron tillari (fors tili) va milodning boshlaridan turkiy tillar keng tarqala boshladi. Ammo, mahalliy xalqning "qoni", ya'ni, genetikasi aytarli o'zgarmadi va qadimiy xalqlarimizga xos antropologik xususiyatlar shu kunlarga qadar saqlanib kelmoqda.

1. O'zbek xalqi ajdodlari shakllanishining muhim bosqichlaridan yana biri Eftaliylar davlati va G'arbiy turk xoqonligi davriga to'g'ri keladi;
2. IX-XII asrlarda O'rta Osiyo, jumladan Movarounnahr hududlarida hozirgi o'zbeklarga xos qiyofa uzil-kesil qaror topgan;
3. X asr oxiri XI boshlarida Movarounnahrda Qoraxoniylar hukmronligining o'rnatilishi bilan qarluq, o'g'uz, chigil, yag'mo va boshqa turkiy qabila va urug'larning Shosh, Farg'ona va boshqa viloyatlarda yashovchi turkiy aholi bilan o'troq hayotga ko'chish jarayoni tezlashadi;
4. XV asr oxiri XVI asr boshlarida O'rta Osiyoga Dashti qipchoq elatlari kirib kelgan. "O'zbek" atamasi kelib chiqqan;
5. O'zbek xalqining asosini hozirgi O'zbekiston hududlarida bir necha ming yillar davomida yashab kelgan mahalliy saklar, massagetlar, so'g'diylar, boxtarlar, xorazmiylar, qang'lilar, dovonliklar, chochliklar tashkil etgan. Turli tarixiy davrlarda chetdan kelib qo'shilgan aholi tub aholiga qisman ta'sir o'tkazgan bo'lsada, uning etnik qiyofasini tubdan o'zgartira olmagan.

O'zbek xalqining kelib chiqish asosini qadimgi davrlardan boshlab o'lkamiz hududlarida yashab kelgan mahalliy xalqlar tashkil etgan. Ikki yarim ming yil davomida mahalliy aholiga kelib qo'shilgan turkiy tilli elat va xalqlar o'zbek xalqi shakllanishida asosiy tarkibiy qism sifatida qatnashgan.

O'rta asrlardagi etnik-madaniy jarayonlar. "O'zbek" atamasi.

O'rta Osiyo xalqlarining etnik shakllanishida bu hududga ko'chib kelgan turli elat va qabilalar ham ma'lum ma'noda ishtirok etganlar. Yuechjilar, xioniylar, kidariylar, eftaliylar shular jumlasidandir. O'rta Osiyo ikki daryo oralig'i tipi Sirdaryoning o'rta havzasida aniq antropologik tip bo'lib shakllangan davrda bu hududlarda "Qovunchi madaniyati" shakllanadi. So'nggi arxeologik tadqiqotlar natijalariga ko'ra milodiy II-III asrlardan boshlab Farg'ona vodiysi, Samarqand hududlari, IV-V asrda esa Buxoro vohasi, Qashqadaryo va Surxon vohalarida Qovunchi madaniyatining ta'siri seziladi. IV asrning oxirlaridan boshlab O'rta Osiyoda yirik turkiy etnoslar xioniylar va eftaliylarning o'troqlashuv jarayonlari kuchayadi. V-VI asrlarga kelib eftaliylar va xioniylarning asosiy qismi turg'un hayotga o'tadilar. Bu qabilalar o'troq hayot kechirib an'anaviy chorvachilik bilan bir vaqtda dehqonchilik bilan shug'ullanganliklari haqida yozma va arxeologik manbalar ma'lumotlar beradi. VI asrning o'rtalaridan boshlab O'rta Osiyoda eftaliylar va Turkiy xoqonlik

o'rtasida kurash boshlanadi. Tarixiy manbalardan bizga ma'lumki, VI asrning o'rtalarida Oltoyda, Janubiy Sibir, Yettisuv, Sharqiy Turkistondagi bir necha qabilalar birlashuvi natijasida yirik Turkiy xoqonlik tashkil topadi. Qisqa vaqt ichida xoqonlik kuchayib O'rta Osiyoning katta qismini bosib oladi. Turkiy xoqonlik davrida (VI-VIII asrlar) Toshkent vohasi, Zarafshon, Qashqardaryo vohalari, Surxondaryo va Farg'ona vodiylari Xorazm hududlariga turkiyzabon guruhlarining kirib kelishi yanada kuchaydi va ularning ko'pchiligi bu hududlarda turg'unlashib qoldi. VIII asr boshlarida arablar Movarounnahr va Xorazm hududlariga bostirib kirgan vaqtlarda bu hududlarda o'troq va yarim o'troq turkiyzabon aholi, so'g'diylar, toxarlar, chochliklar va Xorazmning tub yerli aholisi bosqinchilarga qarshi tinimsiz kurash olib borgan bo'lishlariga qaramay siyosiy parokandalik tufayli ular zulmi ostiga tushib qoladilar.

Ma'lumki, VIII asrning 2-yarmidan turkiy qarluq qabilalari kuchaya boshlaydilar. IX asrning o'rtalariga kelib Yettisuv, Chimkent viloyati, Toshkent vohasi, Farg'onaning shimoliy qismlarini o'z ichiga olgan Qarluq davlati tashkil topadi. Ko'pchilik tadqiqotchilarning e'tirof etilishlaricha, o'zbek elatining shakllanishida Qarluq davlatining ahamiyati katta bo'ladi. X asr o'rtalaridan boshlab bu davlat tarixiy manbalarda Qoraxoniylar davlati nomi bilan tilga olinadi. Somoniylar va Qoraxoniylar (IX asr o'rtalaridan-1213 yilgacha)dan keyin hukmronlik qilgan keyingi sulolalar, G'aznaviylar (997-1187), Saljuqiylar (1040-1147), Xorazmshoh-anushtegeniylar (1097-1231)ning barchasi turkiy qavmga tegishli bo'lib, o'z vaqtida nafaqat O'rta Osiyo, balki O'rta Sharqda ham hukmronlik mavqeiga ega bo'lganlar. Mug'ullar istilosi garchi aholi boshiga nihoyatda og'ir kulfatlar va yo'qotishlar olib kelgan bo'lsada, tadqiqotchilar fikricha, o'zbek xalqi etnogenezi va irqiga deyarli ta'siri bo'lmadi. "O'zbek" etnonomining kelib chiqishi haqida qisqacha fikr yuritadigan bo'lsak, bu etnonimning kelib chiqishini ayrim guruh tadqiqotchilar Oltin O'rda xoni O'zbekxonning (1312-1341) nomi bilan bog'laydilar. Boshqa bir guruh tadqiqotchilar esa bu fikrni inkor etadilar va "o'zbek" nomi O'zbekxongacha Oq O'rda mintaqasida, uning G'arbiy Sibir va Qozog'iston qismida yashagan turkiy qabilalariga mansub (xon nomi qabilalar nomidan olingan bo'lishi mumkin) degan fikrni ilgari suradilar. Ayrim tadqiqotchilar esa "o'zbek" atamasini "o'zi bek", "erkin", "mustaqil" so'zidan kelib chiqib XII-XIV asrlarda xalqimizga nisbatan ishlatila boshlagan deb hisoblaydilar.

O'zbek etnonimi kelib chiqishi davriga qarab o'zbek, turkman, qozoq, qoraqalpoq xalqlarini aniq bir vaqtda paydo bo'lgan deb aytib bo'lmaydi. Bu xalqlar ming yillar davomida hozirgi yashayotgan mintaqalarida yashaganlar. Lekin u paytda hali hozirgi nomi bilan atalgan emas va bu nomlari bilan aytilmagan. Ular umumiy nom bilan "turkiy" deb yoki bo'lmasa, o'z qabilalari nomlari bilan atalganlar. Tarixning qadimgi davrlarida aholi ko'p hollarda o'zlari yashagan joy nomi bilan atalgan bo'lib, o'rta asrlarga kelib bu nomlar o'zgaradi. Xususan, Dashti Qipchoq hududlarida yashagan turkiy aholi Movarounnahr yerlariga kelib, bu yerda yashayotgan o'troq aholi bilan uyg'unlashib ketgan va aholi nomi "o'zbek" deb atalgan. O'rta asrlar tarixiy adabiyotlarida ham bu nom "o'zbek", "o'zbeklar" sifatida tilga olinadi. Ammo, shu narsa aniqki, Dashti

Qipchoq hududlaridan kelgan turkiy qabilalar mahalliy aholi etnogeneziga, urf-odat va an'analariga sezilarli darajada ta'sir etmadilar. Aksincha, ular orasiga singib ketib yuqori darajadagi madaniyat ta'sirida bo'ldilar. Tadqiqotlarga ko'ra, o'zbek xalqi asosan ikki etnik qatlamdan tashkil topgan. Birinchi qatlam Turon-Turkiston hududlarida shakllangan. Ikkinchi qatlam esa Volga (Itil) daryo bo'ylaridan tortib, to Xorazmning shimoli, Sirdaryoning o'rta va qo'yi oqimlarigacha bo'lgan hududlarda shakllangan. Bu makon o'tmishda turli nomlar, chunonchi Dashti Qipchoq, Oltin O'rda, o'zbek viloyati, o'zbek mamlakati, o'zbek ulusi deb atalgan. Xalqimizning bu qatlamini shartli ravishda shimoliy qatlam deb atash mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'zbek xalqining asosini hozirgi O'zbekiston hududlarida bir necha ming yillar davomida yashab kelgan mahalliy saklar, massagetlar, so'g'diylar, baxtarlar, xorazmiylar, qang'lilar, dovonliklar, chochliklar tashkil etgan. Kelgindi aholi mahalliy aholiga qisman ta'sir etsada, uning genetikasini tubdan o'zgartira olmagan.

Buyuk ipak yo'li. Madaniy hayot. Tadqiqotchilarning fikrlariga qaraganda, mil. avv. III asrning oxiri-II asrlarda xalqaro ahamiyatga va aniq yo'nalishga ega bo'lgan savdo-tranzit yo'li shakllana boshlaydi. Bu yo'l XIX asrning ikkinchi yarmida (1877) nemis olimi Ferdinand Paul Vilgelm Rixtgofen tomonidan dastlabki marta "Ipak yo'li" degan nom oldi va keyinchalik butun dunyo tadqiqotchilari tomonidan "Buyuk ipak yo'li" deb e'tirof etildi. Xitoydagi Xan imperiyasining U-di hukmronligi davrida (mil. avv. 140-86 yy.) mamlakatning g'arbiy hududlariga bo'lgan qiziqish kuchayadi. Xitoyliklar bu hududlarda o'sha davrda ancha xavfli bo'lgan harbiy kuchlar-xunlar bilan to'qnashadilar. Xunlarga qarshi kurashda ittifoqchilar topish va ular bilan harbiy ittifoq tuzish maqsadida imperator U-di mil. avv. 138 yilda diplomat, sayohatchi va savdogar Chjan Syanni O'rta Osiyoga jo'natadi. Chjan Syan bir necha yil xunlar qo'lida asirlikda bo'ladi va mil. avv. 128-126 yillarda Farg'ona (Dovon)ga keladi. Dovon hukmdorlari bilan harbiy ittifoq tuzishda muvaffaqiyatsizlikka uchragan Chjan Syan ko'p qiyinchiliklardan so'ng yurtiga yetib keladi. Chjan Syan missiyasi Xitoy uchun G'arbiy o'lkalarga chiqishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Keyinchalik Xitoy imperatori bilan Dovon hukmdorlari o'rtasida qonli urushlar bo'lib o'tdi. Bu urushlarga asosiy sabab xitoyliklarni hayratga solgan Dovon "samoviy otlari" edi.

Mil.avv. 111-105 yillarda imperator U-di Parfiya (Xitoy manbalarida Ansi deb eslatiladi) podsholariga, Qang' hukmdorlariga, keyinroq esa Baqtriya yerlariga (Kushonlar) o'z elchilarini jo'natib ular bilan diplomatik-savdo aloqalarini o'rnatadi. Shu tariqa, mil. avv. II-I asrlarda Sharq bilan G'arbni bog'lovchi Buyuk ipak yo'liga asos solinadi.

1. Buyuk ipak yo'lining dastlabki tarmog'i Xitoydagi Sian shahridan boshlanib, Sharqiy Turkiston, O'rta Osiyo, Eron, Mesopotamiya orqali O'rta Yer dengizigacha cho'zilgan;
2. Xitoyning Ansi shahriga kelib, Ipak yo'li bir necha tarmoqlarga bo'linib ketgan. Xususan bu tarmoq Ansi-Xami-Qoshg'ar orqali Qo'qonga, undan esa Toshkentga o'tgan, Bu yerdan Jizzax va Samarqand orqali Buxoroga

- kelgan yo‘l Urganch orqali Gurevga, u yerdan Oq Saroy orqali Qora dengiz bo‘ylariga chiqqan;
3. Yana bir tarmoq esa Dunxuan orqali Xo‘tanga, undan Loxurga o‘tib ketgan;
 4. Buxoroga kelib, bu tarmoq ikkiga bo‘lingan. Janubiy yo‘nalish Buxoro-Qarshi-Termiz orqali Nishopurga o‘tgan va Xirotdan Hindistonga o‘tib ketgan. Nishopurdagi tarmoqlardan biri Texron-Kazvin-Xamadon-Bag‘dod-Palmira yo‘nalishi bo‘ylab O‘rta Yer dengizi bo‘yidagi Tir shahriga cho‘zilgan. Umuman olganda, Ipak yo‘lining Janubiy tarmog‘i O‘zgan orqali O‘shga o‘tib, Quva-Marg‘ilon-Qo‘qon orqali Xo‘jand, Samarqand, Buxoroga o‘tgan. Shimoliy yo‘nalishi esa Xazar xoqonligi va Bulg‘or davlati orqali Kiyev Rusi va Yevropa mamlakatlariga borib, bu tarmoq VI asrdan boshlab rivojlana boshlagan;
 5. Ipak yo‘lining asosiy karvon yo‘llaridan tashqari ichki savdo yo‘llari ham mavjud edi.

Xitoyning Anosi shahriga kelib, Ipak yo‘li bir necha tarmoqlarga bo‘linib ketgan. Xususan bir tarmoq Anosi-Xami-Qoshg‘ar orqali Qo‘qonga, undan esa Toshkentga o‘tgan. Bu yerdan Jizzax va Samarqand orqali Buxoroga kelgan yo‘l Urganch orqali Gurevga, u yerdan Oqsaroy orqali Qora dengiz bo‘ylariga chiqqan. Yana bir tarmoq esa Dunxuan orqali Xo‘tanga, undan Lohurga o‘tib ketgan.

Mil.avv. I ming yillikning oxiri-milodiy I ming yillikning boshlariga kelib Tinch okeanidan Atlantika okeaniga qadar cho‘zilgan ulkan geografik hudud madaniyati yuksak rivojlangan sivilizatsiyalarning yagona tizimiga birlashadi. Bu hududda joylashgan davlatlar-Xitoydagi Xan saltanati, Kushon podsholigi, Qang‘ davlati, Parfiya davlati, Rim saltanatining chegaralari bir-biriga tutash edi. Ushbu zabardast saltanatlar va sivilizatsiyalar markazlari insoniyat tarixidan birinchi bo‘lib “Buyuk ipak yo‘li” deb nomlanuvchi bir yo‘l bilan bog‘landilar. Umumiy uzunligi 12 ming km bo‘lib, Xitoydan O‘rta Yer dengizining shimoliy qirg‘oqlariga qadar cho‘zilgan bu yo‘l orqali ko‘pgina xalqlar va elatlar turli tomonlama munosabatlar o‘rnatdilar. Podsholarning o‘zaro elchilar yuborishlari, bir-birlariga har xil sovg‘alar in‘om etishlari an‘anaga aylandi. Sharq bilan G‘arb madaniyatining bir-biriga ta‘siri kuchaydi. O‘sha davrdagi ko‘plab madaniy o‘xshashliklar ham shu tufayli yuzaga keldi.

Buyuk ipak yo‘lini o‘rganish va qayta tiklashda O‘zbekiston rahbariyati ham alohida e‘tibor qaratmoqda. Chunonchi, respublikamiz hududlarida uyushtirilgan ekspeditsiyalar natijasida ko‘pgina tarixiy-madaniy obidalar o‘rganildi. Qadimgi yo‘llar va yo‘nalishlar aniqlandi, milliy-ma‘naviy boyligimiz hamda an‘analarimiz o‘rganildi. Samarqandda Markaziy Osiyo tadqiqotlari Xalqaro Instituti ochilgan bo‘lib, uning asosiy yo‘nalishlaridan biri Buyuk ipak yo‘li va uning bo‘ylarida joylashgan shaharlarni o‘rganishdir. 1997 yilning mayida O‘zbekiston ham o‘z hissasini qo‘shgan Mashhad-Saraxs, Saraxs-Mashhad temir yo‘li ochildi. Bu bilan O‘rta Osiyo mamlakatlari Fors qo‘ltig‘iga, Yevropa xalqlari esa O‘rta Osiyoga temir yo‘l orqali chiqish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. 1998 yil Boku shahridagi Buyuk ipak yo‘lini quruqlikda Yevropadan

Yaponiyagacha qayta tiklash masalalariga bag'ishlangan xalqaro anjuman bo'lib o'tdi. Yevropa-Kavkaz-Osiyoni bog'laydigan ushbu transport yo'li (TRASEKA) qurilishida O'zbekiston ham ishtirok etmoqda va bu yo'l butun dunyo iqtisodiyotini yuksaltirishiga xizmat qilishi shubhasizdir.

Salavkiylar va Yunon-Baqtriya davlatlari davrida O'rta Osiyo hududlariga Ellinizm madaniyati kirib keldi. Yunon dinlarining keng yoyilishi Yunon-Baqtriya davriga to'g'ri kelsa, Budda dinining keng yoyilib davlat dini darajasiga ko'tarilishi Kushonlar davriga to'g'ri keladi. Kushon davri oxirlariga kelib esa Moniy dini yoyiladi. O'rta Osiyoda mil. avv. II-I asrlarga kelib yunon-makedonlar hukmronligi tugagan bo'lishiga qaramay ellinizm madaniyati moddiy va badiiy madaniyatda o'z ahamiyatini saqlab qoldi. Ellin xudolari-Gerakl, Gefest, Dionis, Afina kabilarga sig'inish kuchliligicha qolaveradi.

Bu xudolar tasvirlari Kushon podsholari tangalari va haykallarda o'z aksini topgan. Undan tashqari, yunon alifbosi asosida tashkil topgan baqtriya yozuvi ham saqlanib qoldi. Kushon davri ellinizm madaniyatiga oid topilmalar O'rta Osiyoning ko'pgina hududlaridan topib o'rganilgan.

O'rta Osiyo xalqlarining qadimgi va ilk o'rta asrlar davri ma'naviy hayotida buddaviylik muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Dunyo xalqlari orasida keng yoyilgan bu din mil. avv. VI asrda Hindistonda paydo bo'ladi. Mil. avv. III asrga kelib podsho Ashoki davrida buddaviylik keng hududlarni o'z ichiga olgan hind podsholigi Mauryaning davlat diniga aylanadi. Keyinroq esa Baqtriya, So'g'diyona hududlariga yoyiladi. Ayrtom, Dalvarzintepa, Qoratepa, Fayoztepa kabi yodgorliklardan topilgan topilmalar buddaviylik dastlab Shimoliy Baqtriya hududlariga yoyilganidan dalolat bersa, Xitoy yozma manbalari O'rta Osiyoning Parfiya, Baqtriya, So'g'd viloyatlarida ham buddaviylik yoyilganligini tasdiqlaydi. Antik davr oxirlarida keng tarqalgan dinlardan yana biri Moniylik dinidir. Ko'pchilik tadqiqotchilarning fikricha, bu dinning asoschisi va payg'ambari bo'lgan Moniy milodiy 216 yilda Janubiy Bobilda tug'iladi. Moniy e'tiqod faoliyatini Ardasher hukmronligi (227-241 yy.) davrida boshlaydi. Keyinroq esa Shopur I davrida Sosoniylarning markaziy shaharlaridan biri Ktesifon shahrida o'z ta'limotini targ'ib qilish huquqini oladi. Moniylik dini aholining kambag'al va o'rta tabaqalarini keng jalb etgan "kim boy bo'lsa, o'sha qashshoq bo'ladi, sadaqa so'raydi va katta g'am-alamni boshidan o'tkazadi" degan ijtimoiy shiorni ilgari surdi. Zo'r berib tashviqot qilinishi natijasida Moniylik dini hali Moniy hayotlik vaqtidayoq nafaqat Eron, balki, Mesopotamiya, Kichik Osiyo, Rim, Sharqqa va O'rta Osiyo hududlariga yoyildi. Moniyning o'zi shunday ta'kidlar edi: "Mening dinim har bir davlatga va har qanday tilda tushunarli bo'ladi va uzoq o'lkalarga yoyiladi".

Yuqorida eslatib o'tganimizdek, antik davr o'lkamiz hududlaridan ko'plab ibodatxonalar ochib o'rganilgan. Asosan kushon davriga oid bo'lgan bu ibodatxonalar rejaviy tuzilishi jihatdan turlicha bo'lib, ulardagi topilmalar orasida turli kattalikdagi haykallar ko'pchilikni tashkil etadi. Ushbu haykal va haykalchalar turli dinlarning turli-tuman xudolari, ma'budalari va sig'inishlari bilan bog'liqdir. Bu davr O'rta Osiyo xalqlarining madaniy hayotdagi eng katta

yutuqlaridan biri mil. avv. VI-II asrlarda Oromiy yozuvi asosida Xorazm, Parfiya, So'g'd keyinroq esa Kushon (Baqtriya) yozuvining ajralib chiqishidir.

4 - mavzu O'zbek xalqining etnik shakllanishi. Buyuk ipak yo'li.	
Ma'ruzani o'qitish texnologiyasi	
Talabalar soni: 80 kishi Vaqti: 2 soat	
O'quv mashg'uloti shakli	Kirish, izoh va tahlil, ilgor pedtexnologiyalar hamda texnik vositalar qullaniladigan ma'ruza
Ma'ruza rejasi	O'rta Osiyoning qadimgi aholisi. O'zbek xalqi shakllanishining birinchi bosqichi. Eramizning IX asrgacha bo'lgan asosiy etnik jarayonlar Ikkinchi bosqich - IX - XII asrlar da kechgan asosiy etnik jarayonlar. XV asr oxirlari - XVI asr o'zbek xalki shakllanishining so'nggi bosqichi. O'zbek atamasi. Buyuk ipak yo'li.
O'quv mashg'ulotining maqsadi: o'zbek xalqi etnik shakllanishi asosiy bosqichlari, shu davrlarda kechgan etnik jarayonlar, o'zbek xalqi tarkibiga kirgan etnik guruhlar, etnik shakllanishning serqirra tomonlarini tegishli manba va tarixiy adabiyotlar tahlili asosida ochib berish.	
O'qituvchining vazifalari:	O'quv mashg'ulotining natijalari: Talabalar quyidagi xulosalarga kelishi lozim:
mavzu tarixshunosligini bayon etish hamda etnik shakllanish bilan bog'lik tushunchalarni ta'riflash; o'zbek xalqining shakllanishi uzoq va murakkab tarzda davom etgan jarayon ekanligini ochib berish hamda uning bosqichlari hususida tegishli tarixiy ma'lumot berish; O'rta Osiyo qadimgi aholisi to'g'risidagi antik dunyo mualliflari ma'lumotlari bilan tanishtirgan holda o'lka hududida istiomat qilgan qator tub joy elatlarining o'zbek xalqining ajdodlari ekanligini ko'rsatib berish;	etnogenez va etnik shakllanish, urug' qabila, elat, xalq, millat atamalari hususida tushunchalarga ega bo'lishadi; O'rta Osiyo qadimgi aholisi, o'lka hududida istiqomat qilgan qabilalar, ularning mashg'uloti, irqi, tili to'g'risida taassurot hosil bo'ladi; tub joy o'trok aholi massaget, sak, xorazmlik, baqtriyalik, sug'd, choch, dovonliklar o'zbek xalqining qadimgi ajdodlari ekanliklari, etnik shakllanish jarayonining murakkab jarayon bo'lishi hususida tegishli ma'lumotga ega bo'ladilar; chet el bosqinchilari, turkiy qavmlarning etnik shakllanishga ta'siri, o'zbek xalqi shakllanishining bosqichlari va ularni xarakterlovchi xususiyatlar to'g'risida bilimlar poydevori yanada mustahkamlanadi; o'zbek xalqi qadimiy va o'ziga xos etnik tarixga ega bo'lgan xalq ekanligini anglagan holda ularga uz xalqi ildizlarini tarixiy jihatdan yanada chuqurroq anglab yetishlariga imkon yaratadi.

•murakkab kechgan etnik jarayonlar tarixi, turkiy qavm va tub joy qabilalari o'rtasidagi munosabat, O'zbek xalqi shakllanishining II (1X-XP asrlar) bosqichi mazmun mohnyati va tarixiy aspektini ko'rsatib berish; • XV-XVI asrda kechgan etnik- siyosiy jarayonlar, "o'zbek" atamasi, mahalliy aholi bilan ko'chmanchi chorvador qabilalarning assimiliyatsiya jarayoni, O'zbek adabiy tili rivoji kabi masalalarni tarixiy adabiyotlar asosida to'laqonli yoritib berish; •O'zbekiston mustaqilligi yillaridagi etnik holat va shu sohadagi ijobiy o'zgarishlar, o'zbek xalqiga xos xususiyatlar, uning millatlararo totuvlik va hamjihatlikda tutgan o'rnini ko'rsatish hamda izohlash.	
O'qitishning metodlari va texnikasi	Izoh va tahlil asosidagi "Aqliy hujum", "Ha" yoki "Yo'q" metodlari, vizual materiallar, etnik materiaplarga tayangan hamda savol javoblar bilan izohlangan ma'ruza.
O'qitish vositalari	Lazer proyektori, ma'ruza matni, vizual materiallar, tarqatma material, informatsion ta'minot, xarita, ko'rgazmali vosita va kitoblar.
O'qitish shakllari	Jamoaviy, alohida olingan guruh, juft juft tarzidagi ishlash.
O'qitish shart-sharoiti	Texnik vositalar bilan to'lik jihozlangan zamonaviy auditoriY.
Monitoring va baholash	Og'zaki savol javob asosidagi nazorat, reyting tizimi asosidagi baholash, o'z o'zini nazorat qilish.
Ma'ruzaning texnologik xaritasi	
	Faoliyatlari

Bosqich-lari vaqti	O'qituvchining faoliyati	Talabaning faoliyati
1 - qism, Kirish (10 min)	1. Mavzu nomi, ma'ruza maqsadini ma'lum qiladi. Mashg'ulot rejasi bayon etilib, darsdan ko'zlangan maqsad mohiyati aniq tarzda izohlab beriladi, darsdan kutiladigan natijalarni ma'lum qiladi.	1.1.Eshitadilar va yozib boradilar.
2 - qism Asosiy qism (60 min)	2.1. Tarixning uzviylik va mantiqiy ketma - ketlik tamoyiliga rioya qilgan holda hamda antropologik, etnografik, arxeologik materiallarni uzviy bog'lagan ravishda mavzu mohiyatini tushuntirishni boshlaydi. Bunda u talabalar bilimini tekshirish hamda ular diqqat e'tiborini o'ziga jalb qilgan holda blits so'rovnoma o'tkazadi. So'rovnoma quyidagi savol asosida bo'lishi mumkin: O'zbek xalqining kelib chiqishi va etnik shakllanishi to'g'risida nimalarni bilasiz?	2.1. Eshitadilar va savollarga javob beradilar.
	2.2.Talabalar javoblarini tinglagach, mavzu bayonini namoyish etilayotgan slaydlar orqali izoh bilan davom ettiradi. Ma'ruzani reja asosida uzviy ravishda davom ettirib, muammoning muhim jihatlariga e'tibor qaratishni so'raydi hamda mavzuga oid muhim jihatlarni yozib borishni so'raydi. O'rta Osiyoning qadimgi aholisi, qadimgi tub joy aholisi haqidagi ma'lumotlarning "Avesto", Ahmoniylar davri yozuvlari, yunon rim mualliflari asarlarida aks ettirilishi, o'zbek xalqi etnik shakllanishi, uning bosqichlari, o'zbek xalqi shakllanishida turkiy qavmlarning tutgan o'rni, eramizning IX - XII xamda XV asr oxirlari - XVI asrlarda kechgan jarayonlar, "o'zbek" atamasi, o'zbek adabiy tilining shakllanishi, o'zbek urug'lari kabi masalalarga asosiy e'tiborni qaratadi. Mustaqillik davrida o'zbek xalqi taraqqiyotidagi ijobiy o'zgarishlar, etnik holat, o'zbek milliy	2.2. Slaydlar namoyishi bilan tanishadilar, savollarga javob beradilar.
		Materiallar namoyishini muhokama etadilar, tegishli joylarini aniqlashtirib, savollar beradilar. Muhim jihatlarni yozib boradilar.

	mentaliteti va uning o'ziga hos xususiyatlari, istiqlol o'zbek millati shakllanishidagi bosh omil ekanligi e'tirof etilib, uning mohiyati to'laqonli izohlab beriladi.	
	2.3. O'tilgan mavzuni mustahkamlash borasida "Ha" yoki "Yo'q" didaktik oyinini boshlaydi. Buning uchun talabalarni 4 ta kichik guruhga bo'lib, ularga o'quv mashg'uloti vazifasini topshiradi. 2.4. Talabalar javoblarini tinglab, savollarga aniqliklar kiritadi hamda tegishli xulosalarni bayon etadi. Yangi mavzuni mustahkamlash borasida, "aqliy hujum" metodiga asoslangan holda blits so'rovnoma o'tkazadi: 1. Etnik shakllanish deganda nimani tushunasiz? 2. O'zbek xalqining qadimgi ajdodlari hususida qanday mulohazalarni bayon eta olasiz? 3. O'rta asrlardagi istilochilar hukmronligi o'zbek xalqi shakllanishi tarixiy jarayonlariga qanchalik ta'sir ko'rsatdi? 4. O'zbek xalqi etnik shakllanishi bosqichlarini izohlab bering. 5. Turk so'g'diy etnomadaniy maydon deganda nimani tushunasiz? 6. "Avesto" tarixiy manbasida qadimgi aholi hususida nimalar aytilgan?	2.3. Vazifalar bilan tanishadilar. 2.4. Eshitadilar va yozib boradilar.
3-qism Xulosa qismi (10 min)	3.1. Javoblarni eshitadi, xulosa qilib, faol talabalarni qayd etadi.	3.1. Savollarga javob beradilar.
	3.2. Dars mashg'ulotida qanday natijalarga erishilgani va aniq xulosalarni bayon etadi.	3.2. Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.3. Tayanch tushunchalar va atamalarga izoh beradi.	3.3. Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.4. Mavzuni mustahkamlash borasida foydalanilgan manba va adabiyotlar royxatini keltiradi.	3.4. Eshitadilar va yozib boradilar.

	3.5. Mustaqil ishlash uchun quyidagi vazifani beradi: A.Asqarovning “O’zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi” asari bilan tanishish.	3.5. Eshitadilar va yozib boradilar.

2- ilova

“Ha” yoki “Yo’q” metodi texnikasi

№	Savollar	Ha	Yo’q
1	O’zbek xalqining qadimgi ajdodlari O’rta Osiyoning tub joy aholisini yoki ular bu hududga chetdan ko’chib kelganmi?		
2	Xorazmiy, sug’diy, chochlik, baxtarlar va parkanaliklar turkiy tilda so’zlashganmilar?		
3	Istilochilar o’zbek xalqi antropologik qiyofasi hamda qonini o’zgartirishga muvaffaq bo’lganmi?		
4	Dashti qipchoq o’zbeklari Movarounnahr aholisi etnik shakllanishga ta’sir ko’rsatdimi?		
5	O’zbek xalqi turkiy xalq hisoblanadimi?		

Mustaqil ishlash boyicha savollar:

1. O’rta Osiyoda o’rta asrlargacha yuz bergan etnik tarixiy jarayonlar qanday bo’lgan?
2. O’zbek xalqi kelib chiqishi xaqida qanday ilmiy qarashlardan xabardorsiz?
3. O’rta Osiyo qadimgi aholisi qaysi tarixiy manbalarda o’z aksini to’liq topgan?
4. Turkiy xoqonlik davrida kechgan etnik jarayonlarni izohlab bering.
5. Dashti qipchoq o’zbeklari to’g’risida nimalar deya olasiz?
6. Turkiy sug’diy etnomadaniy maydon deganda nima tushuniladi?
7. O’zbek urug’lari xususida nimalar bilasiz va ularni qayd etib bering.
8. Xozirgi kunda etnik tarix masalasi bilan shug’ullanadigan qaysi olimlarni bilasiz?

3-ilova

Asosiy atama va tushunchalar

1	etnos	6	qabila	11	“o’zbek”atamasi	16	turkiy
2	etnik	7	assimilyatsiya	12	etnomadaniy	17	tub joy
3	xalq	8	Antropologik tip	13	genofond	18	Urug’
4	elat	9	Bexistun yozuvlari	14	qabila	19	hudud
5	millat	10	mixxat yozuvlari	15	Dashti qipchoq	20	qavm

4- ilova

Tavsiya etiladigan adabiyotlar ruyxati

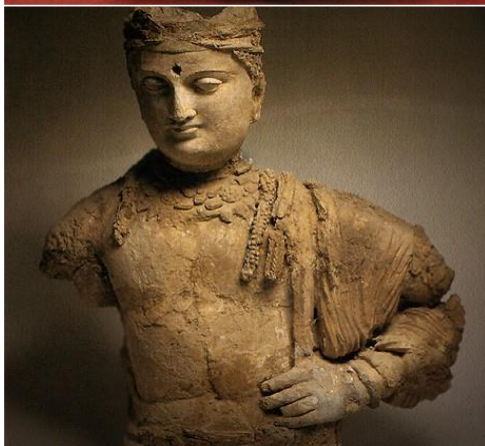
1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo’q. - Toshkent: «Sharq», 1998.
2. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat - yengilmas kuch. - Toshkent: «Ma’naviyat», 2008.
3. Shoniyozov K. O’zbek xalqining shakllanish jarayoni. - Toshkent: «Sharq», 2001.
4. Asqarov A. O’zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi. - Toshkent: Universitet, 2007.
5. Jabborov I. O’zbek ulusi. - Toshkent, 1992.

Слайд 1

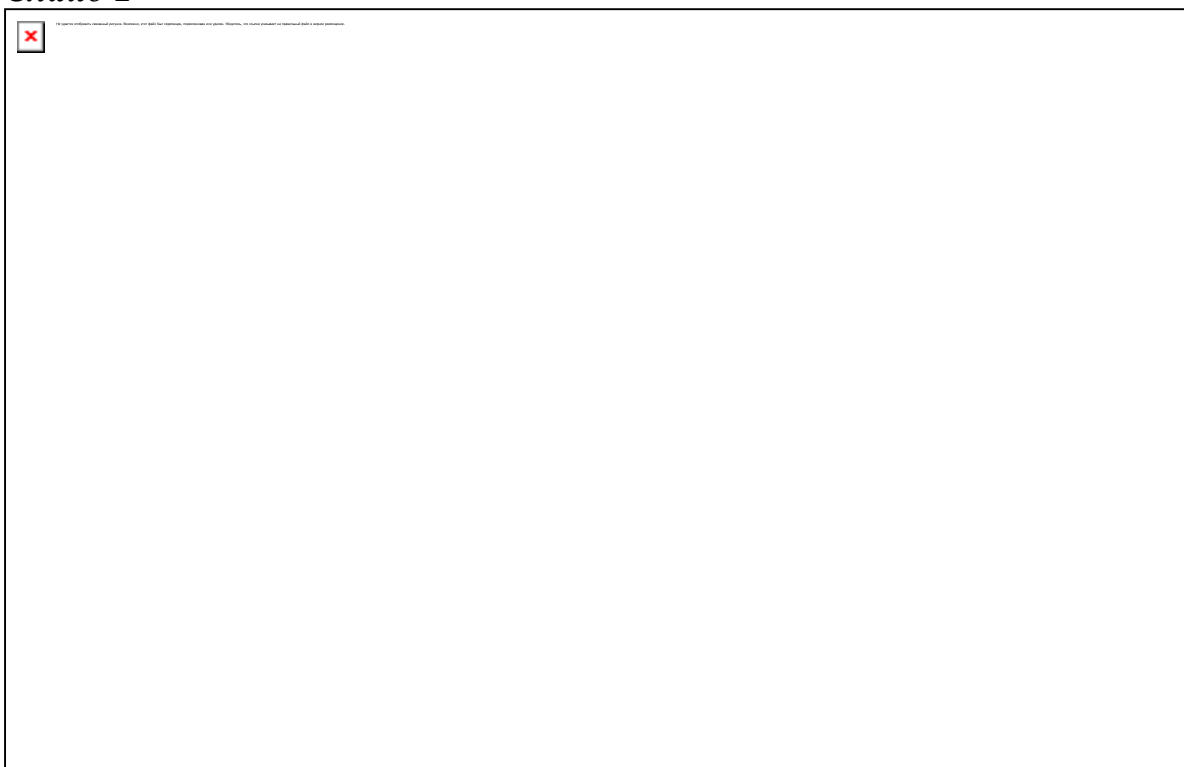
Қадим аждодларимиз қиёфаси санъат асарларида

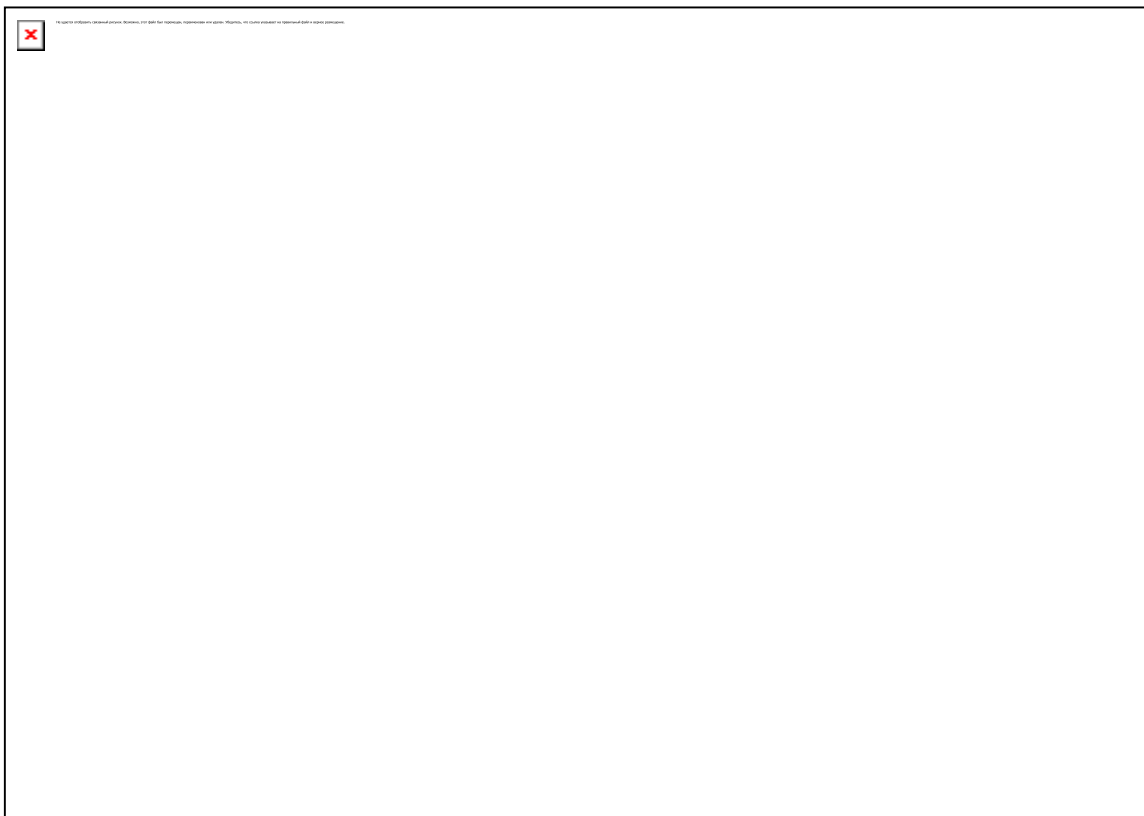
Болаликтепадан топилган деворий расм (5—6-а.лар).

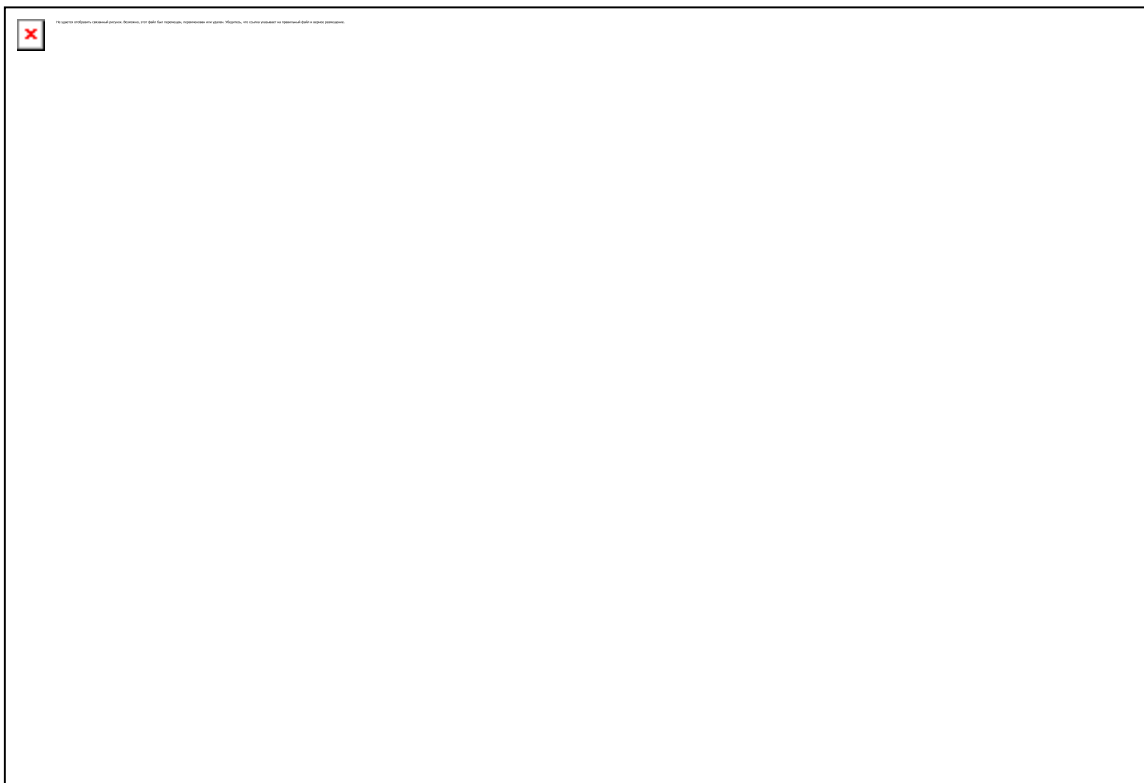
Слайд 2

Слайд 3

Слайд 4

5-mavzu. IX-XII asrlarda o'zbek davlatchiligi taraqqiyoti

Режа:

1. Arab xalifaligining parchalanishi. Toxiriylarning Movarounnahr va Xurosondagi hukmronlik davri.
2. Somoniylar davlati hukmronligi: ijtimoiy siyosiy, iqtisodiy hayot.
3. Qoraxoniylar hukmronligi davrida Movarounnahr.
4. Gaznaviylar va Saljuqiylar.
5. Xorazmshoh-Anushteginiylar sulolasi hukmronligi davrida Xorazmning yuksalishi.

IX asrga kelib Xalifa Xorun ar-Rashid vafotidan keyin uning o'g'illari Ma'mun va Amin o'rtasida o'zaro kurash boshlanib ketdi. Hokimiyat uchun bo'lgan kurashda Tohir ibn Husayn Ma'mun tomonidan turib Aminga qarshi kurashdi. Ayrim manbalarning guvohlik berishicha, 813 yilda Ma'mun xalifalik markazi Bog'dodni egallaydi hamda bir necha yil mobaynida Tohir ibn Husayn xalifa saroyida yuqori lavozimlarda xizmat qiladi. 821 yilda esa Tohir ibn-Husayn Xurosonga noib etib tayinlanadi (o'sha davrda Movarounnahr ham Xuroson tarkibiga kirar edi). Tohir ibn-Husayn Nishopur shahrini o'zining qarorgohi etib tanladi va xalifalikdan mustaqil siyosat yurgizishga harakat qildi. Natijada u 822 yilda Ma'mun odamlari tomonidan o'ldirildi. Uning o'rniga o'g'li Talxa ibn Tohir (822-830 y.) noib etib tayinlandi. Buning sababi shunda ediki, xalifalik aynan mahalliy hukmdorlarning kuchidan arablarga qarshi qo'zg'olonlarni bostirishda foydalanar edi. Talxadan keyin taxtga o'tirgan Abdulloh ibn Tohir o'zigacha bo'lgan noiblar siyosatini davom ettirdi. Bu davrda Xuroson noibligiga Movarounnahr, Xorazm, Seyiston, Ko'histon, Tabariston va Jurjon hududlari kirgan. Har bir viloyat bir necha ma'muriy birliklarga bo'lingan. Bu birliklar katta va kichik tumanlardan iborat bo'lgan. Abdulloh o'z hokimiyatini mustahkamlash maqsadida ayrim harbiy islohotlar o'tkazgan edi. Bundan tashqari Tohiriylar yuritgan siyosatning xususiyatlaridan yana biri, ularning islomlashtirish siyosati edi. Ayrim ma'lumotlarga ko'ra, Tohiriylar davrida O'rta Osiyoning barcha hududlarida islom dini tarqaladi.

IX asrning 60-70 yillaridan e'tiboran tohiriy hukmdorlarga qarshi xalq harakatlari kuchaydi. Bu harakatga G'oziyalar boshchilik qildilar. ("G'oziyalar" asosan ko'chmanchi qabilalar hujumini bartaraf qilish maqsadida kambag'al hunarmandlar va yersiz ziroatchilardan tashkil topgan qurolli qo'shin). G'oziyalar harakatini aka-uka Yoqub va Amr binni Lays boshqardilar. Ular dastlab Seyistonda hokimiyatni qo'lga olgach, 873 yilda tohiriylarning qo'shinlariga katta zarba berib, Xuroson poytaxti Nishopurni egalladilar. Shu davrdan e'tiboran tohiriylar sulolasi barham topdi va Xurosonda hokimiyat Safforiylar (misgarlar, Yoqub va Amr asli hunarmand-misgar-"saffor" edilar.) qo'lga o'tib ketdi. Rasmiy jihatdan Xuroson va Movarounnahr ustidan hukmronlik qilib turgan

tohiriylar sulolasining inqirozga uchraganligi Movarounnahrda mahalliy hokimlarning o'lkani to'la mustaqilligini ta'minlash sari harakatlari uchun qulay imkoniyatlar yaratib berdi. Endi bu davrda somoniylar siyosiy maydondagi kurashda erkin harakat qila boshladilar va ular Movarounnahrda markazlashgan bir butun davlat barpo qilishga kirishdilar. Birlashtirish g'oyasini shaharliklar ham, dehqonlar ham qo'llab quvvatladilar. Chunki birlashgan va markazlashgan yagona va qudratli davlatgina ko'chmanchi qabilalarning hujumini daf qila olishi mumkinligini ular yaxshi bilar edilar. Markazlashgan yagona hamda qudratli davlat kuchli harbiy qo'shin yaratish imkoniyatini berardi.

Mustahkamlanib borayotgan Somoniylar davlatini zaiflashtirish maqsadida Arab xalifasi 898 yilda Movarounnahr hokimligidan Ismoilni tushirib uning o'rniga safforiylar sulolasidan Amr ibn Laysni hokim etib tayinlash haqida yorliq jo'natadi. Ismoil 899 va 900 yillardagi harbiy to'qnashuvlarda Amr ibn Lays boshliq safforiylar qo'shinlarini tor-mor keltirdi. Xalifa Ismoil ibn Ahmadni hokim sifatida tan olishga majbur bo'ldi. Shunday qilib, Xorazm, Isfijob, Chag'oniyon va Xuttalondan tashqari (ularning hokimlari somoniylarga tobe' edilar), ulkan hudud (Movarounnahr va Xuroson) somoniylar tomonidan bo'ysundirilgan edi. Ular bu yerda 100 yilcha hukmronlik qildilar. Ismoil Somoniy Movarounnahr va Xurosonni birlashtirishga va yagona markazlashgan davlat tuzishga muvaffaq bo'ldi. Endi bu davlatni idora qilish lozim edi. Shuning uchun Ismoil bir qancha islohotlar o'tkazdi. Mana shunday islohotlardan biri davlatni boshqarish ma'muriyatini joriy qilish bo'ldi. Bu islohotga binoan davlatni idora qilish saroyi (dargoh) va 10 ta devon (harbiy -fuqaro mahkamalari) tashkil etildi. Ismoil Somoniy davlatning majmuini tashkil etishda Sosoniylar eroni va Arab xalifaligida qabul qilingan tajribalardan foydalandi va uni zamon talabiga qarab mukammallashtirdi. Devonlar orasida vazir yoki "xo'ja buzurg" devoni alohida o'rin tutgan. Bu devonga boshqa hamma devonlar bo'ysungan. U hamma ma'muriy, siyosiy va xo'jalik mahkamalarini nazorat qilgan. Davlatni idora etishda "mustaufiy devon" ham muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Bu devon davlatning butun moliya ishlarini boshqargan va nazorat qilgan. Devon xazinador tomonidan boshqarilgan. "Devon Amir-al-mulk" yoki "al-rasayi" davlat ahamiyatiga molik bo'lgan rasmiy hujjatlarni tuzish bilan shug'ullangan. Bundan tashqari bu devon chet davlatlar bilan bo'ladigan munosabatlarni ham boshqargan. "Sohib ash-shurat" devoni davlatning butun harbiy ishlarini, shu jumladan amirning shaxsiy qo'shinini boshqargan. "Sohib ash-shurat"ning maxsus yordamchisi-Aris bo'lgan. U mahkama va uning boshlig'i amir qo'shini xazinasini bilan shug'ullangan. Qo'shimcha bir yilda to'rt marta maosh to'lagan. Davlatni idora etishda "sohib al-borid" devonining ahamiyati ham juda katta bo'lgan. Bu devon davlat ahamiyatiga molik bo'lgan hujjatlarni va xabarlarini yetkazish bilan shug'ullangan. Devonning hamma shahar va viloyatlarda mahalliy mahkamalari bo'lgan. "Muxtasiba" devoni bozorlarni, sotuvchilarni, qadoqboshlarning og'irligi, bozordagi mollarning narxini, sifatini nazorat qilgan. Davlat xazinasining daromadlarini va xarajatlarini "mushrif" devoni nazorat qilgan. Bundan tashqari "qozi az-ziya" va "vaqf" devonlari bo'lgan. "Qozi az

ziya” devoni davlat yerlarini, “vaqf” devoni hadya etilgan yerlarni va musulmon ruhoniylarining boshqa mol-mulklarini nazorat qilishgan.

Devonlarning aytarli hammasini viloyatlarda boshqarmalari bo‘lgan. Devonlarning viloyatlardagi boshqarmalari bir tomondan o‘z devonlariga, ikkinchi tomondan viloyat hokimiga bo‘ysunishgan. Bundan faqat “Sohib al-borid” devonining amaldorlari mustasno bo‘lgan. Viloyat va tumanlar amir tomonidan tayinlangan hokimlar tomonidan idora qilingan. Odatda bunday lavozimga mahalliy boy zodagonlar tavsiya etilgan. Somoniylar davlatida musulmon ruhoniylarning ta’siri nihoyatda kuchli bo‘lgan. Ular markaziy hokimiyat ishlarida ham faol ishtirok etganlar. Somoniylar davlatining diniy hayotida hanifiylar mazhabligiga mansub ruhoniylar hamma diniy lavozimlarni o‘z qo‘llariga olishgan. Ruhoniylarning boshlig‘i “ustod”, keyinchalik “Shayx ul-islom” deb atalgan. “Ustod” dan so‘ng o‘z lavozimi bo‘yicha ruhoniylar orasida “xatib” turgan. U jome’ masjidlarida juma namozida xutba o‘qish huquqiga ega bo‘lgan. Bu davrda Buxoro Sharqdagi islom olamining eng nufuzli markazlaridan biriga aylanadi. Movarounnahrda dastlabki madrasalarning bu yerda barpo etilishi ham bejiz emas.

Yer egaligining quyidagi shakllari mavjud bo‘lgan:

Mulki sultoniy - shaxsan amirga tegishli yer-suv, tegirmon, do‘konlar. Bu mulkni qishloq chorikorlari ijaraga olganlar. Yana yer egaligining to‘ma (umrbod berilgan yer), iqto’ (merosiy) turlari bo‘lgan. Xususiy shaxslarga tegishli mulk: hukmdor tabaqa xonadoni, dehqon-zodagonlarga, sayyidlar, sipohsolor, badavlat savdogarlarga tegishli mulklar hisoblangan. Shartli yer egaligi ham bo‘lgan. Vaqf mulklari: diniy muassasalar va madrasalarga tegishli mulk. Bu mulkni muassasa mutavallisi boshqargan. Jamoa mulki: yaylov, tog‘ yonbag‘irlaridagi lalmi yerlar.

Xiroj hajmi shariat va davlat qonunlari asosida belgilangan. Somoniylarning birgina Buxoro va Karmana viloyatlari xirojidan tushgan daromadi 116866 dirxamni tashkil qilgan. Somoniylar davrida yerlar qaytadan taqsim qilingan. Natijada Yer egalarining yangi guruhi tashkil topdi. Ularning ko‘pi sipohiylardan chiqqan edi. Masalan, Alpteginning Xurosonda va Movarounnahrda 500 qishlog‘i bo‘lib, biror shahar yo‘q ediki, unda uning qasri yo bog‘i, yoxud karvonsaroyi bo‘lmasa. Uning tasaruffida minglab otlar va chorva mollari bo‘lgan.

Somoniylar davrida qudratli markazlashgan davlatning vujudga kelishi natijasida Movarounnahr va Xurosonda ma’lum barqarorlik qaror topdi. Bu holat mamlakat iqtisodiy hayotiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo tez sur’atlar bilan rivojlana boshladi. Movarounnahr va Xuroson bu vaqtda Sharqning iqtisodiy jihatdan eng rivojlangan o‘lkalaridan hisoblangan. Tarixchilar va geograflar bu borada juda yaxshi ta’riflar yozib qoldirganlar. Ular, bu yerlar juda serhosil, tabiiy boyliklarga boy, unda ko‘plab qishloq va shaharlar borligini aholi uchun kerakli hamma narsalar mavjudligini zo‘r ehtiros bilan bitganlar.

Qoraxoniylar davlati

Qoraxoniylar davlati Yettisuv hududidagi Qarluq (756-940) davlati o'rnida tashkil topdi. Uning asoschisi Sotuq Bug'roxon (915-955) hisoblanadi. U 942 yili Bolasog'un hokimini mag'lub etib, o'rniga o'zini xoqon deb atadi. Qoraxoniylar davlatiga ikki qabila-Yag'mo va Chigil qabilalari birlashdilar. Somoniylar lashkarboshisi Abul Ibrohim Ismoilning (Muntasir) Buxoroni ozod etish yo'lidagi urinishlari 1005 yilda muvaffaqiyatsizlikka uchradi. Somoniylarning G'aznadagi noibi Sabuktegin 997 yilda vafot etdi. O'rniga uning o'g'li Mahmud G'azna hokimi bo'ldi. Somoniylar amiri Mansur ibn Nuh (997-999) uning ta'sirida edi. 1001 yilda, Sulton Mahmud Qoraxoniylar xoni Nasr bilan shartnoma tuzib, Amudaryoni ikki o'rtadagi chegara qilib belgiladi. Somoniylar davlati o'rnida ikki ulkan davlat tashkil topdi: birinchisi-Qoshg'ardan Amudaryogacha cho'zilgan Sharqiy Turkistonning bir qismida, Yettisuv, Shosh, Farg'onaning qadimgi hududlarini o'z ichiga olgan Qoraxoniylar davlati; ikkinchisi – Shimoliy Hindiston sarhadlaridan Kaspiy dengizining janubiy qirg'oqlarigacha cho'zilgan hamda hozirgi Afg'oniston va Shimoliy sharqiy Eronni o'z ichiga olgan G'aznaviylar davlati edi.

Qoraxoniylarda Qoshg'ar va Bolasog'un poytaxt sanalib, ulug' xon shu shaharlardan birida qarorgohda o'tirgan. Ulug' hoqon yoki ulug' xon ul-hoqon degan nomda yuritilgan. Arab manbalarida mazkur unvon sulton ul-salotin, fors tarix asarlaridagi shahanshohga muvofiq keladi. Aynan yuqoridagi oliy unvon qoraxoniylar davri kitoblarida tamg'ochxon deb ham yutirilgan. Qoraxoniylarga qarashli yerlar tamg'ochxon tomonidan uning o'g'illari, qarindoshlari o'rtasida taqsimlangan edi. Shu bois yer-mulk masalasida ota-o'g'il, amaki, jiyanlar hamda aka-uka-yu amakivachchalar o'rtasida doimiy nizolar yuz berib, u siyosiy ahvolga salbiy ta'sir ko'rsatib turgan. Yettisuvdan turib Movarounnahrni boshqarish qiyin bo'lgan. Qoraxoniylar davrida Samarqand elixoni ancha kuchayib ketgan edi. Saroyda somoniylar davlatida bo'lganidek vazir, sohibbarid, mustavfiy, hojib, rayis-muhtasib kabi amaldorlar bo'lgan. Qoraxoniylar davlatida imom, sayyid, shayx, sadrlar mavqei kuchli edi.

Qoraxoniylar davlati boshlig'i lavozimi, xoqonning taxti merosiy sanalgan. Ma'muriy idoralar ikkiga bo'lingan: dargoh va devonga. Xoqonning ulug' hojibi xoqon bilan fuqaro o'rtasida vositachilik qilgan. Xoqon saroyida quyidagi amaldorlar bo'lgan: og'ichi-shoyi kiyimlar xazinachisi; biruk-mehmonlarni qabul qilish bo'yicha mutasaddi; oshchi-xoqon oshxonasi boshlig'i (bog'archi); bitikchi-munshiy; kotib-mirza; qushchi-hoqon ovinning tashkilotchisi. Xoqonning harbiy qo'shinlari cherik deyilgan, unga suboshi, yoki sipohsolor qo'mondonlik qilgan. Kichik zobit chovush, sipohiylar to'dasi qo'mondoni xaylboshi deyilgan. Qo'shin o'nlik, yuzlik, mingliklarga bo'lingan. Qoraxoniylar xoqoni qo'shi (harbiy lager) xonto'y deyilgan. Xoqon qo'shida doim 9 ta sariq bayroq xilpirab turgan. Hoqonlikda elchini yalavoch yoki yalafar deb atalgan. Xoqonlik hududlari el, viloyatlarga bo'lingan va oddiy xalq budun deyilgan. Soliq to'lovchi fuqaro rayiyyat deb atalgan. Qabila boshliqlari bek deyilgan, savdogarlar sart deb atalgan. Qoraxoniylar davlatida hunarmandchilik (kulolchilik, to'quvchilik, shishasozlik, temirchilik, zargarlik), shuningdek ziroat va chorvachilik mahsulotlarini qayta ishlovchi sohalar taraqqiy etgan. Shuningdek, qimmatbaho

toshlar, oltin, mis, temir qazib olingan. Shaharsozlik inshootlari pishiq g'ishtdan bunyod etilgan. Xonlikda yer egaligining iqta' shakli keng tarqalgan. Xoqon, vaqf, jamoa mulklari qoraxoniylar tasarrufidagi asosiy yer-mulklar hisoblangan. Iqta' egasi o'z mulkida ishlayotgan ziroatkorlardan belgilangan miqdorda qonun bilan qayd etilgan soliقدan boshqa ortiqcha mahsulot yoki haq olishga huquqi bo'lmagan. Majburiy ravishda biror-bir mahsulot tortib olinsa, bunday vaziyatda iqta'ning ma'lum miqdori qirqib olingan, yoki umuman tortib olingan.

G'aznaviylar va Saljuqiylar

G'azna shahrini Xurosonning siyosiy markaziga aylanishi X asrning ikkinchi yarmiga to'g'ri keladi. G'aznaviylar davlatining asoschisi Sobuqtegin bo'lib, bu davlat uning o'g'li Mahmud G'aznaviy davrida musulmon olamining eng kuchli davlatiga aylandi. Bu davlatning hududi Mahmud G'aznaviyning istilochilik yurishlari tufayli shimoliy va shimoli-g'arbiy Hindistondan Chag'aniyon va Xorazmgacha cho'zilgan bo'lib, unga Eronning katta qismi ham kirgan edi. Mahmud G'aznaviy Movarounnahrda qoraxoniylar siyosatiga va ayniqsa Xorazmgacha katta ta'sir ko'rsatar edi. O'z davrining iqtidorli sarkardasi va qo'ttiqqo'l hukmdori bo'lgan Mahmud G'aznaviy 1030 yilda vafot etadi. Shundan so'ng taxtni uning o'g'li Ma'sud (1030-1041) egallaydi. Lekin Ma'sud otasi tuzgan davlatni butunligicha saqlab qololmadi.

G'aznaviylar sultoni Ma'sud Xurosonga yurish qilgan turkiy-saljuqiylar bilan ko'p bor jang olib borishga majbur bo'ldi. Mahmud G'aznaviyning ruxsati bilan shimoliy Xurosonga joylashib olgan saljuqiylar bu davrga kelib, g'aznaviylar uchun katta xavf tug'dira boshladi. 1035 yilda saljuqiylarning Xurosonga yangi hujumi boshlanadi. Nishopurdan Niso shahriga yetib kelgan g'aznaviylar qo'shini saljuqiylarga zarba bergan bo'lsada, Saljuqiylarning nevarasi Tog'rul va Changri boshchiligidagi turkmanlar kechasi G'aznaviylar qarorgohiga hujum qiladi va g'alaba qozonadi. 1037 yil aprel oyida turkmanlar Mari viloyatini uzil-kesil egallashga erishdilar va Bag'dodda xalifaga hokimiyat uchun yorliq berishni so'rab elchi jo'natadilar. Shu tariqa Xurosondagi yangi davlatga-Saljuqiylar davlatiga asos solindi. Keyingi yillar turkmanlar Tog'rul boshchiligida bir qancha zarbalar berib, Xurosonning katta qismini bosib oldilar. Shundan so'ng Ma'sud katta qo'shin bilan saljuqiylar ustiga yurish qildi. 1040 yilda Mari yaqinidagi Dandanakon degan joyda hal qiluvchi jang bo'lib, bunda Ma'sud qo'shini qattiq mag'lubiyatga uchradi. Jangdan zo'rg'a qochib qutulgan Ma'sud tez orada (1040 y.) vafot etdi. Uning vorislari g'aznaviylar davlatining avvalgi qudratini tiklashga muvaffaq bo'la olmadilar. G'aznaviylarga tegishli Xuroson asta-sekin saljuqiylar qo'liga o'tdi. Saljuqiylar davlatining bosh sultoni bo'lib, Tog'rulbek (1038-1063 y.) saylandi. U katta istilochilik yurishlari olib borib, Balxni, Iroqning shimoli, Ozarbayjoni, Kurdistonni va Qo'histonni ham bosib olishga erishdi. 1055 yilda u katta qo'shin bilan Bag'dodga kirib keldi va xalifadan o'z nomiga xutba o'qitishni talab etdi. Shundan so'ng xalifa diniy hokimiyatni o'z qo'lida saqlab qolib dunyoviy hokimiyatni sulton unvoni bilan Tog'rulbekka topshirdi. Saljuqiylar davlatining poytaxti qilib Tog'rulbek Ray shahrini tanladi. Uning hukmronligi davrida saljuqiylar Kavkazda Vizantiya qo'shinlariga ham katta zarba berdilar. U Movarounnahrda hukmronlik

qilayotgan qoraxoniylar bilan do'stona munosabatlar o'rnatdi. Lekin, uning vorisi Alp Arslon (1063-1072) Amudaryoning o'ng sohilidagi yerlarga bir necha bor harbiy yurishlar uyushtirdi. Vizantiya imperatori Roman IV Diogen qo'shinlarini mag'lub etdi. Undan keyin taxtga o'tirgan Malikshoh (1072-1092) 1089 yilda qoraxoniylar o'rtasidagi ichki nizolardan foydalanib Buxoro va Samarqandni egalladi va katta o'lja bilan orqaga qaytdi. Lekin Qoraxoniylar Saljo'qiylarning yarim vassaliga aylandilar. Malikshohning o'limidan keyin Saljo'qiylar davlatida taxt uchun o'zaro kurashlar qizib ketadi va 1118 yilda hokimiyat buyuk saljo'qiylar sulolasining so'nggi yirik vakili Sulton sanjar (1118-1147) qo'liga o'tadi. Uning davrida Saljo'qiylar davlatining poytaxti Marv shahriga ko'chirildi. U Movarounnahrda qoraxoniylarning ichki ishlariga, siyosatiga katta ta'sir o'tkaza olishga erishgan saljo'qiylardan edi. 1141 yilda qoraxitoylar bilan Sulton Sanjar va uning vassali, ittifoqdosh qoraxoniy Mahmudxonning birlashgan qo'shinlari o'rtasida, Samarqand yaqinidagi Katvon cho'lida bo'lib o'tgan jangda qoraxitoylarning g'alaba qilishi Saljo'qiylar davlatini ancha zaiflashtirdi. Sulton Sanjarning harakatlariga qaramasdan Saljo'qiylar davlati o'zining avvalgi qudratini yo'qota bordi. Saljo'qiylarga hal qiluvchi zarbani Balx va Xuttalon viloyatlarida yashovchi ko'chmanchi G'oz qabilalar berdilar. Ular Sulton Sanjar qo'shinlarini tor-mor etib, uni asir oldilar. G'ozlar himoyasiz qolgan Marv, Nishopur shaharlarini talab, o't qo'ydilar. Sulton Sanjar 1156 yilda asirlikdan qochishga muvaffaq bo'lsa ham, lekin saljo'qiylar davlatini tiklay olmadi va bir yildan keyin vafot etdi.

Xorazmshohlar davrida o'zbek davlatchiligi

Xorazmning mustaqil davlat sifatida shakllanishida ko'p xizmat qilgan hukmdor Qutbiddin Muhammad Otsiz (1127-1156) bo'ldi. Saljo'qiy Sulton Malikshoh davrida Xorazmni hukmdori bo'lgan Anushteginning nevarasi Otsiz o'zi tobe bo'lgan Saljo'qiy sultonlarining har bir xatosidan ustalik bilan foydalandi. Ayyor diplomat va mohir sarkarda bo'lgan Otsiz mustaqil tashqi siyosat olib bordi. U Xorazm yerlarini ancha kengaytirib, Sirdaryoning quyi oqimi yerlarini, Mang'ishloqni bosib oladi. Shundan so'ng u bir necha bor (1138, 1141, 1142, 1147-1148 yy.) Sulton Sanjarga qarshi isyon qildi va mag'lubiyatga uchrab Saljo'qiylarga butunlay tobe bo'lib qoldi. Lekin shunga qaramasdan u Xorazmni mustaqilligi uchun mustahkam asos yarata oldi.

Muhammad Otsizning o'limidan so'ng o'g'li Elarslon taxtga o'tirdi. U otasiga qaraganda ancha qulay vaziyatda davlatni boshqardi. Xurosondagi voqealardan foydalanib u Kaspiy bo'yidagi Dehiston hududlari bosib olishga erishdi. Elarslon otasi davrida Xorazmning bo'ysundirilgan ko'chmanchi turkman va qipchoq qabilalari yordamida Movarounnahrning ichki ishlariga ham tez-tez aralasha boshladi. 1158 yilda u katta qo'shin bilan Movarounnahrda bostirib kirdi. Bu vaqtda qoraxitoylarga vassal bo'lgan qoraxoniylar ko'chmanchi qarluq qabilalari bilan jang olib borishayotgan edi. Elarslon qarluqlarga Buxoro va Samarqand uchun olib borgan janglarda yordam berdi. Lekin qoraxitoylar qo'shinlari yordamga yetib kelishi bilan Elarslon Xorazmga qaytishga majbur bo'ldi. U bir necha marta Xurosonga yurish qilgan bo'lsa-da, muvaffaqiyatga erisha olmadi. 1171-1172 yillarda qoraxitoylarning katta qo'shini

Xorazmshohning o'lonini o'z vaqtida to'lamayotganligini bahona qilib Xorazm ustiga yurish qildi. Elarlonning buyrug'i bilan Sirdaryodagi katta to'g'on buzib tashlandi va katta maydon suvga bostiriladi. Bu qoraxoniylar qo'shini yurishini qiyinlashtirdi va Xorazmning poytaxti Gurganch (Urganch) ni talon-taroj qilishdan saqlab qoldi. Lekin qoraxoniylarning bu bosqini davrida Elarlon vafot etdi. Undan keyin Xorazm taxtini uning kichik o'g'li Sultonshoh egallaydi. Arslonning katta o'g'li Alouddin Takash qoraxitoylar yordami bilan ukasi Sultonshohdan taxtni tortib olishga erishdi. Sultonshoh Xurosonga qochishga majbur bo'ldi. Shundan so'ng Alouddin Takash (1172-1201) Xorazmda mahkam o'rnatilib, qoraxitoylarga va'da bergan o'lonni to'lashdan bosh tortadi. Unga javoban qoraxitoylar Xorazmga yana yurish qiladilar, lekin muvaffaqiyatsizlikka uchrab, Sultonshoh ixtiyoriga bir kichik qo'shin qoldirib o'zlari orqaga qaytadilar. Sultonshoh esa qo'shin bilan Marv shahrini, Seraxs va Tusni egalladi. Lekin Takashning katta xatosi shunda ediki, u o'zining xotini Turkon xotun mansub bo'lgan qipchoqlar qabilasiga katta erkinliklar berdi. Ularni doimo qo'llab-quvvatladi. Turkon xotunning davlat ishlariga aralashuvi Xorazmdagi ichki nizolarini kuchayishiga olib keldi. Takashning o'limidan keyin Xorazm taxtiga uning o'g'li Alouddin Muhammad o'tirdi (1200-1220). 1203 yilda Muhammad qoraxitoylarning yordami bilan Xurosonni butunlay bosib oldi. Hirotni va yaqin atroflarini egalladi, 1207 yilda u o'z poytaxtiga qaytib, Movarounnahrni bosib olish uchun tayyorgarlik ko'ra boshladi. Shu yilning o'zidayoq Muhammad Movarounnahrda katta kuch bilan harbiy yurish boshladi. Buning sababi Buxoroda ko'tarilgan xalq qo'zg'oloni edi. Bu qo'zg'olon 1206 yilda Buxoro sadri (hokimi) Muhammad ibn Abdulazizga qarshi qaratilgan edi. Buxoro sadrlariga xos barcha yomon xislatlar bu odamda mujassam edi. U xalqdan katta soliqlar olib ularni shafqatsizlarcha ezar edi. U diniy rahbar bo'lishiga qaramasdan aysh-ishratga, ovga mukkasidan ketgan edi. Buxoroda uning zulmiga qarshi xalq harakatining asosiy kuchlari shahar hunarmandlari edi, qishloq aholisi-dehqonlar bu harakatni qo'llab-quvvatladi. Bu qo'zg'olonning boshlig'i qalqon yasovchi ustaning o'g'li Malik Sanjar ismli shaxs edi. Qo'zg'olonchilar sadr Muhammadni quvib chiqardilar. U qoraxitoylardan yordam so'radi. Lekin Xorazmshoh Muhammad qoraxitoylardan oldinroq harakat qilib, Buxoroni bosib oldi va shu tariqa Movarounnahrni Xorazm tarkibiga qo'shib olish boshlandi. Qo'zg'olonchilarning boshlig'i Malik Sanjar Urganchga olib ketildi. Movarounnahr xalqi Xorazmshohni qoraxitoylar zulmidan qutqaruvchi kuch sifatida qarshi oldi. Muhammad Xorazmshoh Qoraxitoylarning vassali bo'lgan Samarqand hokimi (qoraxoniylar sulolasidan) Usmon bilan do'stona munosabat o'rnatdi. Bu esa qoraxitoylarning Samarqandga yurish qilishiga olib keldi va ular shaharni bosib oldilar. Bu vaqtda mo'g'ul qabilalaridan biri bo'lgan naymanlar qoraxitoylarning Yettisuvdagi yerlariga bostirib kirdilar. Shuning uchun qoraxitoylar shoshilinch ravishda orqaga qaytishga majbur bo'ldilar. Qoraxitoylarning qiyin ahvolga tushib qolganidan foydalangan Xorazmshoh Samarqandni egallab (Usmon uning vassaliga aylandi) qoraxitoylar ustiga yurish qildi va Talas vodiysida 1210 yilda qoraxitoylar qo'shini ustidan g'alaba qozondi. Bu g'alaba tufayli Muhammad

Xorazmshohning ahvoli ancha mustahkamlandi. Samarqand hokimi Usmon Xorazmshohning to'liq vassaliga aylandi va uning kuyovi bo'ldi. Soliqlarning haddan tashqari oshib ketganligidan norozi bo'lgan Samarqand xalqi 1212 yilda qo'zg'olon ko'tardi. Katta qo'shin bilan Xorazmshohning o'zi Samarqandga kirib borib qo'zg'olonchilardan shafqatsizlarcha o'ch oldi va kuyovi Usmonni ham o'ldirdi. Shundan so'ng u Movarounnahrda vaziyatni o'z foydasiga hal etish uchun Farg'onani Usmonning ukasi Qodirdan tortib oldi. O'zgan shahrini ham egalladi va shu tariqa qoraxoniylar sulolasi butunlay tugatildi. Qoraxitoylar sulolasini esa ko'chmanchi naymanlar Quchluq rahbarligida tugatdilar. Xorazmshoh O'rta Osiyoni butunlay egallagandan so'ng G'arbga yurish qildi va tez orada Eron va Afg'onistonni bosib oldi. Hattoki Bag'dod xalifasini ag'darishga urinib ko'rdi.

5 - mavzu IX-XII asrlarda o'zbek davlatchiligi taraqqiyoti	
Ma'ruzani o'qitish texnologiyasi	
Talabalar soni: 80 -100 kishi Vaqti: 2 soat	
O'quv Mashg'uloti shakli	Kirish, izoh va tahlil, ilg'or pedtehnologiyalar hamda texnik vositalar qullanadigan ma'ruza
Ma'ruza rejasi	1. Arab xalifaligining parchalanishi. Toxiriylarning Movarounnahr va Xurosondagi hukmronlik davri. 2. Somoniylar davlati hukmronligi: ijtimoiy siyosiy, iqtisodiy hayot. 3. Qoraxoniylar hukmronligi davrida Movarounnahr. 4. Gaznaviylar va Saljuqiylar. 5. Xorazmshoh-Anushteginiylar sulolasi hukmronligi davrida Xorazmning yuksalishi.
O'quv mashg'ulotining maqsadi: manbalar va adabiyotlar tahlili asosida IX-XII asrlarda o'zbek davlatchiligining-rivojlanishi, shu davrda hukmron bo'lgan sulolalar tarixi hamda mazkur davriy chegarada kechgan siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayot tarixini ochib berishdan iborat.	
O'qituvchining vazifalari: • talabalarni o'zbek davlatchiligining IX — XII asrlar davriy chegarasida rivojlanishning asosiy omillari va sabablarini tarixshunoslik, manbalar tahlili orqali ko'rsatib berish; • davlatchilik, davlat boshqaruvining shakllari, o'ziga xos xususiyatlarini tahlil etish; • mahalliy sulolalar, avvalo, Toxiriylar, so'ngra Somoniylar davlatining yuzaga kelishi, uning tarixi, shu davrlarda kechgan ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy hayot, Ismoil Somoniy kabi shaxslarning mazkur	O'quv mashg'ulotining natijalari: Talabalar quyidagi xulosalarga kelishi lozim: • o'rta asrlarning rivojlangan davrida o'zbek davlatchiligining yanada taraqqiy topganligi, mahalliy

davrda tutgan o'zni va roli masalalarini tahlil etish va ochib berish; • turkiy qabilalar, ularning Qoraxoniylar davlatini yuzaga keltirishdagi o'zni, Qoraxoniylar davlat boshqaruvi, siyosiy hayot, Ibroxim Tamg'achxon siyosati mohiyati haqida ma'lumot berish; • G'aznaviylar va Saljuqiylar sulolalari xukmronligi davri, sulolalarning yuzaga kelishi, bu davrda kechgan siyosiy jarayonlar, asosiy tarixiy voqeliklar haqida ma'lumot berish; • O'zbek davlatchiligi tarixida Xorazmshoh-Anushteginiylar sulolasining tutgan urni, sulolaning yuzaga kelish tarixi, Xorazmshohlar xukmronligi davrida kechgan ijtimoiy siyosiy jarayonlar, Otsiz, Takesh kabi sultonlarning faoliyati kabi masalalarni qamrab oluvchi tarixiy voqelikni bayon etish hamda tahlil etish; • yosh avlodda o'zbek davlatchiligining serqirra jihatlari, turli sulolalarning o'z davri tarixida tutgan o'rnini bilish orqali ularda tarixga nisbatan xurmat va iftixor, Vatan tarixini chuqur anglab yetish orqali vatanparvarlik tuyg'ularini yuksaltirishga imkon beradi.	sulolalar davrida kechgan tarixiy voqealarni tahlil eta biladilar; • davlat boshqaruvining shakllari, uning o'rta asrlardagi o'ziga xos Xususiyatlari, IX — XII asrlarning yirik davlat arboblari va ularning faoliyati, ularning tarixda tutgan o'zni xususida tegishli ma'lumotlar bazasiga ega bo'ladilar; • tarixiy ekskursiya natijasida IX-XII asrlarda kechgan muhim jarayonlar xususida keng taassurotlar tizimi jonlanadi; • o'rta asrlar ijtimoiy iqtisodiy hayoti, shaharsozlik madaniyati, xo'jalik hayot, savdo sotiq masalalarini tahlil eta bilish qobiliyati yuzaga keladi; • o'zbek davlatchiligining IX - XII asrlardagi tarixini bilish orqali o'tmishni chuqur anglab yetish, yosh avlodni ma'naviy ruxiy jihatdan yuksak maqomga chiqish darajasi o'sadi.
O'qitishning metodlari va texnikasi	Izoh va tahlil asosidagi «aqliy hujum», «menyu»

	metodlari, vizual materiallar, savol javoblar bilan izohlangan ma'ruza.	
O'qitish vositalari	Lazer proyektori, ma'ruza matni, vizual materiallar, tarqatma material, informatsion ta'minot, xarita, ko'rgazmali vosita va kitoblar.	
O'qitish shakllari	Jamoaviy, alohida olingan guruhlar.	
Oqitish shart-sharoiti	Texnik vositalar bilan to'lik jihozlangan zamonaviy auditoriya.	
Monitoring va baholash	Og'zaki savol javoblar, qo'llanilgan ilg'or pedtexnologiya metodi asosidagi nazorat, reyting tizimi asosida baholash, o'z o'zini nazorat qilish.	
Ma'ruzaning texnologik xaritasi		
Bosqichlari vaqti	Faoliyatlari	
	O'qituvchining faoliyati	Talabanning faoliyati
1-Qism Kirish (10 min)	1. Mavzu nomi, undan ko'zlangan maqsad, dars rejasi bayon etiladi hamda ma'ruzadan kutiladigan natijalar mohiyati aniq tarzda izohlab beriladi.	1.1. Eshitadilar va yozib boradilar.
2-qism Asosiy qism. (60 min)	2.1 Tarix fani o'qitishning uzviyligi hamda mantiqiy ketma - ketligi tamoyillaridan kelib chiqqan holda va manbalar, tarixiy adabiyotlar tahlili orqali mazkur davrga tavsif beradi. Talabalarni bu jarayonga jalb etish hamda ularning shu davr yuzasidan bilim darajalarini aniqlashtirib olish maqsadida blits –so'rovnoma o'tkazadi. Uning savoli quyidagicha:	2.1. Eshitadilar va savollarga javob beradilar.

	IX - XII asrlar o'zbek davlati rivojlanishining asosiy omillari nimada hamda mazkur davrda xukmronlik qilgan sulolalar haqida nimalarni bilasiz ?	
	2.2. Talabalar javoblarini tinglab, so'ngra mavzuni slaydlar, davr tarixiga oid tarixiy adabiyotlar ko'rgazmasi bilan davom ettiradi. Slaydlarni izohlab turib, mavzuning eng muhim jihatlarini yozib borishni tavsiya qiladi. Jumladan, davlatchilikning IX - XII asrlardagi taraqqiyoti, mahalliy sulolalarining xokimiyat tepasiga kelishi, Toxiriylar davlatining ichki siyosati va uning mohiyati, Abdulloh (830 - 844 yy.) olib borgan siyosat, safforiylar bilan o'zaro munosabatlar, halifalik hayotidagi ma'naviy hayot, Somoniylarning xokimiyat tepasiga kelishi masalalari, dargoh va devon boshqaruv tizimi, Ismoil Somoniy faoliyati, O'rta Osiyoda kuchli markazlashgan davlat tuzish hamda keyingi somoniy hukmdorlar olib borgan siyosatga o'z e'tiborlarini qaratishni so'rab, yuqoridagi voqealarni tahlil etib beradi. Shuningdek, Qoraxoniylar davlati tarixi, Ibroxim Tamg'achxon kabi hukmdorlar faoliyati, davlat boshqaruvi, ijtimoiy - iqtisodiy, xo'jalik hayot, G'aznaviylar va Maxmud G'aznaviy faoliyati, Saljuqiylarning kelib chikishi, Jaloliddin Malikshox xukmronligi davri, Movarounnaxr asosiy kismi shu davlat tarkibiga kirishi, Nizomulmulk va uning «Siyosatnoma» asari masalapariga xam e'tibor beradi.	2.2. Slaydlar da namoyish etilgan materiallarni o'rganadilar, tegishli savollarga javob beradilar. Materiallarni aniqlashtirish maqsadida qo'shimcha savollar beradilar. Darsning asosiy jihatlarini yozib boradilar.
	Ma'ruzada ahamiyatga molik bo'lmish Xorazmshoh - Aneshteginiylar davlati tarixi, Qutbiddin Muhammad, Otsiz, Takash, Olovuddin Muhammad faoliyatlari, o'zbek davlatchiligi tarixida ushbu sulolaning tutgan	

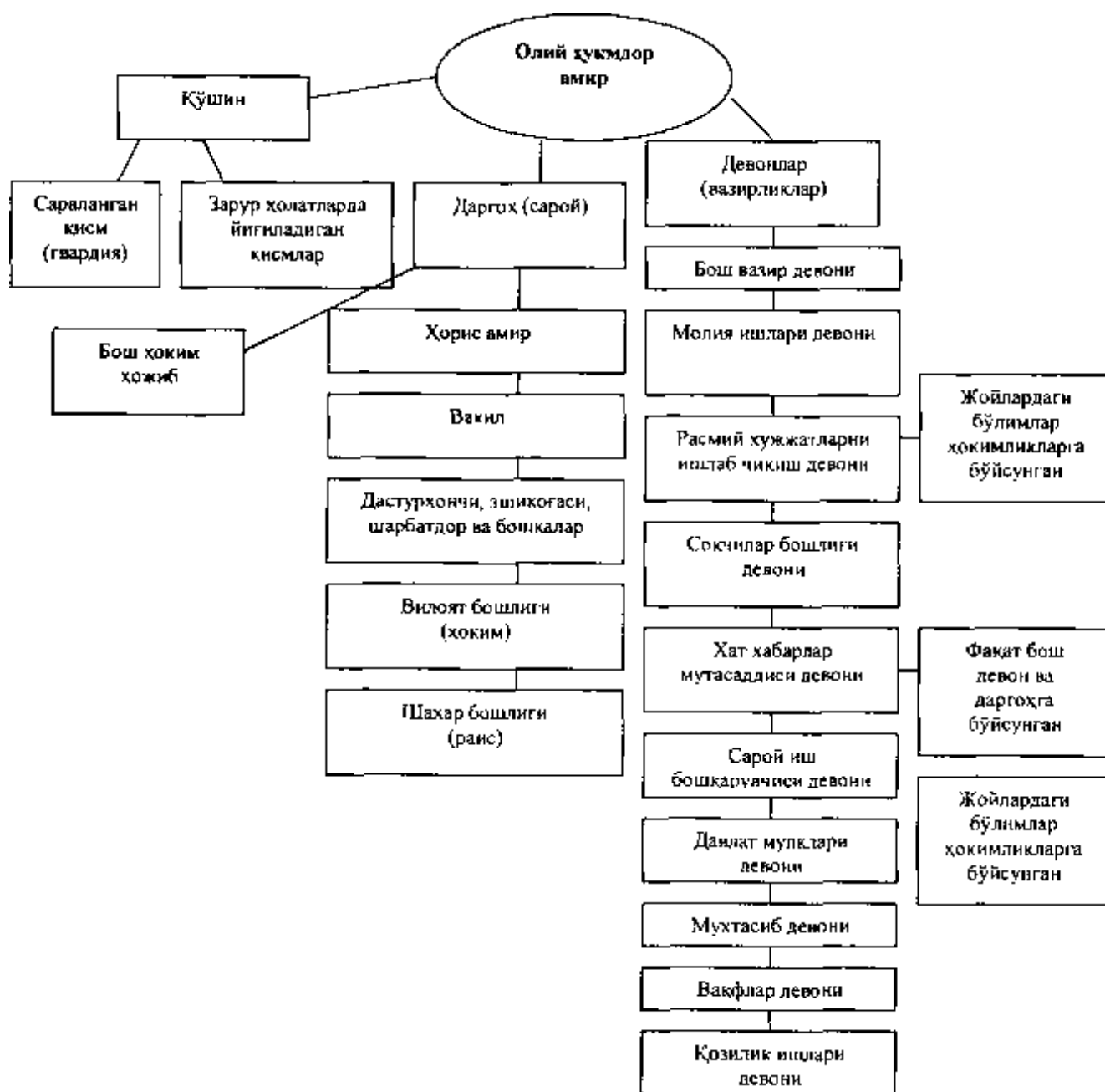
	mavqei masalalariga ham katta ahamiyat beradi. Ma’ruza yuzasidan eng muhim sanalar, voqeliklar yili, hukmdorlar davri va boshqalar doskaga yozib boriladi. “Aqliy hujum” metodidan, xaritadan keng foydalaniladi.	
	2.3. O’tilayotgan yangi mavzuni muammoli tarzda qoyilgan jihatlari «menyu» metodi asosida ishga solinadi. Talabalar 4 ta kichik guruhlariga bo’linib, ularga tegishli topshiriqlar beriladi.	2.3. Eshitadilar, topshiriqni bajarish asnosida savollarga javob beradilar.
	2.4. Talabalar javobini tinglab, ularga aniqlik kiritadi hamda tegishli tarzda ya- kun yasaydi. O’tilgan mavzuni mustahkamlash maqsadida quyidagi savollar asosida blits – so’rovnoma o’tkazadi: 1. Arab xalifaligi parchalanishining sabablari nimada edi? 2. Nima uchun toxiriy hukmdor Abdulloh suv taqsimoti xaqida qonun qabul qildi? 3. O’rta asr shahri me’moriy tuzilmasi deganda nimani tushunasiz? 4. Somoniylar va Qoraxoniylar davlat boshqaruvida qanday farqlar mavjud bo’lgan? 5. Nizomulmulk siyosatining mohiyati nimada bo’lgan? 6. Xorazmshoh - Anushteginiylar davlati tarkibiga kirgan hududlarni sanab o’ting?	2.4. Eshitadilar va yozib boradilar.
3 - qism Xulosa qismi (10 min)	3.1. Yakuniy xulosa yasab, faol talabalarni qayd etadi.	3.1. Savollarga javob beradilar.
	3.2. Mashg’ulotda erishilgan natijalarni qayd etadi va ularga urg’u beradi.	3.2. Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.3. Mavzu yuzasidan yakuniy xulosalarni bayon etadi.	3.3. Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.4. Tayanch tushuncha va atamalar mavzmunini izohlab beradi.	3.4. Eshitadilar va yozib boradilar.

3.5. Bilim darajasini mustaxkamlash maqsadida foydalanilgan adabiyotlar royxatini keltiradi.	3.5. Eshitadilar va yozib boradilar.
3.6. Tarixchi an Nasafviyning «Jaloliddin Manguberdi hayot faoliyati» asari - tarixiy manba, Z.M.Buniyatovning “Xorazmshoh - Anushteginiylar davlati» nomli kitobi mavzu buyicha muhim qo’llanma” mavzularida mustaqil ishni bajarish vazifasini qoyadi.	3.6. Eshitadilar va yozib boradilar.

1-илова
1 слайд

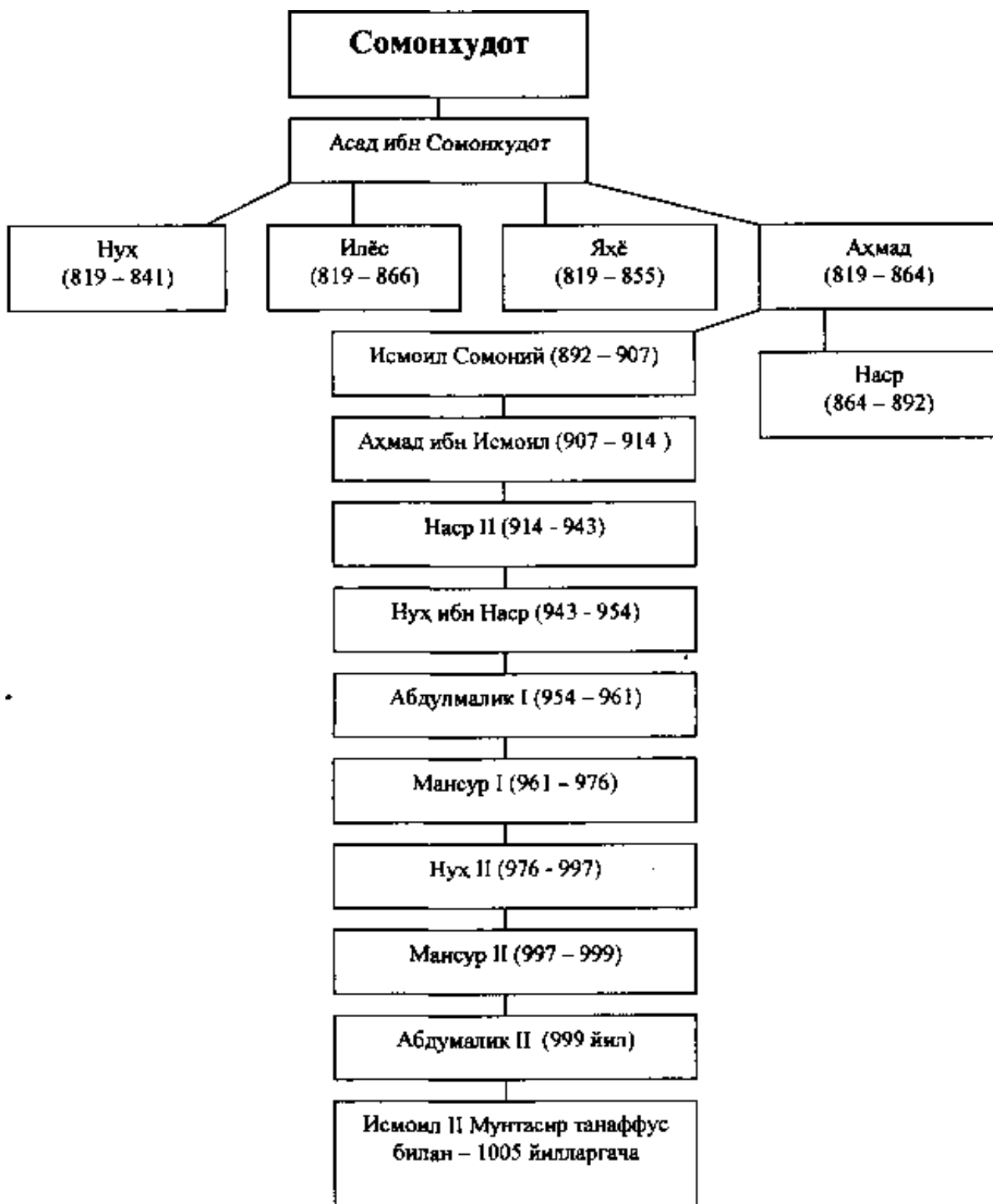

2- slayd

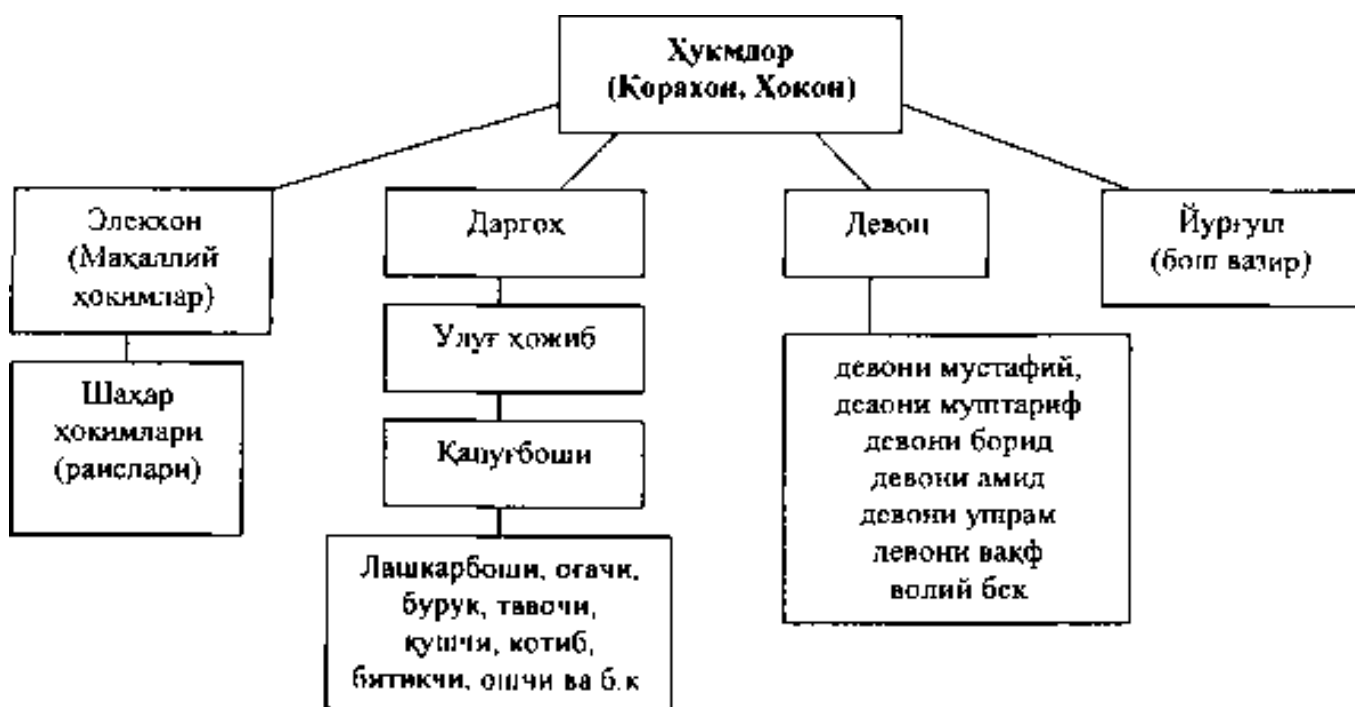
3- slayd

Somoniylar sulolasi shajarasi
(hukmronlik qilgan shaxslar boyicha)

4 - slayd

Qorahoniylar davlat boshqaruvi

5- slayd

Tohiriylar (821-873 yy.)	Somoniylar (819 -1005 yy.)
Tohir I ibn al Xusayn (821-822 yy.)	Axmad ibn Asad – Farg’ona hokimi (819-864 yy.)
Talxa ibn Tohir (822-828/830 yy.)	Nasr ibn Ahmad - avval Samarkand hokimi, so’ngra Movarounnahr hokimi sifatida (864 - 892 yy.)
Abdulloh ibn Tohir (828/830 - 844 yy.)	Ismoil ibn Ahmad (Ismoil Somoniy) (874 - 892 yy. - Buxoro, 892 - 900 yy. - Movarounnahr hokimi) 900 - 907 yy. - Davlat hukmdori
Tohir II ibn Abdulloh (844-862 yy.)	Ahmad ibn Ismoil (907-914)
Muhammad ibn Tohir (826-873)	Nasr ibn Ahmad (Nasr II) (914-943 yy.)
G’aznaviylar (977-1186)	Nuh ibn Nasr (943-954 yy.)
Sabuqtegin (977-997yy)	Abdumalik I (954-961 yy.)
Ismoil (997-998 yy.)	Mansur I (Mansur ibn Nuh) (961-976 yy.)
Mahmud G’aznaviy (998- 1030 yy.)	Nuh II (Nuh ibn Mansur) (976-997 yy.)
Muhammad (1030 yy.)	Mansur II (997 _ 999 yy.)
Ma’sud I (1030- 1041 yy.)	Abdumalik II (999 yy.)
Ali ibn Ma’sud ibn Mahmud (1049 yy.)	Abu Ibrohim Ismoil al Muntasir (tanaffus bilan 1000 - 1005 yy.)

Abdurrashid (1050- 1053 yy.)	Qorahoniylar (927 -1213 yy.)
Farruhzod ibn Ma'sud (1053- 1059 yy.)	Abdulkarim Sotuq Bug'rahon (vafoti - 955 yy.)
Ibroxim ibn Ma'sud (1059-1099 yy.)	Muso ibn Sotuq (vafoti - 992 yy.)
Ma'sud III (1099- 1115 yy.)	Sulaymon ibn Sotuq (?)
Sherzod (1115-1116 yy.)	Ali ibn Muso (vafoti - 998 yy.)
Arslonshoh (1116- 1119 yy.)	Ahmad ibn Ali (vafoti taxminan 1015-1018 yy. oral.)
Baxromshoh (1119-1153 yy.)	Mansur Arslonshoh (1015 - 1024 yy. oraligi)
Xisrovshoh (1153- 1160 yy.)	Ahmad II Tug'onxon (taxm. 1024 - 1026 yy.)
Xisravmalik (1160- 1186 yy.)	Yusuf Qodiron (1026- 1032 yy.)
Saljuqiylar (1040-1157 yy.)	Muhammad Ayn ad - davla (1041 yy.)
Tug'ulbek (1040-1063 yy.)	Ibroxim Bo'ritakin (1041 - 1068 yy.)
Alp Arslon (1063- 1072 yy.)	Nasr I ' (1068- 1080)
Jaloliddin Malikshoh, I (1072- 1092 yy.)	Xizrhon, Axmad ibn Xizrxon (1095 y. uldirilgan)
Maxmud I (1092-1094 yy.)	Ma'sud ibn Muxammadtegin, Horuntegin, Ibroxim, Xasantegin Mahmud ibn Muhammad (vafoti - 1141 yy.)
Rukniddin Berkiyoruq (1094-1104 yy.)	Ibrohim ibn Muhammad (vafoti - 1156 yy.)
Malikshoh II (1104-1105 yy.)	Jaloliddin Ali (vafoti - 1160 yy.)
G'iyosiddin Muhammad (1105- 1118 yy.)	Ma'sud II (vafoti - 1170 yy.)
Muiziddin Sanjar (Sulton Sanjar) - (1118—1157 yy.)	Muhammad ibn Ma'sud (vafoti - 1173/74 yy.)
1157 yildan - 1194 yilgacha faqat G'arbiy Eron va Iroqda hukmronlik qilishgan	Ibrohim IV (1178- 1204 yy.)
Xorazmshoh - Anushteginiylar (1097 - 1231 yy.)	Usmonhon (1204 - 1213 yy.)
Anushtegin (taxm. 1077 - 1097 yy.)	

Qutbiddin Muhammad	
Qutbiddin Muhammad (1097-1127 yy.)	
(Olovuddin Otsiz (1127- 1156 yy.)	
El Arslon (1156-1172 yy.)	
Olovuddin Takash (1172-1200 yy.) (shu davrda 1172 - 1193 yy. mobaynida inisi Sultonshox bilan xokimiyat borasida raqobat qilgan)	
Olovuddin Muxammad Xorazmshoh (1200- 1220 yy.)	
Jaloliddin Manguberdi (Mankburni) (1220- 1231 yy.)	

2- ilova

**«Menyu» metodi texnikasi Auditoriya 4 ta guruhga bo'linadi:
Ularga muhokama uchun 3 min. davomida topshiriqlar beriladi.
Topshiriqlar quyidagi tarzda umumiy darajada bo'ladi:**

- I. Tohiriylar davlati ichki siyosati mohiyatini nimalar tashkil etgan?
- II. Somoniylar davlat boshqaruvi qanday bo'lgan?
- III. Movarounnaxr ijtimoiy iqtisodiy hayotiga Qorahoniylar xukmronligi ta'sirini sharxdab bering.
- IV. Xorazmshoh Anushteginiylar davlatining o'zbek davlatchiligida tutgan o'rni qanday bo'lgan?

4 ta guruh topshiriklari ichida vakillarga «tillar» tarkatiladi:

I. Gurux «tillar»i:

1. Mahalliy sulolalarning xokimiyat tepasiga kelishi sabablarini aytib bering.
2. Abdulloh ibn Tohir siyosatining mohiyati nimada bo'lgan?
3. Shaharsozlik qurilishida qanday o'zgarishlar roy berdi?
4. Safforiylar va Tohiriylar o'rtasidagi munosabatlarni keskinlashuvi sabablari nimada edi?

II gurux «tillar»i:

1. Ismoil Somoniyning hokimiyatga kelishi jarayoni qanday bo'lgan?
2. Movarounnaxr va Xurosonda kuchli markazlashgan davlat paydo bo'lishining asosiy omillari qanday?
3. Somoniylar davlat boshqaruvi deganda nimani tushunasiz?
4. Somoniylar saltanatining inqirozga yuz tutishi sabablari nimada bo'lgan?

III gurux «tillar»i:

1. Qoraxoniylar davlati shakllanish jarayonini izohlab bering?
2. Qoraxoniylar davrida yer - suv munosabatlarida bo'lgan o'zgarishlarni aytib bering?
3. Ibrohim Tamg'achxon ichki siyosati qanday bo'lgan?
4. Qorahoniylar davridagi etnik jarayonlarni izohlang.

IV gurux «tillar»i:

1. Xorazmshoh - Anushteginiylar shu nom ostidagi nechanchi sulola bo'lib, ular o'zbek davlatchiligi taraqqiyotida qanday rol oynadilar?
2. Otsiz faoliyatining asosiy qirralari nimalarda aks etgan?
3. Sultonshoh va Takash o'rtasidagi munosabatlarni qanday izohlaysiz?
4. Xorazmshoh Anushteginiylar davlat boshqaruvi qanday bo'lgan?

Tillar uchun 10 minut berilib, ular og'zaki yoki yozma tarzda bo'lishi mumkin.

4- ilova

Mustaqil ishlash uchun savollar:

1. IX - XII asrlarda mavjud bo'lgan davlatlar tarixi haqidagi asosiy yozma manbalarni izohlab bering.
2. VIII asr oxiri IX boshlarida Movarounnaxr va Xurosonda siyosiy vaziyat qanday edi?
3. Abdullohning suv taqsimoti haqidagi qonuni haqida nima deya olasiz?
4. Somoniylar davridagi devonlar faoliyatini qanday izohlaysiz?
5. Mahmud G'aznaviy siyosiy faoliyatini qanday baholaysiz?
6. «Siyosatnoma» asari xaqida qanday ma'lumotlarga egasiz?
7. Xorazmshoh - Anushteginiylar xalqaro munosabatlari qanday kechgan?

Asosiy atama va tushunchalar

5- ilova

1	halifalik	6	qorluq chig'il	11	Movarounnahr	16	sulola
2	Turkiy gvardiya	7	devon	12	Xo'jalik hayot	17	davlat
3	amir	8	dargoh	13	hokim	18	rais
4	hojib	9	korahitoy	14	sulton	19	ustod
5	elekxon	10	Madrasa	15	Xuroson	20	vazir

6 -ilova

Tavsiya etiladigan adabiyotlar royxati:

1. I.Karimov. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. - Toshkent: "Ma'naviyat", 2008.
2. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. - Toshkent: "Sharq", 2000.
3. Askarov A.A. O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi. - Toshkent: Universitet, 2007.
4. Buniyodov Z.M. Xorazmshoh - Anushteginlar davlati (1097 - 1231). - Toshkent, 1998.
5. Bosfort K.E. Musulmon sulolalari. - Toshkent, 2008.
6. Shoniyozov K.SH. O'zbek xalqining shakllanishi jarayoni. - Toshkent: "Sharq", 2001.
7. Nizomulmulik. Siyosatnoma. - Toshkent: "Adolat", 1997.
8. O'zbekiston tarixi Prof. R.H.Murtazaevaning umumiy tahriri ostida. Toshkent. 2005.
9. Eshov B. O'zbekiston davlatchiligi tarixi. - Toshkent: «Marifat», 2009.

10. Buyuk siymolar, allomalar. -Toshkent.: Meros (uch kitob), 1996,1998.
11. Uvatov U. Donolardan saboqlar.- Toshkent: Abdulla Qodiriy, 1994.
12. Usmon Orif. Baxovuddin Naqshband va uning ta'limoti haqida. - Toshkent: Universitet, 1993.
13. Nasafiy. Xoja Axmad Yassaviy. -Toshkent: Gofur Gulom nashriyoti, 1993.
14. Irisov A. Xakim ibn Sino.-Toshkent: "O'zbekiston", 1992.
15. Azizxo'jayev A..Davlatchilik va madaniyat.-Toshkent: "Sharq", 1997.
16. Z.Bunyodov. Markaziy Osiyoga doir tadqiqotlar.Xorazmshohlar - Anushteginlar davlati. Toshkent: 2012.

6-mavzu. IX-XII asrlarda O'rta Osiyo xalqlari hayotida yuz bergan uyg'onish davri. Fan va madaniyat yuksak ravnaqi

Режа:

O'rta Osiyoda IX-XIII asr boshlarida Somoniylar, Qoraxoniylar, G'aznaviylar va Xorazmshohlar davlatlari hukm surdilar. Bu davlatlar xalqaro maydonda o'z mavqei va tutgan o'rni jihatidan katta e'tibor va nufuzga ega bo'ldilar. Ahmad Nasr, Ismoil Somoniy, Alptakin, Mahmud G'aznaviy, To'g'rulbek, Sulton Sanjar, Otsiz, Takash singari tadbirkor va uzoqni ko'ra oladigan davlat arboblari davrida O'rta Osiyoda hayotning barcha jabhalarida yuksalishlarga erishildi, davlat hokimiyati mustahkamlandi, nisbatan tinchlik, osoyishtalik va barqarorlik vujudga keldi.

Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy (783-850) qadimgi Xorazm diyorida tug'ilib, voyaga yetadi. G'oyatda o'tkir zehn egasi va noyob qobiliyat sohibi bo'lgan al-Xorazmiy yoshlik chog'idan boshlab aniq va tabiiy fanlarni o'rganishga qiziqdi, arab, fors, hind va yunon tillarini egalladi, bu tillarda yozilgan kitoblarni qunt bilan o'qib, mutolaa qildi. Xorazmiy matematika, geometriya, astronomiya, geografiya, tarix ilmi va boshqa fanlar sohasida barkamol ijod qildi. Uning "Al Jabr val muqobala" ("Tenglamalar va qarshilantirish"), "Hisob al-Hind" ("Hind hisobi"), "Kitab surat al-Arz" ("Yer surati haqida kitob"), "Kitab at-Tarix" ("Tarix kitobi"), "Kitab al-Amal Bil Usturlabat" ("Usturlab bilan ishlash haqida kitob") kabi asarlari olimga jahonshumul shuhrat keltirdi. Xorazmiy yaratgan 20 tadan ortiq asardan bizning davrimizgacha faqat 10 tasigina yetib kelgan.

Abul Abbas Ahmad ibn Muhammad ibn Nosir al-Farg'oniy 797-865 yillarida yashab ijod qilgan vatandoshimizdir. Ahmad Farg'oniy o'z asarlari bilan fan tarixida katta iz qoldirdi. U matematika, geografiya, astronomiya, tarix sohalarida ijod qildi. Ahmad Farg'oniyning ijodiy faoliyati Bag'dodda ulug' mutaffakir olim Al-Xorazmiy rahbarligidagi "Bayt-ul-Hikma" bilan bog'liqdir. U arab atamashunosligini paydo bo'lishi va ilmiy taraqqiyotiga munosib hissa qo'shib, Bag'dod va Damashqda rasadxonalar qurilishida shaxsan qatnashdi. Ahmad Farg'oniyning kitoblari dunyoga ma'lum va mashhurdir. "Kitob fi Usul

ilm an-Nujum” (“Falakiyot ilmining usullari haqida kitob”), “Falakiyot risolasi”, “Falak asarlari sababiyati”, “Al-Majistiyy”, “Ilm-xayya”, “Al Farg‘oniy jadvallari”, “Usturlob bilan amal qilish haqida”, “Oy yerning ustida va ostida bo‘lganida vaqtni aniqlash risolasi”, “Yetti iqlim hisobi”, “Usturlob yasash haqida kitob” asarlarining qo‘lyozmalari Angliya, Fransiya, Germaniya, Misr, Hindiston, AQSH va Rossiyada saqlanmoqda.

Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad Forobiy 873 yilda Forob (O‘tror) yaqinidagi Vasij shaharchasida tavallud ko‘rgan va 951 yilda Damashqda vafot etgan. O‘rta Osiyoning yirik qomusiy olimlaridan biri, Sharq uyg‘onish davrining eng ko‘zga ko‘ringan arbobi, Sharq falsafasining otasi Forobiy avval Forob, Buxoro va Samarqandda bilim oldi va turli tillarni o‘rgandi. Bag‘dodga kelgach fanning turli sohalarini bo‘yicha bilimlarini chuqurlashtirishda davom etdi. U ilmiy darajasini oshirgach, fanning deyarli barcha sohalarini egallab, 160 dan ortiq asar yozdi. Forobiyning riyoziyot, falakiyot, tabobat, musiqa, falsafa, tilshunoslik va adabiyotga oid asarlari butun olamga mashhur bo‘ldi. U yozgan “Aristotelning “Metafizika” asari maqsadlari haqida”, “Tirik mavjudot a‘zolari haqida”, “Musiqa kitobi”, “Baxt-saodatga erishuv haqida”, “Siyosat al Madaniya” (“Shaharlar ustida siyosat yurgizish”), “Fozil odamlar shahri”, “Masalalar mohiyati”, “Qonunlar haqida kitob”, “Tafakkur yurgizish mazmuni haqida”, “Mantiqqa kirish haqida kitob”, “Falsafaning mohiyati haqida kitob” va boshqa asarlar buyuk olimning ilm va dunyoqarash doirasining beqiyos darajada kengligi va chuqurligidan dalolat beradi.

Abu Bakr Muhammad ibn Ja‘far Narshaxiy (899-959) Buxoro yaqinidagi Narshax (hozirgi Vobkent tumanida) qishlog‘ida 899 yilda tavallud topgan. Narshaxiyning ilmiy asarlari to‘g‘risida ma‘lumotlar juda kam. Uning faqat “Tarixi Buxoro” (“Buxoro tarixi”) asari bizgacha yetib kelgan. Asar qo‘lyozma nusxalarda va hozirgi zamon ilmiy tarixiy adabiyotlarda “Tarixi Narshaxiy”, “Taxqiq ul-Viloyat” (“Viloyat haqiqatini aniqlash”), “Axbori Buxoro” (“Buxoro haqida xabarlar”)kabi nomlar bilan atalib kelingan.

Biz o‘rganayotgan davr IX-XII asr fan va madaniyatining ravnaqini Abu Rayhon Beruniysiz (973-1048 y.) tasavvur qilish mumkin emas. Beruniy Xorazmda yashagan vaqtda hali juda yosh bo‘lishiga qaramay, Kat shahrida muhim astronomik kuzatishlar o‘tkazgan. Bu kuzatishlar uchun o‘zi asboblarni ixtiro qilgan. Beruniy 22 yoshida o‘zi tug‘ilib o‘sgan vatanni tashlab ketishga majbur bo‘ladi va avval Rayga, keyin Jurjonga keladi. Bu yerda mashhur tabib, astronom, faylasuf Abu Saxl Iso al-Masixiy bilan tanishadi va undan ta‘lim oladi. Beruniy o‘zining mashhur asarlaridan biri bo‘lmish “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarini Jurjonda yoza boshlagan. Beruniy 1030 yilda “Hindiston” nomi bilan mashhur bo‘lgan eng yirik asarini yozadi. Bu asar juda katta ahamiyatiga ega bo‘lgan asar bo‘lib, bu haqda juda ko‘p g‘arb va sharq olimlari o‘zlarining fikr-mulohazalarini bildirganlar. Beruniyning bu asari ustida 20 yil ish olib borgan E.Zaxau uning arabcha tanqidiy teksti bilan inglizcha tarjimasini 1888 yilda Londonda nashr ettiradi.

Abu Ali ibn Sino (980-1037) Buxoro yaqinida joylashgan Afshona qishlog‘ida tavallud topgan. Otasi ziyoli, o‘qigan, bilimdon kishi bo‘lib asli

Balxdan bo'lgan. Ibn Sino o'sha davr ziyolilar oilasida hukm surgan turmush tarzi tizimi bo'yicha "Qur'oni Karim"ni yoshlik chog'idan yod ola boshlaydi. Bu bilan kifoyalanib qolmasdan otasi unga falsafa, hind hisobi kabi sohalarni ham o'qita boshlaydi. Ibn Sino haqiqiy ensiklopedik olim bo'lib, o'z davrining deyarli barcha fanlari bilan muvaffaqiyatli ravishda shug'ullangan va ularga oid ilmiy asarlar yaratgan. Turli manbalarda uning 450 dan ortiq asarlari qayd qilingan bo'lsa ham, zamonlar o'tishi bilan ularning ko'pi yo'qolib ketgan va bizgacha faqat 242 tasi yetib kelgan.

Abu Abdulloh Ja'far Rudakiy (960-1041 y.) taxminan 960 yilda Samarqand yaqinida joylashgan Panjrudak qishlog'ida tug'ilgan. Rudakiyning tarjimai holiga bag'ishlangan barcha manbalarda uni kambag'al oiladan ekanligi, yoshligidayoq musiqa asboblari yaxshi chalishni va ashula aytishni sevganligi qayd etiladi. Yosh shoirning o'zi she'rlar yozishi va musiqaga bo'lgan bunday muhabbati tez orada uni mashhur qilib yuboradi. Rudakiy fors-tojik she'riyatining asoschilaridan biri hisoblanadi. XI asr shoiri Rashidiyning aytishicha, Rudakiyning bir million uch yuz ming bayt she'ri borligi hisoblab chiqilgan. Ammo bizgacha ming bayt, ikki qismda ellik ruboiy, she'rlar, doston va boshqalar yetib kelgan, xolos. Bu asarlarda shoir do'stlik, muhabbat, yaxshilik qilish, birovning dilini og'ritmaslik kabi ulug' insoniy fazilatlarni ulug'laydi. Doimo ezgulik qilishga chorlaydi.

Mahmud Qoshg'ariy faoliyati bilan bevosita shug'ullanuvchi olimlarning fikricha bu zot 1029-1038 yillar orasida Qashg'arda tug'ilgan. U o'ziga to'q, ziyoli oiladan bo'lib, Qashg'arda yaxshi bilim oladi. Hatto u Buxoro va Nishopur shaharlarida o'z bilimlarini kengaytirib katta-katta olimlar bilan suhbatda bo'ladi. Mahmud Qoshg'ariy yashab ijod etgan yillar Qoraxoniylar davlatining gullab-yashnagan davriga to'g'ri keladi. Mahmud Qoshg'ariy juda ko'p safarlarda bo'ladi va o'zining asarlari uchun boy ma'lumotlar to'playdi. Ko'p yillik izlanishlar natijasida "Devoni lug'ati turk" va "Javohiri-nahv" "Turk tili sintaksisi asoslari" asarlarini yozadi.

Qoraxoniylar davrida yashagan yana bir o'z davrining atoqli shoiri, donishmand va davlat arbobi Yusuf Xos Hojibdir (XI asr). Uning tarjimai holi, tug'ilgan yili va hayoti to'g'risida yozilgan biron-bir asar saqlanib qolmagan. U Qoraxoniylar sulolasining poytaxti Balasog'unda tug'ilgan va shu yerda ijod etgan. Hozirgi kunda Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilik"- "Baxt-saodatga boshlovchi bilim" deb nomlangan didaktik, badiiy-falsafiy asari bizgacha yetib kelgan bo'lib, boshqa asarlari ma'lum emas. "Qutadg'u bilig" asarida bilim haqidagi alohida bob bo'lib, unda bilimdan hech bir ziyon bo'lmasligi, u kishilarga faqat foyda keltirishi mumkinligi, kishilarga bilim qadr-qimmat, hurmat va ehtirom keltirishi mumkinligi aytib o'tiladi. Shuningdek, asarda markazlashgan davlatni mustahkamlashga qaratilgan nizolarga chek qo'yish kabi o'sha davr uchun juda katta ahamiyatga molik bo'lgan masalalarga ham alohida e'tibor beriladi.

IX-XII asrlarda islom dini va so'fiylik

Xalifalikdan ajralib chiqqan mustaqil davlatlar Somoniylar, Qoraxoniylar, Saljuqiylar va G'aznaviylar, Xorazmshohlar davrida bu mustaqil markazlashgan

davlatlarni yanada mustahkamlash uchun islom diniga, uning ta'limotiga, tarixiy ahkomlariga e'tibor bir necha bor kuchaya boshlaydi.

Imom Buxoriy (809-870 yy.) Buxoroda tug'ilib, shu yerda birinchi bilimlarni oladi. So'ngra bilimni yanada chuqurlashtirish maqsadida Makka, Madina, Bag'dod, Damashq, Kufa, Nishopur kabi shaharlarga boradi. Manbalardan bizga ma'lumki, Imom Buxoriy islom dini masalalariga bag'ishlangan 20 ga yaqin asar yozgan. Shu kitoblar orasida Buxoriyning butun dunyoga mashhur qilgan asari "Al-Jome' as-Sahih" ("Ishonchli to'plam")dir. Bu asar 160 qismdan iborat bo'lib, 3450 bobni o'z ichiga oladi. Buxoriy hadislarini to'plash va bayon etishda uni haqiqiyligiga asosiy e'tibor bergan, uni haqiqatga yaqinligini isbotlovchi dalillarni keltirgan va shu asosda hadislarini klassifikatsiya qilgan olimdir. Uning diqqat markazida fanning inson uchun tarbiyaviy ahamiyati, uning ma'naviy yuksalishi, fozilligi, donoligi, yaxshi va yomonni ajrata olishi turadi. Umrining oxirida u o'z Vataniga qaytib keladi va Samarqand yaqinida vafot etadi. Mustaqillik yillarida bu ulug' bobakalonimiz ruhini shod etib, O'zbekiston Prezidenti Islom Karimov tashabbusi bilan uning vafot etgan joyida ulkan majmua-bino barpo qilindi. Hozirda bu joy nafaqat mamlakatimiz fuqarolarini, balki butun musulmon dunyosi ahlini ziyoratgoh joyiga aylangan.

Imom at-Termiziy (824-892 yy.) Termizdan uncha uzoq bo'lmagan Bug' qishlog'ida tug'ilgan. U ham Buxoriy singari Sharqning juda ko'p shaharlarida bo'lib, o'z bilimni oshirishga harakat qiladi. At-Termiziy hadislardan tashqari filologiya, tarixga oid asarlar ham yozdi. Uning 10 dan ortiq yozgan asarlari orasida nomini butun musulmon olamiga mashhur qilgan asari "Jome at-Termiziy" yoki "Sunan at-Termiziy"dir. Bu asar islomda ulamolar tomonidan haqiqat deb tan olingan mashhur hadislar to'plamidan biridir. Islom dinining mamlakatda asosiy din sifatida tan olinishi, boshqa dinlarning oyoq-osti qilinishi, bu davrda mehnatkash omma turmush tarzining og'irlashuvi ular orasida ularni yupatishga, ularning ruhini yengil qilishga yordam beruvchi g'oyani qidirishga majbur qila boshladi. Bu g'oya tasavvuf g'oyasi bo'ldi.

Hozirgi O'zbekiston hududida tasavvufning rivojlanishida Yusuf Hamadoniy ta'limoti muhim rol o'ynaydi. Manbalarda qayd qilinishicha, Yusuf Hamadoniy 1043-1049 yilda Eronning Hamadon shahrida tug'iladi. Dastlabki bilimlarini Hamadon va Bag'dodda oladi. Imom G'azzoliy kabi buyuk allomalarni tarbiyalab voyaga yetkazgan shayx Abu Ali Farsadiyga shogirdlikka tushadi. Yusuf Hamadoniy umrining katta qismini O'rta Osiyoda o'tkazgan. U hunarmandchilik-kosibchilik bilan shug'ullangan. Shuning uchun ham bo'lsa kerak, uning ta'limoti asosan hunarmandlar orasida keng tarqalgan va ularning manfaatlarini ifodalagan. Yusuf Hamadoniy sufiylik ilmi bo'yicha ko'plab shogirdlar tayyorladi. U Buxoroda maxsus xonaqo qurdirib, o'sha yerda shogirdlarga dars bergan. Hamadoniy ta'limotida vatanparvarlik g'oyalari o'z ifodasini topgan. Uni pir deb bilgan shogirdlaridan 213 tasi mashhur shayxlar bo'lib yetishgan ekanlar. Hamadoniy ta'limotidan O'rta Osiyoda ikki tasavvuf maktabi-Yassaviylik va Naqshbandiylik kelib chiqadi.

O'rta Osiyo hududida birinchi vujudga kelgan sufiylik oqimi Yassaviylikdir. Bu oqimga 1105 yilda Yassa (Turkiston) shahrida tug'ilgan

Ahmad Yassaviy asos solgan. Ahmad Yassaviy Buxoroda Yusuf Hamadoniydan ta'lim olgach, yana ona shahri Turkistonga qaytib keladi va shogirdlar tarbiyasi masalasi bilan shug'ullanadi. Madrasa va xonaqolar qurdiradi. Yassaviy ta'limotining asoslari turkiy tilda yozilgan "Devoni Hikmat" asarida bayon etilgan. U o'troq va ko'chmanchi turkiy xalqlar orasida sufiylik ta'limotini targ'ib qilishda muhim ahamiyat kasb etgan.

Ahmad Yassaviyning fikricha shariatsiz tariqat, tariqatsiz ma'rifat, ma'rifatsiz haqiqat bo'la olmaydi. Ular doimo bir-birini to'ldiradi. Bu yo'l kamolot yo'li bo'lib, inson hayotining asl mohiyatini tashkil etadi.

Yusuf Hamadoniyning yana bir shogirdi Abduxoliq G'ijduvoniy bo'lgan. Yassaviy bilan G'ijduvoni shu darajada iqtidorli shogirdlardan bo'lishganki, keyinchalik ulardan biri "Yassaviya", ikkinchisi "Naqshbandiya" tariqatining asoschilari bo'lib yetishadilar. Xoja Abduxoliqning tarjimai holi, tug'ilgan va vafot etgan sanalari aniq. U 1103 yilda G'ijduvonda tug'ilib, 1179 yilda o'z vatanida vafot etadi.

Xoja Abduxoliq G'ijduvoni Sharq falsafa tarixida o'ziga xos o'rin egallaydi. Uning falsafiy dunyoqarashi tasavvufdagi Xojagon (Xojalar) xalqasida shakllandi. Agar bizgacha Ahmad Yassaviyning "Hikmatlar"i meros bo'lib qolgan bo'lsa, Xoja Abduxoliq G'ijduvoni "Risolayi Sohibiya" "Risolayi Shayxshshuyuk Xazrati Abu Yusuf Hamadoni" kabi asarlar meros bo'lib qolgan. Ammo bu asarlar hali yaxshi o'rganilmagan va keng xalq ommasida targ'ib qilinmagan. Xoja Abduxoliq G'ijduvoni ustozidan ko'p narsalarni o'rganar ekan, o'zi ham ko'p hollarda mustaqil fikr yuritib, ba'zi masalalarda o'z yo'lini shakllantirishga harakat qilgan.

Najmiddin Kubro (1145-1221 yy.) - tasavvuf ta'limotining O'rta Osiyodagi yirik vakillaridan biri. Sufiylikdagi Kubraviya oqimining asoschisidir. Xivada tug'ilib, Misr, Tabriz va Hamadonda ilm olgan. Ko'hna Urganchga qaytib, o'z ta'limotini rivojlantirib, shu yerda yangi sufiylik oqimiga asos soladi. U "Favoix al-Jamol va fovotix al-Jalol" ("Jamolining muattarligi va kamolotning egalari"), "As-usul al-ashara" ("O'nta qonun va qoidalar") nomli qator risola va asarlar yozib, o'z ta'limotini takomillashtirishga erishdi. Kubroviya tariqatining asosini 10 tadan iborat qonun-qoidalar tashkil etadi. Ularga asosan "tavba", "zuxd" ("mol-dunyodan voz kechish"), "tavakkal" ("Olloh yo'lida"), "qanoat", "uzlat", "doimiy zikr", "tavajjuh", "sabr", "muroqaba" ("kamolot topish") va "rizo" (xalqqa yetishish) kabi qoidalar kiradi. Kubroviya tariqati Yassaviya tariqatidan farq qilib, tarki dunyochilik rad etiladi. Unda kamolot yo'lida olib boriladigan mashaqqatli mehnat jarayonida bu dunyo noz-ne'matlaridan bahramand bo'lish kerakligi ilgari suriladi. Bu ta'limotda vatanga, xalqqa bo'lgan muhabbat g'oyasi nihoyatda kuchli bo'lib, har qanday og'ir sharoitda ham xalq bilan birga bo'lish, vatan himoyasi uchun kurashish, uning mustaqilligini saqlash zarurligini da'vat qilinadi. O'z g'oyasiga sodiq Najmiddin Kubro vatan himoyasi yo'lida shahid bo'ldi va jasorat namunasini o'z muridlariga ko'rsata oldi.

Shunday qilib, tasavvuf Movarounnahr aholisining ma'naviy hayoti bilan chambarchas bog'langan ta'limot bo'lib, o'rta asrning xalqparvar adib va

mashoyixlari uni chuqur bilishga va u orqali ommaga ziyo va ma'rifat tarqatishga intilganlar.

Me'morchilik va san'at

IX-XII asrlarda o'lkada markazlashgan yirik davlatlarning shakllanishi va ularning rivoji, davlatchilikning mustahkamlanishi, ma'naviy hayot, ilm-fanning rivojlanishigagina emas, balki moddiy madaniyatning ham rivojlanishiga asos bo'ldi. Samarqand, Buxoro, Urganch, Termiz, Uzgan va Marv kabi shaharlarda saroylar, masjid, madrasalar, minoralar, maqbaralar, tim va karvonsaroylar ko'plab qurila boshladi. IX-X asr me'morchiligi uslublarini saqlanib qolganligini ko'plab masjidlar misolida ham kuzatish mumkin. Yozma manbalarda qayd qilinishicha, somoniylar davridagi ko'pgina masjidlar o'z vaqtida arablargacha bo'lgan ibodatxonalarining masjidga moslashtirish asosida qurilgan. Ular bir xonali bo'lib, masjidning tomlari ustunga tayanib turgan. Masjidlarning tomi odatda gumbaz shaklida bo'lgan. Masjidlarda, ayniqsa, mehroblari shaklli, yozuvli qilib qirqilgan g'ishtlar, o'yama ganchlar va hatto tilla suvlar bilan bezatilgan. Bu davrga oid masjidlar to'g'risida so'z yuritilganda, Buxorodagi Mag'oki Attoron, Poykand masjidi, Termizdagi Chorustun, Shahristondagi Childuxtaron masjidlarini qayd qilish mumkin. Bu yodgorliklar O'rta Osiyoda diniy me'morchilikning rivojlanish yo'llarini kuzatish imkoniyatini berdi.

Saroylarning go'zalligini Termiz shahridagi saroy misolida ko'rish mumkin. Bu saroy to'liq ochib o'rganilgan. Saroy shahar mudofaa devorlaridan tashqarida, bog'lar orasida joylashgan va 10 gektarga yaqin maydonni ishg'ol etgan. Saroy mudofaa devorlari bilan o'ralgan. Saroy o'zining mahobatligi, serhashamligi va bag'oyat go'zal, nafis bezaklari bilan odamni o'ziga jalb qiladi.

Somoniylar davriga oid shahar va qishloq aholisining uylari to'g'risida hozir arxeologiya ancha ma'lumotlarga ega. Bu borada qadimiy Samarqand-Afrosiyob, Xorashkent-Kanka, Binkent, Termiz, Marv, Dehiston kabi o'nlab yodgorliklarda olib borilgan izlanishlarning natijasi diqqatga molikdir. Afrosiyobda bu davrga oid katta bir mahalla ochib o'rganilgan. Somoniylar davridayoq yirik shaharlar bo'lgan Samarqand, Buxoro, Termiz, Marv, Qoraxoniylar davrida yanada kengaydi. Bu shaharlar endi uch qismli-ark, shahriston, rabotdan iborat edi. Ularda yangidan-yangi hashamatli imoratlar paydo bo'lib, bu imoratlar o'z tuzilishi va naqshlari bilan ajralib turardi.

Qoraxoniylar hukmdori Shams-ul-Mulk Buxoro yaqinida saroy barpo etdi va bundan tashqari Hazara qishlog'i yaqinida Dingaron masjidini va uning yonida Barat-i-Malik nomi bilan mashhur bo'lgan karvonsaroy qurdiradi. Buxoro shahrida 1127 yilda Qoraxoniylar Arslonxon tomonidan mashhur imorat-Minorayi Kalon barpo etildi. Vobkentda XII asrning oxirida Buxoro sadi Abdulaziz II tomonidan qurilgan minorani, Jarqo'rg'onda (Surxondaryo viloyati) Qoraxoniylar tomonidan 1108-1109 yillarda barpo etgan minorani, shuningdek Buxorodagi Nomozgohni va Attoriy masjidini alohida ta'kidlab o'tish mumkin.

Qoraxoniylar davrida Samarqand shahrida ham ko'plab binolar barpo etildi. Afrosiyobdagi arxeologik qazilmalar shundan dalolat berib turibdi. Lekin mo'g'ullar istilosidan so'ng bu binolar vayronaga aylandi.

Termiz shahri XI-XII asrlarda ancha rivojlandi, yangi mustahkam mudofaa devori qurildi, bu yerda barpo etilgan Termiz hukmdorlari saroyi ayniqsa mashhurdir. Bu saroyi qazib ochgan arxeologlar turli idishlar bilan birga afsonaviy hayvonlar tasvirini ham topishdi. XI-XII asr boshlarida Xorazmda ham ko'pgina binolar qad ko'tardi, jumladan, Urganchdagi Faxriddin Roziy va Shayx Sharif maqbarasini, ko'plab karvon saroylarni, Buronqal'a, Nayifqal'a va boshqalarni aytib o'tish mumkin.

Bu me'morchilikdan tashqari bir necha suv inshootlarini qurish va unda yo'nilgan tosh, pishiq g'isht, suvga chidamli qurilish qorishmalaridan-bandlar, novlar, ko'priklar, sardobalar va korizlar qurilgan. Bu inshootlar mamlakatda fan va ishlab chiqarishni g'oyatda rivojlanganligidan dalolat beradi. 1,5 mln. m.kub suvni to'plash imkoniyatiga ega bo'lgan Xonbandi nomli suv omborining qurilishi fikrimizning dalili bo'lib xizmat qiladi. Manbalardan ma'lum bo'lishicha, bunday suv inshootlarini qurish uchun suvning vertikal va gorizontal bosim kuchlarini hisoblab chiqish va tog'da qurilganligi uchun tez-tez yerning qimirlab turish kuchlarini ham matematik yo'llar bilan hisoblab chiqish lozim bo'lgan va bu ish muvaffaqiyatli amalga oshirilgan.

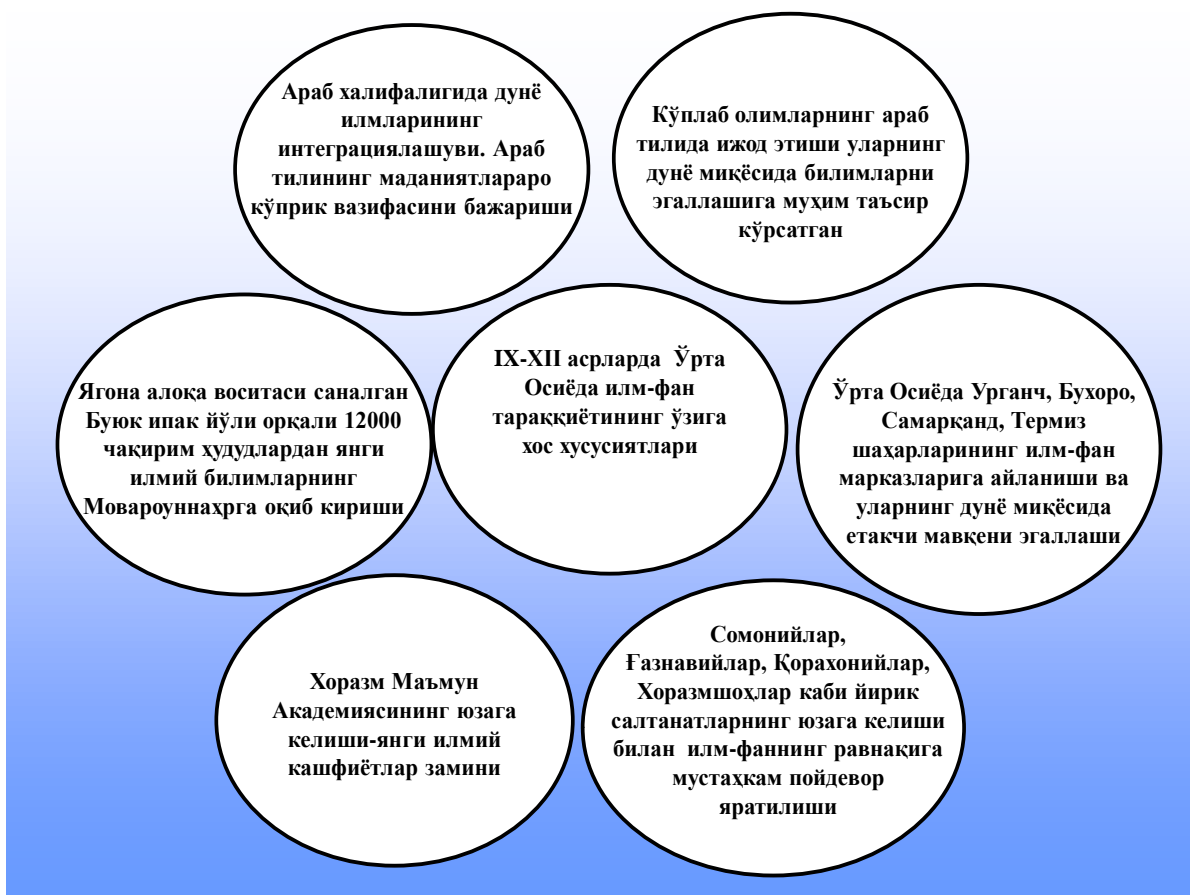
Bu davr me'morchiligi bilan bir qatorda unga bog'liq bo'lgan naqqoshlik va tasviriy san'at ham jadal sur'atlar bilan rivojlandi. Imoratlarni o'ymakor ustunlar va to'sinlar, devorlarni esa bo'yoqli, ganchkor naqshlar bilan bezash keng rasm bo'la boshladi. Sekin-asta naqqoshlik san'atida ham ilgorigidek, odamlar va hayvonlarni tasvirlangandan ko'ra murakkab geometrik va gulli naqshlarga o'tila boshlandi.

Naqqoshlik san'ati qadimgi Termizda juda rivojlangan edi. Bu borada Hakim Termiziy maqbarasi davridan saqlanib qolgan o'yma naqsh parcha ayniqsa qimmatlidir. Unda Samarqand usulini eslatuvchi sebarcha shaklidagi o'ziga xos uslublar mavjuddir. Bu davrda xattotlik san'ati kitoblarni ko'chirishdagina emas, balki binolarni bezashda ham keng qo'llanila boshlandi.

Слайд 1

Слайд 2

Слайд 3

Мовароуннаҳр илм маърифат ва маданият чўққисида

Слайд 4

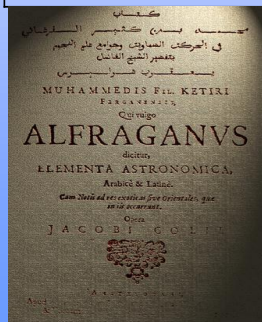
Абу Райхон Беруний 973-1048	Жами 12394 саҳифадан иборат 153 та асарлар ёзган. Машҳур асарлари: “Осор –ул боқия”, “Ҳиндистон”, “Масъуд Қонуни”, Геодезия”, “Сайдана” (“Фармакогнозия”), “Минералогия”, Таҳфим” “Астурлоблар” “Солиштирма оғирликлар” ва бошқалар	Геометрия, арифметика, астрономия, география, астрологик астрономия, хронология, устурлоблар, астрология, табобат, кимё соҳаларида катта илмий янгиликлар яратган. “Солиштирма оғирликлар” асарида ўзи ясаган махсус асбоб ёрдамида 50 та модда, жумладан: 9 та металл, 18 суюқлик, 3 та маъдан ва бошқаларнинг солиштирма оғирлигини аниқлик билан ўлчаган. “Минералогия” асарида Ўрта Осиёдаги конлар ва маъданларни ажратиб олиш, улардан фойдаланиш, хусусиятлари ҳақида маълумотлар келтирган. “Сайдана”да 1116 хил дорини 30 хил тилдаги номларда келтирган ва уларнинг доривор хусусиятларини таҳлил этган. Биринчи глобусни яратган. “Ат-Таҳфим” асарида Ўрта денгиз, Болтик денгизи, Каспий денгизи, Қизил денгиз, Форс қўлтиғи, Арабистон, Ҳиндистон, Ҳиндихитой, ярим ороллари, Миср, Шом, Макка, Ироқ, Форс, Хуросон, Ҳиндистон, Хитой каби жойларнинг географик ўрнини аниқлик билан белгилаган. “Америка” қитъасининг мавжудлиги тўғрисидаги фаразни “Ҳиндистон” асарида келтириб ўтган.

Слайд 5

Абу Али ибн Сино Авиценна (980-1037)	“Тиб конунлари”, Нажот китоби”, “Донишнома”, “Геометрия ҳақида рисола”, Арифметикадан қиқартма”, “Самовий жисмлар ҳақида рисола”, “Юрак дорилар”, “Тиббий уржуза”, “Зарарларни йўқотиш”, “Саломон ва Ибсол”, “Муסיқа илми”, “Намознинг моҳияти ҳақида” ва бошқалар.	XVI асрдан бошлаб “ноинус” деб аталган астрономик асбобни ихтиро қилди, зилзила, вулқон, тоғларнинг пайдо бўлиши, моддаларнинг таснифи, илмлар таснифини ишлаб чиқди. Диагностика, терапия, ва жарроҳликда янги ташхис ва даъво усулларини яратди. Перкуссия, трахеотомия, чиққан елка суягини тўғрилаш, қанд касаллиги ташхиси, мижозлар таснифи ва бошқа янгиликларни кашф этган.

Слайд 6

Абул Аббос Аҳмад ибн Мухаммад ибн Носир ал- Фарғоний 797-865 Farg'oniy	•«Китод фи-усули илм ан-Нужум» («Фалакиёт илмининг усуллари ҳақида китоб») •«Фалакиёт усуллари» •«Ал-Мажистий» •«Илм хайя» •«Фалак асарлари сабабиятлари» •«Ал-Фарғоний жадваллари» •«Устурлоб билан амал қилиш ҳақида» •«Ой ернинг устида ва остида бўлганида вақтни аниқлаш рисоласи» •«Етти иқлим ҳисоби» •«Устурлоб ясаш ҳақида китоб»	У араб атамашунослигининг пайдо бўлиши ва илмий тараққиётига катта ҳисса қўшган. Бағдод ва Дамашқда расадхоналар қурилишида шахсан қатнашди. Аҳмад Фарғонийнинг китоблари дунёга маълум ва машхурдир.

$$\gamma = 1/2 |x - y|, \rho = 1/2 (x + y), \text{ бунда, } x = (\varphi - h)/2,$$

$$y = (\varphi + h)/2, h = 0^\circ, 1^\circ, \dots, 90^\circ,$$

$$\varphi = 15^\circ, 16^\circ, \dots, 50^\circ$$

$$X = (4R / \cos \varphi) * ((1 - \sin A) / \cos A)$$

бунда $h = 0^\circ, 5^\circ, 10^\circ, \dots, 90^\circ, \varphi = 15^\circ, 16^\circ, \dots, 50^\circ.$

Слайд 7

Мухаммад ибн Мусо ал-Хоразмий (783-850) Хоразмий	•«Ал Жабр вал муқобала» («Тенгламалар ва қаршилантиришлар») •«Китоб сурат-ал Арз» («Ер сурати ҳақида китоб») •«Ҳисоб ал-ҳинд» («Ҳинд ҳисоби») •«Китобат-Тарих» («Тарих китоби») •«Китоб ал-Амал Бил Устурлаб» («Устурлоб билан ишлаш ҳақида китоб»)	Хоразмий номи эса математикада «алгоритм» атамаси шаклида ўз ифодасини топди. Унинг «Ал-жабр» асари асрлар давомида авлодлар қўлида ер ўлчаш, ариқ чиқариш, бино қуриш, меросни тақсимлаш ва бошқа турли ҳисоб ва ўлчов ишларида датуриламал бўлиб хизмат қилди. У алгебрани мустақил фан даражасига кўтарди

Слайд 8

Абу Наср Мухаммад ибн Мухаммад Форобий 873-951 йиллар Farobiy	•«Аристотелнинг «Метафизика» асари мақсадлари ҳақида» •«Тирик мавжудот аъзолари ҳақида» •«Муסיқа китоби» •«Бахт-саодатга эришув ҳақида» •«Сиёсат ал-Маданият», («Шаҳарлар устида сиёсат юргизиш») •«Фозил одамлар шаҳри» •«Масалалар моҳияти» •«Қонунлар ҳақида китоб» •«Тафаккур юргизиш мазмуни ҳақида» •«Мантикқа кириш ҳақида китоб» •«Фалсафанинг моҳияти ҳақида китоб»	Форобий донишмандлиги, Аристотелни яхши билганлиги, қомусий ақли ва илм -фан тараққиётига қўшган катта ҳиссаси учун «Ал-муаллим ас-Соний –Иккинчи муаллим», «Шарқ Аристотели» деган мўътабар унвон олди. Форобийнинг риёзиёт, фалакиёт, табобат, муסיқа, фалсафа, тилшунослик ва адабиётга оид асарлари бутун оламга машҳур бўлди. У уд муסיқа асбобини ихтиро қилган. У ўз даврида 72 тилни билган.

7-mavzu. Mo‘g‘ullar istilosi va zulmiga qarshi kurash. Jaloliddin Manguberdi – Chig‘atoy ulusi.

Режа:

- 1. Mo'g'ullar istilosi arafasida Xorazmshohlar davlatidagi ijtimoiy - siyosiy vaziyat.**
- 2. Movarounnahrda mo'g'ullar bosqini va uning oqibatlari.**
- 3. Jaloliddin Manguberdi - Vatan himoyachisi va jasur sarkarda.**
- 4. Mo'g'ul istilosidan so'ng Chig'atoy ulusidagi ijtimoiy - siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayot.**

XII asr o'rtalariga kelib Baykal ko'li atrofi, hozirgi Mo'g'uliston hududlarida yashovchi turkiy va tungus-manjur qabilalarining ko'pchiligi mo'g'ullar rahnomasi Yesugay bahodir ta'siriga o'ta boshlaydilar. Lekin unga qarshi turgan tatar, markit qabilalarni bo'ysundirish osonlik bilan kechmaydi. Yesugayni tatarlar ziyofat paytida xiyonatkorona o'ldirishgandan so'ng, uning o'g'li bo'lmish Temuchinning ta'siri mo'g'ullar ichida ko'tarila boshlaydi. Temuchin (1155-1227) (mo'g'ulcha, temir ustasi)-kuchli va tadbirkor, ayyor sarkarda bo'lib, parokanda qabilalarni turli yo'llar bilan o'z qo'li ostida mustahkam birlashtirgan shaxs edi. 1186 yilda u boshqa bir mo'g'ul sarkardasi Jamuxa yordamida o'zining eski raqibi markitlarni bo'ysundiradi. Ba'zi ma'lumotlarga ko'ra bu g'alabadan so'ng mo'g'ul no'yon (harbiy boshliqlar)lari va navkarlari uni olqishlab, mo'g'ul hukmdori-xon deb e'lon qilishgan. XIII asr boshida esa yana bir boshqa kuchli qabila tatarlar ustidan ham g'alaba qozoniladi. Temuchin 1203 yili kerayitlarning xoni O'ngxonni mag'lub etib, qo'ng'iroq va naymanlar ustidan o'z hukmronligini o'rnatdi.

Mo'g'ullarni birlashtirish chog'ida Temuchin kuchli harbiy tuzilmani tashkil etdi. Unga ko'ra mo'g'ul qabilalari mingliklarga bo'lingan bo'lib, u butun bir boshli harbiy okrug vazifasiga to'g'ri kelar edi. Okruglar tepasiga sadoqatli kishilar qo'yilar edi. Temuchin juda intizomli, sadoqatli va o'ta jangovar harbiy tuzilmalarni yaratishga muvaffaq bo'ldi. Ularni boshqarishni esa avvalo, o'z o'g'illari-Jo'chi, Chig'atoy, O'gedey, Tuli, xotini Burte-fujen, safdoshlari Subutoy, Jebelarga topshirdi. O'z hokimiyatini to'liq mustahkamlab olgach Temuchin 1206 yili mo'g'ullarning umum qurultoyi (qurultoy halq hohishi degan ma'noni anglatgan)ni chaqiradi. Qurultoyda u oliy mo'g'ul hukmdori-xon deb tantanali e'lon qilinib, unga bosh shaman Teb-Tangriy "Chingizxon" degan faxriy nom beradi. Chingiz so'zi tarixchi Rashiddinning yozishicha, kuchli, buyuk degan ma'noni anglatadi. Qurultoyda odat bo'yicha Chingizxon o'z tug'i-bayrog'ini ko'tardi, 10 ta lavozim joriy etib uni o'z yaqinlariga taqdim etadi. Sahrodagi Qoraqurum shahrini markaziy poytaxt deb belgiladi. O'z qo'li ostidagi mansablarni esa 3 toifaga bo'lib, ularga aniq vazifalarni bo'lib berdi. Ularga Boorgu, Muxali, Nayaa ma'sul bo'ldilar. U o'z qo'shinlarini ham isloh etdi. Butun Mo'g'uliston 95 ta harbiy-ma'muriy birlikka bo'lindi. Yangi mo'g'ul davlati-Yeke Mo'ng'ol ulus (buyuk mo'g'ul davlati) deb atala boshlandi. Musulmon mamlakatlarining behisob boyliklari to'g'risidagi afsona-rivoyatlarni eshitib, tekin o'lja va boyish istagida bo'lgan mo'g'ul harbiy zodagonlari Chingizxon boshchiligida zimdan harbiy yurish qilish istagida turar edilar. Chingizxon davlati g'arbda Qipchoq cho'llari, qoraxitoylarning ko'chmanchi G'arbiy Lyao (Si Lyao)

va xorazmshoh-anushteginiylar davlati bilan chegaradosh edi. Shubhasiz uning g'arbdagi eng yirik va kuchli qo'shnisi hamda raqibi buyuk Xorazmshoh-anushteginiylar davlati (1097-1231) edi.

Chingizxon o'zining yaxshi tizimga asoslangan ayg'oqchilar tarmog'i orqali Xorazmshohlar davlatidagi ushbu ahvoldan boxabar edi. Shuningdek, u ushbu qadimiy madaniyat va yuqori salohiyatga ega Movarounnahr ahlini osonlikcha bo'ysundirib bo'lmasligini ham yaxshi bilib, bo'lajak mahorabaga jiddiy tayyorgarlik ko'rdi. Chingizxon 1219 yili o'z o'g'illari boshliq 200 mingga yaqin asosiy harbiy kuchlari bilan anchadan beri puxta tayyorlangan Xorazmshoh-Anushteginiylar davlati ustiga harbiy yurishni boshladi. Chegaradagi O'tror mustahkam shahar qal'a bo'lib, mo'g'ullarga olti oy davomida mardonavor qarshilik ko'rsatgan edi. O'tror hokimi Inalxon (G'oyirxon) qo'lida 20.000 chog'li suvoriy bo'lib, Xorazmshoh unga yordam tariqasida 50.000 kishilik "lashkari birun"ni ham yuborgan edi. Ammo, O'tror shahri o'z jasorati evaziga mo'g'ullar tomonidan butkul buzib tashlandi. Buxoro yo'nalishida ketayotgan Chingizxonga esa Zarnuq (Zerinh) va Nur qal'alari jangsiz taslim bo'ladilar.

Chingizxon 1220 yilning fevral oyi boshlarida (ba'zi adabiyotlarda 7 fevralda deyiladi) Buxoroga yurish qildi. Buxoroliklar qattiq qarshilik ko'rsatishlariga qaramay shahar mo'g'ullar tomonidan egallandi. Shu yilning mart oyida Chingizxon qo'shmlari Samarqandni vama qilib qattiq janglardan so'ng uni ham egalladilar. Har ikkala shahar shafqatsiz talon-taroj qilindi. Chingizxon yozni Nahshabda o'tkazib, 1220 yilning kuzida Termizga yurishni boshlaydi. Termiz Hindiston va O'rta Osiyo savdo yo'llari tutashgan bir qulay yerda joylashgan bo'lib, uning Amudaryo sohiliga tutashgan qal'asi o'z vaqtida mustahkam ravishda barpo etilgan edi. Termiz hokimi Faxriddin xabash mo'g'ullar bosqiniga mardonavor turib javob berishga qaror qildi. Mudofaaning o'n birinchi kuni shahar egallandi. Shahar butkul talon-taroj qilinib, xonavayron etildi.

Movarounnahrning asosiy qismlari-Sirdaryo havzasi, Zarafshon, Qashqadaryo vodiylari, Buxoro vohasi, Shosh va Farg'ona vodiysi egallangach, Chingizxon endilikda o'zining asosiy e'tiborini Xorazmshohlar davlatining markazi Xorazm o'lkasiga qaratdi. Bu yurishga o'g'illari Jo'chi, Chig'atoy, O'ktoy (Ugedey)larni masul qildi. Ayniqsa, xon musulmon Sharqining eng katta shahri bo'lmish, madaniyat, savdo gullab yashnagan boy-badavlat qadimgi Urganch (Gurganj) istilosiga katta ahamiyat bilan qaradi. Ushbu yurish 1221 yilning boshida boshlandi. Bu janglarda Xorazmlik mashhur alloma, faylasuf va olim, "Kubroviya" tariqatining asoschisi Ahmad ibn Umar Abul Janob Najmiddin al-Kubro al-Xeva'iy (1145-1221 yy.) ham faol qatnashdi. O'ziga "YO Vatan, yo sharofatli o'lim" degan g'oyani shior qilib olgan bu 76 yoshdagi buyuk shayx qahramonona tarzda jang qilib, o'lim oldidan mo'g'ul navkariga tashlanib uni avval halok qilib, shahid bo'ladi.

Jaloliddin Manguberdi - yurt himoyachisi.

Jaloliddin og'ir bir paytda Movarounnahr urush domiga tortilgan, mamlakatning katta qismi mo'g'ullar tomonidan istilo etilgan, imperiya qo'shini yakson qilingan, amirlarning bir qismi xoinlik yo'liga, qolgani o'z joni-mulkini

asrash yo'liga tushgan, sulton mamlakatni o'z holiga tashlab qo'ygan, o'zaro sarosima va tahlika hukm surgan bir vaqtda tarix sahnasida paydo bo'ldi. Jaloliddin shunday bir og'ir vaziyatda, Vatan va xalq erki uchun kurashib, mo'g'ullarga qarshi 11 yil kurash olib bordi. 14 marotaba mo'g'ullarga qarshi ot surib, uning 13 tasida g'oliblikni qo'lga kiritishga muvaffaq bo'ldi. Urganch qamali arafasida Jaloliddin 300 ta kishisi bilan yashirincha Xorazmni tark etadi va 16 kun ichida Xorazmdan Xuroson yerlaridagi Niso qo'rg'oni atrofiga yetib keladi. Chingizxon sulton o'g'illarining Xorazmga qaytganliklaridan xabar topgach agarda ular Xurosonga chekinmoqchi bo'lsalar, ularga qarshi chiqadi degan maqsadda o'z qo'shinidan Xurosonning har yeriga pistirmalar qo'yadi. Jaloliddin Niso yaqinida o'zining 300 ta askarlari bilan mo'g'ullarning 700 kishilik otryadini zarbaga uchratadi. Mo'g'ullar batamom mag'lub etiladi.

U 1221 yilning fevralida Jaloliddin G'aznaga kirib keladi. Bu yerda uning xizmatiga Sayfiddin O'g'roq al-Xalajiy, Balx hokimi A'zam Malik, afg'on qabilalari sardori Muzaffar Malik va qarluqlar rahbari al-Hasan qarluq o'z qo'shinlari bilan qo'shiladilar. Jami qo'shinning soni tarixchilarning xabariga ko'ra 90-130 ming kishi atrofida bo'lgan. Chingizxon Jaloliddinning kuch-qudratini oshib borayotgani va mo'g'ullar undan Qandahorda zarbaga uchraganligidan g'azablanib, no'yon Shiki Xutuxu boshchiligidagi qo'shinni uning ustiga yuboradi. U 1221 yilning kuzida Jaloliddin yerlariga yaqinlashib keladi. Bu vaqtda mo'g'ullarning Tekechuk va Molgor boshchiligidagi ilg'or guruhi Chorikordan shimolroqdagi Valiyon qo'rg'onini qamal qilishni boshlagan edi. Jaloliddin bir hamladayoq mo'g'ullarni zarbaga uchratishga muvaffaq bo'ladi. Bu jangda mo'g'ullarning 1000 dan oshiq kishisi halok bo'ladi. Ko'plab tarixchilar jumladan, ibn al-Asir, Juvayniy, Rashididdin bu jangga yuqori baho bergan edilar. Jaloliddinning mo'g'ullarga qarshi muhim janglaridan biri 1221 yilning kuzida shimoliy Afg'onistonning Lagar daryosi bo'yidagi Parvona dashti yaqinida bo'lib o'tadi. Birlashgan qo'shinga shaxsan Jaloliddinning o'zi lashkarboshilik qilib, o'ng qanotga Amin Malik, chap qanotga Sayfiddin O'g'roq boshchilik qilishadi. Mo'g'ullar jon-jahdlari bilan kurashga kiradilar. Hatto Shiki Xutuxuning buyrug'i bilan Jaloliddin qo'shiniga xavf tug'dirish maqsadida har bir mo'g'ul askari orqasiga tulup o'tkazib ham qo'yishadi. Parvona jangi mo'g'ullarning mutlaq mag'lubiyati bilan tugab Shiki Xutuxu qolgan qutgan qo'shini bilan Chingizxon huzuriga bazo'r qochishga ulguradi. 1221 yilning 25 noyabri, payshanba kuni (hijriy 618 yil shavval oyining sakkizinchi kuni) Sind daryosi bo'yida uch kun davom etgan hal qiluvchi jang boshlandi. Bu jangda mag'lubiyatga uchragan Jaloliddin oti bilan suvga sakrab, daryoning narigi beti-Hindiston tomonga suzib o'tadi.

Hindistonda Jaloliddin 1223 yilning oxirlarigacha bo'lib, xorazmshohlarning azaliy mulki bo'lgan Iroq va Eronni o'z izmiga kiritish maqsadida yo'lga o'tlanadi. O'z o'rniga noib etib, taniqli sarkarda Jahon polvon O'zbekni qoldirib ketadi. Jahon polvon to 1229 yilgacha Hindiston mulklarini boshqarib, so'ngra Jaloliddin huzuriga Iroqqa qarab ketadi va uning harbiy yurishlarida yelkadosh bo'lib xizmat qiladi.

Jaloliddin murakkab va ziddiyatli davrda yashadi. Shubhasiz u o'z davrining farzandi edi. U qo'shinlarining ko'plab harbiy yurishlar vaqtida talonchilik, zo'ravonlik qilishlariga gohida ko'z yumdi, xonavayronchilik keltiruvchi ishlarga bosh qo'shdi. Bu esa Eron, Ozarbayjon, Iroq, Gurjiston ahlida salbiy fikrlarning ko'payishiga, noroziliklarning kuchayishiga ham olib kelgan. Lekin nima bo'lganda ham Jaloliddin Manguberdi o'zining asosiy maqsadi mo'g'ul istilochilariga qarshi kurashish ekanligini yodida saqladi. Bu kurashda u yon-atrofdagi musulmon xukmdorlarining qo'llab quvvatlashlariga umid bog'lagan edi. Lekin ko'p holda ular bilan umumiy til topa olmasligi, uning tashqi siyosat borasidagi zayif tomonidan dalolat berar edi. O'z vaqtida turk, arab, musulmon hokimlari uning xokimiyati Yaqin Sharqda kuchayib ketishidan xavfsirashar, u bilan ittifoq tuzishni hohlashmas edi. Ularning ba'zilar hatto mo'g'ullar bilan ochiqdan-ochiq yaqinlashish tarafdori edilar. Ayniqsa, Xilat qal'asining Jaloliddin tomonidan egallanishi unga da'vogar hokimlarning izzat-nafsini toptagan edi. Jaloliddin unga qarshi ittifoq vujudga kelganidan xabardor bo'lsa-da, har holda, hech bo'lmaganda uni turkiy hukmdorlar qo'llaydi deb yanglishgan edi. 1230 yil 10 avgustida Ko'niya sultoni, Xims hokimi, Halab hokimi, Mayafiriqin hokimi va Baynas hokimlarining birlashgan ittifoqi Jaloliddinni mag'lub etadi. Ismoililar esa butkul xoinlik yo'lini tutib Jaloliddinning mag'lubiyati to'g'risida mo'g'ullarga yashirin noma ham yuboradilar. Jaloliddin mag'lubiyatidan foydalangan mo'g'ullar uning Ozarbayjonning Mug'on, Shirkabutdagi qo'shin yig'ishi mumkin bo'lgan joylariga qo'qqisdan zarba berishadi. 1231 yil bahorida u Ganjaga kelib, barcha gina-kudratlarini unutib, yana mo'g'ullarga qarshi ittifoq tuzish uchun musulmon hukmdorlariga murojaat etdi. Lekin uning taklifi javobsiz qolib ketdi. Shunda Suriyadagi Amida qal'asi hokimi uni o'z oldiga chorlaydi. U Iroqqa borib yana qo'shin to'plamoqchi bo'ladi va Mayafiriqin (Hozirgi Turkiyaning Silvan viloyati) yaqinida Ayn-ad-dar qishlog'iga keladi. Ushbu tog'liq qishloqda u kurdlar qo'liga tushadi. O'zini sulton deb tanishtirgandan so'ng uni kurdlar o'ldirishga jazm etmaydilar. Uni tegishli joyga yetkazib qo'yish evaziga mukofot va'da qiladi. Lekin kurdlar rahbari xonadonidan joy olgan horib-tolgan Jaloliddinni, boshqa bir kurd kishisi o'lgan inisi xuni evaziga o'ldiradi. Bu voqea taxminan 1231 yilning avgust oyi 17-20 sanalari oralig'ida ro'y beradi.

Mo'g'ullar istilosidan keyingi siyosiy vaziyat. Chig'atoy ulusi davridagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, xo'jalik ahvoli

Mo'g'ullar istilosidan so'ng Movarounnahr, Xorazm, Xurosonning gullab-yashnagan dehqonchilik vohalari tamomila halokatga uchradi. Sharqda dong'i ketgan qadimiy va obod shaharlar, jumladan Samarqand, Buxoro, Urganch, Xo'jand, Marv, Termiz, Balx, Nishopur va boshqa shaharlar xarobazorga aylantirildi. Marvdagi mashhur suv bilan shaharni ta'minlovchi-Sultonband, Balxob daryosidagi Bandi amir, Samarqand shahrini suv bilan ta'minlaydigan yagona to'g'onlarning hammasi Chingizxon buyrug'iga ko'ra buzib tashlandi. Jumladan Balx va uning atroflari 6 oy mobaynida suv ofatini boshdan kechiradi. Samarqandning asosiy aholisi, buxoroliklarning ko'pchiligi, Urganch va Marv kabi ulkan shaharlar ahlining barchasi ona shaharlarini yo tark etdilar yoki qirib

tashlandilar. Istilochilar ilk bora yuqori madaniyatli aholining ilm-fan, me'morchilik sohalaridagi yutuqlarini, yuksak darajadagi hunarmandchilik, tijorat, sug'orma dehqonchilikni shu o'lkaga kelib ko'rdilar.

Mahalliy aholi-hunarmand, dehqon, chorvador, kim bo'lishidan qat'iy nazar umum hashar ishlarida qatnashishi va tekinga ishlab berishi shart edi. Mo'g'ullarning ichki xo'jalik hayotni savdo-sotiq sohasini bir oz jonlantirish borasidagi chiqargan past qiymatli tangalari aholi ichida o'z o'rnini topmadi. Aksincha, zo'rlik po'pisaga qaramay, 1232 yildan boshlab Samarqandda pul muomalasi tugatildi, savdo-sotiq ayriboshlov darajasiga tushib qoldi. Farg'ona, Shosh, Termiz va boshqa viloyatlarda mo'g'ul istilosidan so'ng pul zarb etish o'z-o'zidan tugagan edi. Natijada tez orada Movarounnahrda pul muomalasi butkul izdan chiqdi.

Mislsiz jabr zulm, aholining xo'rlik va qashshoqlik domiga tashlanishi, soliqlarning haddan ziyod o'sishi, mehnatkash aholining tinka madorini quritib yubordi. Aholi ichida mo'g'ullarning zo'ravonligi va istibdodiga qarshi norozilik harakati tobora kuchayib, bu norozilik ayniqsa, 1238 yilgi Mahmud Tarobiy qo'zg'olonida o'z aksini namoyon qildi. Bu ozodlik qo'zg'oloni 1238 yil Buxorodan uch farsah (taxminan 18-21 km) uzoqlikdagi Tarob qishlog'ida boshlandi. Bu qo'zg'olonida mo'g'ullar va mahalliy zodagonlar zulmidan ahvoli og'irlashgan hunarmand, dehqon va kambag'al aholi ayniqsa faol qatnashadi. Qo'zg'olonga esa asli Tarob qishlog'idan bo'lgan g'alvir yasovchi hunarmand usta Mahmud Tarobiy boshchilik qiladi. Afsuski, qo'zg'olon shafqatsizlarga bostiriladi. XIII asrning ikkinchi choraklaridan boshlab, mo'g'ullarning ichida ham endilikda ma'lum siyosiy nizolar, parokandaliklar kelib chiqa boshlaydi. 1241 yilga kelib bosib olingan Rusiya, Volga bo'yi, Ural va boshqa yerlardan Oltin O'rda davlati tashkil topadi. Mo'g'ullar 1256 yili Xulagu boshchiligida Eron, Kurdiston, Iroq va Yaqin Sharqning boshqa yerlariga hujum qiladilar. Mo'g'ul xonlari o'rtasida oliy hukmdorlik uchun kurash avj oladi. Ayniqsa, buyuk hoqon Guyukxonning (1246-1249) o'limidan so'ng bu kurash keskin kuchayadi. 1251 yili hokimiyat tepasiga Botuxon va Berkaxonlarning qo'llab-quvvatlashlari bilan Tulining to'ng'ich o'g'li Munqa (1251-1259) ulug' xon sifatida saylanadi. U dastlab Chig'atoy ulusini mulk sifatida tugatadi va uni Botuxon bilan bo'lib oladi. Keyinchalik Munqaning o'limidan so'ng Chig'atoyning nevarasi Olg'uxon (1261-1266) Oltin O'rdaga qarshi kurashib, Chig'atoy ulusini qayta tiklashga muvaffaq bo'ladi.

XIII asrning II-yarmi va XIV asr I-yarmidagi madaniy hayot

XIII asrning II-yarmida XIV asr I-yarmida xo'jalik, iqtisodiy hayotdagi siljishlar, savdo-sotiqning rivojlanishi, qolaversa Chig'atoy mo'g'ullarining tobora o'troq hayotga moslasha borishi, bosqinchilik vaqtida tanazzulga yuz tutgan madaniy hayotning nisbatan jonlanishiga olib keldi. Avvalo shaharsozlik bilan bog'liq binokorlik va me'morchilik yo'lga qo'yila boshlandi. Mahalliy diniy ulamolar va dunyoviy zodagonlar, gohida mo'g'ul zodagonlarining ba'zilari qurilish ishlariga homiylik qila boshlashdi. Me'morchilikda alohida o'rin tutgan ganchkorlik, g'isht o'ymakorligi, koshinpazlik, me'moriy xattotlik qayta tiklandi. Movarounnahr, Xorazmda mahalliy binokorlar ishtirokida xonaqo, maqbara,

masjid, madrasa, saroy, minoralar qad ko'tara boshladi. Shu davrlarda barpo etilgan ko'pgina me'moriy obidalar u yoki bu ko'rinishda hozirgi kunlargacha yetib kelgan.

Jumladan, Buxorodagi Sayfiddin Boharziy maqbarasini birinchilardan barpo etilgan me'moriy bino sifatida ko'rish mumkin. Taniqli buxorolik shayx Sayfiddin Boharziy nufuzli diniy ulamolardan biri bo'lib, u 1258 yili olamdan o'tgan edi. Uning qabri ustida tez orada katta maqbara va honaqa barpo etildi. 1333 yili Buxoroda bo'lgan arab sayyohi ibn Battuta ushbu maqbaraga yuqori baho bergan edi. Shuningdek, mana shu davrlarda barpo etilgan Buxorodagi Qusam ibn Abbos maqbarasi ziyoratxonasi, Xo'ja Ahmad maqbarasi, Qo'hna Urganchdagi Najmiddin Qubro va To'rabekxonim maqbarasi, masjid va 2 ta baland minoralar (minoraning hozirgacha saqlangan qismi 62 metrni tashkil etadi, minoralarning bittasi XX asr boshlarida qulab tushgan), Xo'janddagi Duvaxon maqbarasi (keyinchalik vayron bo'lgan) va boshqalarni tilga olib o'tish mumkin. Qarshidagi buzilib ketgan saroy, Ma'sudbek hukmronligi davrida (1238-1289) Buxoroda barpo etilib, 1000 tacha talabaga mo'ljallangan "Ma'sudiya", "Xoniya" madrasalari va boshqalar to'g'risida manbalarda ma'lumot berib o'tiladi.

Ko'rilayotgan davr binokorligi va me'morchiligida pishiq g'isht, koshin, parchin, me'moriy o'ymakor g'ishtlar hamda ganch va ohak, pista ko'mir, qumlardan tayyorlangan maxsus qorishmalar kabi qurilish mahsulotlaridan ham binolarni qurishda hamda ularni me'moriy jihatdan bezashda keng foydalaniladi. Monumental binolarning aksariyati esa bir yoki ikki gumbazli, toqu ravoqli va peshtoqli bo'lgan. Naqshinkor g'isht, koshinlar, kitoba (lavha) bilan naqsh berish an'analari davom ettirilgan. Shuningdek naqshlarning turli-tuman, guldor bo'lishi, o'ymakor amaliy san'at qayta tiklanganligidan ham darak berar edi. Kulolchilik, misgarlik, zargarlikda ham naqsh bilan ishlov berish holati avj oladi.

Shubhasiz, Chingiz O'rdalarining bosqini Movarounnahr va Xuroson ilm fan, adabiyot o'choqlariga katta zarba bo'lib tushadi. XIII asr-XIV asr oxirlariga qadar mo'g'ullar qadami yetmagan yoxud ularning ta'siri kam bo'lgan Dehli sultonligi, janubiy Eron, Kichik Osiyo, qisman Suriya va Misrda ilm-fan, ma'rifat, adabiyot taraqqiy eta boshlagan edi. Faqatgina XIV asr oxiri- XV asr boshlariga kelibgina ma'rifat, madaniyat o'choqlari yana Movarounnahr va Xurosonga ko'chadi.

6- mavzu	Mo'g'ullar istilosi va zulmiga qarshi kurash. Jaloliddin Manguberdi - Vatan himoyachisi	
Ma'ruzani o'qitish texnologiyasi		
Talabalar soni: 80-100 kishi	Vaqt: 2 soat	
O'quv mashg'uloti shakli	Kirish, izoh. va tahlil, ilg'or pedtexnologiyalar va texnik vositalardan iborat ma'ruza.	

Ma'ruza rejasi	1. Mo'g'ullar istilosi arafasida Xorazmshohlar davlatidagi ijtimoiy - siyosiy vaziyat. 2. Movarounnahrda mo'g'ullar bosqini va uning oqibatlari. 3. Jaloliddin Manguberdi - Vatan himoyachisi va jasur sarkarda. 4. Mo'g'ul istilosidan so'ng Chig'atoy ulusidagi ijtimoiy - siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayot.
O'quv mashg'ulotining maqsadi: mavjud yozma manbalar va tarixiy adabiyotlar tahlili asosida O'rta Osiyoga mo'g'ul bosqini va uning sabablari, Movarounnahrni mo'g'ullar qo'shini tomonidan zabt etilishi va xalq ommasining qahramonona qarshiligi hamda istiloga qarshi Jaloliddin Manguberding jasoratli kurashi, uning bosqichlari, Chig'atoy ulusi xukmronligi davri tarixini ochib berishdan iborat.	
O'qituvchining vazifalari: • manbalar tahlili asosida XIII asr boshlaridagi Xorazmshoh Anushteginiylar davlatining qudrati, ta'sir doirasi, hududi, davlatdagi ijtimoiy siyosiy axvolni taxdil etish va kursatib berish;	O'quv mashg'ulotining natijalari: Talabalar quyidagi xulosalarga kelishi lozim: • Vatan tarixining istilochilarga qarshi navbatdagi ozodlik kurashini anglab yetib, ajdodlarimiz ozodlik va erk tuygusini kanchalik kadriganliklarini yanada chukurroq anglab yetishlariga imkon beradi;
• Chingizxon boshchiligidagi davlatining yuzaga kelish tarixi, undagi xarbiy kushin, istilolar, «Yasok» konunlar tuplami kabi masalalarni bayon etish; • Sulton Muxammad va Chingizxon uR^{tas}idagi uzaro munosabatlar mugul kushinining Movarounnaxrga boskini xamda uning daxshatli okibatlarini tarixiy faktologiya orkali taxdil etish; • Sulton Muxammad va Turkon xotunning urushga munosabatlari, Jaloliddin Manguberding ozodlik kurashsari, Niso, Parvon, Sind yonidagi janglar vokeligini tavsiflash, Jalolidsinning yurt, Vatan ozodligi yulidagi Urta va Yakin Sharkdagi faoliyatini izoxlash;	• tarixiy vokelikni manbalar asosida taxlil eta bilish, tarixiy jarayonlarni chukurroq tushuntirib yetish imkoniyatiga ega buladilar; • tarixiy mantikiylik va uzviy ketma - ketlik tamoyilini chukurroq tushunib yetib, XIII asr - XIV asr I yarmi Vatanimiz tarixining fojeali jixatlari, tub joy madaniy axolining zulm zuravonlik va tazyikka karamay uziga xos jixatlarining saklab kolishiga muvaffak bulganliklarini tushunib yetadilar; • Najmiddin Kubro, Temur Malik va boshka xalk kaxramonlari faoliyatlarini bilan bevosita tanishadilar; • Chigatoy ulusi xukmronligi davrida kechgan Ijtimoiy — siyosiy xayot tarixi xususida tegishli ma'lumotlar tizimiga ega bo'ladilar; • Vatanimiz tarixining milliy kaxramonlaridan biri - Jaloliddin Manguberding mugul istilosiga qarshi nafakat bizning xududga, balki butun musulmon sharkida buyuk vatan ximoyachisi xamda daxshatli istiloga qarshi tura olgan yagona tarixiy shaxe bulganligini chukurroq anglab yetish orkali, ularda vatanparvarlik, yurt tarixidan

• mugul boskinchilariga karshi ozodlik kurashlari, Maxmud Tarobiy <sup>KU<sup>z<sup>goloni> Maxmud Yalovoch va Ma'sudbekning faoliyatlari, Chigatoy ulusida XIII asr 2 - yarmi XIV asr I - yarmidagi ijtimoiy siyosiy iktisodiy, madaniy xayot, mugul istilosining okibatlarini izoxlab, taxdil etish; • talabalarda xalkimizning erk va ozodlik tuygusini kanchalik kadrlaganliklari Najmiddin Kubro, Temur Malik, Jaloliddin Manguberdi kabi shaxslar misolida kursatib berish orkali istiklol sharofati ila bunday milliy kaxramonlarimiz faoliyatlari bilan tanilishga muvaffak bulganligini anglab yetish ga imkon beradi.		faxrlanish tuygusini yanada usishiga, mantiy fikrlash, mushoxada etish, notikdik kobiliyatiga ega bulish imkoniyatini beradi.	
O'qitishning metodlari va texnikasi		Izox va tahlil asosidagi, «aqliy xujum», «fikrlar hujumi» metodlari, vizual materiallar, savol-javoblar bilan izohlangan ma'ruza.	
O'qitish vositalari		Lazer proyektori, ma'ruza matni, vizual materiallar, tarqatma material, informatsion ta'minot, xarita, ko'rgazmali vosita va kitoblar.	
O'qitish shakllari		Jamoaviy, alohida olingan guruhdar.	
O'qitish shart-sharoiti		Texnik vositalar bilan tulik jixozlangan zamonaviy auditoriya.	
Monitoring va baholash		Og'zaki savol javoblar, qo'llanilgan pedtexnologiya asosidagi nazorat, reyting tizimi asosida baholash, o'z o'zini nazorat qilish.	
Bosqichlari vaqti	Faoliyatlari		
	Oqituvchining faoliyati		Talabanning faoliyati
1 - qism Kirish (5 min)	1. Mavzu, uni o'rganishdan ko'zlangan maqsad, reja bayon etiladi hamda mavzuni o'rganishdan kutiladigan natijalar mohiyati anik tarzda sharhlab beriladi		1.1. Eshitadilar va yozib boradilar.

2 - qism Asosiy qism (65 min)	2.1. Tarixiy yozma manbalarga murojaat qilgan holda o'rganilayotgan XIII asr boshlaridagi ijtimoiy - siyosiy hayotga tavsif beradi. Mazkur davr xususida talabalar bilimi darajasini aniqlashtirish hamda ularni dars jarayoniga keng jalb qilish maqsadida: Sulton Muhammad Xorazmshoh shaxiy va mo'g'ul istilosi haqida qanday mulohazalarni bayon eta olasiz? Qabilidagi savol ostida blits-So'rovnoma o'tkazadi.	2.1. Eshitadilar va savollarga javob beradilar.
	2.2. Talabalar javoblarini eshitgach, ularga qisqacha munosabat bildirib, mavzuni mavjud xarita, slaydlar, tarixiy adabiyotlar (an - Nasaviy, Z.Buniyatov) namoyishi bilan davom ettiradi. Dars mobaynida bevosita xaritadan foydalanib, masalaning tarixiy-jugrofiy jihatlariga e'tibor qarata boradi. Slaydlar izohlanib, mavzuning muhim jihatlarini yozib borishni tavsiya etadi. Muhim sanalar, hukmdorlar ism - shariflari, xronologik darajalar va boshqalar muntazam doskaga yozib boriladi. Mavzuning muhim jihatlarini - XIII asr boshlarida Xorazmshoh Anushteginiylar davlatidagi ijtimoiy iqtisodiy, siyosiy ahvol, Muhammad Xorazmshoh va Turkon xotun faoliyatlari, ichki va tashki siyosat, Temuchin (Chingizxon) boshchiligidagi mo'g'ul davlatining yuzaga kelishi hamda uning istilolari, «Yasoq» qonunlar to'plami, Xorazmshohlar bilan o'zaro munosabatlar, elchilik aloqalari, «O'tror fojeasi», Movarounnahrda mo'g'ul bosqini masalalarini bayon etadi, voqelik, jarayonlarni tahlil etib boradi. Shuningdek, mo'g'ul bosqiniga qarshi harakatlar, Movarounnaxr shahar va kishloqlarining istilo etilishi, ulardagi	2.2. Slaydlardagi materiallarni o'rganib, ular yuzasidan yuzaga kelgan savollarni taqdim etadilar. Asosiy tarixiy voqealar, shaxslar, e'tiborga molik masalalarni yozib boradilar.

	holat, Urganch mashvarati, Sulton va Jaloliddinning urushga munosabatlari, Buxoro, Samarqand, Gurganj (Urganch)da xalq ommasining qahramonliklari, Temur Malik va Najmiddin Kubrolar jasorati masalalariga batafsil to'htaladi. O'qituvchi Jaloliddin Manguberdi faoliyatiga darsda eng ahamiyatli jihat deb qarab, uning faoliyati tarixini bayon eta boradi.	
	Jumladan, Jaloliddin Manguberdi siymosining ustaqillik sharofati ila tiklanganligi, uning 800 yillik tavallud yoshi Prezidentimiz I.Karimov tashabbusi bilan keng miqyosda nishonlanganligini alohida qayd etadi. Jaloliddinning 1220 yil dekabrda so'ng G'aznaga kelishi, 1221 yil kuzidagi Parvon jangi, Sind jangi, undagi qahramonliklari, Xindiston, so'ngra Erondagi faoliyati, mo'g'ullarga qarshi kurashlar, Isfahon jangi, Jaloliddin Manguberdi faoliyatining qirralari, mo'g'ul istilosidan keyin Movarounnaxrdagi ahvol, Maxmud Tarobiy qo'zg'oloni, Chig'atoy ulusining XIII asr 2 - yarmi XIV asr I yarmidagi ijtimoiy - siyosiy, iqtisodiy, madaniy hayoti masalalariga bevosita to'xtalib o'tadi. Ma'ruza davomida «aqliy hujum» metodi, «bumerang» metoda elementlaridan keng foydalaniladi.	
	2.3. Ma'ruzani mustahkamlash, uning muammoli jihatlarini yanada mukammalroq ko'rsatish hamda talabalarni dars mohiyatini to'lik tushunib yetishlariga kengroq imkoniyat yaratish maqsadida «fikrlar hujumi» metodi ishga solinadi. Talabalar 4 ta kichik guruxlarga bo'linib, kerakli topshiriq beriladi.	2.3 .Eshitadilar, topshiriq yuzasidan savollar beradilar.

	2.4. Talabalar javoblari, yozuvlar bilan tanishib, masalaga oydinlik kiritadi hamda mazkur masalaga yakun yasaydi. O'tilgan mavzuni mustahkamlash maqsadida quyidagi savollar yuzasidan qiskacha blits – so'rovnoma o'tkaziladi: 1. Sulton Muhammad Xorazmshoh faoliyatini qanday baxolaysiz? 2. Mo'g'ul bosqinining sabablari nimada edi? 3. Jaloliddin Manguberdi hayoti va faoliyati haqida asosiy tarixiy manba qaysi va uning muallifi kim?	2.4. Eshitadilar va yozib boradilar.
	4. Mo'g'ullar hukmronligi davrida ruy bergan qanday o'zgarishlarni sanab o'ta olasiz?	
	2.5. Savollarga xulosa yasab, faol talabalarni qayd etadi.	2.5. Savollarga javob beradilar.
	2.6. Talabalarga bevosita xarita bilan ishlashni o'rgatish borasida quyidagi savollar beriladi: 1. Xorazmshoh - Anushteginiylar davlati tarkibiga kirgan hududlarni ko'rsating. 2. Jaloliddin Manguberdi xarakter faoliyatini xarita orqali bayon eting. 3. Chig'atoy ulusiga qaysi hududlar kirgan?	2.6. Eshitadilar va yozib boradilar.
3 - qism Xulosa qismi (10 min)	3.1. Xarita bilan ishlagan talabalarga izoh beradi va natijalarini qayd etadi.	3.1. Xaritadan topshirikni bajarib, javob beradilar.
	3.2. Dars mashg'ulotida erishilgan natijalarga to'htalib, mavzu yuzasidan umumiy xulosalarni bayon qiladi.	3.2. Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.3. Tayanch tushuncha va atamalar mazmunini izohlaydi.	3.3. Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.4. Mavzuni mustahkamlash borasida foydalanilgan adabiyotlar royxatini keltiradi.	3.4. Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.5. Mustaqil ishlashga royxat buyicha quyidagi mavzuni topshiriq sifatida beradi.	3.5. Eshitadilar va yozib boradilar.

Mavzu: Shaxobiddin an Nasafiyning «Siyrat as sulton Jaloliddin Manguberdi» asari - tarixiy manba sifatida.	

2 – slayd

CHINGIZXON VA MO'G'UL QO'SHINI

2-ilova

«Fikrlar hujumi» texnikasi

- Auditoriya 5 yoki 6 ta kichik guruhlariga bo'linadi, har bir guruhga 10-15 minut mobaynida topshiriq beriladi. Topshiriq bajarilgan, har bir guruhdan bir kishi chiqib, o'z muloxazalari xususida axborot beradi. Barcha guruhlar eshitib bo'lingach, o'qituvchi fikrlarni umumlashtiradi va tegishli baho beradi.

Topshiriqlar:

- I. Xorazmshoh Anushteginiylar davlati ichki siyosati mohiyati nimada edi?
- II. Chingizxon ko'shinlarining Xorazmshohlar davlatiga harbiy yurishlari trayektoriyasi (harakatlanish darajasi)ni izohlab bering.
- III. Jaloliddin Manguberding Hindiston va Erondagi faoliyati qanday kechgan?
- IV. Mo'g'ullar orasida mahalliy xalqqa bo'lgan munosabat borasida qanday siyosiy qarashlar mavjud bo'lgan?
- V. Kebek - Tarmashirin siyosiy yo'lining mohiyati nimada?

3-ilova

«Aqliy hujum» - olib borish qoidalari

- O'zaro hech qanday baholash va tanqid bo'lmasligi.

- Jo'n va nihoyatda oddiy fikrlashga baho berishdan tiyilish.
- Barcha fikr - mulohaza qimmatli va bir o'rinda bo'lganligi bois fikrlovchiga nisbatan bosim o'tkazmaslik va uni faqat tanqidiy tarzda qabul qilmaslik.
- O'z fikrini bildirmoqchi bo'lganlarga imkon berish.
- Fikrlar xilma - xilligi asosiy maqsad.
- Fikr - mulohazalar qaytarilishini hotirjam qabul qilish.
- Qiziqarli va asosli fikrlarni rivojlantirish lozim.
- O'zini vazmin va hotirjam tutish, uzaro mulohazalarni bildirayotganlarga muomala madaniyati asosida munosabat bildirish.
- Barchani o'zaro hurmat, boshqalar fikriga qanoatli bo'lishga chaqirish.

4-ilova

Mustaqil ishlash uchun savollar

1. Xorazmshoh Anushteginiylar davlati tarkibiga qaysi hududlar, qachon, qay usulda kirganligini izohlab bering.
2. Xorazmshoh Anushteginiylar davlati manbashunosligi haqida gapirib bering.
3. Respublikamiz Prezidenti I.Karimov Jaloliddin Manguberdiga qanday ta'rif bergan edi?
4. Sirdaryo boyi va Xurosonda mo'g'ul bosqini qanday kechgan?
5. Xorazmshohlar xonadoni a'zolari taqdiri haqida so'zlab bering.
6. XIII asr 2-yarmi - XIV asr 1-yarmi Chig'atoy ulusi siyosiy tarixi qanday kechgan?
7. Chig'atoy ulusi davridagi ho'jalik hayot holati xususida so'zlab bering.

5-ilova

Asosiy atama va tushunchalar

1	sulton	8	yasoq	15	Xuroson
2	malik	9	bosqoq	16	Eron
3	xos xojib	10	Suyurg'ol	17	qipchoq
4	Dorug'a	11	Noyon	18	Qang'li
5	qopchur	12	mulk	19	sadr
6	shulen	13	Kirmon	20	ustozdor
7	yom	14	Sind	21	barot

6- ilova

Tavsiya etiladigan adabiyotlar royhati

1. I.Karimov. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. - Toshkent: "Ma'naviyat", 2008.
2. I.Karimov. Jaloliddin Manguberdi tavalludining 800 yilligiga bag'ishlangan nutq. 1999 yil 5 noyabr. - Toshkent: «O'zbekiston», 8-jild. 72 - 77 betlar.
3. Z.Buniyodov. Anushtagin Xorazmshohlar davlati (1097-1231). - Toshkent, 1998.
4. Shahobiddin an-Nasaviy. Sulton Jaloliddin Manguberdining hayot faoliyati. - Toshkent, 1999.
5. SH.Saidov. Sulton Jaloliddin Manguberdi davlati va jangovor harakatlar xaritasi. - Toshkent, 2000.

6. Z.Buniyodov. Markaziy Osiyoga doyr tadqiqotlar. Xorazmshohlar - anushteginlar davlati. Toshkent: 2012

8-mavzu. O‘zbek davlatchiligining Amir Temur hukmronligi davrida yuksalishi. Temuriylar hukmronligi davridagi ijtimoiy- iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayot.

Режа:

- 1. XIV asr II yarmida ijtimoiy siyosiy ahol. Amir Temurning siyosiy maydonga kelishi.**
- 2. Markazlashgan davlat tuzish uchun kurash va Amir Temurning harbiy yurishlari.**
- 3. Amir Temur saltanatidagi ijtimoiy - iqtisodiy va madaniy hayot.**

Buyuk davlat arbobi va mahoratli sarkarda Amir Temur 1336 yil 8 aprelda (hijriy 736, sha’bon oyining 25 kunida) Keshga qarashli Xo‘ja Ilg‘or (hozirgi Yakkabog‘ tumani) qishlog‘ida barlos beklaridan biri Amir Tarag‘ay ibn Barqal oilasida dunyoga keldi. Onasi Takinaxotun Keshning obro‘li beklaridan biri bo‘lgan. 1360-1361 yillarda Mo‘g‘uliston hukmdori hoqon Tug‘luq Temur Movarounnahrning ichki hayotiga rahna sola boshlaydi. Uning bosqinchilik tadbirlari O‘rta Osiyolik mustaqil hukmdorlarga ma’lum bo‘lganidan keyin ular sarosimaga tushib qolganlar. Shular qatoriga Kesh amiri Hoji Barlosni ham kiritish mumkin. Tug‘luq Temur Xo‘jandni ishg‘ol etish niyatida Sirdaryodan o‘tganidan so‘ng Movarounnahr amirlari va Hoji Barlos qo‘rquvdan o‘z jonlarini xalos etish uchun Amudaryodan o‘tib Xurosonga ketib qoldilar.

1360-1370 yillarda Movarounnahr siyosiy hayotida Amir Temur bilan bir qatorda ta’sir o‘tkazgan shaxslardan yana biri Amir Qozog‘onning nabirasi amir Husayn edi. Balx va uning atrofidagi yer-mulklar uning tasarrufida edi. Amir Xusayn bilan Sohibqiron Temurning bir-birlari bilan juda yaqinlashgan va yaxshi munosabatda bo‘lgan davrlar 1361-1365 yillarni o‘z ichiga oladi. 1366-1370 yillar oralig‘ida Amir Temur o‘z e’tiborini ichki ishlarga qaratdi. Amir Husayn va Amir Temur o‘rtasidagi ziddiyatlar 1370 yilda Husaynning o‘ldirilishi va Amir Temurning taxtga o‘tirishi bilan yakunlandi. Movarounnahrning amaldagi xoni Chingizxon avlodiga mansub bo‘lgan Suyurg‘atmish qo‘liga o‘tdi. Davlat boshqaruv tizimi esa Movarounnahr amiri nomini olgan Amir Temir qo‘lida qoldi, hamda Kesh shahridan Samarqandga ko‘chib, uni o‘z davlatining poytaxtiga aylantirdi. Amir Temurning Movarounnahrda birlashtirish siyosati boshlangan edi. U Amudaryo va Sirdaryo oralig‘ida turgan yerlarni o‘ziga bo‘ysundirib, o‘ziga itoat ettirdi. Farg‘ona, Shosh viloyatlarini o‘z tasarrufiga kiritish unga qiyin bo‘lmadi. Sirdaryoning quyi oqimidagi Oltin O‘rdaga qarashli erlarni egallashda u bu yerlardagi ichki sulolaviy urushlardan foydalandi.

Amir Temurning harbiy yurishlari tarixda “uch yillik” (1386-1388) “besh yillik” (1392-1396) “yetti yillik” (1399-1405) urushlar deb nom olgan. Temur

1381 yilda Hirotga yurish qiladi. Bu davrda Hirotni kurdlar sulolasi boshqarar edi. Ularning hukmdori G'iyosiddin Pir Ali Temurga qattiq qarshilik ko'rsatmadi. Lekin 1383 yilda Hirotda qo'zg'olon ko'tarildi. Qo'zg'olon bostirildi va kurdlar sulolasi qulashi bilan sarbadorlarning so'nggi hokimi bo'lgan Ali Muayyod ixtiyoriy suratda o'z yerlari va hokimiyatini Temurga topshirdi. XIV asrning 80-yillari o'rtasiga kelib butun Xuroson Amir Temur ixtiyoriga o'tdi. "Uch yillik" urush davrida Amir Temur Ozarbayjon, Tabriz, Mozandaron, G'ilonni bo'ysundiradi. Shundan keyin u Kavkazga yurish boshlab, Tiflis, Arzirim va Van qal'asini egalladi.

Amir Temur 35 yil davomida harbiy yurishlar qiladi. Bu yurishlar natijasida u buyuk davlat tashkil qilishga erishdi. Uning tarkibiga Movarounnahr, Xorazm, Kaspiy atrofidagi viloyatlar, hozirgi Afg'oniston, Eron, Turkiya, Hindiston, Iroq, Janubiy Rossiya, Kavkaz va G'arbiy Osiyoning bir qator mamlakatlari kiradi. Amir Temurning muvaffaqiyatiga avvalo uning nodir harbiy iste'dodi sabab bo'ldi. Amir Temur qo'shinida qat'iy tartib va intizom o'rnatilgan edi. Har bir jang rejasini va barcha qismlar uchun yo'l-yo'riqlarni o'zi ishlab chiqardi. Uning harbiy iste'dodi Anqara yaqinida Sulton Boyazidga qarshi jangda ayniqsa yorqin namoyon bo'ldi. Armiyaning yuragini va qo'mondonlik o'zagini barlos urug'i vakillari tashkil etardi. Shu davr voqealarining shohidi bo'lganlarning guvohlik berishicha barloslar harbiy qo'nimsizlikka nihoyatda chidamli, yoydan o'q uzishga juda usta, o'z hukmdorlariga sodiq va sabr-toqatli bo'lganlar.

7-mavzu	O'zbek davlatchiligining Amir Temur hukmronligi davrida yuksalishi. Temuriylar hukmronligi davrida ijtimoiy - iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayot.	
Ma'ruzani o'qitish texnologiyasi:		
Talabalar soni : 80 – 100 kishi		Vaqt: 2 soat
O'quv mashg'uloti shakli	Kirish, izoh va tahlil, ilg'or pedtexnologiyalar hamda texnik vositalar qo'llanadigan ma'ruza	
Ma'ruza rejasi	1. XIV asr II yarmida ijtimoiy siyosiy ahol. Amir Temurning siyosiy maydonga kelishi. 2. Markazlashgan davlat tuzish uchun kurash va Amir Temurning harbiy yurishlari. 3. Amir Temur saltanatidagi ijtimoiy - iqtisodiy va madaniy hayot.	

O'quv mashg'ulotining maqsadi: tarixiy manba va adabiyotlar tahlili asosida o'zbek davlatchiligi taraqqiyotida Amir Temur shaxsining tutgan yuksak o'rni, mo'g'ul istibdodiga chek qoyib, buyuk saltanatning tashkil topishi va bu yo'ldagi say-harakatlar, Amir Temur hukmronligi davrida kechgan ijtimoiy iqtisodiy, siyosiy jarayonlar, madaniy hayotni tahlil etish, shu yo'l bilan mavzu mohiyatini ochib berish hisoblanadi.

O'qituvchining vazifalari:

- tarixiy manbalar tahlili asosida XIV asr II yarmida Chig'atoy ulusi davrida kechgan tanazzul, Movarounnahr o'lkasi ijtimoiy siyosiy, iqtisodiy ahvolidagi og'irlashuvi, mo'g'ul istibdodi asoratlarini ko'rsatib berish;
- Amir Temurning Movarounnahr siyosiy maydoniga kirib kelishi, bu yo'ldagi say-harakatlar, Mo'g'uliston bilan o'zaro munosabatlar va uning keskinlashuvi, yurt ozodligi va mustaqillik uchun kurashlar, Movarounnahr o'lkasini birlashtirishda Amir Temurning tarixiy xizmatini ochib berish;
- buyuk saltanat tuzish yo'lidagi harbiy yurishlar, ularning mazmun mohiyati, sabablari, To'xtamishxon va Boyazid bilan munosabatlar keskinlashuvi sabablarini ochib berish, buyuk imperiya barpo etilishining tarixiy ahamiyatini ko'rsatib berish;
- Amir Temur davlatidagi ichki ahvol, ijtimoiy - iqtisodiy, ho'jalik munosabatlar, madaniy hayot masalalarini «Temur

O'quv mashg'ulotining natijalari: Talabalar quyidagi xulosalarga kelishi lozim:

- XIV asrdagi mo'g'ul istibdodi oqibatlarini, Chig'atoy ulusi inqirozi sabablarini anglab yetish;
- Movarounnahrni birlashtirish va buyuk saltanat barpo etishda Amir Temurning beqiyos xizmati, jonbozligi, yurt ozodligi hamda taraqqiyoti yo'lidagi say harakatlari mazmun mohiyatini yanada chuqurroq tushunib yetish imkoniyati yuzaga keladi;
Voqelikni tarixiy nuqtai nazaridan tahlil etib, XIV asr oxirlari - XV asr boshida dunyoda buyuk davlat aynan bizning hududda paydo bo'lgani, uning asosiy qonun qoidalari «Temur tuzuklari» tahlili bilan bevosita tanishuv natijasida shu davr tarixiy kartinasi talaba ongida to'liq o'z aksini topadi;
- Temur davlatidagi ulkan obodonlashtirish, qurilish, shaharsozlik jarayonlari, XV asr asosiy tarixiy jarayonlari, madaniy hayot xususida keng qamrovli bilimlar bazasi yuzaga keladi;
- yosh avlodda Amir Temurning milliy qahramon deb e'tirof etilishini asoslab berish qobiliyati yuzaga keladi hamda ularda o'tgan ajdodlar xotirasiga hurmat, tarixiy o'tmishga muhabbat, yurtga sadoqat, undan faxrlanish tuyg'ulari yanada yuksalishiga sabab bo'ladi.

tuzuklari» voqelikni tarixiy nuqtai nuqtai nazaridan bayon etib, talabalarga shu davrda kechgan jarayonlarni izohlash hamda Amir Temur davlatchilik an'analari masalalarini ko'rsatib berish; •Vatan tarixida Amir Temur shaxsining tutgan o'rni va roli, istiqloq sharofati ila ushbu milliy qahramonimizning nomi tiklanib, tarix zarvaraqalaridan munosib o'rin ekanligini Respublikamiz Prezidenti I.Karimovning shu xususdagi fikr mulohazalarini to'laqonli bayon etish, buyuk ajdodlarga nisbatan hurmat va iftixor tuyg'usini shu orqali yosh avlodda yanada yuksaltirish, xususan mantiqiy fikrlash va notiqlik qobiliyati kuchayishi ko'zda ham tutiladi.	
O'qitishning metodlari va texnikasi	Izoh va tahlil asosidagi, «aqliy hujum» va «fikrlar hujumi» metodlari, «klaster», «bumerang», metodlari elementlari, vizual materiallar, savol javoblar bilan izohlangan ma'ruza.
O'qitish vositalari	Lazer proyektori, ma'ruza matni, vizual materiallar, tarqatma material, informatsion ta'minot, xarita, ko'rgazmali vosita va kitoblar.
O'qitish shakllari	Jamoaviy, alohida olingan guruhlar.
O'qitish shart - sharoiti	Texnik vositalar bilan to'liq jihozlangan zamonaviy auditoriya.
Monitoring va baholash.	Og'zaki savol javoblar, qo'llanilgan pedtexnologiya asosidagi nazorat, reyting tizimi asosidagi baholash, o'z o'zini nazorat qilish.

Ma'ruzaning texnologik xaritasi		
Bosqichlar, vaqti	Faoliyatlari	
	O'qituvchining faoliyati	Talabaning faoliyati
1 qism Kirish (10 min)	1. Mavzu, uni o'rganishdan ko'zlangan maqsad, reja bayon etiladi hamda mavzuni o'rganishdan kutiladigan natijalar mohiyati aniq; tarzda izohlanib beriladi.	1.Eshitadilar va yozib boradilar.
2 qism Asosiy qism (60 min)	2.1. Tarix fanining uzviyligi va mantiqiy ketma - ketlik tamoyiliga amal qilgan holda tarixiy ekskursiyani amalga oshiradi, bevosita tarixiy manbalar murojaati orqali mavzuni yorita boradi. Aynan istiqdol sharofati bilan qoyilgan mavzu mohiyati tadqiq etilgani, Amir Temurga bo'lgan hurmat va ehtirom davlat siyosati darajasida qayd etilganligiga, bu holda Respublikamiz Prezidenti I.Karimovning tarixiy haqiqatni yuzaga keltirishdagi ulkan roliga alohida urg'u beradi. Shu urinda auditoriyaga murojaat qilib blits-surovnoma o'tkaziladi: Sohibqiron Amir Temur o'zbek xalkining milliy qahramoni deyilishini qanday izohlaysiz?	2.1.Eshitadilar va yozib boradilar. Savollarga javob beradilar
	2.2.O'tkazilgan so'rovnoma izoh berib, qisqacha tarzda unga xulosa yasaydi. So'ngra bevosita mavzuga murojaat qilgan holda ma'ruzani davom ettiradi. Mo'g'ul istibdodining og'ir oqibatlari, XIV asr ikkinchi yarmida Chig'atoy ulusida yuzaga kelgan ijtimoiy-siyosiy hayot borasidagi tanazzul, Movarounnahrda vaziyatga bevosita to'xtalgan holda, Amir Temurning siyosat maydoniga kirib kelishi, uning kelib chiqishi, yoshlik faoliyatini qayd etadi. Amir Temurning Movarounnahr siyosat	2.2. Slaydlarda ko'rsatilgan masalalarni o'rganib, shu yuzasidan tegishli savol-javoblar o'tkazadilar. Asosiy joylarini yozib boradilar.

maydoniga kirib kelishi va uning To'g'luq Temur bilan munosabatlari, Amir Temur va Amir Xusayn munosabatlari, uning 1862-1865 yillardagi hayoti va faoliyati, «Loy jangi», Sarbadorlar harakati hamda Amir Xusayn bilan mamlakat istiqboli xususidagi boshqacha xarakterdagi qarashlari, o'zaro ixtilof masalalariga to'xtaladi. Ma'ruzachi tegishli joylarda xaritaga murojaat qilib, muhim sana, voqelik atamalarni doskaga yozib boradi. Murakkab va ziddiyatli vaziyatda Amir Temurning Movarounnahrda siyosiy hokimiyat tepasiga kelishi, uning mamlakatni markazlashtirish yo'lidagi say-harakati, jonbozligi, zehn-zakovati, tashabbuskorligiga alohida urg'u beradi. Movarounnahrni birlashtirish yulidagi harakatlar, mo'g'ul istibdodi oqibatlarini tugatish, buyuk saltanat tuzish borasida «uch yillik», «besh yillik», «yetti yillik» harbiy yurishlar, Sohibqironning mamlakat xavfsizligi uchun kurashi, To'xtamishxon va sulton Boyazid bilan uzaro munosabatlar, asosiy harbiy janglar masalasini ko'rsatib beradi. Amir Temurning ichki siyosati, bu boradagi «Temur tuzuklari»ning tutgan o'rni, «Tuzuklar»ning davlat boshqaruvi tarixida tutgan o'rni va u xususidagi Yurtboshimiz I.Karimovning fikr-mulohazalariga alohida- to'xtalib o'tadi. Masala mohiyatini tahlil etgan holda, shaharsozlik, keng ko'lamdagi qurilish va obodonchilik ishlarini amalga oshirilishi, Amir Temurning bunyodkorlik faoliyati, fan va madaniyat rivoji, halqaro aloqalar,

	savdo-sotiq, XV asr boshida kechgan asosiy tarixiy voqeliklarni tahlil etgan holda sharhlaydi. Shuningdek, Amir Temurning mamlakatimiz va jaxon tarixida tutgan o'rne, mustaqillik yillarida uning nomi bilan bog'liq inshootlarga to'xtaladi.	
	2.3. O'tilayotgan mavzuni mustahkamlash va uning mohiyatini auditoriya ommasiga tulaqonli yetkazish borasida «fikrlar xujumi» oyini o'tkaziladi. Auditoriya 5 yoki 6 ta kichik guruhlarga bo'linib, ularga tegishli topshiriqlar beriladi.	2.3. Oyinga tayyorgarlik ko'riladi va tegishli savollar beriladi.
	2.4. Talabalar topshiriqni tinglab, ba'zi aniqliklar kiritadi. Mavzu yuzasidan esa 2 xil xarakterdagi qisqa blits surovnomaga o'tkazadi. 1 Amir Temur davlati chegaralari va uning tarkibiga kirgan hududlarni ko'rsating. 2. Savollar: a) Chig'atoy ulusi inqirozi deganda nimani tushunasiz? b) Amir Temur va Amir Xusayn hamkorligini barham topishining sabablari nimada edi? v) Amir Temurning yurt taraqqiyoti yo'lidagi buyuk xizmatlarini sanab o'ting.	2.4. Topshiriq yuzasidan javob beradilar. Xaritaga bevosita murojaat etib, aniqliklar kiritiladi.
3 -qism xulosa qismi (10 min)	3.1. Faol talabalarni qayd etib, dars xulosasini bayon etadi.	3.1. Savollarga javob beradilar
	3.2. Mashg'ulotda erishilgan natijalarga urg'u beradi, mavzu yuzasidan umumiy xulosalar yasaydi.	3.2. Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.3. Tayanch so'zlar va atamalarga izoh beradi.	3.3. Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.4. Mavzu boyicha bilimlarni mustahkamlash uchun tavsiya etiladigan adabiyotlar royxatini taqdim etadi.	3.4. Eshitadilar va yozib boradilar.

	3.5. Mustaqil ishlash uchun ma'lum mavzular beriladi. Mavzular royhati keltiriladi.	3.5. Eshitadilar va yozib boradilar.

3- ilova

«Fikrlar hujumi» texnikasi

Auditoriya 5 yoki 6 ta kichik guruhdarga bo'linadi, har bir guruhga 10-15 minut mobaynida topshiriq beriladi. Topshiriq bajarilgach, har bir guruhdan bir kishi chiqib, o'z mulohazalarini xususida axborot beradi. Barcha guruhlar eshitib bo'lingach, o'qituvchi fikrlarni umumlashtiradi va tegishli baho beradi.

Topshiriqlar

I. Chig'atoy ulusida XIV asr I yarmida kechgan jarayonlar hamda uning inqirozi sabablarini qayd eting.

I. Movarounnahrda kuchli va markazlashgan davlat barpo etishda Amir Temurning tarixiy xizmatlarini kursatib bering.

III. Amir Temur harbiy san'ati xususida nimalarni bilasiz?

IV. «Temur tuzuklari» tarixshunosligini gapirib bering.

V. «Kuch adolatda» shiorini izohlang.

4-ilova

«Aqliy hujum» - olib borish qoidalari

O'zaro hech qanday baholash va tanqid bo'lmasligi.

Jo'n va nihoyatda oddiy fikrlashga baho berishdan tiyilish.

Barcha fikr mulohaza qimmatli va bir o'inda bo'ganligi bois fikrlovchiga nisbatan bosim utkazmaslik va uni fakat tanqidiy tarzda qabul qilmaslik.

O'z fikrini bildirmokchi bo'lganlarga imkon berish.

Fikrlar xilma xilligi asosiy maqsad.

Fikr - mulohazalar qaytarilishini xotirjam kabul kilish.

Qiziqarli va asosli fikrlarni rivojlantirish lozim.

O'zini vazmin va xotirjam tutish, o'zaro mulohazalarini bildirayotganlarga muomala madaniyati asosida munosabat bildirish.

Barchani o'zaro hurmat, boshqalar fikriga qanoatli bo'lishga chaqirish.

5-ilova

Mustaqil ishlash uchun savollar

1. Respublikamiz Prezidenti I.Karimovning «Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch» asarida Amir Temurga qanday baho berilgan edi?

2. Amir Temur saltanati to'g'risidagi qaysi tarixiy manbalarni bilasiz?

3. «Temur tuzuklari» - tarixiy manba sifatida.

4. Klavixo kundaligida Amir Temur davlati tavsifi.

5. Amir Temur davlati xalqaro aloqalari.

6. Istiqlol yillarida Amir Temurga ko'rsatilgan hurmat va e'tibor nimalarda o'z ifodasini topgan?

6- ilova

Asosiy atama va tushunchalar

1	Amir	9	Tavochi	17	Cherik
2	Dargoh	10	Chig'atoy ulusi	18	Javong'or

3	Devon	11	Xon	19	Barong'or
4	Vazir	12	Xuroson	20	Sulton
5	Ulus	13	Movarounnahr	21	Sarbador
6	Dorug'a	14	Saltanat	22	Raiyat
7	Qutvol	15	Tuzuklar	23	Sipoh
8	Arzbegi	16	Tuman	24	Mo'g'iliston

7- ilova

Tavsiya etiladigan adabiyotlar royxati

1. I.Karimov. Amir Temur haqida so'z. - Toshkent: "O'zbekiston", 1996.
2. I.Karimov. Xalkimiz bor ekan, Amir Temur nomi barhayotdir. Asarlar 5 jild.- Toshkent: "O'zbekiston", 1997.
3. I.Karimov. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. - Toshkent: "Ma'naviyat", 2008.
4. Azamat Ziyov. O'zbek davlatchiligi tarixi. - Toshkent: "Sharq", 2000.
5. Axmedov A. Ulug'bek. Toshkent, 1994.
6. Axmedov B. Sohibqiron Temur,- Toshkent, 1996.
7. Sharofiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. - Toshkent: "Sharq", 1997.
8. O'zbekiston tarixi.Prof. R.N. Murtazaebaning umumiy tarixi ostida-Toshkent. 2005.
- 9.Ibn Arabshoh.Amir Temur tarixi. IKKI jildlik. Arab tilidan tarjima, kirish so'zi va izohlar muallifi Ubaydulla Uvatov. -Toshkent: "Mehnat", 1992.
10. Ahmedov B., Sohibqiron Temur (hayoti va ijtimoiy-siyosiy faoliyati). - Toshkent, 1996.
11. Klavixov. Samarqanddagi Amir Temur saroyiga sayohat kundaligi - Toshkent: San'at, 1989.
12. Abdurahmonov A. Ulug'bek akademiyasi. - Toshkent, 1993.
13. Muhammadjonov A. Amir Temur va Temuriylar davri. -Toshkent: "Fan", 1996.
14. Ahmedov A.Ulug'bek Muhammad Tarag'ay. - Toshkent, 1994.
15. Ivanov M. Ikki buyuk sarkarda.Chingizxon va Amir Temur. - Toshkent: Xazina, 1994.
16. Amir Temur jahon tarixida. - Toshkent: "Sharq", 1996.
17. Temur tuzuklari. - Toshkent: "Ma'naviyat", 2011.
18. Amir Temur ugitlari. - Toshkent: "Navruz", 1992.
19. Q.USMONOV, M.SODIQOV. S.BURXONOVA. O'ZBEKISTON TARIXI. DARSLIK. TOSHKENT." IQTISODIY MOLIYA", 2006"
- 20.Abdurazzoq Samarqandiy. Matlai as-sa'daiyn va majmai al-bahrayn. - Toshkent: "O'zbekiston", 2008.
21. Temur va Ulug'bek davri tarixi. - Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1996.

O'zbek davlatchiligining Amir Temur hukmronligi davrida yuksalishi. Temuriylar hukmronligi davrida ijtimoiy- iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayot.

Режа:

- 1. Amir Temur vafotidan keyin mamlakatdagi vaziyat. Toju-taxt uchun kurash va nizolar.**
- 2. XV asr I yarmida Movarounnahr va Xurosonda Temuriylar hukmronligi davri, Mirzo Ulug'bek davlat arbobi va olim sifatida.**
- 3. XV asr II yarmida Temuriylar davlatidagi ijtimoiy- siyosiy va iqtisodiy ahvol.**
- 4. Temuriylar hukmronligi davrida ilm-fan va madaniyat ravnaqi.**

Sohibqiron Amir Temur o'ziga voris va taxt valiahdi etib nevarasi Pirmuhammad Jahongirni vasiyat qilib qoldiradi. Amir Temur barpo etgan buyuk saltanat (jami o'z ichiga 27 ta o'lka va viloyatlarni jam etgan) garchi Temurning mahorati va kuch-qudrati ila mustahkam turgan bo'lsa-da, lekin u ichki jihatdan siyosiy ancha zaif, umumiy iqtisodiy asosga ega bo'lmagan edi. O'g'illar, nabiralarga mamlakatni qism-qismlarga bo'lib berilganligi va suyurg'ol tartibi ham Temurning davlati parokandaligini kuchaytirar edi. Temur jasadi Samarqandda dafn etilishi va motam marosimlari tugamasdanoq, toju-taxt uchun shahzodalar o'rtasida o'zaro kurash kuchayib ketdi.

1405-1406 yillarda Xalil Sultonning Shohruh, Pirmuhammad qo'shinlari bilan Movarounnahr taxti uchun bir necha bor harbiy to'qnashuvi sodir bo'ladi. Butun Temur saltanati o'zaro toju taxt kurashlari domiga tortiladi. Yagona hisoblangan saltanat Shohruh boshqarayotgan Xuroson, Balxdan to Hind yerlarigacha bo'lgan yerlarga hokim Pirmuhammad, G'arbiy Eron, Ozarbayjon, Iroq tasarrufida bo'lgan Mironshoh va uning avlodlari (Umar Mirzo, Abu Bakr) yerlariga bo'linib ketdi. Movarounnahr Xalil Sultonga rasman qarashli deb hisoblansa-da, Turkiston, O'tror, Sayramda Amir Berdibek, Farg'onada esa Amir Xudoydod hukmronlik qilishar edi. Barcha Temuriylarni saltanatning yuragi bo'lmish, Movarounnahrni egallash istagi tark etmas edi. 1409 yil boshida esa siyosiy vaziyat yanada keskinlashadi. Amir Xudoydod shu vaqtda Xalil Sultonni Samarqand yonidagi Sheroz qishlog'ida mag'lubiyatga uchratib, uning o'zini asirlikka oladi. Xuroson hokimi Shohruh esa o'ziga qarashli bo'lgan Mozandaron va Mashhadda, so'ngra uning ilkiga o'tgan Seyiston va Kirmonda o'z hokimiyatini mustahkamlaydi. So'ngra butun e'tiborini Movarounnahrqa qaratadi. Sheroz jangidan bir oz avval Shohruh Xalil Sultonga Movarounnahr taxti uchun jang qilish xususida yorliq ham yuborgan edi. Shohruh saltanat markazidagi bedodliklarga bundan buyon befarq bo'la olmasligini e'lon qildi. 1409 yil 25 aprelida u Amudaryodan o'tib Samarqand tomon jadal yo'l oladi. Xalil Sultonni qo'lga olgan Amir Xudoydod qo'shinlarini Shohruh yuborgan harbiy qism tor-mor etib, Xalil Sultonni asirlikdan ozod qilishadi. Oliyjanob insoniylik sifatlariga ega bo'lgan temuriy Shohruh Mirzo o'zaro gina-kudratlarni unutilib, uni yaxshi kutib oladi. Amir Xudoydod esa mamlakatdan qochib ketadi.

1409 yilning dekabriga qadar Shohruh Mirzo Movarounnahrda tinchlik osoyishtalik oʻrnatib, Xalil Sulton va boshqa temuriy shahzodalar tarafdorlariga qarshi keskin choralar koʻradi, izdan chiqqan xoʻjalik hayotni, savdo-sotiqni tiklaydi.

Temuriylar saltanatining taqdiri oydinlashib, Xuroson hokimi boʻlmish Shohruh Mirzo (1405-1409) temuriylar davlatining oliy hukmdori (1409-1447) sifatida eʼtirof etildi. Tarixda esa Shohruhning deyarli 40 yillik barqaror hukmronlik davri boshlanadi. U deyarli barcha oʻlka, viloyat noiblarini oʻz lavozimlaridan chetlashtirib, oʻziga ishonchli hisoblagan qarindosh-urugʻlarini bu lavozimlarga qoʻya boshlaydi. Jumladan, Movarounnahr Ulugʻbek Mirzoga, Balx va Badaxshon-Ibrohim Sultonga, Sheroz-Suyurgʻatmishga, Kobul va Qandahor-Qaydu Mirzoga, Xurosonning bir qismi - Boysunqur Mirzoga, Gʻarbiy eron hamda Iroqi Ajamning bir qismi - Sulton Muhammadga, Fors viloyati-Abdullo Mirzolarga suyurgʻol tarzida boʻlib beriladi. Movarounnahrlik amirlarning baʼzilar Ulugʻbek va uning otaligʻi Shohmalik hokimiyatlarini tan olishni istashmaydi. Jumladan, 1410 yilda qayta bosh koʻtargan Shayx Nuriddin gʻalayoni faqatgina Shohruh Mirzoning aralashuvi tufayli bostirilib, noiblik oʻrni Ulugʻbekning oʻziga qoldiriladi. 1411 yili Movarounnahrda ancha muxolif kuchlariga ega boʻlgan va Ulugʻbekning mustaqil hatti-harakatlariga toʻsqinlik qilayotgan Muboriziddin Shohmalik Shohruh bilan birga Hirotga qaytib ketadi. Ulugʻbek Mirzo esa shu yildan boshlab Movarounnahrning “Yagona va qonuniy sultoni” sifatida hokimiyatni boshqaradi. Shohruhning keksayishi bilan toju taxt uchun zimdan paydo boʻlgan nizolar ham faollasha boradi. Ulugʻbekning onasi Gavharshodbegim (1457 y. vaf.) siyosiy ishlarga faol aralasha borib, nevarasi Alouddavlani taxt vorisi sifatida koʻrishni istar edi. Shohruhning yana bir hayot boʻlgan oʻgʻli Muhammad Joʻki (1402-1444) ham oʻzini taxt egasi sifatida koʻrishga haqli deb hisoblar edi. Toju-taxt uchun zimdan boshlangan kurash 1444 yili Shohruh ogʻir xasta boʻlib qolganda ayniqsa yaqqol namoyon boʻlgan edi. Shohruh xastalikdan tuzalib, 1446 yilning soʻngida oʻzining oxirgi harbiy yurishini amalga oshiradi. Fors va Iroq Ajamda uning nevarasi Sulton Muhammad bobosiga qarshi qoʻzgʻolon koʻtarib, Hamadon va Isfahonni bosib oladi. Garchi Shohruh isyonni bostirib, qoʻzgʻolonchilarni jazolasa-da, lekin yana xastalanib 1447 yil 12 martda Ray viloyatida olamdan oʻtadi.

1449 yilning oktabr oyi boshida Samarqand yaqinidagi Damashq qishlogʻida Mirzo Ulugʻbek va shahzoda Abdullatif oʻrtalaridagi jang, Ulugʻbek magʻlubiyati bilan tugaydi. Magʻlub boʻlgan Mirzo Ulugʻbek poytaxt Samarqand tomon yoʻl oladi. Lekin xiyonat yoʻliga oʻtgan, Samarqandda hokim etib qoldirilgan, Mironshoh qavchin uni shaharga kiritmay, darvozalarni berkitib qoʻyishga buyruq beradi. Shuningdek Shohruhiya qalʼasi qutvoli Ibrohim mamluk ham uni qalʼaga qoʻymaydi. Shundan soʻng Ulugʻbek keyingi hatti-harakatlari foydasiz ekanligini anglab, Abdullatifga taslim boʻlishga majbur boʻladi. Mirzo Ulugʻbek toju taxtdan voz kechib, Makkaga haj safariga ketishga izn soʻraydi. Abdullatif hajga ruxsat berib, Amir Muhammad Xusravni unga hamroh qilib joʻnatadi. Lekin, oradan hech qancha oʻtmasdan, shahar qozisi Shamsiddin Muhammad Miskinning qarshiligiga qaramay, ulamolarning yashirin

fatvosi bilan otasining o'limini uyushtiradi. O'z davrining mashhur hukmdori va zabardast olimi Mirzo Ulug'bek 1449 yilning 27 oktabrida Samarqand yaqinida fojiali tarzda o'ldiriladi. Oradan 2-3 kun o'tmasdan inisi Abdulaziz va Ulug'bekning sadoqatli to'rt nafar amiri qatl etiladi.

Roppa-rosa qirq yil (1409-1449) davom etgan, manbalar tili bilan aytganda "temuriylar saltanatining yorqin gavhari" Mirzo Ulug'bek hukmronligi shu tariqa o'z poyoniga yetadi. Bu davr keskin, murakkab kurashlar sahnasida o'tsa-da, biroq Mirzo Ulug'bek o'z davlatini mustahkamlash, birlikni saqlash, iqtisodiy barqarorlikni yuzaga keltirish, madaniy hayotni yuksaltirish borasidagi xizmatlari temuriylar tarixida alohida ahamiyatga ega bo'ldi.

XV asrning 2-yarmida Movarounnahr va Xuroson. Temuriylar saltanatining inqirozga yuz tutishi.

1457 yili Abulqosim Bobur Mashhadda vafot etgandan so'ng Hirot taxti, Xuroson erlari uchun kurash yana avj oldi. Bunday vaziyatdan ustalik bilan foydalangan Movarounnahr hukmdori Sulton Abu Said Mirzo 1457 yili Xurosonga yurish qilib Hirotni egallaydi. Shu tariqa Abu Said temuriylar davlatining ikkala qismini birlashtirishga muvaffaq bo'ladi. Sulton Abu Said Mirzoning (1451-1469) hukmronlik davrida davlat hududlari kengayib, uning chegaralari Sharqiy Turkistondan to Iroqqacha, Sirdaryodan to Hindiston chegaralarigacha bo'lgan erlarni o'z ichiga oldi. O'z hukmronligi davrida Abu Said doimiy ravishda hokimiyatni mustahkamlashga, isyonkor amaldor-noiblarni jazolashga asosiy e'tiborini qaratdi. Shuningdek, u birmuncha iqtisodiy va madaniy tadbirlar o'tkazishga ham urindi. Lekin, uning bu sohadagi ishlari o'zining yaxshi natijasini bera olmadi. Ma'rifat va madaniyat Ulug'bek davridagidek gullab yashnamadi. Shuningdek, Abu Said Xuroson, Eron, Xorazmdagi siyosiy tarqoqlikni ham butkul tugata olmadi. Hirot taxtiga da'vogarlardan biri Umarshayxning evarasi, yosh temuriy shahzoda Sulton Husayn (1438-1506) Abul Qosim Bobur vafotidan (1457 y.) keyin Xuroson mulki uchun o'z harakatlarini boshlab yuborgan edi. U XV asr 60-yillaridan katta harbiy otryadga bosh bo'lib, 1461-1464 yillarda Hirot, Obivard, Niso, Mashhad va Xorazmda hokimiyat uchun goh muvaffaqiyatli goho muvaffaqiyatsiz kurashlarni olib bordi.

1469 yili erta bahorda temuriylarga avvaldan tegishli bo'lgan G'arbiy Eron yerlarini qaytarib olish maqsadida Sulton Abu Said Oqqo'yunlo' turkmanlariga qarshi yurishni boshlaydi. Biroq, oqqo'yunlo'lar hokimi Uzun Hasan (1453-1478) tomonidan Ozarbayjonning Mug'on dashtida jang vaqtida o'ldiriladi. Abu Saidning o'g'illari Sulton Husayn bilan toju-taxt uchun kurashishga botina olmay, Movarounnahrqa qaytib ketadilar. Sulton Husayn esa 1469 yil 24 martda tantanali sur'atda Hirotga kirib keladi. Natijada temuriylar saltanati yana ikki qism: Xuroson va Movarounnahrqa bo'linib ketadi. Movarounnahr esa ketma-ket sulton Abu Saidning o'g'illari Sulton Ahmad (1469-1494), Sulton Mahmud (1494-1496) hamda Mahmudning o'g'li Sulton Ali Mirzo (1496-1501)lar tomonidan mustaqil ravishda boshqarildi. Lekin ko'p holda ayniqsa Sulton Ahmadning davlat boshqaruvidagi kaltabin, uquvsiz va sustkashligi, Sulton Mahmud va Sulton Ali Mirzolarning davlat ishlarining o'z holiga tashlab, aysh-ishratga mukkalaridan

ketganligi bois ushbu hukmdorlar davrida o‘zaro tarqoqlik yanada kuchayadi. Ayrim viloyat noiblari, amirlarning ta’siri o‘tib, ko‘pincha ular mustaqil faoliyat yo‘liga o‘tib ola boshlaydilar. Siyosiy hayot, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarda ruhoniylarning, ayniqsa so‘fiylarning ta’siri yanada kuchayada. Xususan shu davrning ko‘zga ko‘ringan diniy arbobi Xoja Ubaydulloh Ahror (1404-1490), mamlakatda ta’sirli shaxsga aylanib, o‘zaro kurash nizolar vaqtida mamlakat tinchligini saqlash yo‘lida bir necha marotaba bu kurashlarni to‘xtatib qolishga muvaffaq bo‘ldi. el-yurt tinchligi, osoyishtaligi yo‘lidagi uning faoliyati, vatanparvarligi albatta e’tiborga sazovordir.

Temuriylar hukmronligi davrida ilm-fan va madaniy hayot

Garchi XV asr boshidan ichki nizolar, o‘zaro kurashlar mamlakat ichki hayotiga salbiy ta’sir o‘tkazgan bo‘lsa-da, lekin temuriy hukmdorlardan Shohruh (1405-1447), Mirzo Ulug‘bek (1409-1449), Sulton Husayn (Boyqaro) (1469-1506), qisman Sulton Abu Said (1451-1469) davrlarida ichki osoyishtalik, ma’rifat va madaniyatga e’tibor tufayli ilmu-fan va madaniyat yuksalib, Movarounnahr va Xuroson yana Sharqning ma’rifat va madaniyat markazi nomini qaytarib oladi.

Mirzo Ulug‘bek uning zamondoshlari, muarrixlarning xabar berishlaricha sharq mutafakkirlari, ular orqali yunon mumtoz ilmiy asarlaridan xabardor bo‘lgan. G‘iyosiddin Koshiyning yozishiga ko‘ra, Mirzo Ulug‘bek o‘ta zukko va juda ilmli shaxs bo‘lib, Qur’oni karimni yod bilgan, arab va fors tillarini yaxshi bilib, tafsir va hadis ilmi bobida bilimdon inson bo‘lgan. Ulug‘bek islom olamida ilk bora hukmdorlik va olimlikni birgalikda olib bordi. U Movarounnahrni musulmon olamining ilmiy markaziga aylantirishga harakat qildi. Xususan Samarqand, Buxoro, Kesh (Shahrisabz) ilm-fan markazlariga aylandi. U 1417 yil Buxoro, 1420 yili Samarqandda, 1433 yillarda G‘ijduvonda madrasalar barpo etdi. Samarqandning obodonchilik ishlariga bosh-qosh bo‘lib, Go‘ri Amir, Shohizinda me’moriy majmualarini oxiriga etkazadi. Marvda ham bir qator diniy muassasalar qurdiradi. Hadisi sharifdagi ”Ilm olmakka intilmoq har bir muslim va muslima uchun ham farz, ham qarz” degan iborasi Buxoro madrasasi peshtoqiga shior sifatida o‘yib yozdirib qo‘yiladi. Xususan, u Samarqandga o‘z zamonasining yirik, taniqli olimlarini chorlashga harakat qilgan. Buyuk olimning “Ziji jadidi Ko‘ragoniy” (Ko‘ragoniyning yangi astronomik jadvali) nomli asari diqqatga sazovordir. Bu asar 1437 yil yozib tugatilgan bo‘lsa-da, olim umrining oxiriga qadar unga yangi natijalarni kiritib borgan. Bu asar ikki qismdan iborat bo‘lib, unda keng muqaddima va 1018 ta yulduzlarning o‘rni berilgan. Undan tashqari Ulug‘bekning “Tarixi arba’ ulus” (To‘rt ulus tarixi) nomli tarixiy asari va musiqaga bag‘ishlangan beshta risolasi ham mavjuddir. Ulug‘bekning o‘ta salohiyatli olim bo‘lganligini uning zamondoshlari G‘iyosiddin Jamshid, Abdurazzoq Samarqandiy, Davlatshoh Samarqandiy va boshqalar ham e’tirof etganlar. Ulug‘bek davrida, shuningdek, Samarqand Sharqning madaniy markaziga aylanganligi uchun mashhur faylasuf Ali ibn Muhammad Jurjoniy, taniqli tabib Mavlono Nafis, shoir Xayoliy Buxoriy, “Yusuf va Zulayho” dostonining muallifi Durbek, qasida janrining taniqli namoyondasi o‘zbek shoiri

Sakkokiy, mashhur xattot Abdurahim Xorazmiy va boshqalar Ulug‘bek homiyligi ostida Samarqandda yashab ijod qildilar. Shuningdek, Sharqning ko‘plab taniqli olim va shoirlari fuzaloi-ulamolari Samarqandga tez-tez kelib turdilar. Ulug‘bek davrida o‘ziga xos tarixnavislik maktabi ham paydo bo‘ldi. XV asrdagi taniqli tarixchilar, “Zubdat at tavorix” (Tarixlarning yuqori qismi) asarining muallifi Hofizi Abro‘, “Matla as-sadayin va majmuai al-bahrayn” (Ikki dengizning qo‘shilishi va ikki saodatli yulduzning bolqishi) asarining muallifi Abdurazzoq Samarqandiy, “Ravzat as safo” (Jannat bog‘lari) asarining muallifi Mirxond, “Habib us siyar” (Do‘stga maktub) va boshqa qator asarlarning muallifi Xondamir Ulug‘bek yaratgan madaniy sharoitda o‘zining ulg‘aydilar. Ulug‘bek davridagi madaniy markaz keyinchalik “Ulug‘bek akademiyasi” nomini olib, dastavval mashhur fransuz yozuvchisi va olimi Volter (1694-1778) tomonidan e‘tirof etilgan edi. Ajdodlarimiz tarixida 1010 yilda tuzilgan Ma‘mun akademiyasidan so‘ng, Ulug‘bek akademiyasi O‘rta Osiyo tarixida ikkinchi akademiya sifatida yuzaga keldi.

XV asrning zabardast o‘zbek shoirlari ichida, Navoiy Lutfiy, Durbek, Sakkokiy, Gadoiy, Atoiy va boshqalarning ham nomlari ma‘lum va mashhur bo‘lgan. Jumladan, Navoiydan avval eng mashhur turkigo‘y shoir Lutfiy (1366-1465) bo‘lgan. Uning o‘z vaqtida 20 dan ziyod ajoyib asarlari mavjud bo‘lib, bizgacha faqat mashhur “Gul va Navro‘z” va g‘azallar devoni etib kelgan xolos.

Bu davrlarda shuningdek, Sharafiddin Ali Yazdiyning (1454 yili vafot) Temur tarixiga bag‘ishlangan, Nizomiddin Shomiydan so‘ng yozilgan bir xil nomdagi “Zafarnoma” asari yaratildi. Fors-tojik adabiyotida ayniqsa mashhur shoir va olim, Navoiyning zamondoshi hamda do‘sti Nuriddin Abdurahmon Jomiyning (1414-1492) roli buyuk bo‘ldi. Jomiy va Navoiyning do‘stligi esa, tarixda xalqlarimiz ittifoqligining buyuk ramzi bo‘lib qoldi.

8 – mavzu	O‘zbek davlatchiligining Amir Temur hukmronligi davrida yuksalishi. Temuriylar hukmronligi davrida ijtimoiy- iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayot.	
Ma‘ruzani o‘qitish texnologiyasi		
Talabalar soni : 80-100 kishi		Vaqt: 2 soat
O‘quv Mashg‘ulot shakli	Kirish, izohlar va tahlil, ilg‘or pedtexnologiyalar hamda texnik vositalar qo‘llanadigan ma‘ruza	
Ma‘ruza rejasi	1. Amir Temur vafotidan keyin mamlakatdagi vaziyat. Toju-taxt uchun kurash va nizolar. 2. XV asr I yarmida Movarounnahr va Xurosonda Temuriylar hukmronligi davri, Mirzo Ulug‘bek davlat arbobi va olim sifatida. 3. XV asr II yarmida Temuriylar davlatidagi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy ahvol. 4. Temuriylar hukmronligi davrida ilm-fan va madaniyat ravnaqi.	

O'quv mashg'ulotining maqsadi: mavjud tarixiy manba va adabiyotlar tahlili asosida XV asr Temuriylar saltanatidagi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayot borasida kechgan jarayonlarni tahlil etish, tarixiy faktologik materiallar orqali mavzu mohiyatini ochib berish hisoblanadi.

O'qituvchining vazifalari:

- tarixiy manbalarga to'xtalib, ular tahlili asosida XV asr boshlari Temur saltanatida yuzaga kelgan ijtimoiy-siyosiy ahvolni ko'rsatib berish;
- Temuriylar hukmronligi davrida siyosiy jarayonlar va mazkur jarayonlarda Shohruh Mirzo, Husayn Boyqaro, Bobur va boshqa Temuriy hukmdorlar rolini tahlil etish;
- mamlakatimiz tarixida Mirzo Ulug'bekning tutgan o'rni, Mirzo Ulug'bekning davlat arbobi va olim sifatidagi faoliyati, mustaqillik yillarida Temuriy shaxslarga bo'lgan yuksak ehtirom va bu xususida Prezidentimiz I.A.Karimov mulohazalari orqali masala mohiyatini ochib berish;
- Temuriylar davrida mavjud iqtisodiy, ho'jalik, madaniy hayot, uning yuksalishi, shaxdrlar, qurilish, me'morchilik, obodonchilik ishlari xususida ma'lumotlar taqdim etish;
- O'zbekiston tarixida Temuriylar hukmronligi davrining tutgan urnini tahlil etish, uni mantiqan o'zbek davlatchiligi

O'quv mashg'ulotining natijalari: Talabalar quyidagi xulosalarga kelishi lozim:

- **XV asr Temuriylar saltanati tarixi xususida yaxlit tarixiy kartina voqeligi mujassam bo'ladi;**
- Temuriy hukmdorlar bo'lmish Shohruh, Mirzo Husayn Boykaro, Bobur, ilm-fan, madaniyat, adabiyot namoyondalaridan Alisher Navoiy, Lutfiy, Qozizoda Rumi, Kamoliddin Behzod va boshqa ulug' zotlar faoliyati bilan bevosita tanishgan holda ularda yahlit tarixiy qarashlar majmui yuzaga keladi;
- nisbatan murakkab kechgan XV asr II yarmi tarixiy jarayonlarini to'g'ri tushunish va tahlil eta bilish qobiliyati paydo bo'ladi;
- Temuriylar davridagi o'zbek davlatchiligining taraqqiyoti, buyuk zotlar, Temuriy hukmdorlar faoliyati, ularning Vatan ravnaqiga qo'shgan hissasini e'tirof etgan holda milliy iftihar va g'urur tuyg'ulari yanada yuksaladi.

taraqqiyotidagi yuksak urnini kursatib berish orqali o'sib kelayotgan avlodda o'tmish vokeligi, tarixiy xotiraga hurmat-ehtirom ko'rsatish qobiliyatini rivojlantirish, ularda voqelik tahlili, mantiqiy fikrlash jihatlarini, vatanparvarlik ruhini kuchaytirish ko'zda tutiladi.		
O'qitishning metodlari va texnikasi	Izoh va tahlil asosidagi "aqliy hujum", "ajurli arra" metodlari, vizual materiallar, savol-javoblar bilan izohdangan ma'ruza.	
O'qitish vositalari	Lazer proyektori, ma'ruza matni, vizual materiallar, informatsion ta'minot, tarqatma material, tarixiy adabiyotlar ko'rgazmasi, miniatyuralar, xarita.	
O'qitish shakllari	Jamoaviy, alohida olingan guruh, juft juft tarzida ishlash.	
O'qitish shart-sharoiti	Texnik vositalarga ega bo'lgan zamonaviy auditoriY.	
Monitoring va baholash	Og'zaki savol javob asosidagi nazorat, reyting tizimi asosidagi baholash, o'z- o'zini nazorat qilish.	
Ma'ruzaning texnologik xaritasi		
Bosqichlari vaqti	Faoliyatlari	
1-qism Kirish (5 min)	O'qituvchining faoliyati 1.1. Ma'ruza nomini bayon etadi, reja bilan tanishtiradi. Mavzu tarixshunosligiga to'htalib, darsning maqsadi, undan kutilayotgan natijalarni qayd etadi.	Talabanning faoliyati 1.1. Eshitadilar va yozib boradilar.
2 - qism Asosiy qism (65 min)	2.1. Avvalgi o'tilgan mavzuga bevosita murojaat qilgan holda mantiqiy ravishda mavzuni bayon qila boshlaydi. Mamlakatimizda istiqloq sharofati ila Temuriylarga bo'lgan hurmat va ehtirom oliy darajaga ko'tarilganligini	2.1. Eshitadilar va yozib boradilar, savollarga qisqacha tarzda javob beradilar.

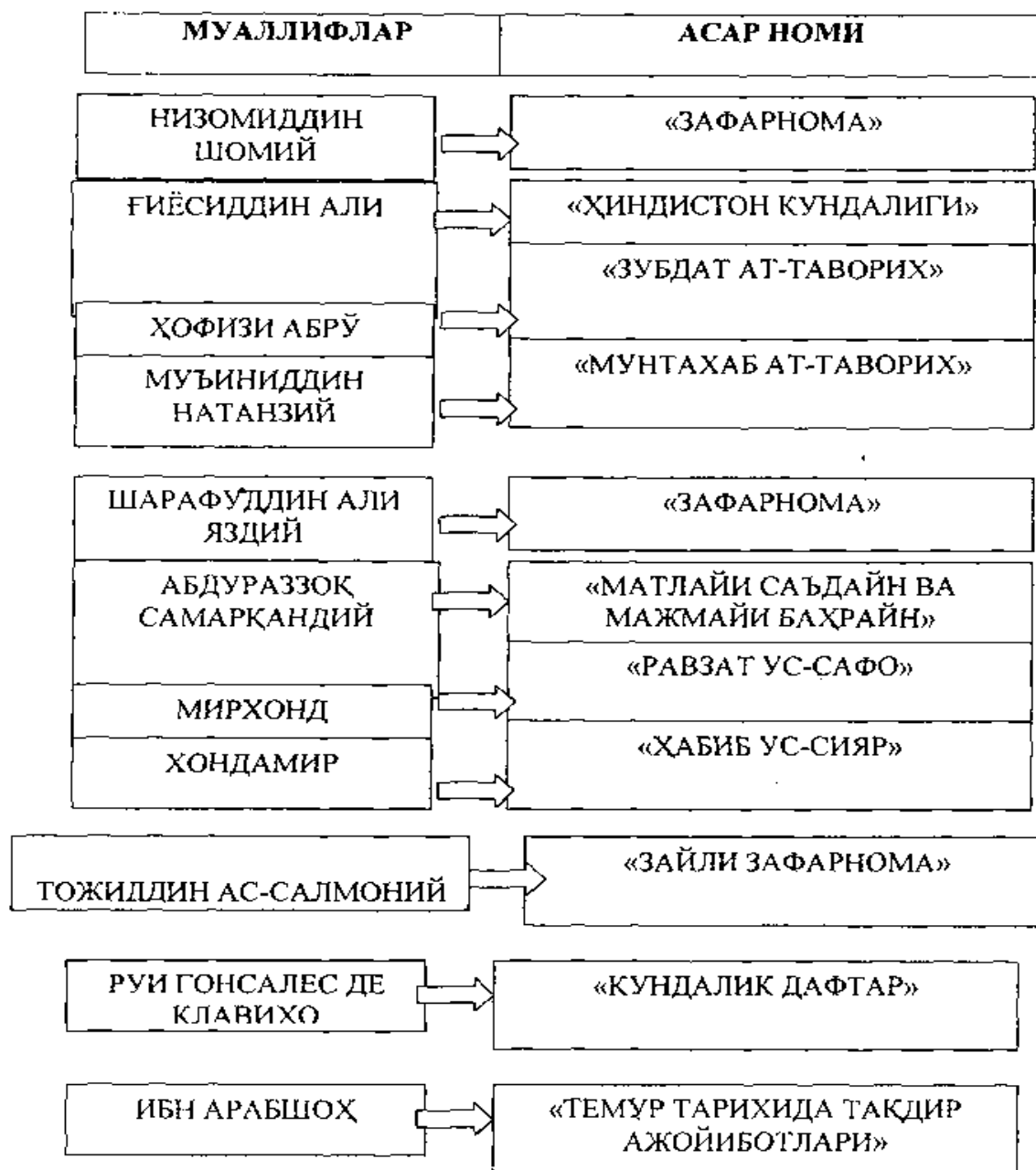
	ta'kidlaydi. Darsga ijodiy yondashuvi borasida auditoriyani 4 ta guruhga ajratib quyidagi savollarni beradi: 1. Shohruh Mirzo faoliyati haqida nimalar deya olasiz? 2. «Ulug'bek akademiyasi» atamasini izohlab bering. 3. Sulton Husayn Boyqaro ijodi haqida nimalarni bilasiz? 4.«Boburnoma» asari bilan tanishganmisiz?	
	2.2. Auditoriyada o'tkazilgan qisqacha blits-savolnomaga yakuniy xulosa yasaydi. So'ngra bevosita mavzuga murojaat qilib, ma'ruzani davom ettiradi. Sohibqiron Amir Temur (1405 y.) vafotidan keyin mamlakatda yuzaga kelgan siyosiy ahvol, temuriylar o'rtasidagi o'zaro toju-taxt uchun kurashlarning boshlanishi, Shohruh Mirzoning hokimiyat tepasiga kelishi, saltanatni saqlab qolish borasida amalga oshirgan say-harakatlari, Shohruh davlatidagi ijtimoiy-iqtisodiy hayot, uning mamlakat nufuzini ko'tarishdagi faoliyati, Mirzo Ulug'bek hayoti, uning Movarounnahr hukmdori va olim, madaniyat homiysi sifatidagi faoliyati, «Ulug'bek akademiyasi», ilm-fan, madaniyat ravnaqi, shaharlar rivoji, me'moriy inshootlar qurilishi, O'zbekiston	2.2. Eshitadilar va yozib boradilar. Tegishli qismlarga aniqlik kiritish maqsadida savollar beradilar.

	mustaqillikka erishgandan so'ng buyuk ajdodimiz ilmiy	
	merosiga bo'lgan e'tibor va ehtirom, Prezidentimiz I.Karimovning Mirzo Ulug'bek shaxsi xususidagi e'tirofi masalalariga atroflicha to'xtaladi Har bir muhim sana, voqelik, hukmdorlar faoliyati davridagi atamalar doskaga yozib boriladi. Ma'ruzaning muhim jihatlarini talabalar uchun yozib borish tavsiya etiladi. Dars davomida bevosita xaritaga murojaat etilib, mavjud tarixiy manbalar nashrlari ko'rsatiladi. Shuningdek, o'qituvchi XV asr II yarmida Movarounnahr va Hurosonda yuzaga kelgan vaziyat, ijtimoiy-siyosiy ahvolga to'xtab, ularning har bir hududdagi holatini tahlil etadi. Ma'ruzachi jumladan, Husayn Boykaro hukmronligi davri, Xuroson qismining yuksalishi masalalariga to'xtalib, bu jihatdan bevosita buyuk mutafakkir Alisher Navoiy faoliyatining undagi o'rnini	

	izohlaydi. XV asr oxirlarida Temuriylar saltanatining inkirozi, uning sabablarini taxdil etadi. Zaxiriddin Muhammad Bobur va uning davlat shukuhini qaytarish uchun olib borgan kurashi, uning keyingi faoliyati, Bobur shaxsining, Boburiylarning Vatanimiz hamda Xindiston tarixida tutgan urniga to'xtaladi. Ma'ruza yakunida bevosita XV asr Temuriylar saltanati madaniy hayoti, xattotlik va boshqa masalalarga batafsil to'xtaladi. XV asr Xuroson madaniy hayoti ko'rsatib o'tiladi.	
	2.3. Mavzuni mustahkamlash hamda uning mazmun-mohiyatini talabalar auditoriya-siga yetkazish maqsadida «ajurli arra» metodini ishga solib, bu xususda vazifalar beriladi. Auditoriya tegishli guruhlarga bo'linadi.	2.3. Topshiriq va vazifalarni olib unga tayyorgarlik ko'radilar.
	2.4. Talabalar tomonidan bajarilgan vazifalarni izohlaydi.	2.4. Berilgan vazifalarni amalga oshiradilar.
3 - qism Xulosa qismi (10 min)	3.1. Faol talabalarni qayd etib, dars xulosasini bayon etadi.	3.1. Savollarga javob beradilar.
	3.2. Mashgulotda erishgan asosiy natijalar nimada ekanligini bayon etib, mavzuga xulosa yasaydi. 3.3. Tayanch suzlar va atamalar mazmunini tushuntiradi.	3.2. Eshitadilar va yozib boradilar 3.3. Eshitadilar va yozib boradilar.

	3.4. Talabalar bilimni yanada oshirish maqsadida mavzu yuzasidan tavsiya etiladigan adabiyotlar royxatini beradi.	3.4. Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.5. Mustaqil ishlash yuzasidan vazifa beradi. Mavzular royxati keltiriladi. Masalan: XV-XVI asr I yarmi mahalliy tarixchilar asarlarini izohlang.	3.5. Eshitadilar va yozib boradilar.

Амир Темур ва Темурийлар даври хусусидаги тарихий манбалар

Temuriy hukmdorlar bunyodkorlik faoliyati

Shohruh Mirzo davri:	Hirotda va Marv qal'alarini qayta tiklagan, Hirotda Madrasa, xonaqox, yangi bozor, o'g'li Boysung'ur Mirzo tomonidan «Kitobxona» qurilgan, Xurosondagi barcha shaharlar obodonchiligiga katta e'tibor berilgan. Uning xotinlari: Gavharshodbegim - Hirotda, Mashxadda, Tus shaharlarida madrasalar qurdirgan; Milkat og'o - Balx va Hirotda uchta Madrasa, «Dorushshifo» shifoxonasi, xonaqox, hammom, maqbara, kutubxona barpo etgan.
Mirzo Ulug'bek davri:	Buxoro, G'ijduvon, Samarqandda - jami 3 ta Madrasa qurdirgan, Shoxi Zinda ta'mirlanib, peshtoq va masjid surildi, «Masjidi Muqatta», Qozizoda Rumiya maqbarasi, «Mirzo hammomi», «Chil sutun» (qirq ustun) saroyi, rasadxona (observatoriya), Juma masjid (Kukaldosh nomli arbob ishtirokida), Shaxrisabzda masjid, Registon maydoni shakllandi, qator bog va xovuzlar qurilgan.
Sulton Xusayn Boyqaro davri:	Xuroson shaharlarini deyarli barchasi qayta tiklandi, qator me'moriy inshootlar qurildi, jumladan, Balxdagi «Badiyya» madrasasi, Mashhaddagi masjid, Hirotda qal'a, masjid, Madrasa, xonaqox, Sherozda «Dashtakiy» madrasasi, qator ko'priklar, shifoxona, xonaqox, qo'rg'onlar, suv omborlari qurilgan.

Alisher Navoiy:

Jami 300 dan ziyod inshootlar qurdirgan. Jumladan, Xirotdagi «Ihlosiya» madrasasi, «Xalosiya» xonakosi, «Shifo'iya» shifoxonasi, Masjidi jome, «Dorul-xuffoz» (Qorilar uyi), «Nizomiya» madrasasi, Marvda «Xusraviya» madrasasi, Xuroson shaharlarida yana 10 dan ortiq xonaqox, 20 dan ortiq masjid, yigirmaga yaqin hovuz, 2 ta suv to'g'oni, qator karvonsaroy, ko'priklar va boshqa jamoat inshootlarini barpo etgan.

3-ilova

“Ajurli arra” metodi

Mazkur metod tuzilishi jihatidan quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Topshiriqni bo'lish: topshiriq va matnli materiallar bir necha asosiy qismlarga qirqladi.

2. Birlamchi guruhlar: har bir guruh a'zolari qirqlangan mavzuni olib ekspertga aylanadilar.

3. Ekspert guruhlar: qo'lida bir mavzuga oid o'quv topshiriqlari mavjud bo'lgan talabalar mavzuni muhokama etish, boshqalarga o'rgatish rejasini egallash uchun ekspert guruhiga birlashadilar.

4. Birlamchi guruhlar: talabalar uzlarining birlamchi guruhlariga qaytadilar va ekspert guruhlarida o'rganganini o'rgatishadi.

Ushbu metodni amalga oshirish avval o'qituvchi qo'lida oldindan tayyorlangan axborotli paket bo'lishi zarur. Paket qo'shimcha ma'lumotlarga ega bo'lishi lozim. Buning uchun auditoriya 2 va undan ko'p qismga bo'linishi mumkin. Metodni samarali amalga oshirishda rangli kartochkalarni ishlatish ham mumkin bo'ladi. Metod o'qituvchidan ijodiy izlanishni talab etadi.

Mavzu boyicha ushbu metod quyidagi vazifalar orqali amalga oshirish mumkin:

1. Shohruh, Mirzoning hokimiyatga kelish sabablari nimada edi?
2. Xusayn Boyqaro va Alisher Navoiy. Bu ikki tarixiy shaxs munosabatlarini qanday izohlaysiz?
3. «Bobur» xalqaro jamoatchilik jamgarmasini Temuriylarga qarashli bo'lgan tarixiy hududlarga safari haqida nimalar bilasiz?

5-ilova

Mustaqil ishlash uchun savollar

1. Respublikamiz Prezidenti I.A.Karimov «Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch» asarida Temuriylar va shu davrda yashagan ulug' zotlarga berilgan ta'rif hamda uning mohiyatini izohlang.
2. Mirzo Ulug'bekning «To'rt ulus tarixi» - tarixiy manba sifatida.
3. Abdurazzoq Samarqandiy - tarixchi va diplomat.
4. Temuriylar saltanati inqirozi sabablarini ko'rsating.
5. Hirot madaniy dunyosi va unda Alisher Navoiyning tutgan o'rni va rolini tushuntirib bering.
6. Shohruh Mirzo va Sulton Xusayn Boyqaro siyosatlaridagi umumiylik nimada edi?
7. Temuriylar tarixi tarixshunosligi haqida gapirib bering.

6-ilova

Asosiy atama va tushunchalar

1. mavlono	9. Samarqand	17. Mug'ul
2. saroy	10. Movarounnahr	18. O'zbek
3. vazir	11. hattotlik	19. miniatyura
4. Muhrdor	12. munshiy	20. xonaqox
5. cherik	13. podshoh	21. Madrasa
6. Dorug'a	14. tuman	22. amir
7. Astrobod	15. sulton	23. ulus
8. Hirot	16. Mirzo	24. raiyat

7-ilova

Tavsiya etiladigan adabiyotlar royxati

1. I.Karimov. Amir Temur haqida so'z. - Toshkent: "O'zbekiston", 1996.
2. I.Karimov. Xalqimiz bor ekan, Amir Temur nomi barhayotdir. Asarlar 5 - jild.- Toshkent: "O'zbekiston", 1997.
3. I.Karimov. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. - Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
4. Temur tuzuklari. - Toshkent, 2011.
5. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. - Toshkent: "Shark", 2000.

- 6.A.Axmedov. Ulug'bek. Toshkent, 1994.
- 7.B.Axmedov Sohibqiron Temur.- Toshkent, 1996.
8. Sharofiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. - Toshkent: "Sharq", 1997.
- 9.Ibn Arabshoh.Amir Temur tarixi. IKKI jildlik. Arab tilidan tarjima, kirish so'zi va izohlar muallifi Ubaydulla Uvatov. -Toshkent: "Mehnat", 1992.
- 10.Axmedov B.Sohibqiron Temur, (hayoti va ijtimoiy-siyosiy faoliyati). - Toshkent, 1996.
- 11.Klavixo. Samarqanddagi Amir Temur saroyiga sayohat kundaligi.Toshkent San'at. - Toshkent, 1989.
- 12.Abduraxmonov A. Ulugbek akademiyasi. - Toshkent, 1993.
- 13.Muxammadjonov A. Amir Temur va Temuriylar davri. -Toshkent: "Fan", 1996.
- 14.Ahmedov A.Ulugbek Muhammad Tarag'ay. - Toshkent, 1994.
- 15.Ivanov M. Ikki buyuk sarkarda.Chingizxon va Amir Temur. - Toshkent: Xazina, 1994.
- 16.Amir Temur jahon tarixida. - Toshkent: "Sharq", 1996.
- 17.Temur tuzuklari. - Toshkent: "Ma'naviyat", 2011.
- 18.Amir Temur o'g'itlari. - Toshkent: "Navro'z", 1992.
- 19.Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. - Toshkent: "Sharq", 1997.
- 20.Abdurazzoq Samarqandiy. Matlai as-sadaiyn va majmai al-bahrayn. - Toshkent: "O'zbekiston", 2008.
- 21.Temur va Ulugbek davri tarixi. - Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1996.

10-mavzu. O'zbekiston hududlarining xonliklarga bo'linib ketishi, uning sabablari va oqibatlari.

Режа:

- 1. XV asr oxirlarida Temuriylar saltanatining parchalanishi.**
Shayboniylar hukmronligi davrida Movarounnahr.
- 2. Ashtarhoniylar hukmronligi davri. O'zaro parokandalik va nizolarning kuchayishi.**
- 3. XVII - XIX asr I yarmida o'zbek honliklaridagi ijtimoiy siyosiy va iqtisodiy hayot.**
- 4. Xonliklardagi madaniyat va adabiyot.**

1487-1488 yillarda O'tror, Sayram, Yassa (Turkiston), Sig'noq shaharlarini bosib olib, o'z hukmronligini Dashti Qipchoqda mustahkamlagan Muhammad Shayboniyxon 1499 yildan Movarounnahrni egallashga jiddiy kirishdi. U yerdagi asosiy dushmani Boburdan 1501 yilda Samarqandni tortib olgan Shayboniyxon 1503 yilda Toshkentni, 1504 yilda Xisorni, 1505 yilda 10 oylik qamaldan keyin Urganchni, 1507 yilda Hirotni, 1509 yilda Marvni o'ziga bo'ysindiradi. Natijada Dashti Qipchoq, Xorazm, Movaraunnahr, Xurosonni

birlashtirgan Shayboniyxon Mashhad va Tus shaharlarini egallab Eronda Shoh Ismoil asos solgan Saffaviylar davlatiga xavf soladi. 1510 yilda Marv yaqinidagi jangda Shoh Ismoil qo‘shinlaridan mag‘lubiyatga uchragan Muhammad Shayboniyxon og‘ir yarador bo‘lib, vafot etadi. Muhammad Shayboniyxon vafotidan keyin Ko‘chkunchixon (1512-1529) va Abu Sa‘id (1523-1533) davrida Movarounnahr va Xurosonda markaziy hokimiyat zaiflashib, amirlar va sultonlar o‘rtasida nizo kuchaydi. Bu paytda Xorazm mustaqil davlat bo‘lib ajralib chiqdi va Turkiston yerlari parchalandi. O‘zaro urushlarga birmuncha barham bergan, Shayboniyxonning ukasi Mahmud Sultonning o‘g‘li Ubaydulla Sulton 1512 yilda Buxoro hukmdori bo‘lgan bo‘lsa, 1533 yildan butun markazlashgan o‘zbek davlatining oliy hukmdori etib saylandi. Ubaydullaxon poytaxtni Samarqanddan Buxoroga ko‘chirdi. XVI asrning 40-yillariga kelib feodallar va mahalliy sulolalar o‘rtasida shaharlar va hududlar uchun kurash avj olib ketdi. Samarqand hukmdori Abdulatifxon (1541-1552 yy.) bilan Buxoro xoni Abdulazizxon (1540-1550 yy.) o‘rtasidagi kurashni Toshkent va Sirdaryo bo‘yidagi shaharlarning hukmdori Baroqxon (Navro‘z Ahmadxon, 1540-1556) yanada kuchaytirdi. U hatto 1551 yilda Samarqandni bosib oldi. Karmana va Miyonqol hukmdori Abdulla Sulton Baroqxonga qarshi kurash olib bordi. Bu kurashlarda Iskandar Sultonning o‘g‘li Abdullaxon (1534-1598) o‘zining qat‘iyatliliigi, yaxshi siyosatchi va sarkardalik qobiliyati bilan ajralib turdi. U 1561 yilda otasi Iskandarxonni oliy hukmdor deb e‘lon qildi. Abdullaxon II markazlashgan Shayboniylar davlatini tiklash maqsadida amirlar va sultonlar bilan ayovsiz kurash olib bordi. Tinimsiz urushlar natijasida Farg‘ona (1573), Shahrisabz, Qarshi, Hisor viloyatlari (1574), Samarqand (1578), Toshkent, Shohruhiya, Sayram, Ohangaron (1582), Balx (1583), Badaxshon (1584), Hirot (1588), Xorazm (1595), Abdullaxon qo‘l ostiga birlashtirildi. U 1561-1583 yillarda otasi nomidan, 1583-1598 yillarda rasmiy xon sifatida davlatni boshqardi. Ammo, 1598 yilda Abdullaxon II vafotidan so‘ng uning o‘g‘li Abdulmo‘min uzoq muddat taxtni boshqara olmadi. So‘nggi Shayboniy hukmdori Pirmuhammad II (1599-1601) ham bebosh amirlarni tiyib qo‘ya olmadi.

Muhammad Shayboniyxonning markaziy hokimiyatni mustahkamlash uchun amalga oshirgan ba‘zi chora tadbirlari, beklarning kuchayishi va o‘zaro kurashlariga ham sabab bo‘ldi. Masalan, davlat boshqaruvi sohasida suyurg‘ol tizimining joriy etilib, bosib olgan hududlarda boshqaruv ishining farzandlari, qarindosh-urug‘lari, qabila boshliqlariga topshirilishi uning vafotidan keyin markaziy hokimiyatdan mustaqil bo‘lishga intilishlarni kuchaytirdi. Shayboniylar davrida 40 dan ortiq soliq va jarimalar bo‘lib, xiroj va zakotdan tashqari, tagjoy jizya, ixrojat, tog‘ar, ulufa, qo‘nalg‘a, begar, madadi lashkar, boj, tuhfa kabi nomlar bilan atalgan soliq turlari va yasoq deb ataluvchi majburiyatlar bo‘lgan. Soliq to‘lovchi aholi fuqaro (rayiyat) deb atalgan. Juybor shayxlari kabi yirik ulamolar-din peshvolari barcha soliqlardan ozod qilingan. Oliy tabaqaga xon va

uning yaqinlari kirgan. Harbiy-ma'muriy boshqaruv tizimidagi amaldorlar umaro, olim va shoirlar fuzalo deb atalganlar, bundan tashqari yana shayboniylar davrida qullar ham bo'lgan. Shayboniylar davlati ma'muriy jihatdan viloyatlarga bo'lingan bo'lib boshqaruv tizimi markaziy va mahalliy amaldorlar qo'lida bo'lgan. Markaziy boshqaruvda xondan keyin ko'kaldosh, otaliq, naqib, parvonachi, vaziri a'zam kabi masabdorlar dunyoviy ishlarni boshqargan bo'lsalar shayx ul-islom, qozi kalon, a'lam, imom, sadr, muftiy, rayis (muhtasib)lar diniy ishlarni nazorat qilganlar, hamda no'yon, tug'begi, tovochi, jevachi, qutvol, dorug'a, to'pchiboshi kabi harbiy unvonlar bo'lgan. Mahalliy boshqaruv hokim va beklar qo'lida bo'lib, bu jarayonda qozi, muftiy, rayislar muhim rol o'ynaganlar.

Muhammad Shayboniyxon, Ko'chkinchixon va Ubaydullaxonlar o'z davrining o'qimishli kishilari bo'lib, turkiy va forsiy tillarda ijod qilganlar. Abdulazizxon va Abdullaxon II larda katta kutubxona mavjud bo'lgan. Bu davrda matematika, astronomiya, tibbiyot, tarix, adabiyot sohalarida ko'zga ko'rinarli ajoyib asarlar yaratilgan. Shayboniylar davrida qurilgan Mir Arab madrasasi (1535-1536), Masjidi Kalon (1540-1541), Toqi Zargaron (1559), Toqi Sarrofon (1559), kabi inshootlar va Modarixon madarasalari hozirga qadar me'morchiligimizning ajoyib namunalari sifatida saqlanib turibdi. Shayboniylardan Abdullaxon II davrida markaziy hokimiyatni mustahkamlash yo'lida olib borilgan urushlar natijasida temuriylar davridagi ko'pgina inshootlar vayron qilingan bo'lsa, ikkinchi tomondan u ko'plab rabot, sardoba, madrasa, masjid, ko'prik, suv omborlarini qurdirib, mamlakat obodonchiligiga katta hissa qo'shgan.

Ashtarxoniylar XIV asrning 80-yillaridan boshlab Astraxan (Hoji Tarxon, Ashtarxon) atroflarida hukmronlik qilganlar. 1556 yilda rus knyazlari Astraxanni bosib olgach, ashtarxoniylardan Yormuhammad Buxoroga kelib, Iskandar sultondan panohtopdi. Iskandar sulton qizi Zuhraxonimni Yormuhammadning o'g'li Jonibekka bergan. Jonibek sultonning Zuhraxonimdan uchta o'g'li (Dinmuhammad, Boqimuhammad, Valimuhammad) bo'lgan.

Jonibek sulton Buxoro xoni deb e'lon qilingach, o'g'li Dinmuhammad foydasiga taxtdan voz kechadi. Seyiston hukmdori bo'lgan Dinmuhammad Hirot yaqinida safaviylar bilan bo'lgan jangda halok bo'ladi va taxtga Boqimuhammad (1601-1605) o'tqazilib, ukasi Valimuhammad (1605-1611) voris deb e'lon qilinadi. Boqimuhammad 1602 yilda Balxni egalladi, 1603 yilda eroniylarning Balxga hujumini qaytardi. 1604 yilda qozoq xoni Kelimuhammad qo'shinlariga zarba berib, davlat hokimiyatini mustahkamlashga harakat qildi. Undan keyin taxtga ko'tarilgan Valimuhammad o'zi mustaqil harakat qilolmas, davlat ahamiyatiga molik masalalarni beklarning roziligi bilangina hal etar edi. Mustaqil boshqaruvga intilgan beklar xonga bo'ysunmay qo'yishgan. O'zaro ichki kurash, tarafkashlik Valimuhammadga qarshi fitna uyushtirishga olib

kelgan va buning natijasida Imomqulixon (1611-1642) taxtni egallagan edi. Imomqulixon mahalliy beklarni bo'ysundirish, Eron qo'shinlariga zarba berishda qozoq sultonlari kuchlaridan foydalandi. 1642-1645 yillarda hukmronlik qilgan Nodirmuhammad mamlakat hududlarini 12 ta o'g'li va ikkita jiyaniga bo'lib berib, ijtimoiy-siyosiy tarqoqlikni kuchaytirdi. Uning zodagonlar bilan kelisha olmasligi davlat asoslarining zaflashuviga olib keldi. Natijada uning poytaxtda yo'qligidan foydalanib amirlar Abdulazizxon (1645-1680)ni xon deb e'lon qildilar. Nodirmuhammad Balx shahriga qochdi va Hindiston hukmdori Shohjahon (1628-1658)dan yordam so'radi. Ammo, uning yordami muvaffaqiyatli bo'lmadi.

Abdulazizxon hukmronligi yillarida Xiva xonlari Abulg'ozixon (1643-1663) va uning o'g'li Anushaxon (1663-1687) Buxoro hududlariga bir necha marta talonchilik yurishlarini amalga oshirdilar. Xorazmliklar 1655 yilda Qorako'l, Buxoro atroflarini, 1662-1663 yillarda Buxoro va Buxoro atroflariga hujum qilib, u yerlarni talon-taroj qildilar. Dushman qo'shinlariga zarba berish, o'zaro feodal urushlarni to'xtatish imkonini topa olmagan Abdulazizxon taxtdan voz kechdi. Uning o'rniga taxtga o'tirgan ukasi Subhonqulixon (1680-1702) davrida ham Buxoro-Xiva munosabatlari murakkabligicha davom etdi. Ayniqsa Samarqand amirlarining Xiva xoni Anushaxon hukmronligini tan olib, uning nomiga xutba o'qitishlari ba'zi amirlarning noroziligiga sabab bo'ldi. Subhonqulixon o'rniga Ubaydullaxon (1702-1711) taxtga o'tirdi. U markaziy hokimiyatni mustahkamlash, mustaqillikka intilgan bebosh amirlarni bo'ysundirish, ko'tarilgan qo'zg'olonni bostirish uchun tinimsiz urushlar olib bordi. Ubaydullaxon yirik zodagonlar, qabila boshliqlarining mavqeyini pasaytirish, siyosiy tarqoqlikni bartaraf etish maqsadida ularni markaziy hokimiyatdan chetlashtirdi, hatto diniy-siyosiy hokimiyatga katta ta'siri bo'lgan Jo'ybor shayxlarini soliq to'lamaslik imtiyozidan mahrum etdi.

Ashtarxoniylar orasida nisbatan qat'iyatli, markaziy hokimiyatni mustahkamlash uchun bir necha tadbirlarni amalga oshirgan Ubaydullaxon davrida ijtimoiy-siyosiy parokandalik kuchaydi va uning o'zi fitna qurboni bo'ldi. Fitna ishtirokchisi bo'lgan ukasi Abulfayzxon (1711-1747) taxtga chiqarildi. Irodasi kuchsiz Abulfayzxon kuchli amirlar ta'siridagi qo'g'irchoq xon sifatida tarixda qoldi. U nomigagina xon bo'lib, haqiqiy hokimiyat kuchli amirlar qo'lida bo'lgan. Ayniqsa, Abdullabiy, Ibrohimbiy, Muhammad Hakimbiylar davlat boshqaruvida katta ta'sirga ega bo'lganlar. Abulfayzxon davrida siyosiy tarqoqlik g'oyatda kuchayib, har bir viloyat amalda mustaqil boshqaruvga ega bo'lgan hokimiyatga aylanib qolgan edi. Toshkent, Xo'jand, Balx, Badaxshon, Shahrisabz, Hisor va uning atrofidagi yerlar Buxoroga bo'ysunmagandi.

Buxoro xonligidagi porakandalik, o'zaro urushlar 1736 yilda Eronda hokimiyatni egallab, mustahkamlanib olgan Nodirshoh Afshar (1736-1747) e'tiboridan chetda qolmadi va u Buxoro va Xiva xonlarini o'ziga bo'ysundirish harakatini boshladi. 1740 yilda Eron hukmdori Buxoroga qo'shin tortganda Abulfayzxon og'ir shartlarga ko'nib, sulh tuzishga majbur bo'ldi va Nodirshoh

hokimiyatini tan oldi. Abulfayzxonning Eronga qaramligini tan olish bilan Ashtarxoniylarning mustaqil hukmronligi tugadi. Mamlakat boshqaruvi 1743 yilgacha Muhammad Hakimbiy, uning vafotidan keyin Muhammad Rahimbiy qo'lida bo'ldi. 1747 yilda Nodirshoh vafoti bilan Abulfayzxon o'ldirildi, uning vorislari Abdulmo'min (1747-1748), Ubaydulla III (1748-1756) nomigagina xon deb e'lon qilinib, davlat hokimiyati amalda Muhammad Rahimbiy asos solgan mang'itlar sulolasi qo'lga o'tdi. Chingizxon avlodiga mansub bo'lmagan Muhammad Rahim 1753 yilda o'z nomiga xutba o'qittirib, o'zini amir deb atadi. Mang'itlar sulolasining 1920 yilgacha hukmronlik qilgan davri tarixda shuning uchun ham Buxoro amirligi deb ataldi.

Buxoro amirligi

Mang'itlar sulolasining asoschisi Muhammad Rahimbiy 1747 yilda eroniy qizil boshlarni tor-mor keltirib, Buxoroda hokimiyatni to'la o'z qo'lga olgan edi. U barcha viloyat, shahar va qabilalar boshliqlarini Buxoroga taklif qilib, markaziy hokimiyatni kuchaytirishga qaratilgan dasturini e'lon qilib, bo'ysunmaganlarni qatl qilaman deb ogohlantirdi.

1758 yil 24 martda vafot etgan Muhammad Rahimbiy o'rniga mang'it urug'idan bo'lgan Miyonqal'a hokimi Doniyolbiy (1758-1785) taxtga ko'tarildi. Doniyolbiy Muhammad Rahimbiyning nabirasi Fozilto'rani xon taxtiga o'tkazib, hokimiyatni o'z qo'lida saqlab qoldi. Markaziy hokimiyatni mustahkamlash uchun yangi soliqlar tizimini joriy qilib, bir qancha ma'muriy chora tadbirlarni amalga oshirgan Doniyolbiy ko'p vaqtini bebosh amirlarni bo'ysundirish, isyonlarni bostirishga sarf qildi. U 1784 yilda Buxoroda ko'tarilgan qo'zg'olon sababli hokimiyatni shahar aholisi orasida obro'liroq bo'lgan o'g'li Shohmurodga topshirdi. Amiri Ma'sum ("Begunoh amir") nomini olgan amir Shohmurod (1785-1800) o'z hukmronligi yillarida saroyda kamtarona yashab, bir qancha soliqlarni kamaytirdi, Buxoro ahliga tarxon yorlig'ini berib, ba'zi to'lovlardan ozod qildi, xalq orasida zolimligi bilan tanilgan amaldorlarni jazoladi. Madrasa ta'limini olgan Shohmurod fiqh ilmi haqida "Ayn ul-hikmat" nomli risola yozib, unda ilgari surilgan qoidalarni barcha viloyatlarga joriy etdi. U pul islohoti o'tkazib tijorat ishlarini tartibga soldi, suv inshootlarini yaxshilash bilan ishlab chiqarishning rivojlanishiga zamin yaratdi. Bularning hammasi markaziy hokimiyatning nisbatan kuchayishiga va Shohmurodning umrini oxirigacha davlatni boshqarishiga imkon berdi. 1800-1826 yillarda Buxoro taxtini boshqargan amir Haydar davrida har 3-6 oyda uzluksiz ichki urushlar va qo'zg'olonlar bo'lib turdi. 1826 yilda amir Haydarning uchinchi o'g'li Nasrullo (1826-1860) taxtga o'tirdi. U o'z yo'lga to'siq bo'lishi mumkin bo'lgan akalarini shavqatsizlik bilan qatl ettirdi va bir oy mobaynida kuniga 50-100 kishini qatl qilish bilan "Qassob amir" degan nomni oldi. Ayniqsa urushlar paytida bo'ysunmagan shahar va qishloqlar aholisini qattiq qirg'in qildi.

Amir Nasrullo Buxoro amirligi viloyatlarini birlashtirish uchun kurashni davom ettirdi. Bu kurash 30 yil davom etdi. Shahrisabz bekligini bo'ysundirish uchun Amir Nasrullo 32 marta yurish qilib 1856 yildagina o'z maqsadiga erishdi. Shunday qilib Buxoro hududlarini to'la bo'ysundirgan Amir Nasrullo Buxoroning so'nggi mustaqil hukmdori bo'lib qoldi. Undan keyin hukmdorlik qilgan Sayid

Muzaffarxon (1860-1885) davrida Shahrisabz, Kitob beklari yana Buxoroga bo'ysunishdan bosh tortdilar. Buxoro Rossiya vassaliga aylangandan keyin (1868) bu shaharlar ham ruslarga bo'ysundirildi. Mang'itlar sulolasi hukmronligi davrida davlat tizimida anchagina o'zgarishlar amalga oshirildi. Amir oliy hukmdor bo'lib, davlat hayotiga tegishli siyosiy, iqtisodiy, diniy va boshqa barcha masalalar uning qo'lida edi. Markaziy ijroiylar hokimiyat saroy ayonlaridan tashkil topgan bo'lib Arkda joylashgan. Davlat boshqaruvida bosh vazir-qushbegi, devonbegi, parvonachi, otaliq, dodhox, xudaychi, mirzaboshi kabi saroy ayonlari va shayxulislom, qozikalon kabi diniy rahbarlarning mavqei katta bo'lgan. Mahalliy boshqaruv amir tomonidan tayinlangan viloyat beklari va uning qo'l ostidagi mirshabboshi, soliq yig'uvchi amaldorlar, qozi, rayis, qishloq oqsoqollari qo'lida bo'lgan.

Mang'itlar sulolasi davrida amirlik 30 ta beklilik va tumanlardan iborat ma'muriy birliklardan tashkil topgan. Har bir beklilik hokimi xirojning bir qismini amirga yuborib turgan. Buxoro amirligining xalq xo'jaligida dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik, savdo-sotiq sohalari katta ahamiyat kasb etgan. Aholidan xiroj, zakot, boj, to'la, yaksara, nimsara kabi soliqlar undirib olingan.

Xiva xonligi

Elbarsxon (1512-1525) Urganch va Xiva shaharlaridan eroniyarlarni haydab chiqarib mustaqil xonlikka asos soladi. U bilan birga Dashti Qipchoqdan Xorazmga kelgan xalqlar o'troqlashdilar. Elbarsxonning beshinchi vorisi Avanesxon (1526-1538) davrida Shayboniy Ubaydulla sulton (1533-1539) Xorazmni bosib olib, 1537 yilda o'g'li Abdulazizni u yerga noib qilib qoldirdi. 1538 yilda Xorazm sultonlari yana hokimiyatni qaytarib oldilar. Xorazm yerlari uchun Hojimaxon (1558-1602) davrida Abdullaxon II (1557-1598) bir necha marta yurish qildi. 1575 yilda boshlangan o'zaro urushlar natijasida Abdullaxon II 1593 yildagina Xorazmni o'ziga bo'ysundirdi. 1598 yilda Abdullaxon vafoti bilan shayboniylar davlatida avj olgan o'zaro nizo va tartibsizlikdan foydalanib Xorazm o'z mustaqilligini uzil-kesil tiklab oldi.

XVII asr boshlariga kelib, Xorazm taxti uchun bo'lgan sulolaviy kurashlardan so'ng taxtga o'tirgan Arab Muhammadxon (1602-1621) davrida Xiva xonligida davlat porakandaligi yuqori cho'qqiga yetdi. Rus kazaklari, qozoqlar va qalmiqlar talonchilik yurishlari qilib mamlakat aholisining tinchini buzishga sabab bo'lgan bo'lsa, mamlakat ichida mavqei kuchaygan darvesh shayxlari ta'siridagi Arab Muhammadning o'g'illari Habash va Elbarslarning otasiga qarshi chiqishi parokandalikni avj oldirdi. Ular otasiga qarshi kurashda muvaffaqiyat qozonib, uning ko'ziga mil tortdilar, so'ngra Xivada qatl ettirdilar. Shunday qilib taxtga o'tirgan Yelbars va Habash sultonlar (1621-1623) ukalari Isfandiyor (1623-1643) tomonidan taxtdan tushirildilar. Xorazm tarixida yirik davlat arbobi va tarixnavis ijodkor sifatida o'z o'rniga ega bo'lgan Abulg'ozixon (1643-1663) akasi Isfandiyor vafotidan keyin taxtni egalladi. Turkman, qalmiqlarga qarshi muvaffaqiyatli urush olib borgan Abulg'ozixon Buxoro xonligi hududlariga ham talonchilik yurishlari qildi. Xiva askarlari Chorjo'y, Vardanza, Qorako'l, Karmanagacha bo'lgan yerlarni bir necha bor talashdi. 1662 yilda Abdulg'ozixon Buxoro xoni bilan sulh tuzdi.

Lekin uning O'g'li Anushaxon (1663-1687) davrida ham Buxoro va Xiva o'rtasidagi urushlar davom etdi. Subhonqulixon Xivadagi tarafdorlari yordamida taxtga Shohniyozni (1688-1702) o'tqazib, amalda Xivani vassal davlatga aylantirdi. Arab Muhammad va uning vorisi Sherg'ozixon (1715-1728) davrida xonlikdagi siyosiy nizolar mamlakatning iqtisodini ham izdan chiqardi. 1728 yilda hokimiyatni qo'lga olgan Elbarsxon (1728-1740) ichki nizolarni bostirib, qo'shni hududlarga bosqinchilik yurishlarini uyushtira boshladi. 1747 yilda qozoq sultoni Gayibxon taxtga o'tqazildi (1747-1757). Uning davrida qozoq sultonlarining mavqei oshishi Xivada qo'zg'olon ko'tarilishiga sabab bo'ldi. 1757-1758 yillarda Xiva taxtini uning ukasi Abdullaxon boshqargan. Xiva xonligidagi siyosiy parokandalikdan foydalangan Buxoro hukmdori Muhammad Rahimbiy o'z odami Temur G'ozixonni (1758-1763) Xiva taxtiga o'tqazadi. Shu davrdan boshlab Xiva xonligida qo'ng'irotlar urug'ining mavqei mustahkamlanib borgan. Inoq Muhammad Amin (1763-1790) 1770 yilda turkmanlarning, 1782 yilda buxoroliklarning hujumini qaytarib, Xiva xonligida qo'ng'irotlarning amaldagi hokimiyatning mustahkamlaydi. Avaz Inoq (1790-1804) davrida Xiva xonligida markaziy hokimiyat mustahkamlanib, xonlikdagi iqtisodiy ahvol yaxshilandi. Bu XIX asr boshlarida qo'ng'irotlar sulolasining hokimiyatni rasman egallashlariga zamin bo'ldi.

1804-1806 yillarda hukmronlik qilgan Eltuzarxon inoq Xiva taxtiga o'tirgan qo'ng'irotlar sulolasining birinchi xoni hisoblanadi. Uning vorisi Muhammad Rahimxon I (1806-1825) Xiva xonligini birlashtirishni nihoyasiga yetkazdi. 1811 yilda bo'ysunmas orolliklar-qoraqalpoqlarni ham Xiva tarkibiga qo'shib oldi. U o'tkazgan siyosiy, iqtisodiy, ma'muriy islohotlar natijasida boshqaruv tizim takomillashib, soliqlar tartibga tushdi. Xazina daromadlari ko'paydi. Olloqulixon (1825-1842), Rahimqulixon (1842-1845) va Muhammad Aminxon (1845-1855) davrlarida Xiva qo'shinlarining Xurosonga yurishlari kuchaydi, Marv shahri uchun Buxoro amirligi bilan tez-tez urushlar bo'lib turdi. Xiva xonlari bu davrda Sirdaryoning Orol dengiziga quyiladigan joyidan Turkmaniston hududidagi Kushkagacha bo'lgan yerlarni boshqarganlar. 1855 yilda Seraxsni qamal qilish paytida Muhammad Aminxonning halok bo'lishi mamlakatda parokandalikka sabab bo'ldi. Abdullaxon (1855-1856), Qutlug'murodxonlar (1856) 6 oydan ko'p hukmronlik qilmaslaridan o'ldirildilar. 1856 yilda taxtni Sayid Muhammadxon (1856-1864) egalladi. U bo'ysunmas turkmanlar va qoraqalpolarga qarshi urush uyushtirganligi natijasida bu xalqlarning ko'pchiligi ko'chib ketdilar. 1859 yilda Muhammad Panoh Orenburgdan yordam olib, Orol bo'yida mustaqil davlat tuzish uchun qilgan harakati bostirildi. Xivaliklar tomonidan daryoga to'siq qo'yilishi natijasida Butakov flotiliyasi qoraqalpolarga yordam bera olmadi.

Xiva xonligidagi so'nggi mustaqil hukmdor Feruz taxallusi bilan ijod qilgan Muhammad Rahimxon II (1864-1910) bo'ldi. Uning davrida xonlikning siyosiy, iqtisodiy, madaniy jihatdan yuksalishi ko'zga tashlanadi. Lekin 1873 yilda Rossiya Xiva xonligini bosib oldi va Muhammad Rahimxon II va Kaufman imzolagan Gandimiyon shartnomasiga ko'ra Xiva xonligi Rossiyaga qaram davlatga aylandi qoldi.

Qo‘qon xonligi

1710 yilda Farg‘ona vodiysida ancha kuchli ta‘sirga ega bo‘lgan, o‘zbeklarning ming urug‘i boshlig‘i Shohruhbiy (1710-1721) hokimiyatni qo‘lga oldi. Shohruhbiy o‘z hukmronligi davrida Qo‘qon, Namangan, Marg‘ilon, Konibodom, Isfara atroflarini bo‘ysundirib, o‘z hokimiyatini mustahkamladi. Uning vorisi Muhammad Abdurahimbiy (1721-1733) Xo‘jand, O‘ratepa, Samarqand, Jizzax hatto Shahrisabzni o‘ziga bo‘ysundirib mamlakat hududlarini ancha kengaytirdi. Shuning bilan birga u qurdira boshlagan shahar dastlab “Qal‘ayi Rahimbiy” deb ataldi. Abdurahimbiyning bevaqt vafoti sababli ukasi Abdulkarimbiy (1733-1750) shahar qurilishini yakunlab, Tepaqo‘rg‘ondan poytaxtni yangi shaharga ko‘chirdi va Eski o‘rda degan joyida o‘rda-qal‘a qurdiradi.

O‘sh, Andijon, Marg‘ilonni egallagan qalmoqlar 1745 yilda Qo‘qonni qamal qilganda Abdulkarimbiy O‘ratepa hokimi Fozilbek yordami bilan qalmoqlarni mamlakat hududidan haydab chiqarib, davlat mustaqilligini saqlab qoldi. Qalmoqlar garov tariqasida Muhammad Abdurahimbiyning o‘g‘li Bobobekni olib ketishadi. Abdulkarimbiy vafotidan keyin xonlar tez-tez almashtiriladi. 1750-1754 yillarda Abdurahmonbiy (1750-1751), Erdonabiy (1751-1753), Bobobek (1753-1754) xonlik qilganlar. Nihoyat, 1755 yilda Erdonabiy 2-marta hokimiyatga kelgach, xonlik ancha mustahkamlandi. U O‘sh va O‘zganni bo‘ysundirib, 1758-1759 yillarda Sharqiy Turkistonga ham yurish qilgan. Bu davrda Qo‘qon xonligi Buxoro va Xitoy bilan tengma-teng kurashadigan davlatga aylandi. Lekin Erdonabiy davrida olib borilgan urushlar mehnatkash xalqning aholini ancha og‘irlashtirdi. Erdonabiy 1769 yilga qadar taxtni boshqargan. Undan keyin taxtga o‘tirgan Sulaymonbek bor yo‘g‘i 6 oy xonlik qildi.

Qo‘qon xonligini 1770-1800 yillarda boshqargan Norbo‘tabek markaziy hokimiyatni mustahkamlash va bo‘ysunmas hokimlar qarshiligini bostirishda bir muncha muvaffaqiyat qozondi. U Chust va Namangan hokimlarining o‘zboshimchaliklarini tugatib, qo‘zg‘olon ko‘targan Xo‘jand shahrini bo‘ysundirdi va uni xonlikka butunlay qo‘shib oldi. Lekin 1799 yilda uning Toshkentni egallash uchun yuborgan qo‘shini mag‘lubiyatga uchradi. Uning hukmronligi davrida olingan mo‘l hosil natijasida xalq faravonligi bir muncha yaxshilandi, Xitoy hukmdorlari Norbo‘tabek mustaqil xon ekanligini tan olgan. Uning vorisi Olimxon (1800-1810) davrida Qo‘qon xonligining siyosiy qudrati mustahkamlandi. Harbiy islohot o‘tkazib, qo‘shinni ancha mustahkamlagan Olimxon Angren vohasini, Toshkent, Chimkent va Turkistonni o‘ziga bo‘ysundirdi. O‘zini amir deb atagan Umarxon (1810-1822) davrida siyosiy jarayon murakkablashib, Chimkent, Turkiston va boshqa shaharlarda g‘alayonlar ko‘tarildi. Davlatni boshqarishda yirik yer egalari, dindorlar, harbiy sarkardalar manfaatini himoya qilib, ular bilan ittifoqda bo‘lgan Umarxon bu g‘alayonlarni bostirib, xonlik hududini parchalanishdan saqlab qoldi. Uzoq urinishlar natijasida 1817 yilda O‘ratepani bosib oldi. Rossiya bilan aloqalarni mustahkamladi. 1818 yilda Umarxon “Amir ul-muslimin” unvonini olib xonlikdagi diniy hokimiyatni

ham egalladi. Amiriy taxallusi bilan she'rlar yozgan Umarxon davrida Qo'qonda adabiyot, she'riyat ancha yuksaldi. 1822 yilda Umarxon kasallanib vafot etdi.

Umarxonning o'g'li Muhammad Alixon (1822-1842) hukmronligining dastabki yillarida Qo'qon xonligining yerlari ancha kengaydi. U 1826-1831 yillarda Qashg'arga bir necha marta yurish qilib, u yerdagi Xitoy hukumati bilan o'zi uchun foydali shartnoma imzolagan bo'lsa, 1834 yilgacha Qo'qon qo'shinlari Qorategin, Kulob, Darvoz viloyatlarini bosib olgan. Ichki siyosatda Madalixon xonlik hayotida katta ta'sirga ega bo'lgan, otasi tomonidan qo'llab-quvvatlangan yirik amaldorlarni surgun qildi, ko'pchilikni qatl qildirdi. Bu holat xonlikda undan norozi bo'lgan kuchlarning, birlashishuviga, dushmanlarining ko'payishiga sabab bo'ldi. Muhammad Alixonning Sharqiy Turkiston va Oltoy tog'lari ortida qo'lga kiritgan, g'alabasi sababli xushomadgo'ylari uni "g'oziy" deb ulug'lashgani bilan mamlakatda undan norozilar ko'pchilikni tashkil qilar edi.

Xudoyorxon (1845-1858; 1863 (4 oy), (1865-1875 yy.) yosh bo'lganligi sababli xonlikdagi boshqaruv Musulmonqul boshliq qipchoqlar qo'lga o'tdi. Saroyda cheksiz hokimiyatga ega bo'lgan, bosh vazir, birinchi amaldor Musulmonqulning o'z mavqeidan shaxsiy manfaatlari yo'lida foydalanishi 1853 yil oxirlarigacha davom etib, bu holat xonlikda ko'pchilikning noroziligiga sabab bo'ldi. O'ratepa, Xo'jand, Marg'ilon hokimlari Toshkent hokimi Nurmuhammad boshchiligida Musulmonqulga qarshi guruh tashkil etishdi. 1852 yil fevral va iyun oylarida Musulmonqul Toshkentga katta qo'shin bilan yurish qildi. Lekin iyun oyidagi jangda qayin otasi vasiyigidan norozi bo'lgan Xudoyorxon qo'zg'olonchilar tomonga o'tdi. 1853 yil kuziga kelib Musulmonqul ham qo'lga olinib qatl etildi. Bu paytda rus qo'shinlari xonlik sarhadlariga bostirib kirib, Oqmachit, Jo'lak, Kumushqo'rg'onni bosib olayotgan edi. Rossiya bilan Qo'qon urush holatiga o'tdi. Rossiyadek tashqi dushman xonlik sarhadlariga xavf solib turgan bir paytda xon amaldorlari, xonlar birlashish o'rniga ular orasidagi o'zaro kurash, fitna avj oldi. Natijada Qo'qon xonligi hududlari chet el bosqinchilarining zulmi ostiga tushib qoldi. 1876 yilda Qo'qon xonligi tugatildi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak XVI-XIX asrdagi o'lkamizdagi ijtimoiy, madaniy hayot ko'rib o'tganimizdek o'ziga xosliklardan iborat. Bir tomondan adabiyot, tarix, me'morchilik, san'ati sohalarida katta yuksalishlarni, betakror yutuqlarni qo'lga kiritgan bo'lsak, ikkinchi tomondan birlikning yo'qotilishi, o'zaro nizolarning avj olishi, tabiiy va texnika fanlariga e'tiborning yo'qotilishi o'rta Osiyo xalqlarini nafaqat jahon taraqqiyotidan orqada qolishiga, balki xalqimizning chet el bosqinchilari zulmi ostiga tushib qolishiga sabab bo'ldiki, bu yurtimizning 130 yildan ortiq qaramlikda qolib ketishiga olib keldi.

9 - mavzu	O'zbekiston hududlarining xonliklarga bo'linib ketishi, uning sabablari va oqibatlari
Ma'ruzani o'qitish texnologiyasi	
Talabalar soni: 80-100 kishi	Vaqt: 2 soat

O'quv Mashg'ulot shakli	Kirish, izohlar va tahlil, ilg'or pedtexnologiyalar hamda texnik vositalar qo'llanadigan ma'ruza	
Ma'ruza rejasi	1. XV asr oxirlarida Temuriylar saltanatining parchalanishi. Shayboniylar hukmronligi davrida Movarounnahr. 2. Ashtarhoniylar hukmronligi davri. O'zaro parokandalik va nizolarning kuchayishi. 3. XVII - XIX asr I yarmida o'zbek honliklaridagi ijtimoiy siyosiy va iqtisodiy hayot. 4. Xonliklardagi madaniyat va adabiyot.	
O'quv mashg'ulotining maqsadi: mavzu manbashunosligi va tarixshunosligiga tayangan holda XVI - XIX asr I - yarmida o'zbek xonliklarida kechgan ijtimoiy - siyosiy jarayonlar, iqtisodiy va madaniy hayot tarixini tahlil etish hamda uning mazmun-mohiyatini ochib berish.		
O'qituvchining vazifalari: • mavzu manbashunosligi va tarixshunosligini izohlash hamda bayon etish; • Temuriylar saltanatining parchalanib ketish sabablarini ochib berish hamda XV asr oxirlarida kechgan siyosiy jarayonlar mazmun mohiyatini tushuntirib berish; • Dashti Kipchoqdagi o'zbeklar, Muhammad Shayboniyxon va Temuriylar o'rtasidagi munosabatlar, Movarounnahrda Shayboniylar hukmronligining o'rnatilishi, Shayboniylar davlatida kechgan ijtimoiy siyosiy jarayonlar, iqtisodiy va madaniy hayot xususida tahliliy ma'lumot berish; • Ashtarxoniylar davlatining yuzaga kelishi, mazkur davrda Buxoro xonligida roy bergan tarixiy voqealar, o'zaro nizo va parokandalikning avj olishi, xonlikning ichki ijtimoiy-siyosiy ahvoli hamda tashki aloqalarini tarixiy faktologiyaga asoslangan holda bayon etish; • Buxoro, Xiva, Qo'qon xonliklarining XVIII - XIX asr I yarmidagi tarixi, asosiy siyosiy	O'quv mashg'ulotining natijalari: Talabalar quyidagi xulosalarga kelishi lozim: • XV asr oxirlariga kelib Temuriylar saltanatining inqirozi sabablarini tushunib yetadilar; • Movarounnahr hududida sulolalar almashuvi tarixiy jarayon ekanligini anglab yetgan holda Muhammad Shayboniyxon hamda Shayboniylar davlati xususida tegishli ravishda keng qamrovli ma'lumotlar bazasiga ega bo'ladilar; • o'zaro nizo va parokandalikning Ashtarxoniylar davlatining inqirozga yuz tutishidagi o'rni va roli, uning sabablarini tushunib yetish imkoniyatiga ega bo'ladilar; • XVII - XIX asr I yarmi o'zbek xonliklari tarixi yuzasidan bilimlar poydevori mustaxkamlanib, aniq tarzda tarixiy tasavvurlar tizimi vujudga keladi; • o'zbek xonliklarida yashab ijod qilgan madaniyat arboblari, shoirlar faoliyati xususida ko'p qirrali ma'lumotlarga ega bo'ladilar; • talabalarda mantiqiy fikrlash va notiqlik qobiliyatini o'sishiga imkoniyat yaratilib, ona- yurt tarixidan bilimlar ko'nikmasiga ega bo'ladilar, ularda milliy g'urur va iftihar tuyg'usining o'sishiga sabab bo'ladi.	

jarayonlarning tahlili orqali mazkur davrga asosli baho berish;		
o'zbek xonliklarining qayd etilayotgan davrdagi madaniy hayoti, me'morchilik, qurilish, obodonchilik ishlari xususida tarixiy ma'lumot berish, Qo'qon adabiy muhitiga batafsil to'xtalib o'tgan holda ushbu davr xususiyatlarini qayd etish.		
O'qitishning metodlari va texnikasi		Izoh va tahlil asosidagi "aqliy hujum", "fikrlar hujumi" metodlari, "menyu", "klaster" metodlari elementlari, vizual materiallar asosidagi savol - javoblar bilan izohlangan ma'ruza.
O'qitish vositalari		Lazer proyektori, ma'ruza matni, vizual materiallar, informatsion ta'minot, tarqatma material, tarixiy adabiyotlar ko'rgazmasi, miniatyuralar, xarita.
O'qitish shakllari		Jamoaviy, alohida olingan guruh;, juft -juft tarzida ishlash.
O'qitish shart-sharoiti		Texnik vositalarga ega bo'lgan zamonaviy auditoriY.
Monitoring va baholash		Og'zaki savol javob asosidagi nazorat, reyting tizimi asosidagi baholash, o'z- o'zini nazorat qilish.
Maruzaning texnologik haritasi:		
Bosqichlari, vaqti	Faoliyatlari	
	Oqituvchining faoliyati	Talabanning faoliyati
1-qism Kirish (10 min)	1.1. Ma'ruza nomini bayon etadi, reja bilan tanishtiradi. Mavzu tarixshunosligiga to'xtalib, darsning maqsadi, undan kutilayotgan natijalarni qayd etadi.	1.1. Eshitadilar va yozib boradilar.
2 -qism Asosiy qism (60 min)	2.1.Talabalar faollik darajasini oshirish maqsadida diqqatni jamlovchi savollar beradi. 1.Temuriylar davlati inqirozi sabablari xaqida nimalarni bilasiz? 2. Shayboniylar davlati tashqi va ichki siyosati asosiy	2.1. Eshitadilar va savollarga javob beradilar.

	yunalishlari mohiyati haqida qanday mulohazalaringiz bor ? 3.XVIII asrga kelib o'zaro tarqoqlikning vujudga kelishi sabablari nimada edi?	
	2.2. Talabalar javoblarini eshitib ularga o'z munosabatini bildiradi. Reja asosida mavzuni davom ettiradi. Eng muhim jixatlarni yoritishni tavsiya etadi. Muhim sana va voqeliklarni doskaga yozib boradi. Xaritaga bevosita ravishda murojaat qilib boradi. Mavzuning muhim jihatlari, jumladan XV asr II yarmidagi ijtimoiy-siyosiy ahvol, Shayboniylar davlatining Movarounnahrda o'rnatilishi, mazkur davrdagi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy ahvol, Ashtarxoniylar xukmronligi davri, bu davrdagi ichki tarqoqlik, nizo va parokandalikning kuchayishi, XVII - XIX asrlar I yarmida o'zbek xonliklarida kechgan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy jarayonlar, madaniy hayot tarixiga batafsil to'htalib o'tadi.	2.2. Eshitadilar va yozib boradilar. Slaydlar buyicha o'z mulohazalarini bildiradilar.
	2.3. Mavzuni mustahkamlash hamda dars jarayoniga talabalarni keng jalb qilish borasida "fikrlar hujumi" metodini ishga soladi. Talabalarni guruhlariga bo'lib, ularga topshiriqlar beradi.	2.3. Eshitadilar va yozib boradilar.
	2.4. Talabalar javobini eshitib, unga tegishli aniqliklar kiritadi.	2.4. Topshirshni bajarish asnosida javob beradilar.
3 -qism Xulosa qismi (10 min)	3.1. Faol talabalarni qayd qiladi.	3.1. Javob beradilar.
	3.2. Mashg'ulotda erishgan natijalarni qayd qiladi. Umumiy xulosalarni bayon etadi.	3.2. Eshitadilar va yozib boradilar.

	3.3. Tayanch soʻzlar va atamalar mazmunini tushuntiradi.	3.3. Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.4. Talabalar bilimni yanada oshirish maqsadida mavzu yuzasidan tavsiya etiladigan adabiyotlar royxatini beradi.	3.4. Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.5. Mustaqil ishlash boyicha tegishli mavzuni beradi hamda darsga yakun yasaydi. Mustaqil ish mavzusi quyidagi boʻlishi mumkin: XVII-XIX asr I yarmi mahalliy tarixchilar asarlarini izohlang.	3.5. Eshitadilar va yozib boradilar, aniqlashtirish yuzasidan savollar beradilar.

1 -ilova

Shayboniylar sulolasi xukmdorlari (1500 -1601)

Muhammad Shayboniyxon	-(1500-1510)
Kuchkinchixon	-(1512- 1530)
Abu Said	-(1530- 1533)
Ubaydullaxon I	-(1533-1539)
Abdullaxon I	-(1539- 1540)
Abdulaziz - Buxoro	-(1540- 1550)
Abdulatif - Samarkand	-(1540-1551)
Barokxon (Navroʻz Ahmad)	-(1551 - 1556)
Pir Muhammad	-(1556- 1560)
Iskandarxon	-(1560- 1583)
Abdullaxon II	-(1583- 1598)
Abdulmoʻmin	-(1598- 1599)
Pir Muhammad II	-(1599-1601)

2-ilova

Ashtarxoniylar sulolasi hukmdorlari

Bokimuxammadxon	-(1601-1747)
	-(1601-1605)
Valimuhammadxon	-(1605-1611)
Imomqulixon	-(1611-1642)
Nadr Muhammadxon	-(1642-1645)
Abdulazizxon	-(1645-1680)
Subhonqulixon	-(1680-1702)
Ubaydullaxon II	-(1702-1711)
Abulfayzxon	-(1711-1747)

3-ilova

Muhammad Shayboniyxon (1500-1510) Miniatyura

2-slayd

Abdullaxon II (1557-1598)

3-ilova

“Fikrlar hujumi” texnikasi

Auditoriya 6 ta kichik guruhga bo'linadi. Har bir kichik guruh uchun vazifa beriladi. Vazifa uchun 5 minut vaqt beriladi. Shundan so'ng har bir guruhdan bir talaba chiqib o'z mulohazalari xususida axborot beradi. Barcha guruhlar eshitilgach, o'qituvchi ularni umumlashtirib, tegishli baho beradi.

Topshiriqlar

I. Movarounnahr Temuriylari hamda Xuroson Temuriylari siyosatidagi umumiylik va alohida tarzda olingan ichki siyosat tamoyillarini tushuntirib bering.

II. "Zahiriddin Muhammad Boburning Movarounnahrdagi muvaffaqiyatsizligi va uni vatanni tark etishi sabablarini izohdab bering.

III. Abdullaxon II olib borgan siyosatining mazmun-mohiyati nimada edi?

IV. XVII asr Ashtarxoniylar davlatidagi inqirozning sabablari nimada edi?

V. XVIII - XIX asr I yarmi o'zbek xonliklaridagi taraqqiyotning umumiy jihatlarini ko'rsatib bering.

VI. Qo'qon adabiy muhiti shakllanishi va uning faoliyati haqida nimalarni bilasiz?

5-ilova

Mustaqil ishlash uchun savollar

1. Temuriylar hukmronligi tarixshunosligini izohlab bering.
2. Dashti Qipchoq va Movarounnahr o'rtasida XV asr oxirlari XVI asr boshida kechgan munosabatlarining etnik shakllanish jarayoniga ta'sirini tushuntirib bering.
3. "Majhul mulk" tushunchasi nimani anglatadi?
4. Shayboniylar hukmronligini davrida davlat boshqaruvi tizimida kechgan jarayonlar nimalardan iborat bo'lgan?
5. Shayboniylar va Ashtarxoniylar davri me'morchiligi xususida gapirib bering.
6. O'zbek xalqi etnik shakllanishining so'nggi bosqichi haqida so'zlab bering.
7. O'zbek xonliklarining XVIII - XIX asr I yarmida Rossiya bilan kechgan o'zaro munosabatlari haqida ma'lumot bering.
8. XVI-XIX asr tarixshunoslik maktabi vakillari faoliyatlarini izohlab bering.

Asosiy atama va tushunchalar

6-ilova

1. xon	9. devonbegi	17. Buxoro
2. otaliq	10. qozikalon	18. inoq
3. amir	11. qushbegi	19. munshiy
4. Movarounnahr	12. qipchoq	20. Ko'kaldosh
5. Mang'it	13. mulk	21. Balx
6. Ko'ng'irot	14. majhul mulk	22. Dashti Qipchoq
7. inoq	15. Xiva	23. Dargoh
8. To'lg'ama	16. Qo'qon	24. Devon

7-ilova

Tavsiya etiladigan adabiyotlar royxati

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. - Toshkent: "Sharq", 1998.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch. - Toshkent: "Ma'naviyat", 2008.
3. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. - Toshkent: "Sharq", 2000.
4. Hofiz Tanish Buxoriy. Abdullanoma. - Toshkent: "Sharq", 1999.
5. X., N. Bobobekov. Qo'qon tarixi. - Toshkent: "Fan", 1996.
6. O'zbekiston tarixi. Prof/R.H. Murtazaevaning umumiy tahriri ostida, 2005.
7. Axmedov B. Tarixdan saboqlar. - Toshkent: "O'qituvchi", 1994.
8. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. - Toshkent: "Sharq", 2000.
9. Bobobekov, X., N. Qo'qon tarixi. - Toshkent: "Fan", 1996.
10. Babaxodjayev B. Kokandskoye xanstvo: vlast, politika, religiya. - Tashkent, 2011.

11. Bayoniy Y. Shajarai Xorazmshohiy. - Toshkent: "Kamalak", 1991.
10. Voxidov SH. Qo'qon xonligida tarixnavislik. - Toshkent: Akademnashr, 2010.
12. Ibrat. Farg'ona tarixi. - Toshkent: "Kamalak", 1991.
13. Iso Jabborov. O'zbeklar: turmush tarzi va madaniyati (etnografik lavhalar). - Toshkent: "O'qituvchi", 2003.

III. Rossiya imperiyasi mustamlakachiligi davri

11- mavzu. O'zbek xonliklarining Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi. Mustamlakachilik zulmiga qarshi milliy ozodlik harakati. Jadidchilik.

Режа:

- 1. Rossiya imperiyasi tomonidan Turkiston o'lkasini istilo etilishi sabablari.**
- 2. O'rta Osiyoni istilo etishga qaratilgan asosiy harbiy harakatlar. Buxoro amirligi va Xiva xonligining vassallikka aylanishi.**
- 3. Mustamlaka zulmiga qarshi milliy-ozodlik harakatlari.**
- 4. XIX asr oxirlari XX asr boshlaridagi ijtimoiy- iqtisodiy hayot.**
- 5. Jadidchilik harakati va uning o'lka ma'naviy- ma'rifiy hayotida tutgan o'rni.**

XIX asrning birinchi yarmiga kelib, O'rta Osiyoda uch xonlik o'rtasidagi to'xtovsiz urushlar, kelishmovchiliklar xonliklardagi iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy vaziyatni tang ahvolga olib keldi, bu hududlardagi madaniy hayotni izdan chiqardi. O'lkadagi bunday vaziyat Rossiyadek bosqinchi davlat uchun o'z imkoniyatlarini amalga oshirishga qulay sharoit yaratdi. Urush harakatlari dastlab Qo'qon xonligiga qaratilgan edi. Imperiya qo'shinlari zamonaviy qurol-aslahaga ega bo'lib, ularga Yevropa urushlarida tajriba orttirgan general-lar rahbarlik qildilar. Dastlab general Perovskiyning qo'shini 1853 yili shiddat bilan Qo'qon xonligining strategik qal'asi bo'lgan Oqmachitni egallash uchun yurish boshladi. Salkam bir oy davom etgan qamal natijasida 28 iyul kuni hal qiluvchi jangda qal'a himoyachilari taslim bo'ldilar. Bu yerdagi 250 himoya-chidan 74 nafar kishi halok bo'ldi, o'lganlarning orasida ayollar ham bo'lgan. Rus hukumati Oqmachitni qo'lga kiritilishining katta ahamiyatini anglab, urush qatnashchilarining unvonlarini oshirib, orden-medallar va pul mukofotlari bilan taqdirladi. Oqmachit o'rniga qurilgan rus qal'asiga general Perovskiy nomi berilib, "Perovskiy porti" deb ataladigan bo'ldi.

Qrim urushi tufayli to'xtab qolgan harbiy harakatlar 1860 yil yozida yana jonlandi. Polkovnik Simmerman boshchiligidagi 6 ta rota, 600 ta kazak, 12 ta og'ir zambarak, 4 ta raketa moslamasidan tashkil topgan rus qo'shinlari To'qmoq, so'ngra Pishpak qal'asini egalladi. 1861 yilning 25 oktabrida general – leytenant Debu boshchiligidagi rus qo'shini xonlikning Yangiqo'rg'on qal'asini vayron qilib tashladi. Keyinchalik 1862 yilda polkovnik Kalpakovskiy 4 ta rota, 2 yuzlik va 4 zambarak qo'shini bilan Marki nomidagi Qo'qon istexkomini egalladi. 1864

yil 1 may kuni Verniy istehkomidan yo'lga chiqqan polkovnik Chernyayevning otryadi qattiq jangdan keyin Avliyo ota qal'asini ham bosib oldi. Chernyayev Avliyo otani olganligi uchun general unvoni va orden bilan taqdirlandi. Xullas, 1847-1864 yillarda rus davlati Qo'qon xonligining hozirgi Qozog'iston va Qirg'iziston yerlaridagi mavqeiga qattiq zarba berib, ko'p joylarni qo'lga kiritdi. Turkiston va Chimkent shaharlari Qo'qon xonligining muhim va tayanch shaharlaridan edi. Shu bois dushman ushbu ikki muhim shaharga shiddat bilan zarba berishga kirishdi. 1864 yil 12 iyulda Turkiston bosib olindi. 1864 yil sentabr oyining boshlarida harbiy - texnik ustunlikka ega bo'lgan dushman 22 sentabrda Chimkentni egallashga muvaffaq bo'ldi.

Turkiston va Chimkentning bosib olinishi natijasida rus harbiy qo'shinlarining bosqinchilik harakatlari yanada kengayib, endilikda mintaqaning eng katta va boy shaharlaridan bo'lmish Toshkentni bosib olishga keng yo'l ochildi. 1864 yilning 1 oktabrida general Chernyayev katta harbiy qo'shinlari bilan birga Toshkentning sharqidagi Darvishak qopqa degan joyga yetib keladi. 2 oktabrda dastlabki hujum boshlandi. Ammo Toshkent mudofaasi mehnatkash ommaning umumiy mudofaasiga aylanib, shahar atrofidagi devorlarda askarlar va xalq ko'ngillilari joylashgan edi. Ular shu darajada qarshilik ko'rsatdilar, general Chernyayev mag'lubiyatga uchrab Chimkentga qaytib ketishga majbur bo'ldi. Mag'lubiyat o'chini olish hissida general Chernyayev 1865 yil 28 aprelda Chirchiq yonidagi Niyozbek qal'asini olishga buyruq berdi. Shaharni suv bilan ta'minlaydigan "Kaykovus" arig'i to'g'onini buzib, uni Chirchiq daryosiga burib yuboradi. 1865 yil 14 iyundan 15 iyunga o'tar kechasi general M.G.Chernyayev boshliq qo'shinlar Toshkentga yana hujum uyushtirib, shaharning Kamolon darvozasi orqali shaharga kirib borishga muvaffaq bo'ladilar. Toshkent uchun bo'lgan janglardan so'ng 1865 yili bosib olingan hududlarda Turkiston viloyati tashkil qilindi. 1866 yili Aleksandr II ning Toshkentni Rossiya tasarrufiga olinganligi e'lon qilindi. 1867 yil iyul oyida Turkiston general gubernatorligi tashkil etildi. Markazi Toshkent bo'lgan Sirdaryo viloyati, markazi Verniy bo'lgan Yettisuv viloyatlari general-gubernatorligi tarkibiga kiritildi.

Istilochilar Buxoro xonligiga qarshi urush harakatlarini ikki harbiy mavsumda - 1866 va 1868 yillarda o'tkazdilar. Amirlikdan tortib olingan hududlarda 1868 yil Zarafshon okrugi tuzilib, unga general-mayor Abramov boshliq etib tayinlandi. Amir Muzaffar tomonidan amirlik mustaqilligini amalda yo'qotuvchi va katta iqtisodiy talofatlarga sabab bo'luvchi sulhga qo'l qo'yilishi xalq yuqori tabaqa vakillarining noroziligi va nafratini yanada kuchaytirdi. Shu vajdan ham unga qarshi harakatlar ayniqsa Shahrisabz va Qarshida avj oldi. Rossiya imperiyasining hukmron doiralari Buxoro amirligi va Qo'qon xonligi yerlaridan tashkil topgan Turkiston general-gubernatorligini O'rta Osiyodagi harbiy operatsiyalar uchun tayanch markazga aylantirib istilo tig'ini Xiva xonligiga qaratdi. 1873 yil 29 may kuni asosiy kuchlar Xiva ostonalarida paydo bo'ldi. Muhammad Rahimxon II Xivani o'z ixtiyorida kuchlar bilan mudofaa qilib bo'lmasligiga ko'zi yetib, Izmiqsho'r tarafidagi turkman ovuliga ketishga majbur bo'ldi. 1873 yil 12 avgustda Gandimiyon qishlog'ida fon Kaufman sulh shartnomalarini Muhammad Rahimxon diqqatiga havola qildi.

Chor Rossiyasining amalga oshirgan mustamlaka siyosati mahalliy mehnatkash aholining manfaatlariga butunlay zid kelishi, ular o'rtasida norozilik kayfiyatlarini tug'ilishida katta zamin bo'lib xizmat qildi. 1870 yillarda Farg'onadagi Po'latxon qo'zg'olonidan so'ng Turkistonning bir qancha shaharlarida xalq ommasining ommaviy norozilik harakatlari keng miqyosda bo'lib o'tdi. Rossiya imperiyasi bosqiniga qarshi ko'tarilib turgan ozodlik harakatlari ichida "Oloy malikasi" nomi bilan mashhur bo'lgan Qurbonjon dodxoh Oloy o'lkasida tinchlik o'rnatish uchun 1876 yilning oxiriga qadar mustamlakachilarga qarshi kurashib keldi. 1878 yilda Mingtepada Yetimxon boshchiligidagi isyon bo'lib o'tdi. Bu isyondan so'ng Farg'ona viloyati general gubernatori viloyatdagi mahalliy aholidan g'ayriqonuniy soliq undiruvchilarni ishdan olib tashlashga majbur bo'ldi.

1885-1890 yillarda Andijonning Qo'rg'ontepa uezdida Darveshxon to'ra boshliq xalq harakati qurolli qo'zg'olonga aylandi. Ammo, xalq ommasining norozilik harakatlarini qurolli kuch bilan bostirishga o'rganib qolgan chor ma'murlari bu harakatlarni ham shafqatsizlarcha bostirdilar. 1892 yil "vabo isyoni" nomini olgan Toshkent qo'zg'oloni XIX asr oxiridagi muhim voqealardan biri bo'ldi. 1892 yilgi qo'zg'olon ko'plab tarixiy adabiyotlarda imperiya ma'murlarining o'lkada vabo kasali tarqalishining oldini olish uchun bo'lgan harakat deb ta'riflangan bo'lsa-da, aslida bu qo'zg'olon Rossiya imperiyasining o'lkadagi yillar davomida olib borgan mustamlaka siyosatiga qarshi qaratilgan harakatlardan biri edi. Garchi, qo'zg'olon Toshkent shahrining o'zida yuz bergan bo'lsa-da, uning ta'siri butun Turkiston o'lkasi bo'ylab yoyildi. Chunki bu ozodlik harakati mustamlakachilik zulmi ostida yotgan xalqlar tuyg'usini ifoda etar edi.

1898 yil Andijonda mutamlakachi ma'murlariga qarshi, uning mustamlaka siyosatiga qarshi yana bir ozodlik harakati bo'lib o'tdi. Tarixda bu "Andijon qo'zg'oloni" nomini oldi. Bu qo'zg'olon 1898 yil Andijon shahrining Mingtepa qishlog'ida boshlandi. Dastlab qo'zg'olonchilar soni 500 kishidan ortmagan bo'lsa-da, biroq atrofdagi qishloqlardan kelib qo'shilayotgan aholi hisobiga qo'zg'olonchilar soni ortib bordi. Qo'zg'olonchilarga Muhammadali eshon "Dukchi eshon" boshchilik qildi. Qo'zg'olon dahshatli tarzda bostirishlariga qaramay buning aks sadosi butun Farg'ona vodiysiga taraldi. Asaka, Quva, Shaxrixon, O'sh, Marg'ilon kabi shaharlar va qishloqlarda harakatlar keng yoyildi. Lekin, rus qo'shinlari hamma yerda ham qo'zg'olonni shafqatsizlik bilan bostirdi. Dukchi eshon Arslonbob qishlog'ida qo'lga olindi va butun xalq oldida mustamlakachi ma'murlari tomonidan 1898 yil 12 iyunda osib o'ldirildi.

O'lka mehnatkashlarining ahvoli Rossiyaning birinchi jahon urushiga kirishi va urush asoratlarini tugatish maqsadida ma'muriyatning ko'rgan chora – tadbirlari natijasida ahvol yanada og'irlashib ketdi. 1916 yil rus imperatori Nikolay II ning "Imperiyadagi begona xalqlar erkak aholisini harakatdagi armiya rayonlarida harbiy inshootlar va shuningdek, davlat mudofaasi uchun zarur bo'lgan boshqa har qanday og'ir ishlarga jalb qilish" haqidagi farmoni chiqdi. Ushbu farmonga ko'ra Sibir, O'rta Osiyo, Qozog'iston, Kavkaz ortidan 19 yoshdan 43 yoshgacha bo'lgan 400 ming kishini mardikorlikka olish boshlanib

ketdi. Bu farmonga ko‘ra o‘lkadagi har besh xonadondan mardikor olinadigan bo‘ldi. 4 iyulda savdo va hunarmandchilik markazi bo‘lgan Xo‘jand shahrida, undan keyin Samarqand, Jizzax, Kattaqo‘rg‘on kabi shaharlarda ham xalqning norozilik harakatlari bo‘lib o‘tdi. Mustamlaka ma‘muriyati zulmiga qarshi qo‘zg‘olon-larning eng kattasi Jizzax shahrida bo‘lib o‘tdi.

17 iyulga kelib butun Turkiston o‘lkasida harbiy holat e‘lon qilindi. Jazo otryadlari va mustamlakachi ma‘murlarga juda katta huquqlar berildi. Shu munosabat bilan aholining ko‘cha va maydonlarda to‘planishi ta‘qiqlandi. Imperiya ma‘murlari harbiy kuch ishlatib, bu yerdagi qo‘zg‘oloni bostirishga mavaffaq bo‘ldilar. Jizzax qo‘zg‘oloni bo‘yicha mingga yaqin kishi qamoqqa olindi. 151 kishining ishi sudga berildi. Shulardan 84 kishi osib o‘ldirishga hukm qilindi, biroq bu jazo ham keyinroq “yumshatilib” boshqa jazolar berildi. 1916 yil qo‘zg‘oloni o‘lkada mahalliy aholining mustamlaka siyostiga qarshi qaratilgan eng katta milliy ozodlik va ommaviy xalq harakati edi. Bu qo‘zg‘olon jamiyatning barcha tabaqalarini harakatga keltirdi va o‘z domiga tortdi.

Jadidchilik harakati va milliy uyg‘onish

XIX asr oxiri - XX asr boshlariga kelib, Turkistonda millat taqdiriga tahdid soluvchi o‘ta qaltis va og‘ir ichki tarixiy muhit paydo bo‘ldi. Bir tomondan, Rossiya imperiyasi musatamlakachiligi siyosiy jihatdan mustahkamlandi. Mustamlaka va zo‘ravonlikka mukkasidan ketgan mustamlaka tuzim esa, endi o‘z mafkurasini singdirish orqali ma‘naviy ustunlikka ham ega bo‘lishi uchun mahalliy xalqni ruslashtirish kabi shovinistik siyosatni kuchaytirdi. Uchinchidan, umuman musulmon mutaassibli (konservativizm va bid‘at) kuchaydi. Millatning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy ahvoli hamda ma‘naviyati tubanlashdi.

Millat va xalq mana shunday ikki tomonlama ayanchli ijtimoiy-siyosiy muhit hamda vaziyatga duch kelgan bir paytda musulmon ziyolilar din homiylari orasidan yangi bir taraqqiyparvar guruhning harakati paydo bo‘ldi. Ular «jadid» (yangi) degan ulug‘ nomga muyassar bo‘lgan holda, Millat va Vatan, musulmon xalqlari uchun ma‘naviy qalqon bo‘lib, kurash maydoniga otildilar. Jadidchilik harakati asosan ikki davrga bo‘linadi: 1) XIX asrning 90 – yillaridan - 1917 yil fevralgacha; 2) 1917 yil fevraldan - 1929 yilgacha. Birinchi davrning o‘zi uch bosqichga bo‘linadi: 1) Jadidchilik g‘oyasining paydo bo‘lishi va muntazam uyushgan harakat shakliga ega bo‘lishi (XIX asrning 90-yillari-1905 yil); 2) Jadidchilik harakatining nisbatan tez va qarshiliksiz rivojlanishi (1905-1909 yillar); 3) Jadidchilikning chorizm tomonidan ozodlik, demokratik va inqilobiy harakatlarga qarshi kurashni kuchaytirgan davrdagi rivojlanishi (1909-1916 yillar). Ikkinchi davr ham voqealar rivojlanishiga qarab uch bosqichga bo‘linadi: 1) 1917 yil fevral-oktabr; 2) 1917 yil noyabr-1924 yil; 3) 1925-1929 yillar.

Jadidlar maorifi. Jadid maktabida diniy va dunyoviy ta‘lim-tarbiya hamda ilm o‘zaro uyg‘unlashtirildi. Bolalar qulay partalarda o‘tirib, xarita va rasmlar yordamida tez savod chiqardi va diniy – dunyoviy ilmilarni o‘rgandi. Jadid maktablarida Qur‘oni-karim, matematika, geografiya, ona tili, rus, arab tillari, ashula va hatto jismoniy tarbiya o‘qitila boshlandi. Jadid maktablari to‘rt (boshlang‘ich) va yetti yillik edi. Bunday yetti yillik maktablar Toshkentdan tashqari, Qo‘qon, Samarqand kabi yirik shaharlarda ham ochildi. Jadid maktablari

pullik edi. Har oyiga ota-onalar baholi qudrat, ellik tiyindan bir yarim so‘mgacha pul to‘lagan. Bu o‘rinda har ota-ona o‘zlarining boyluk va kambag‘allik darajalarini shariat asosida belgilab pul beradilar. 35 foizgacha kambag‘al va nochorlarning bolalari tekin o‘qitilgan. O‘ziga to‘q oilalar esa o‘z hohishi bilan uch so‘mdan va undan ham ko‘p pul bergan. Bulardan tashqari jadidlarning o‘zlari tashkil etgan xayriya jamiyatlari ham jadid maktablarini mablag‘ bilan ta‘minlab turgan.

Maktab ochgan jadidlar dastur, qo‘llanma va darsliklarni ham o‘zlari yaratdilar. Sayidrasul Sayidazizovning “Ustodi avval”, Munavvarqori Abdurashidxonovning “Adibi avval”, “Adibi soniy”, “Tajvid” (Qur’onni qiroat bilan o‘qish usuliga oid qo‘llanma), “Havoyiji diniya” (Shariat qonunlari to‘plami), “Yer yuzi”, “Usuli hisob”, “Tarixi anbiyo”, “Tarixi islom”, Abdulla Avloniyning “Birinchi muallim” va “Ikkinchi muallim”, “Turkiy guliston yohud ahloq“, Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Qisqacha umumiy geografiya”, “Bolalar maktubi”, “Islomning qisqacha tarixi”, “Amaliyoti islom”, “Aholi geografiyasiga kirish”, “Rossiyaning qisqacha geografiyasi” va boshqalar shular jumlasidandir. Dunyoviy hozirgi zamon oliy o‘quv yurti – universitetga asos solishga jadidlar faqat 1918 yilda Musulmon xalq dorulfununini tashkil etish bilan muvaffaq bo‘ldilar. Umuman, jadidlar juda qisqa vaqt ichida butunlay yangi ya‘ni jadid xalq maorifi tizimi ya‘ni, hozirgi zamon xalq maorifi tizimiga asos soldilar. Jadid matbuoti va jurnalistikasi. Jadidchilik harakatining ikkinchi bir muhim faoliyati milliy matbuot va jurnalistikasiga asos solish bo‘ldi. Turkiston jadidlari rus demokratik va inqilobiy harakatining yutuqlaridan ham samarali foydalandilar.

Toshkentda Ismoil Obidiy “Taraqqiy” (1906), Munavvarqori Abdurashidxonov “Xurshid” (1906), Abdulla Avloniy “Shuhrat” (1907), Sayidkarim Sayidazimboyev “Tujjor” (1907), Ahmadjon Bektemirov “Osiyo” (1908), Ubaydullaxo‘ja Asadullaxo‘jayev “Sadoi Turkiston” (1914-1915) gazetolari, shuningdek, Abdurahmon Sodiq o‘g‘li (Sayyox) “Al-Isloh” (1915) jurnalini nashr etishga muvaffaq bo‘ldilar. Samarqandda esa Muhmudxo‘ja Behbudiy “Samarqand” ruscha (1913) gazetasi va “Oyna” (1913-1915) jurnalini, Qo‘qonda Obidjon Mahmudov “Sadoi Farg‘ona” (1914) gazetalarini chiqardi. Bu gazeta va jurnallar doimo mahfiy politsiya “oxranka”ning ayg‘oqchilari kuzatuvi, ta‘qibi ostida bo‘ldilar.

Jadid matbuoti 1917 yil fevralda rus podshosi taxtdan ag‘darilgach, yanada rivojlandi. Juda qisqa vaqt oralig‘ida fevraldan oktabrgacha Toshkentda Munavvarqori Abdurashidxonov “Najot” (1917 y. mart), A. Battol “Sho‘roi islom” (1917 y. may), Abdulla Avloniy “Turon” (1917 y.), Ahmad Zaki Validiy va Munavvarqori Abdurashidxonov “Kengash” (1917 yil iyun), “Ulug‘ Turkiston” (1917 y.), Qo‘qonda Bo‘lat Soliyev “Yel bayrog‘i” (1917 y. sentabr) gazetalarini, H.H. Niyoziy “Kengash”, Ashurali Zohiriy “Yurt” (1917 yil iyun) jurnallarini, Samarqandda esa Shohmuhammadzoda “Hurriyat” (1917 yil aprel) gazetalarini chop etdilar.

Jadid adabiyoti va san‘ati. Jadidchilik harakati jadid adabiyotining asoschilari bo‘lgan yirik iste‘dod egalari-jadid adibi, shoiri, dramaturgi va san‘ati arboblarni ham tarbiyaladi. Jadidshunos taniqli olim professor Begali

Qosimovning ta'kidlashicha, ularning 1905-1917 yillarda adabiy-madaniy harakatchilikda qizg'in faoliyat ko'rsatganlari saksondan ortiq bo'lgan. Mahmudxo'ja Behbudiy (1875-1919), Sayidahmad Siddiqiy Ajziy (1864-1927), Vasliy Samarqandiy (1869-1925), Munavvarqori Abdurashidxonov (1878-1931), Abdulla Avloniy (1878-1934), To'lagan Xo'jamiyrov-Tavallo (1882-1939), Sidqiy Xondayliqiy (1884-1934), Avaz O'tar o'g'li (1884-1919), Muhammadsharif So'fizoda (1869-1937), Abdurauf Fitrat (1886-1938), Sadridin Ayniy (1878-1954), Abdulvohid Burxonov (1875-1934), Hamza Hakimzoda Niyoziy (1889-1929), Abdulla Qodiriy (1894-1938), Abdulhamid Cho'lpon (1897-1938) va boshqalar shular jumlasidandir.

Jadid adabiyotida dramaturgiya ya'ni jadid dramasi eng sermahsul va ommabop janr sifatida alohida ko'zga tashlanadi. Jadid g'oyalarining xalqqa yoyilishi, singishi va amaliy natijalar berishida dramaturgiya va teatr san'atining ta'sir ko'rsatishi kuchli bo'ldi. Shuning uchun ham jadid adiblarining aksariyat yirik nomayondalari o'z ijodiy-amaliy faoliyatini drama yozish va teatr bilan bog'liq holda olib bordilar. Qo'qonda "G'ayrat" (1913 y.), Samarqandda "Zarafshon", To'raqo'rg'onda (Namangan viloyati) "Kutubxonayi Ishoqiya" (1908 y.) nomli kutubxonalar tashkil topadi. Shuningdek, jadid bosmaxonasi va kitob do'konlari ancha keng tarmoq otdi.

10 -mavzu	O'zbek xonliklarining Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi. Mustamlakachilik zulmiga qarshi milliy ozodlik harakati. Jadidchilik
Ma'ruzani o'qitish texnologiyasi	
Talabalar soni: 80-100 kishi Vaqti: 2 soat	
O'quv Mashg'ulot shakli	Kirish, izohlar va tahlil, ilg'or pedtexnologiya hamda texnik vositalar qullaniladigan ma'ruza
Ma'ruza rejasi	1. Rossiya imperiyasi tomonidan Turkiston o'lkasini istilo etilishi sabablari. 2. O'rta Osiyoni istilo etishga qaratilgan asosiy harbiy harakatlar. Buxoro amirligi va Xiva xonligining vassallikka aylanishi. 3. Mustamlaka zulmiga qarshi milliy-ozodlik harakatlari. 4. XIXasr oxirlari XXasr boshlaridagi ijtimoiy- iqtisodiy hayot. 5. Jadidchilik harakati va uning o'lka ma'naviy- ma'rifiy hayotida tutgan o'rni.
O'quv mashg'ulotining maqsadi: tarixiy manbalar, arxiv hujjatlari, adabiyotlar tahliliga tayangan holda, Rossiya imperiyasinnng Turkiston o'lkasini bosib olish sabablari, o'lkada olib borilgan harbiy harakatlar, o'lkada Rossiya imperiyasi hukmronligining o'rnatilishi va unga qarshi milliy-ozodlik	

harakatlari, ijtimoiy-iqtisodiy holat, jadidchilik harakati tarixi masalalarini tahlil etish.

O'qituvchining vazifalari:

- mavzu manbashunosligi bayoni orkali mavzu mohiyatini ko'rsatish;
- XIX asr II yarmi o'zbek xonliklaridagi ijtimoiy- siyosiy, iqtisodiy hayot tarixini ko'rsatib berish orqali mazkur davrni tavsiflab berish;
- O'rta Osiyo masalasida ingliz- rus raqobati, Rossiya imperiyasi bosqini sabablarini ko'rsatib berish hamda asosiy harbiy harakatlar xususida atroflicha tahliliy ma'lumot berish;
- 1866 -1868 yillardagi Buxoro amirligiga qarshi hamda 1873 yilda Xiva xonligiga qarshi harbiy harakatlarni tahlil etish;
 - ajdodlarimizning mustaqillik va ozodlik yulidagi kurash yullarini aniq; ta'riflab, asosiy milliy-ozodlik harakatlari, jumladan, 1873-1876 yillardagi Po'latxon, 1892 yildagi Toshkent, 1898 yildagi Andijon, 1916 yilgi Jizzah quzgoloni to'grisida atroflicha, mushohadali ma'lumot berish;
- XIX asr so'nggi choragi - XX asr boshlarida o'lka hayotining ijtimoiy-iqtisodiy qirralari, kapitalistik munosabatlarining o'lka iqtisodiga kirib kelishi va uning oqibatlarini ko'rsatib berish;
- jadidchilik harakatining yuzaga kelishi, uning mazmun- mohiyati, bosqichlari, faoliyati tug'risida tahliliy asosga ega tarixiy ma'lumot berish.

O'quv mashg'ulotining natijalari: Talabalar quyidagi xulosalarga kelishi lozim:

- XIX asr II yarmi o'zbek xonliklari ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy holati xususida tarixiy ma'lumotlar tizimiga ega bo'ladilar;
- Rossiya imperiyasining Turkiston o'lkasini istilo etish sabablarini anglab yetishlari hamda tahlil eta bilish ko'nikmasiga esa bo'ladilar;
- ajdodlarimizning barcha davrlarda chet el bosqiniga qarshi mardonavor kurashib kelganliklarini anglab yetgan holda milliy-ozodlik xarakatlari, xalq qaxramonlari xususida mantiqiy fikrlash asosida keng kamrovli tasavvurlar tizimi yuzaga keladi;
- XIX-asr oxirlari - XX asr boshlari Turkiston o'lkasi tarixi boyicha bilimlar poydevori mustahkamlanadi;
- o'lkamiz tarixida jadid ma'rifatparvarlarining tutgan o'rnini yanada chuqur tushunib yetish imkoniyatiga ega bo'lgan holda mazkur davr boyicha Vatanga muhabbat xissi ortadi, iftihor ruhini o'sishiga sabab bo'ladi;

	• mantiqiy fikrlash, mushohada etish, Vatan tarixini tushunib yetish xissi o'sadi.
O'qitishning metodlari va texnikasi	Izoh va tahlil asosidagi, "aqliy hujum", "menyu", metodlari, vizual materiallar asosidagi savol-javoblar bilan izohlangan ma'ruza.
O'qitish vositalari	Lazer proyektori, ma'ruza matni, vizual materiallar, informatsion ta'minot, tarqatma material, ko'rgazmali materiallar, xarita.
O'qitish shakllari	Jamoaviy, alohida olingan guruh, juft-juft tarzda ishlash.
O'qitish shart-sharoiti	Texnik vositalarga ega bo'lgan zamonaviy auditoriya.
Monitoring va baholash	Og'zaki savol javob asosidagi nazorat, reyting tizimi asosidagi baholash, o'z-o'zini nazorat qilish.

Ma'ruzaning texnologik xaritasi

Bosqichlari vaqti	Faoliyatlari	
	O'qituvchining faoliyati	Talabanning faoliyati
1 -qism. Kirish (5 min)	1. Mavzu nomi, uning maqsadini ma'lum qiladi. Mashg'ulot rejasini bayon etadi hamda darsdan kutilayotgan natijalarini aniq tarzda izoh asosida tushuntirib beradi.	1.1.Eshitadilar va yozib boradilar.
2 -qism. Asosiy qism (65 min)	2.1. Tarix fanining uzviylik va mantiqiy ketma-ketlik tamoyiliga asoslangan holda talabalar e'tiborini dars mashg'ulotiga ko'proq jalb etish hamda ularning faolligini oshirish maqsadida quyidagi savolni auditoriyaga taqdim etadi: Rossiya	2.1.Eshitadilar va savollarga javob beradilar.

	imperiyaTurkistonning o'lkasini bosib olishi sabablarini qanday izohlaysiz?	
	2.2. Talabalar javoblarini tinglaydi hamda ularga ma'lum aniqliklar kiritadi. Mavzuni reja asosida, mantiqiy jihatdan ketma-ketlik tarzida davom ettiradi. Bevosita vizual materiallar, slaydlar, xaritaga murojaat qilgan holda va asosiy sana, voqeliklarni, doskaga muntazam ravishda yozib borgan holatda mashg'ulotni davom ettiradi. Mavzuning muhim jihatlarini yozib borishni tavsiya etadi. Voqelik harakatlanish darajasini xaritaga murojaat etgan holda ma'ruzani olib boradi. Ma'ruzaning muhim jihatlari, jumladan XIX asr II yarmidagi o'zbek xonliklardagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy ahvol, Rossiya bilan elchilik va savdo aloqalari, Rossiya imperiyasi tomonidan Turkiston o'lkasini bosib olishning asosiy sabablari hamda bosqin harakatlari, Buxoro va Xiva xonligiga qarshi harbiy kompaniya va uning oqibatlarini, mustamlaka Turkistondagi ijtimoiy-iqtisodiy ahvol, milliy-ozodlik xarakatlari, ularning yulboshchilari, jadidchilik harakati, uning mazmun-mohiyati va bosqichlari, jadid ma'rifatparvarlarining faoliyati batafsil va atroflicha yoritib beriladi.	2.2. Slayd materiallarini urganadilar, savollarga javob beradilar. Tegishli kislarni yozib boradilar va muxokama etadilar.
	2.3. O'tilayotgan mavzuni mustahkamlash maqsadida muammoli savollarni o'rtaga tashlaydi hamda "menyu"	2.3. Yozadilar, savollarga javob beradilar, "menyu" metodi yuzasidan anikliklar kiritadilar.

	metodini amalga oshiradi. Talabalarni kichik guruhlarga bo'lib, topshiriqlar beradi.	
	2.4. Talabalarga berilgan topshiriq natijalarini ko'rib chiqadi va unga aniqliklar kiritadi. "Aqliy hujum" metodi asosida blits-so'rovnoma utkazadi: 1. XIX asrda xonliklarga yuborilgan rus elchilik missiyalari hakida nima deya olasiz? 2. Toshkent mudofaasi haqida mulohazalaringiz qanday? 3. 1866-1868 yillardagi Buxoro kompaniyasning eng muhim qismi haqida so'zlab bering. 4. Abdulmalik to'ra xarakati mohiyati qanday bo'lgan? 5. Imperiya zulmiga qarshi milliy-ozodlik harakatlarini davriy ketma-ketlikda sanab, qisqacha mohiyatini bayon eting. 6. Jadid ma'rifatparvarlarining ta'lim sohasidagi yangiliklarini qayd eting.	2.4.Eshitadilar va yozib boradilar.
3-qism. Xulosa qismi (10 min)	3.1. Topshiriqqa yakun yasab, faol talabalarni qayd etadi.	3.1. Savollarga javob beradilar.
	3.2. Mashg'ulotda erishilgan natijalarni sanab ko'rsatadi. Mavzu yuzasidan umumiy xulosalarni shakllantiradi.	3.2.Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.3. Asosiy atamalar va tayanch so'zlar mazmunini tushuntirib o'tadi.	3.3.Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.4. Mavzu yuzasidan foydalanish uchun adabiyotlar royxatini tavsiya etadi.	3.4.Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.5. Mustaqil ishlash uchun quyidagi mashg'ulotni beradi: Rossiya imperiyasi bosqini xususidagi tarixiy manbalarni izohlab bering.	3.5.Eshitadilar va yozib boradilar.

***Ilovalar
1-ilova***

Rossiya imperiyasining O'rta Osiyoni zabt etishining bosqichlari

I bosqich - (1847-1864) Raim qurg'oni (1847), Oq-machitning egallanishi (1853), Pishpek va Tukmoq(1860), Avliyo-ota, Turkiston va Chimkentning egallanishi (1864);

II bosqich - (1865-1868) Toshkent (1865), Xo'jand, O'ratepa, Jizzax (1866), Kattaqo'rgon, Samarqand (1868)ni egallanishi, Cho'ponota va Zirabuloq janglari (1868), Abdulmalik To'ra ozodlik harakati (1868), Buxoro amirligining Rossiya imperiyasi vassaliga aylanishi (1868).

III bosqich - (1873-1879) Xiva xonligining zabt etilishi va uni Rossiya imperiyasi vassaliga aylanishi (1873), Qo'qon xonligiga qarshi harakatlar va uning tugatilishi (1876), Turkmanistonga harbiy yurishlarning boshlanishi.

IV bosqich - (1880 - 1895) Turkmaniston janubini egallanishi, Ko'k tepa jangi (1881), Tejen (1883), Marv (1885), Kushka (1885)ni egallanishi, Pande vohasidagi mojaro, Turkiston o'lkasi chegaralarini tugal tarzda o'rnatilishi (1895).

2-ilova

O'rta Osiyoni Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishining oqibatlari:

1. Turkiston o'lkasining Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi – o'lka manfaatlarini poymol etuvchi, mustamlaka qilish maqsadidagi voqelik bo'lgan.

2. O'lkaga amalga oshirilgan harbiy harakatlar zo'ravonlik va talonchilik harakterida bo'lgan.

3. Imperiya ma'muriyati Turkiston o'lkasida tub joy aholisi ustidan hukmronlikka moslashgan harbiy byurokratik mohiyatiga ega mustamlaka tartibotini o'rnatdi.

4. Milliy davlat tuzilmasiga ega bo'lmish Buxoro, Xiva xonliklari o'z mustaqilliklaridan mahrum bo'lib, imperiya vassallariga aylandilar.

5. Qo'qon xonligiga barham berildi.

6. O'lka Rossiya imperiyasining hom ashyo bazasiga aylantirilib, paxta yakkahokimligiga ur'gu berildi.

7. Tub joy xalqlari qadriyatlarini, an'analariga bepisand qaralib, maishiy turmush hayotiga o'zga madaniyat va ma'naviyat elementlari kirib keldi.

8. Soliq; va majburiyatlar oshirilib, aholi ikki tomonlama jabr - zulm ostida qoldi.

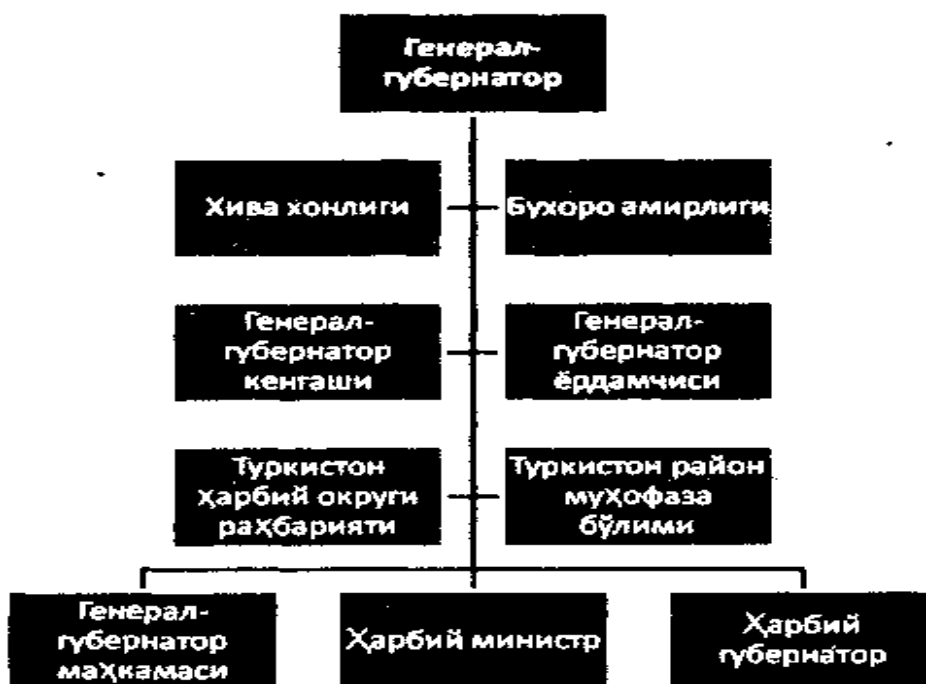
9. Turkiston o'lkasi rus tovarlari realizatsiya bo'ladigan bozorga aylantirildi.

10. Mahalliy aholi haq-huquqlari poymol etilib, tub joy halqlarini qoloqlik domida va harbiy-politsiya zo'ravonligi ostida ushlab turish siyosatiga zo'r berildi.

11. Tub joy xalqlari ma'naviy va madaniy rivojlanishi uchun imkoniyat berilmadi, ta'lim, sog'likni saqlash borasidagi hayot deyarli o'zgarishsiz qoldi.

12. Ichki siyosatining barcha jabhalarida buyuk davlatchilik siyosati ustun mavqega ega bo'ldi.

Туркистон ўлкасининг марказий бошқарув тизими

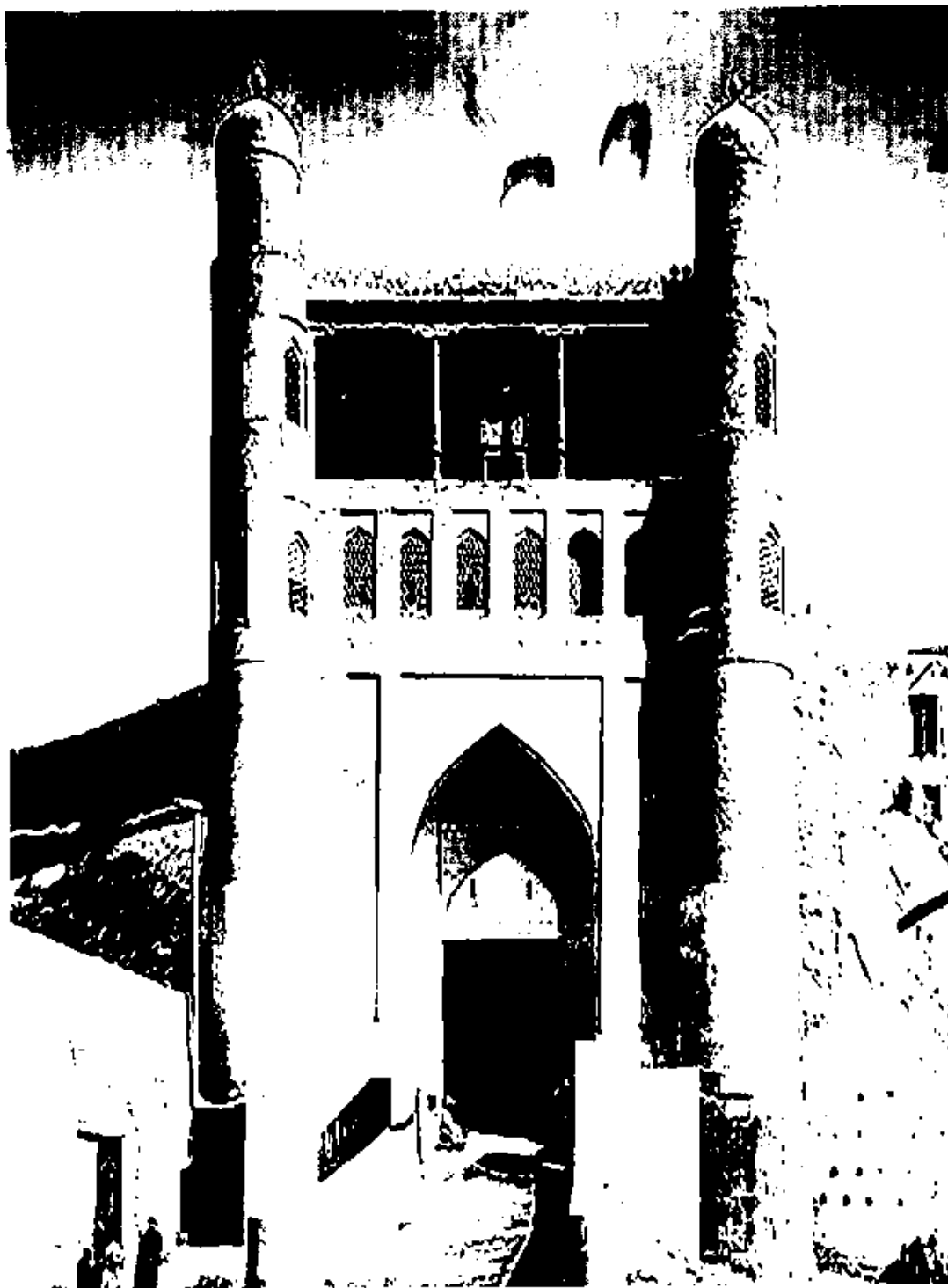
3-слайд

*Муҳаммад Раҳимхон (Феруз)
(1864-1910)*

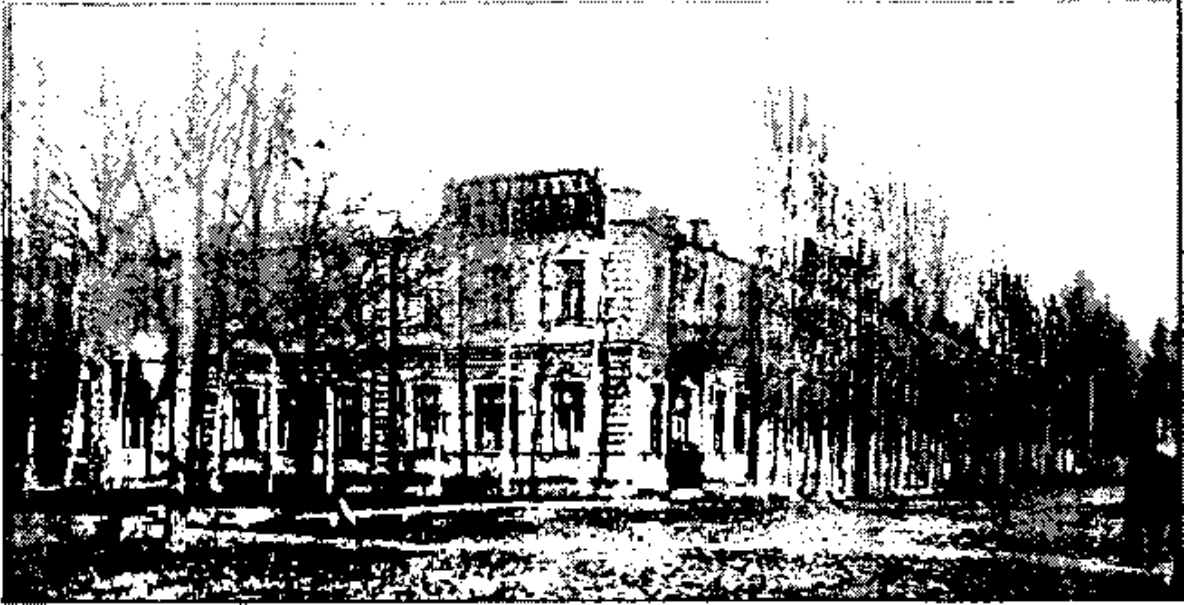

*Амир Музаффар
(1860-1885)*

4-slayd

Buxoro arki
4-ilova
1-slayd

Toshkent XX asr boshlari. “Rossiya” mehmonxonasi. 2-slayd

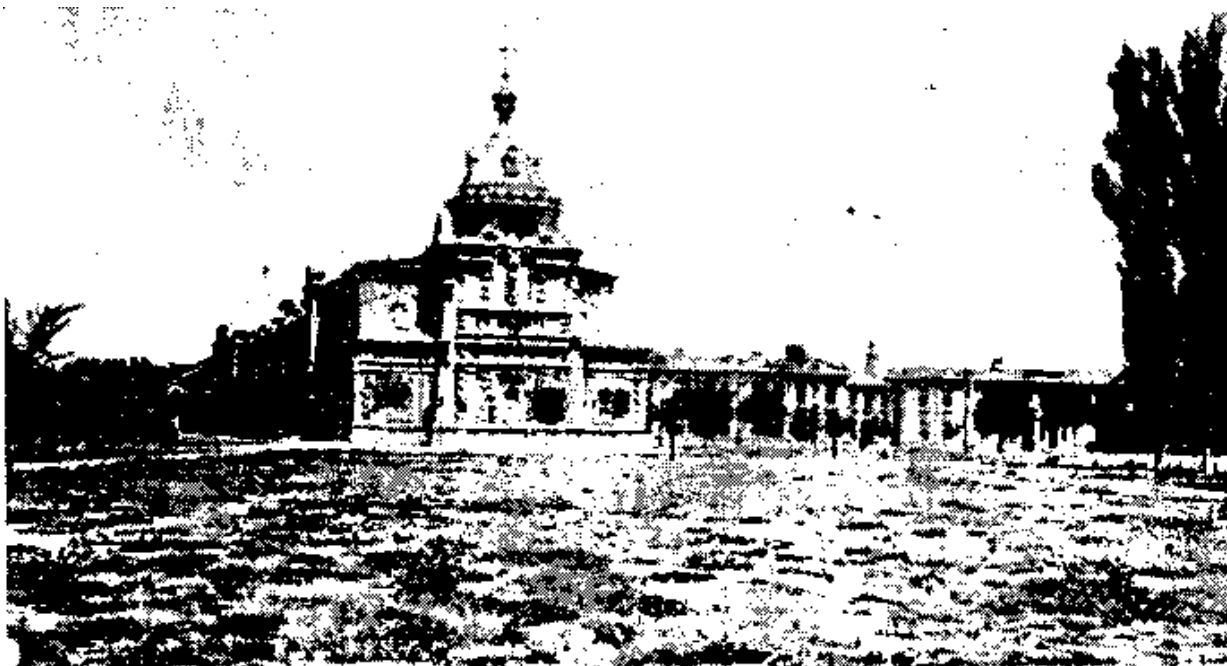

Toshkentning Anhor kanali - eski va yangi shaxar o’rtasidagi chegara (XIX asr oxirlari - XX asr boshlari).

3-slayd

**Toshkent eski shaxri kurinishidan lavxa , 4-slayd
(XIX asr oxirlari - XX asr boshlari).**

Toshkent yangi shahar. Kadetlar korpusi.

5-ilova
“Menyu” metodi texnikasi

5- ta gurux uchun aloxida topshiriqlar tayyorlanadi.

Har bir gurux olgan topshiriqni 3-5 min. muhokama qiladi. Har bir gurux vakili tayyor "til" dan olib keladi. Keyin bu jarayon davom etadi. 10 min. muhokamadan sung topshiriqlar bajarilishga kirishiladi.

Topshiriqlar

- I. O'zbek xonliklari va Rossiya o'rtasida savdo aloqalarini izohlab bering.
- II. Rossiya imperiyasi harbiy harakatlarini xarita orqali tasvirlab bering.
- III. Buxoro - Rossiya va Xiva - Rossiya harbiy harakatlardagi umumiy va o'ziga xos jihatlari ko'rsatib bering.
- IV. Milliy ozodlik xarakatlarini xronologik tarzda sanab, izohlab bering.
- V. Turkiston ulkasi ijtimoiy xayotida jadid marifatparvarlari faoliyatini gapirib bering.

6- ilova

«Aqliy hujum» - olib borish qoidalari

- o'zaro hech qanday baholash va tanqid bo'lmasligi.
- Jo'n va nihoyatda oddiy fikrlashga baho berishdan tiyilish.
- Barcha fikr mulohaza qimmatli va bir o'rinda bo'lganligi bois fikrlovchiga nisbatan bosim o'tkazmaslik va uni faqat tanqidiy tarzda qabul qilmaslik.
- O'z fikrini bildirmoqchi bo'lganlarga imkon berish.
- Fikrlar xilma - xilligi asosiy maqsad.
- Fikr - mulohazalar qaytarilishini xotirjam qabul qilish.
- Qiziqarli va asosli fikrlarni rivojlantirish lozim.
- O'zini vazmin va xotirjam tutish, O'zaro muloxazalarni bildirayotganlarga muomala madaniyati asosida munosabat bildirish.
- Barchani o'zaro hurmat, boshqalar fikriga qanoatli bo'lishga chakirish.

7- ilova

Mustaqil ishlash uchun savollar

1. XIX asr 2-yarmi XX asr boshlari tarixshunosligini izohlab bering.
2. Toshkent mudofaasi haqida gapirib bering.
3. Buxoro amirligida kechgan ichki siyosiy jarayonlarni izohlab bering.
4. Rus kapitalizmini Turkiston o'lkasiga kirib kelishi jarayonini ko'rsatib bering.
5. Turkiston o'lkasida paxta yakkahokimligini o'rnatish xususida imperiya olib borgan siyosat qanday kechgan?
6. Rossiya imperiyasi tomonidan ishlab chiqilgan va 1886 yil qabul qilingan o'lkani boshqarish haqidagi nizom haqida nimalarni bilasiz?
7. Imperiya xukumatining jadidchilik harakatiga bo'lgan munosabati qanday bo'lgan?
8. XIX asr oxirlari - XX asr boshlarida olib borilgan agrar siyosat mohiyatini tushuntirib bering.

8— ilova

Asosiy atama va tushunchalar

I	Rossiya imperiyasi	6	Toshkent	11	ekspansiya	16	jadid	21	temir yo'l
2	Buxoro amirligi	7	guberniya	12	uezd	17	mardikor	22	imperator
3	Xiva xonligi	8	xon	13	oblast	18	kapitalizm	23	milliy - ozodlik
4	Qo'qon xonligi	9	amir	14	volost	19	liniya	24	oqsoqol
5	general - gubernator	10	harbiy harakat	15	jandarm	20	zavod-fabrika	25	Okrug

9 - ilova

Tavsiya etiladigan adabiyotlar royxati

1. I. Karimov. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch. - Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida. - Toshkent: "Sharq", 2000.
3. H. Ziyoyev. Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash. - Toshkent: "Sharq", 1998.
4. D. Ziyoyeva. Turkiston milliy ozodlik harakati. Toshkent, 2000.
5. R. Holiqova. Rossiya - Buxoro: tarix chorrahasida. - Toshkent: 2005.
6. Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. - Toshkent: Universitet, 1999.
7. O'zbekiston tarixi Prof. R.H. Murtazaevaning umumiy tahriri ostida. Toshkent. 2005.

IV. O'ZBEKISTON SOVETLAR HUKMRONLIGI DAVRIDA

12-mavzu. Turkistonda sovet hokimiyatining o'rnatilishi va unga qarshi qurolli harakat.

Режа:

- 1. Rossiyadagi 1917 yil fevral inqilobining Turkistonga ta'siri.**
- 2. Oktabr to'ntarishi. Turkistonda sovet tuzumining o'rnatilishi uning shovinistik siyosati.**
- 3. Turkiston Muhtoriyati xukumati va uning faoliyati.**
- 4. Turkiston mintaqasida sovet xokimiyatiga qarshi qurolli harakat, uning sabablari va oqibatlari.**
- 5. Xiva xonligi va Buxoro amirligining tugatilishi. Xorazm Xalq Sovet Respublikasi va Buxoro Xalq Sovet Respublikalarining tuzilishi, ushbu respublikalardagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar.**

1917 yil 27 fevralda Petrogradda bo'lgan demokratik inqilob Turkiston o'lkasiga ham o'z ta'sirini o'tkazdi. Turkistonda yangi jamiyat kurtaklarini shakllantirish uchun harakat boshlanib ketdi. 1917 yil mart-aprel oylari o'lkaning siyosiy uyg'onishida burilish davri bo'ldi. Turkiston jadidlari, milliy ziyolilari va islom ulamolarining yetakchilari bo'lgan Mahmudxo'ja Behbudiy (1875-1919), Munavvar Qori (1878-1931), Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'jayev (Ubaydulla Xo'jayev; 1882-1938), Fitrat (1886-1938), Fayzulla Xo'jayev (1896-1938), Sadridin Ayniy (1878-1954), Abdulvohid Burhonov (1875-1934), Mustafo Cho'qay (1886-1941), Muhammadjon Tinishboyev (1879-1939), Sherali Lapin (1868-1919), Ahmad Zakiy Validiy (1890-1970), Obidjon Mahmudov (1858-1936) o'lkada yangi tashkil qilingan "Sho'roi Islomiya" (1917 yil mart), "Sho'roi Ulamo" (1917 yil iyun), "Turon" jamiyatlari va "Turk adami Markaziyat (federalistlar) firqasi" (1917 yil iyul), "Ittifoqi muslimin" (1917 yil sentabr) siyosiy partiyalarining tuzilishida muhim rol o'ynadilar.

1917 yil 7 aprelda Petrogradagi Muvaqqat hukumat qarori bilan kadet N.N.Shchepkin rayisligida Muvaqqat hukumatning Turkiston Komiteti tashkil qilindi. Komitet tarkibiga 9 kishi kirgan bo'lib, ularning to'rttasi: Alixon Bukeyxonov, M.Tinishboyev, Sadri Maqsudov, A. Davletshinlar turkiy xalqlar vakillari edi. Keyinchalik Turkiston Komitetining tarkibi o'zgartirildi.

1917 yilda ma'rifatchilik harakatidan siyosiy harakat darajasiga allaqachon ko'tarilgan bois o'lkada ham 1917 yilda to'rt marta Butunturkiston musulmonlari qurultoyi o'tkazildi. 1917 yil 16-23 aprelda Toshkentda bo'lgan II qurultoyda demokratik Rossiya tarkibida Turkiston Muxtoriyatini tashkil etish g'oyasi olg'a surildi. Bu g'oya Turkiston xalqlarining o'z milliy davlatchiligini tiklash yo'lidagi dastlabki qadami edi.

Butunturkiston musulmonlari II qurultoyining so'nggi majlisida Markaziy rahbar organ -Turkiston o'lka musulmonlari Kengashi (Kraymussovet) tashkil etilishi haqida qaror qabul qilindi. Uni tuzishdan asosiy maqsad milliy ozodlik harakatiga tashkiliy va markazlashtirilgan xususiyat kasb etish uchun bir-biri bilan tarqoq aloqada bo'lgan jamiyat, qo'mita va ittifoqlarni birlashtirish edi. Turkiston musulmonlari Markazi Kengashiga Mustafo Cho'qay rais, Validiy bosh kotib, Munavvar Qori, Behbudiy, U.Xo'jayev, O.Mahmudov, Toshpo'latbek

Norboʻtabekov, Islom Shoahmedov va boshqalar aʼzo qilib saylandi. Munavvar Qori va Sadridinxon Sharifxoʻja Qozi oʻgʻli boshchiligida Toshkent qoʻmitasi tuzildi. Shuningdek, Behbudiy rahbarligida Samarqand va Nosirxon toʻra yetakchiligida Fargʻona boʻlimi ham tashkil topdi. Markaziy shoʻroning organi sifatida “Najot” (muharriri-Munavvar Qori), keyinchalik “Kengash” (muharriri-Validiy) gazetalarida chiqa boshladi. Shuningdek, 1917 yilda nashr qilingan “Ulugʻ Turkiston”, “Turon” gazetalarida muxtoriyatchilik gʻoyasi bilan sugʻorilgan maqolalar chop qilindi.

1917 yil 14 martda Toshkentda “Shoʻroi Islomiya” tashkil topdi. Aksariyati jadidlardan iborat bu tashkilot aʼzolari Turkiston mustaqilligi uchun kurash olib bordilar. 1917 yil iyun oyida Munavvar Qori boshchiligidagi “Shoʻroi Islomiya” tashkilotidan “Shoʻroi Ulamo” ajralib chiqdi. Sherali Lapin uning Toshkent shuʻbasiga asos soldi. Oradan koʻp vaqt oʻtmay, Qoʻqon shahrida ham “Shoʻroi Ulamo” jamiyati tuzildi. Lekin ikki jamiyat oʻrtasida gʻoyaviy kelishmovchiliklar mavjud boʻlib, ular bir-biri bilan kelisha olmasdilar. Chunki “Shoʻroi Ulamo” jamiyati oʻz dasturida islom dinining anʼnaviy asoslari boʻyicha ish koʻrishini maʼlum qilsa-da, aslida Lapin boshchiligidagi Toshkent ulamochilari avval rus monarxiyasi, soʻngra bolshevizm gʻoyalari bilan oʻz xarakatlarini muvofiqlashtirishga behuda urindilar. “Shoʻroi Ulamo” jamiyati oʻz maqsadlari targʻiboti uchun “Al - Izoh” jurnalini chiqara boshladi (muharriri-Abdumalik hoji Nabiyev). Har ikki jamiyat oʻrtasida gʻoyaviy kurash, xususan, matbuot sahifalarida avj olib ketdi.

1917 yil 20 sentabrda Toshkentda boʻlib oʻtgan Turkiston va Qozogʻiston musulmonlarining qurultoyi “ulamochilar” bilan “shoʻroi islomchilar” oʻrtasidagi uzoq va qizgʻin baxslarga qaramay, nihoyat, kelishish va murosa yoʻlini topdi. Qurultoyda “Shoʻroi Islomiya”, “Shoʻroi Ulamo”, “Turon” va boshqa siyosiy tashkilotlarni birlashtirish yoʻli bilan butun Turkiston mintaqasi uchun umumiy boʻlgan “Ittifoqi musulimin” degan siyosiy partiya tuzishga qaror qilindi. Shu tarzda Turkistonda muxtoriyat hukumati yuzaga kelmasdan ancha oldin jamiyatning keng qatlamlari vakillari, ilgʻor ziyolilar bu harakatda faol qatnashib, uning poydevorini yaratishga zamin hozirladilar.

Oktabr toʻntarishi. Turkistonda sovet tuzumining oʻrnatilishi, bolsheviklarning mustamlaka va shovinistik siyosati

1917 yil 25 oktabrda (yangi sana bilan 7 noyabrda) qurol kuchiga tayangan bolsheviklar (kommunistlar) Petrogradga Muvaqqat hukumatni agʻdarib tashlab, hokimiyatni zoʻravonlik yoʻli bilan egalladilar. Rossiyada yuz bergan voqealarning aks-sadosi oradan koʻp oʻtmay Turkistonga ham yetib keldi. 28 oktabrda Toshkentning yangi shaharida rus ishchilari va soldatlari qurolli toʻqnashuvlarni boshlab, general Korovichenko qismlaridan ustun keladilar va 1 noyabrda Korovichenko va Muvaqqat hukumatning Turkiston Koʻmitasini qamoqqa oladilar. Toshkentda zoʻravonlik yoʻli bilan sovet hokimiyati oʻrnatiladi.

Natijada 1917 yil noyabr oyining boshida bolsheviklar faqat qurol kuchiga tayangan holda Toshkent shahrida hokimiyatni qoʻlga kiritishadi. 1917 yil 15-22 noyabriga kelib Toshkentda boʻlib oʻtgan Oʻlka rus ishchi, soldat va dehqon

deputatlari Sovetlarining III sezdida 15 kishidan iborat hukumat-Turkiston o'lkasi Xalq Komissarlari Soveti tuziladi. Hukumat faqat rusiy zabon aholidan iborat bo'ldi. Turkiston Xalq Komissarlari soveti (XKS) raisi lavozimini kasbi chizmachi bo'lgan bolshevik F. Kolesov egallaydi. Turkistonda so'lib inqilobiy siyosiy guruhlar, ularning namoyandalaridan tuzilgan hukumat mohiyatan chorizm mustamlakachilik siyosatiga amal qildi. Shu bilan birga Oktabr to'ntarishidan keyin Rossiyada bo'lgani singari, Turkistonda ham inqilobiy aqidalarga, eng avvalo sinfiylik tamoyillariga amal qilindi. Mulkdorlar ekspluatator va ezuvchilar; milliy ziyolilar, o'qimishli, obro'-e'tiborli xalq vakillari-milliy burjuaziya korchalonlari va malaylari; islom dini rahnamolari-reaksion oqim deb, ularga qarshi ayovsiz kurash boshlab yuborildi.

Hokimiyat bolsheviklar qo'liga o'tishi bilan o'lkada Muvaqqat hukumatning barcha bo'g'inlari tugatilib, o'rniga avvalo jazo organlari va sovet boshqaruv tizimi o'rnatildi. Bu tasodifiy hol bo'lmagan. Bolsheviklar hukmronligi zo'ravonlik o'rnatilgandagina saqlanib qolishi mumkin edi. Shuning uchun ham, Turkiston XKS 1917 yil 28 noyabrda o'lkada qizil gvardiya bo'linmalarini tuzish haqida qaror qabul qiladi. Bu bo'linmalar sovet tuzumi va bolsheviklarga qarshi ko'tarilgan dastlabki ongli chiqishlarni bostirishda faol ishtirok qildilar. Shu vaqtning o'zida Butunrossiya Favqulodda komissiyasi (cheka) organlari va Inqilobiy tribunallar tashkil etildi. Proletariat diktaturasining bu jazo organlari ozodlik va demokratiyani bo'g'ishda, to'g'ri fikrlaydigan kishilarni qatag'on qilishda muhim qurol bo'ldi.

Turkiston XKS 1917 yil oxirlarida o'z qarori bilan "Sho'roi Islomiya" va boshqa mahalliy demokratik tashkilotlarni tarqatib yuborildi. Bu tashkilotlarning rahbarlari keyinchalik Turkiston Muxtoriyati hukumatiga qo'shildilar, ayrimlari sovet hokimiyatiga qarshi qurolli harakatiga g'oyaviy rahnamolik qildilar.

Natijada zo'ravonlik va xalqlarni ezishga qaratilgan sovet siyosati o'zining ilk kunlaridan boshlab, Turkistondagi tub xalqlarga nisbatan mustamlakachilik zulmini yuritdi.

Turkiston Muxtoriyati hukumati va uning faoliyati

O'lkada siyosiy partiyalar tuzilishi, dasturiy xujjatlar qabul qilinishi Turkistonda milliy harakatning keng quloq yoyganidan dalolat berardi. 1917 yil oktabr-noyabr oylarida Turkiston o'lkasida, xususan, Toshkent va Qo'qonda yuz bergan voqealar ham milliy harakatlarni kuchayib ketishga sabab bo'ldi. 1917 yil 26-28 noyabrda (yangi hisob bilan 9-11 dekabrda) Qo'qon shahrida Turkiston o'lkasi musulmonlarining favqulodda IV qurultoyi bo'lib o'tdi. Turkistonni boshqarish shakli uch kun davom etgan qurultoyning diqqat markazida turdi. Bu masala muhokamasida so'zga chiqqanlarning ko'pchiligi Turkistonning muxtor respublika deb e'lon qilinishi o'lkasi aholisining ijtimoiy maqsadlaridan kelib chiqqan va unga mos tushishini uqtirdi. Muxtoriyat va mustaqillik e'lon qilish fikrini hamma qo'llab-quvvatladilar.

28 noyabr (yangi hisob bilan 11 dekabr)da tarkib topayotgan mazkur davlatning nomi aniqlanib, TURKISTON MUXTORIYATI deb ataladigan bo'ldi. Qurultoy o'sha kuni yig'ilishda Butunrossiya Ta'sis Majlisi chaqirilgunga qadar hokimiyat Turkiston Muvaqqat Kengashi va Turkiston Xalq (Millat)

Majlisi qo‘lida bo‘lishi kerak, deb qaror qabul qiladi. Qurultoyda Turkiston Muvaqqat Kengashi a‘zolaridan 8 kishidan iborat tarkibda Turkiston Muxtoriyati hukumati tuzildi. Hukumatning Bosh vaziri hamda ichki ishlar vaziri etib Muhammadjon Tinishboyev saylandi. Islom Sulton o‘g‘li Shoahmedov-Bosh vazir o‘rinbosari, Mustafo Cho‘qay-tashqi ishlar vaziri, Ubaydullaxo‘ja Asadullaxo‘jayev (Ubaydulla Xo‘jayev) - harbiy vazir, Hidoyatbek Yurg‘uli Agayev-yer va suv boyliklari vaziri, Obidjon Mahmudov-ozuq-ovqat vaziri, Abdurahmon O‘rozayev-ichki ishlar vazirining o‘rinbosari, Solomon Abramovich Gersfeld-moliya vaziri lavozimlarini egallashdi.

Oradan ko‘p o‘tmay Millat Majlisi tomonidan tasdiqlangan qonunlar e‘lon qilindi, shuningdek, yangi hukumat mamlakat Konstitusiyasini tayyorlash uchun taniqli huquqshunoslarni jalb qildi. “El bayrog‘i”, “Birlik tug‘i”, “Svobodniy Turkestan”, “Izvestiya Vremennogo Pravitelstva Avtonomnogo Turkeстана” kabi hukumat gezatalari o‘zbek, qozoq va rus tillarida nashr qilina boshlandi. Avval chiqayotgan “Ulug‘ Turkiston” gazetasi ham o‘z sahifalarida muxtoriyat hukumati faoliyatiga alohida o‘rin berdi. Muxtor hukumatning xalq o‘rtasidagi obro‘-e‘tibori va nufuzi bolsheviklarni tashvishga solib qo‘ygan edi. 1918 yil 19-26 yanvar (yangi hisob bilan 1-8 fevral)da Toshkentda bo‘lgan Turkiston o‘lkasi ishchi, soldat va dehqon deputatlari Sovetlarining favqulodda IV sezida muxtoriyat masalasi asosiy o‘rinda turdi. Sezd Turkiston Muxtoriyati hukumati va uning a‘zolarini qonundan tashqari holatda deb, hukumat a‘zolarini qamoqqa olish to‘g‘risida qaror chiqardi.

30 yanvar (yangi hisob bilan 12 fevral)da Turkiston XKS muxtoriyat hukumatini tugatish uchun harbiy harakatlarni boshlandi. Turkiston bolsheviklari buning uchun qizil askarlardan tashqari armanlarning “Dashnoqtsutyun” partiyasi a‘zolaridan tuzilgan qurolli to‘dalardan ham foydalandi. Ularga qarshi dastlabki jangda muxtoriyatning milliy qo‘shinidan tashqari qo‘qonlik tinch aholi vakillari ham qatnashdi. Asosan bolta, cho‘kich, tayoq ko‘targan xaloyiqning soni 10000 kishiga yetdi. Shunga qaramay, qurolsiz bu kishilar qizil askarlarning Qo‘qon shahriga hujumini uch kun davomida mardonavor qaytardilar. Shahar ustiga uch kun davomida to‘plardan yondiruvchi snaryadlar otildi. Muxtoriyat qo‘shinining tirik qolgan qismi qo‘rboshi Kichik Ergash qo‘rboshi boshchiligida shahardan chiqib ketdi.

Turkiston Muxtoriyati hukumati qizil askarlar va dashnoqlarning qonli hujumlari oqibatida ag‘darib tashlandi. Ammo Qo‘qon va uning atrofidagi tinch aholini talash, o‘ldirish avjiga chiqdi. Faqat Qo‘qonning o‘zida uch kun davomida 10000 kishi o‘ldirildi. Shahar butkul vayronaga aylantirildi. Hukumat boshlig‘i Mustafo Cho‘qay shaharni tark etib, yashirinishga majbur bo‘ldi. Vazirlarning ayrimlari halok bo‘ldi. Ba‘zilarini bolsheviklar qo‘lga olishdi. 1918 yil 22 (eski hisob bilan 9) fevralda Qo‘qon shahridagi Rus-Osiyo banki binosida bolsheviklar tomonidan tayyorlangan “tinchlik sharnoma”si Qo‘qon ahli vakillari bilan imzolandi.

Turkiston mintaqasida sovet hokimiyatiga qarshi qurolli harakat va uning tarixiy ahamiyati

Turkiston Muxtoriyati hukumatining tugatilishi hokimiyatiga qarshi harakatning butun Farg‘ona vodiysida ommaviy ravishda boshlanishiga bir turtki vazifasini o‘tadi, xolos. Bu harakatning asosiy harakatlantiruvchi kuchi dehqonlar, chorikorlar, mardikorlar, hunarmandlar va kosiblar bo‘lgan. Ularga shahar aholisining aksariyat qismi: o‘ziga to‘q badavlat oilalarning vakillari, savdogarlar, islom dini arboblari hamda ba‘zi boylar qo‘shildi. Harakat qatnashchilari safida oq-qorani tushungan savodxon kishilar-ziyolilar ham ko‘pchilikni tashkil qilardi va bir so‘z bilan aytganda, ular safida xalqning barcha tabaqasiga mansub kishilar bor edi. Dastlabki milliy harbiy harakatning tashkil topishi Kichik Ergash (taxminan 1885-1918) va Katta Ergash (taxminan 1880-1921)ning nomlari bilan bog‘liqdir.

1918 yil 27 fevralda Qo‘qon atrofidagi Bachqirda bo‘lgan janglarning birida Kichik Ergash shahid bo‘lgach, uning o‘rniga Katta Ergash (uni Mulla Ergash ham deyishgan) Farg‘ona vodiysida bolsheviklarning mustamlakachilik tartibiga qarshi ozodlik bayrog‘ini ko‘tardi. Qo‘qon uezdida harakatning dastlabki tayanch nuqtasi Bachqir qishlog‘i edi. Marg‘ilonda esa militsiyaning sobiq boshlig‘i Muhammad Aminbek Ahmad-bek o‘g‘li-Madaminbek (1892-1920) kurash boshladi. “O‘z oldiga sovet hokimiyatini ag‘darish va Farg‘ona muxtoriyatini tiklash vazifasini qo‘ygan Madaminbek ustomon siyosatchi va uddaburon tashkilotchi fazilatlariga ega edi”,-deb tan olinadi 1918 yilga oid arxiv hujjatlarining birida.

Turkiston mintaqasidagi mazkur harakatning muhim xususiyati shundaki, bu harakatda maqsadlar va vazifalar qanday bo‘lishidan qat‘i nazar boshdan oxirigacha bir ustuvor g‘oya-Turkistonning milliy mustaqilligi yotadi. Bu harakat goh kuchayib, goh pasayib turishiga qaramay, unda ishtirok etuvchilarning tarkibi o‘zgarib turishi va ikkilamchi manfaatlar o‘rtada turganligi hamda obektiv va subektiv omillar kuchlar muvozanatiga salbiy ta‘sir qilishiga qaramay, harakatning asosiy maqsadi Turkiston mustaqilligi bo‘lib qolaverdi.

Turkistondagi bu harakatning uyushgan bir shaklda namoyon bo‘lishida qo‘rboshilar ko‘rsatgan g‘ayrat-shijoatni alohida ta‘kidlab o‘tish kerak. Qo‘rboshilar harakatning harbiy rahbarlari bo‘lib, ular o‘z jangovarliklari bilan mashhur edilar. O‘z vaqtida Farg‘ona vodiysida Kichik Ergash, Katta Ergash, Madaminbek, Shermuhammadbek, Muhiddinbek, Islom Polvon, Yormat Maxsum, Samarqand viloyatida Ochilbek, Bahrombek, Buxoro respublikasida Ibrohimbek, Mulla Abdul-qahhor, Anvar Posho, Salim Posho, Davlatmandbek, Fuzayl Maxdum, Xorazm res-publikasida Junayidxon kabi qo‘rboshilar bu harakatni yagona kuchga birlash-tirish uchun rahbarlikni birin-ketin o‘z qo‘llariga olsalarda, lekin Turkiston mintaqasidagi istiqlochilik urush harakati boshdan oxirigacha yagona markazga to‘liq uyusha olmadi. Bu vaqtlarda Turkistonda beqaror vaziyatdan foydalangan ba‘zi kishilar talonchilik guruhlari tuzib, xalqni talaganlar. Kommunistik mafkura har ikki toifaga bir xil “bosmachilar” tamg‘asini yopishtirdi.

Vatan ozodligi va uning tinchligi yo‘lida Turkiston ayollari ham kurash olib bordilar. Istiqlochilar safida ayollar nafaqat oddiy jangchi, balki ayrim hollarda qo‘rboshi sifatida jang qildilar. Farg‘ona vodiysida Shakarxon va

Muhiddinbekning onasi singari o'zbek va qirg'iz yo'l boshchilaridan yetishib chiqdi va ular qo'rboshilar milliy istiqlol kurashi tarixiga shonli sahifalar qo'shdilar. Karmanalik Nodira qiz esa Ibrohimbek qo'shinida maxsus ayollar guruhiga boshchilik qilib, Sharqiy Buxoroda qizil askarlarga qarshi mardonavor kurashdi. 1920-1924 yillarda bu harakat Buxoro va Xorazm respublikalarida ham avj oldi. Buxoro va Xorazmdagi milliy muxolifatning ozodlik kurashlari alohida o'ziga xos yo'nalish va xususiyatga ega bo'lib, o'ta murakkabligi va ziddiyatligi bilan Turkiston respublikasidagi qurolli harakatdan ajralib turadi.

Buxorodagi qo'rboshilar o'rtasida Ibrohimbek (1889-1932) alohida salmoqqa ega. U amirlik tuzumi ag'darib tashlangach, Sharqiy Buxorodagi qo'rboshilar guruhlariga umumiy rahbarlik qilib, bolsheviklar va bosqinchi qizil armiyaga qarshi mustaqillik kurashini boshladi. Ibrohimbek 1921 yil sentabrda bo'lgan Buxoro qo'rboshilarining qurultoyida "Islom lashkarboshisi" unvoniga sazovor bo'ldi va Buxorodagi barcha istiqlolchilarning Oliy bosh qo'mondoni qilib saylandi. U qisqa muddat ichida o'n ming nafardan ortiq askar to'plab, Qorategin va Darvoz viloyatlarini qizil askarlar qo'lidan ozod qilishga muvaffaq bo'ldi. Xorazm respublikasida ham 1920 yil bahoridan boshlab qizil askarlarning misli ko'rilmagan talonchilik va zo'ravonliklariga qarshi harakat boshlandi. Qurolli kurashni turkmanlarning yovmut urug'i boshlig'i Qurbon Mamed Sardor-Junayidxon (1857-1938) boshchiligidagi guruhlar ko'p yillar davomida kurash olib bordi. Uning qo'shini saflarida o'zbek, qoraqalpoq va qozoqlar ham ko'pchilik edi. Qisqa muddatda Junayidxon o'z qo'shinini 20000 kishiga yetkazdi. Umuman olganda qizil armiyaning bosqini va mustabid sovet rejimiga qarshi ko'tarilgan qurolli harakat 1935 yilga kelib butun Turkiston mintaqasida tamomila mag'lubiyatga uchradi.

Xiva xonligining tugatilishi. Xorazm Xalq Sovet Respublikasining tuzilishi va undagi ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar

Turkiston va Buxorodagi kabi Xiva xonligida jadidchilik harakatining shakllanishida tashqi omil, ya'ni Rossiyadan kelgan ilg'or fikrli ziyolilar, inqilobiy ruhdagi surgun qilingan yoshlar va Rossiyadagi o'zgarishlar ham o'z ta'sirini ko'rsatgan. Xorazmdagi jadidchilik harakatidan 1914 yil avgust oyida Yosh xivaliklar tashkiloti tuzildi, unga rayis qilib Polvonniyoz Hoji Yusupov (1861-1936) saylandi. Yosh xivaliklar harakatida bu davrda qozikalon Bobo Oxun Salimov (1874-1929)ning ham o'rni bo'lakcha edi. Yosh xivaliklar dasturining asosini mavjud tuzum doirasida islohotlar o'tkazish, maktab-maorif ishini yaxshilash, xon hokimiyatini cheklash kabi masalalar tashkil qilardi.

1916 yilda Xivaga qaytib kelgan Junayidxon yolg'izlanib qolgan Asfandiyorxon tomonidan "sardori karim", ya'ni xonning lashkarboshisi qilib tayinlandi va xonlikdagi hokimiyat to'la ravishda Junayidxon qo'lida bo'ldi. Biroq, 1918 yil oktabr oylariga kelganda yosh xivaliklar ta'siri bilan Junayidxon va Asfandiyorxon o'rtasiga nizo solinadi va buning natijasi o'laroq Junayidxonning o'g'li Eshshir Asfandiyorxonni qatl qiladi. Uning o'rniga akasi Sayid Abdulloxon xon deb e'lon qilinadi. Bu orda Junayidxon Xiva xonligi hududida bolsheviklardan mustaqil bo'lgan davlatni saqlab qolishga harakat qiladi va 1918 yil noyabr oyida Amudaryoning o'ng qirg'og'idagi yerlarda tashkil qilingan sovet

hukumatiga qarshi bir necha marotaba muvaffaqiyatsiz urush olib boradi. 1919 yil aprel oyida sovet hukumati bilan Junayidxon o'rtasida Taxta shartnomasi tuzildi. Unga sovet hukumati tomonidan Xristoforov, Xiva xonligi tomonidan Junayidxon imzo chekdilar. Bu vaqtinchalik kelishuv bo'lib, unga ikkala tomon ham amal qilmaydi. 1919 yil 22 dekabrga kelib mustaqil davlat - Xiva xonligi hududi bosib olinadi. 1920 yil 1 fevralda Junayidxon qo'shinlarini tor-mor qilgan qizil armiya Xiva shahriga kirib bordi. 2 fevral kuni so'nggi Xiva xoni Sayid Abdulloxon taxtdan voz kechadi.

Shu yili Xivada Jumaniyoz Sultonmurodov rayisligida Muvaqqat inqilobiy qo'mita tashkil etiladi. 1920 yil 26-30 aprel kunlari Xorazm mehnatkashlarining birinchi qurultoyi bo'lib o'tib, unda Xiva xonligi xududida Xorazm Xalq Sovet Respublikasi tashkil etilganligi e'lon qilindi va Polvonniyoz Hoji Yusupov rayisligida Xalq Nozirlar Sho'roi tuzildi. Xorazmda siyosat va xo'jalik sohasidagi islohotlar ham ziddiyatli tarzda kechdi. Albatta, XX asrda iqtisodiy 1920-1921 yillarda agrar sohada dastlabki o'zgarishlar amalga oshirilib, 10000 desyatina yer dehqonlarga bo'lib berildi. Bundan tashqari, ularga urug', dehqonchilik asboblari hamda ssuda (qarz) ajratildi. Dehqonlarga kredit hisobidan 5000 chorva mol sotildi. Eski sug'o-rish inshootlarini qayta tiklash bilan birga yangilari ham qurildi. Yangi iqtisodiy siyosat (NEP)ning e'lon qilinishi bilan karvonsaroylar, korxo-nalar, kullar va to'qaylar ijaraga berila boshlandi. Hukumat madaniy-ma'rifiy va sog'liqni saqlash ishlariga ham katta e'tibor qaratdi. 1920 yil bahorida Respublikada yangi tipdagi maktablar tashkil qilina boshlandi. 1921 yil sentabrda Xivada ochilgan xalq dorulfununi respublika madaniy hayotida katta voqea bo'ldi. Ammo Xivani bosib olish jarayonida kirib kelgan qizil armiya, uning qo'mondonlari, yevropalik bolsheviklar respublikadagi ijtimoiy-siyosiy hayotga salbiy ta'sir ko'rsatdilar. Ular mahalliy sharoitni, xalq ommasi kayfiyati va qarashlarini nazar-pisand qilmay tezkorlik bilan inqilobiy chora-tadbirlarni amalga oshirishga kirishdilar. Bu ishlarni amalga oshirishda Xorazm Kompartiyasi (1921 yil dekabrda tuzilgan) ularning eng yaqin yordamchisiga aylandi. 1923 yil kuzidan boshlab Xorazm respublikasidagi demokratik o'zgarishlarga butunlay chek qo'yildi. Xorazmni sovetlashtirish jarayoni o'zining yuqori bosqichiga ko'tarildi. Bu holat 1924 yilning oxirigacha davom etdi.

Buxoro amirligining ag'darilishi. Buxoro Xalq Sovet Respublikasining tashkil topishi va undagi siyosiy o'zgarishlar

Oktabr to'ntarishidan keyin sovet Rossiyasi bilan Buxoro amirligi o'rtasidagi munosabatlar keskinlashdi. Turkiston respublikasining bolsheviklardan iborat rahbariyati Buxoro amirligining davlat mustaqilligini rasmiy ravishda tan olishiga qaramay, amalda uning ichki ishlariga doimiy ravishda aralashib turdi.

1920 yil 25 avgustda Turkiston fronti qo'mondoni M.V.Frunze qizil askarlarga Buxoroni bosib olish uchun buyruq berdi. Keskin janglardan so'ng-2 sentabrda Buxoro shahri bosib olinib Sayid Olimxon hokimiyatdan ag'darib tashlandi. Shaharga kirgan qizil askarlar Arkdagi amir xazinasini, Buxoro qozikaloni, qo'shbegi va boshqa amaldorlarning boyligini musodara qilganlar. askarlar va qo'shin rahbarlari katta boylik orttirganlar. Sentabr oyining boshida

amirlik xazinasi va boshqa boyliklar orilgan 2 eshelon yuk Samarqand va Toshkent orqali Moskvaga jo'natildi. Buxoro shahridan so'ng qizil armiya 27 beklilik (ba'zi manbalarda 32 beklilik)ni ham birin-ketin egallab, Buxoro amirligiga barham berishdi. 1920 yil 14 sentabrda bo'lgan Xalq Nozirlar Sho'rosi, Revkom (Inqilobiy qo'mita) va Buxoro Kompartiyasi MKning umumiy yig'ilishida 9 kishidan iborat Butun Buxoro inqilobiy qo'mitasi (rayisi-Abdulqodir Muhitdinov) va respublika hukumati-11 kishidan iborat Xalq Nozirlar Sho'rosi (rayisi-Fayzulla Xo'jayev) tuzildi. 1920 yil 6-8 oktabrda amirning yozgi saroyi-Sitorayi Mohi Xosada chaqirilgan Butun Buxoro xalq vakillarining I qurultoyida Buxoro Xalq Sovet Respublikasi (BXSR) tuzilganligi e'lon qilindi. 1920 yil oktabr-noyabr oylarida BXSR bilan RSFSR o'rtasida muvaqqat harbiy-siyosiy ahdlashuv va shartnoma tuzildi. 1921 yil 4 martda har ikki davlat o'rtasida Ittifoq shartnomasi imzolandi. Ushbu shartnomalar mustaqil siyosat yuritishga harakat qilayotgan yosh Buxoro davlati arboblari faoliyatini muayyan darajada cheklashga olib keldi.

Buxoro hukumati oldida turgan eng asosiy vazifalardan biri yer-suv masalasini hal qilish edi. 1920 yil 30 sentabrda Buxoro Markaziy Revkomi «Yer to'g'risida»gi dekretni qabul qildi. Dekretga muvofiq, sobiq amir unig qarindoshlari va amaldorlari qo'lidagi butun yer-mulk kambag'al va yersiz dehqonlarga taqsimlab berildi. Buxorodagi yangi tuzum va uning ijobiy chora-tadbirlarini aholi ma'qullab kutib oldi. Biroq yangi hokimiyat tomonidan mulkdorlar tabaqasiga nisbatan ko'rilgan qattiq choralar, ularga tegishli butun mol-mulkning musodara qilinishi, saroy ayonlari va amir amaldorlarining yoppasiga hibsga olinishi va otib tashlanishi amir xazinasining Moskvaga olib ketilishi, majburiy oziq-ovqat razvyorstkasi va uning qattiqqo'llik bilan amalga oshirilishi, islom dini va ulamolarga nisbatan dushmanlik siyosati, respublika hududida turgan qizil armiya ta'minotining aholi zimmasiga yuklatilishi buning ustiga, qizil askarlarning bosqinchilik va talonchilik faoliyati haqqoniy ravishda xalqning kuchli noroziligiga sabab bo'ldi.

1921 yil 18-23 sentabrda bo'lgan Butun Buxoro xalq vakillarining II qurultoyida demokratik ruhdagi BXSR Konstitusiyasi qabul qilindi. Buxoro tarixidagi dastlabki Konstitusiya fuqarolarning demokratik huquq va erkinliklarini qonun bilan mustahkamladi. Konstitusiyada davlatni idora etish uchun xalqning barcha tabaqa vakillarining ishtiroki ta'minlandi. Xususiy mulk va savdo-sotiq erkinliklari unda o'z ifodasini topdi. BXSR Konstitusiyasi barcha fuqarolarga teng siyosiy huquq berdi, milliy tengsizlikni yo'qotdi. 1923 yil 3 iyunda Buxoroga SSSR Qurolli kuchlarining Bosh qo'mondoni S.S.Kamenev, Turkfront Inqilobiy harbiy kengashi rayisi A.I.Kork, RKP (b) MK O'rta Osiyo byurosi a'zosi Mixaylov va boshqalar kelishdi. Ular Buxoro hukumati faoliyatidan qoniqmayotganliklarini ochiq aytib, sotsialistik o'zgarishlarni jadallashtirish kerakligini ta'kidlashdi. Oradan ko'p o'tmay 12 iyunda RKP(b) MK Siyosiy byurosi maxsus qaror qabul qilib, Buxoro hukumatini sovetlashtirish chora-tadbirlarini belgilab berdi. Sovet hukumati o'z buyruqlarini tez va qarshiliksiz amalga oshirish uchun RKP (B) MK kotibi Y.E.Rud-zutakni Buxoroga jo'natdi. 1923 yil yoziga kelib mustabid sovet tuzumi Buxoroda o'ziga

xos davlat to'ntarishini amalga oshirdi. Milliy qo'shin va milliy valyuta bolsheviklar tomonidan tugatildi. 1924 yil 18-20 sentabrda bo'lib o'tgan Butun Buxoro xalq vakillarining V qurultoyida BXS SR Buxoro Sovet Sotsialis-tik Respublikasi (BSSR)ga aylantirildi. BSSRning tuzilishi yuqoridan turib sun'iy tarzda amalga oshirilgan xodisa edi. Natijada taraqqiyotning demokratik yo'li inkor qilinib, sotsialistik yo'nalishi tanlandi. 1924 yil noyabr oyi oxirida xuddi Xorazm respublikasi singari Buxoro SSR ham tuga-tilib, uning hududi 1925 yilda tashkil etilgan O'zbekiston SSR (1929 yilgacha tarkibida Tojikiston ASSR ham bo'lgan) va Turkmaniston SSRga kiritildi.

10- mavzu	Turkistonda sovet hokimiyatining o'rnatilishi va unga qarshi qurolli harakat
Ma'ruzani olib borish texnologiyasi	
Talabalar soni: 80-100 kishi	Vaqt: 2 soat
Mashg'ulot shakli	Kirish, izoh va tahlil, ilg'or pedtexnologiyalar va texnik vositalardan iborat ma'ruza
Ma'ruza rejasi	1. Rossiyadagi 1917 yil fevral inqilobining Turkistonga ta'siri. 2. Oktabr to'ntarishi. Turkistonda sovet tuzumining o'rnatilishi uning shovinistik siyosati. 3. Turkiston Muhtoriyati xukumati va uning faoliyati. 4. Turkiston mintaqasida sovet xokimiyatiga qarshi qurolli harakat, uning sabablari va oqibatlari. 5. Xiva xonligi va Buxoro amirligining tugatilishi. Xorazm Xalq Sovet Respublikasi va Buxoro Xalq Sovet Respublikalarining tuzilishi, ushbu respublikalardagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar.
O'quv mashg'ulotining maqsadi: Turkiston, Buxoro va Xivada mustabid sovet hokimiyatining o'rnatilishi va unga qarshi qurolli harakat haqida ma'lumot berish.	

O'qituvchining vazifalari:

- Rossiyadagi 1917 yilgi fevral inqilobining Turkistonga ta'sirini yoritish orqali tarixiy voqealarning sabab natijali bog'lanishlarini tahlil qilish ;

- oktabr to'ntarishi va Turkistonda bolsheviklar boshchiligida mustabid sovet xokimiyatining o'rnatilishi va uning o'lka xalqlariga nisbatan shovinistik siyosati mohiyatini ochib berish;

O'quv mashg'ulotining natijalari: Talabalar kuyidagi xulosalarga kelishi lozim:

- Rossiyada fevral inqilobi va uning Turkistonga ta'siri, siyosiy tashkilotlarning vujudga kelishi, o'lka musulmonlarining birinchi va ikkinchi o'lka qurultoylari va boshqa tarixiy voqealarni tahlil etib, muhimlarini ajratadi;

- oktabr to'ntarishi va Turkistonda bolsheviklarning xokimiyatini qo'lga olishi, sovetlarning o'lka xalqlariga nisbatan shovinistik siyosati haqida xulosalar chiqaradi;

- musulmonlarning to'rtinchi favqulodda qurultoyi va Turkiston muxtoriyatining barpo etilishi, bolsheviklarning o'lkadagi sovet hukumati tomonidan Turkiston muhtoriyatini zo'ravonlik bilan tugatishi, sovetlar tuzumiga qarshi qurolli harakatning boshlanishi va uning harakatlantiruvchi kuchlari haqida ma'lumot va bilimga ega bo'ladi;

- Turkiston jadidlarining sissiy faoliyati xamda Turkiston

Muxtoriyatining tuzilishi, uning sovetlar tomonidan tugatilishini bayon qilish bilan milliy istiqlol goyasining tarixiy ildizlari haqida kengroq ma'lumot berish;

- sovet tuzumiga qarshi qurolli harakatning sabab va oqibatlari haqidagi talabalar bilimlarining tarixiy faktlar asosida chuqurlashtirish; sovetlarning Xiva va Buxorodagi xunrezliklarini dalillar asosida yoritish bilan

- tarixiy dalillar asosida mustabid tuzumga qarshi harakatning mohiyati haqida tegishli xulosalar chiqaradi;

- sovetlarning Xiva va Buxoroga nisbatan yuritgan makkor siyosati haqida tasavvurga ega bo'lib, adolatsizlikka qarshi murosasizlik xissi shakllanadi.

talabalarda mustabid tuzum mohiyatini anglash va istiqlol mohiyatini yanada chuqur anglatish.	
O'qitishning metodlari va texnikasi	Og'zaki bayon qilish, «aqliy hujum», tayyor yozma materiallar, muhokama-baxs, savol-javoblar bilan izohlangan ma'ruza.
O'qitish vositalari	Lazer proyektori, ma'ruza matni, vizual materiallar, informatsion ta'minot, tarqatma material, ko'rgazmali materiallar, xarita.
O'qitish shakllari	Yakka tartibda, frontal, guruhlarda ishlash.
O'qitish shart-sharoiti	Texnik vositalarga ega bo'lgan zamonaviy auditoriya.
Monitoring va baholash	Og'zaki nazorat, savol-javob, o'z-o'zini nazorat qilish, reyting tizimi asosida baholash.

Ma'ruzaning texnologik xaritasi

Bosqichlari, vaqti	Faoliyatlari	
	O'qituvchining faoliyati	Talabannng faoliyati
1 qism. Kirish (5 min)	1.1. Ma'ruzaning nomini aytib, kurs doirasida dastlabki umumiy tasavvurni beradi hamda uslubiy va tashkiliy tomonlari, tinglovchilar bilimlarini baholash mezonlari bilan tanishtiradi. (1-mavzuda berilgan 1-ilova asosida)	1.1. Eshitadilar va yozib boradilar.
	1.2. Mazkur kurs boyicha o'rganiladigan mavzular boyicha nazariy va amaliy mashg'ulotlar, ularning uzviyligi haqida qisqacha ma'lumot beradi. Asosiy adabiyotlarning royxati bilan tanishtiradi. (2-ilova)	1.2. Eshitadilar va yozib boradilar.
	1.3. O'quv mashg'uloti mavzusi, maqsadi va o'quv faoliyati natijalarini aytadi.	1.3. Eshitadilar va yozib boradilar.

2- qism. Asosiy qism (65 min)	2.1. Talabalar bilimni faollashtirish maqsadida diqqatini jamlovchi savollar beradi: 1.1917 yil fevral inqilobi va uning Turkistonga ta'siri haqida nimalarni bilasiz? 2.Turkistonda mustabid sovetlar Xokimiyatining o'rnatilishiga mahalliy xalqning munosabati qanday bo'lgan? Savolga berilgan javoblarni tahlil qiladi.	2.1. Eshitadilar va yozib boradilar.
	2.2. Ekranga tegishli slaydni quyib, uni sharxlaydi.	2.2.Slayd mazmunini o'rganadi, kursning roli va ahamiyati haqida o'z fikr- mulohazalarini aytadi.
	2.3. Turkiston Muxtoriyati xukumati va uning faoliyatini bayon etib, u tub yerli xalqlar davlatchiligi tarixida yangi bosqich bo'lganligini misollar bilan tushuntiradi va rejaning 3-savoli yuzasidan talabalarga o'z fikr- muloxazalarini bayon qilib berishini so'raydi. Talabalarning fikrlari mumlashtiriladi va xulosa qilinadi.	2.3. Eshitadilar va yozib boradilar.
	2.4. Mustabid sovet tuzumiga qarshi qurolli harakatning sabab va oqibatlarini vizual material asosida (3-ilova) sharxlaydi.	2.4. Eshitadilar va yozib boradilar.
	2.5. Xiva xonligi va Buxoro amirligidagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat, xonlik va amirlikni	2.5. Eshitadilar va yozib boradilar.

	tugatilishi, XXSR va BXSР ni tuzilishi hamda sovetlarning inqilobiy eksteremistik siyosatini yoritadi.	
	2.6. O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun muammoli savollar yordamida "aqliy hujum" ni o'tkazish qoidasi bilan tanishtirib (4-ilova), uni o'tkazadi (5-ilova)	2.6. Eshitadilar va yozib boradilar.
	2.7. Talabalar javoblari tinglanib, tegishli aniqliqlar kiritilgach, umumiy xulosa chiqaradi.	2.7. Eshitadilar va yozib boradilar.
3-qism. Xulosa qismi (10 minut)	3.1. Mavzu boyicha yakunlovchi xulosalar qiladi. Mavzu boyicha olingan bilimlarni qayerda ishlatish mumkinligini ma'lum qiladi.	3.1. Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.2. Mavzu maqsadiga erishishdagi tinglovchilar faoliyatini tahlil qiladi va baholaydi.	3.2. Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.3. Mavzu boyicha mustaqil o'rganish uchun topshiriqlar beradi. (6-7 ilovalar).	3.3. Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.4. Mavzu boyicha bilimlarni chuqurlashtirish uchun adabiyotlar royxatini beradi. (2 ilova).	3.4. Eshitadilar va yozib boradilar.

1-ilova

Tavsiya etiladigan adabiyotlar royxati

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. -Toshkent: "Sharq", 1998.
2. Karimov I.A. Imperiya davrida bizni ikkinchi darajali odamlar, deb hisoblashar edi. - Toshkent "O'zbekiston", 2005.
3. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillik erishish ostonasida. - Toshkent: "O'zbekiston", 2011.
3. Azamat Ziyov. O'zbek davlatchiligi tarixi. - Toshkent "Sharq", 2000

4. Murtazayeva R.X- va boshqalar. O'zbekiston tarixi. Darslik. - Toshkent: Universitet, 2003.
5. Usmonov K-, Sodiqov M., Oblomurodov N. O'zbekiston tarixi. O'quv qo'llanma. - Toshkent: "Meros", 2002
6. Otamurod Kushjonov, Ne'matjon Polvonov. Xorazmdagi ijtimoiy- siyosiy jarayonlar va harakatlar. (XIX asr II yarmi - XX asr birinchi choragi). - Toshkent, 2007.
7. Rajabov Q. Xorazmdagi istiqloqlilik harakati tarixi. Junaidxon. //Jamiyat va boshqaruv. - №2, 2000.
8. Ibodinov A.Madaminbek. - Toshkent: "Sharq", 1998.
9. Xo'jayev M. Shermuxammadbek qo'rboshi. - Toshkent: "Sharq", 2008.
10. Dolimov U. Turkistonda jadid maktablari. - Toshkent: Universitet, 2006.

2-ilova 1-slayd

Mustabid sovet tuzumiga qarshi qurolli harakatning sabablari

Siyosiy sohada

- ❖ Turkiston muxtoriyatining qonga botirilishi.
- ❖ Chorizm shovinizmining yangi shaklda davom etishi.
- ❖ Agrar masalada bir tomonlama zo'ravonlik usulining qo'llanishi.
- ❖ Qozilik sudi va vaqf yerlarining bekor qilinishi.
- ❖ Xotin- kizlarni jamoatchilik ishlariga jalb etishni sun'iy ravishda tezlantirilishi.
- ❖ Inson huquqlarining kamsitilishi.

Iqtisodiy sohada

- ❖ Yalpi mehnat majburiyatlari.
- ❖ Sanoatni, xunarmandchilik ustaxonalarining musodara qilinishi.
- ❖ Xususiy savdoni bekor etilishi.
- ❖ Ozik-ovqat razvyorstkasi.
- ❖ Paxtachilikda davlat monopoliyasining o'rnatilishi.
- ❖ Mulkdorlarni tugatishni avj olishi.

Manaviy sohada

- ❖ Eski maktablarning yopilishi
- ❖ Milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sinfiy yondashuv, ularni toptalishi
- ❖ Asriy an'analar va qadriyatlarning poymol etilishi
- ❖ Mahalliy xalq tarixi va madaniyatining kamsitilishi
- ❖ Milliy til, din va urf-odatlar, maishiy turmush tarzi, milliy xis- tuyg'ularning oyoq-osti qilinishi

3-ilova

Aqliy hujum» - olib borish qoidalari

- o'zaro hech qanday baholash va tanqid bo'lmasligi.
- Jo'n va nihoyatda oddiy fikrlashga baho berishdan tiyilish.
- Barcha fikr mulohaza qimmatli va bir o'rinda bo'lganligi bois fikrlovchiga nisbatan bosim o'tkazmaslik va uni faqat tanqidiy tarzda qabul qilmaslik.

- O'z fikrini bildirmoqchi bo'lganlarga imkon berish.
- Fikrlar xilma - xilligi asosiy maqsad.
- Fikr - mulohazalar qaytarilishini xotirjam qabul qilish.
- Qiziqarli va asosli fikrlarni rivojlantirish lozim.
- O'zini vazmin va xotirjam tutish, O'zaro mulohazalarni bildirayotganlarga muomala madaniyati asosida munosabat bildirish.
- Barchani o'zaro hurmat, boshqalar fikriga qanoatli bo'lishga chaqirish

4-ilova

“Aqliy hujum” olib borish savollari

1. Rossiyadagi 1917 yilgi fevral inqilobi Turkistonning ijtimoiy-siyosiy hayotda qanday o'zgarishlarni yuzaga keltirdi?
2. “Sho'roi Islomiya” tashkiloti qanday maqsadlar yo'lida tashkil etilgan edi?
3. Turkistonda tuzilgan sovet xokimiyati xalq komissarlari soveta tarkibini siz qanday baholaysiz?
4. Turkiston Muxtoriyatini halokatga olib kelgan asosiy sabablar nimalardan iborat edi?
5. Turkiston avtonom sovet sotsialistik respublikasining tuzilishi qanday maqsadlarni ko'zda tutar edi?
6. Nima uchun Farg'ona vodiysi sovetlar zo'ravonligiga qarshi qurolli harakatning asosiy markazlaridan biriga aylandi?
7. Yosh xivaliklar va yosh buxoroliklarning maqsadi nimalardan iborat edi?
8. XXSR va BXSRS da siyosiy beqarorlik, noroziliklarni keltirib chiqargan sabablar nimalar edi?

5-ilova

Mustaqil ishlash uchun savollar

- 1.1917 yil fevral inqilobi va uning Turkistonga ta'sirini gapirib bering.
- 2.Turkistonda mustabid sovetlar xokimiyatining o'rnatilishiga mahalliy xalqning munosabati qanday bo'lgan?
- 3.Oktabr to'ntarishi, Turkistonda sovet tuzumining o'rnatilishi qay tariqa roy berdi?
- 4.Turkiston Muxtoriyati hukumati va uning faoliyati haqida gapirib bering.
- 5.Sovet xokimiyatiga qarshi qurolli harakatning ma'naviy rahnamolari kimlar edi?

6-ilova

Asosiy tushuncha va atamalar

1	Burjua-demokratik inqilob	8	Turkiston XKS
2	Muvaqqat hukumat	9	Turkiston Muxtoriyati
3	Ishchi, askar, dehqon deputatlari sovetlari	10	Sovet hokimiyati
4	Milliy-demokratik kuchlar	11	Sovet tuzumiga qarshi qurolli harakat
5	Oktabr to'ntarishi	12	“Yosh xivaliklar”, “Yosh buxoroliklar”
6	Muvaqqat hukumatning Turkiston qo'mitasi	13	Monarxik tuzum

7	“Sho’roi Islom”, “Sho’roi Ulamo”	14	Ajnabiy tajovuzkorlik

12 - Mavzu. Sovet hokimiyatining O‘zbekistonda amalga oshirgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy tadbirlari va ularning mustamlakachilik mohiyati O‘zbekistonning ma’naviy-madaniy qaramligi va uning oqibatlari. Qatag‘onlik siyosati.

Режа:

- 1. O‘zbekistonda 20-yillardagi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy vaziyat. Milliy-davlat chegaralanishi. Sobiq O‘zSSR ni tuzilishi.**
- 2. Sovet xokimiyatining 20-30 yillarda O‘zbekistonda amalga oshirgan sanoatlashtirish va qishloq xujaligini jamoalashtirish siyosati va uning oqibatlari.**
- 3. 20-30 yillarda fan va madaniyat.**
- 4. Sovet tuzumining qatag‘onlik siyosati va uning fojiali oqibatlari.**

1920 yillar tarixga o‘ta murakkab va ziddiyatli, turli ijtimoiy guruh va kuchlar siyosiy qarama-qarshiligi avj olgan, Turkistonda Markazning imperiyacha munosabatlar mustahkamlanayotgan, o‘lkadagi ochlik, iqtisodiy tanglik, vayronaga aylangan sanoat, transport, qishloq xo‘jaligini tiklash, ya‘ni sovetlarning “tinch sotsialistik qurilish” yo‘liga o‘tish davri bo‘lib kirdi. Ushbu davrdagi eng dolzarb masalalardan biri bu- hokimiyat masalasi edi. Milliy muxolif kuchlar esa xokimiyat masalasini birinchi navbatda xalqning o‘z taqdirini o‘zi belgi-lashda ko‘rishar edi. Sanoat va qishloq xo‘jaligining inqirozi, ochlik, inqilobcha zo‘ravonlikning kuchayishi mahalliy xalq milliy manfaatlarining ochiqdan-ochiq inkor etilishi Turkistondagi turli ijtimoiy qatlamlar orasida sovet hokimiyatiga nisbatan ishonchsizlik va norozilikni keltirib chiqarmoqda edi.

1921 yilning bahoriga kelib sovet hokimiyati oldida vayron bo‘lgan qishloq xo‘jaligini tiklash vazifasi ko‘ndalang bo‘lib turdi. Buning asosiy sababi esa dehqonlarning ko‘plab ko‘tarilishlari bo‘ldi. Bu esa siyosatni qaytadan ko‘rib chiqish, sanoat bilan qishloq xo‘jaligi o‘rtasida ta’sirchan iqtisodiy aloqalarni yo‘lga qo‘yish zaruratini keltirib chiqardi. O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi respublika milliy daromadining asosiy qismini berganligi, dehqonlar esa aholining 80 foizini tashkil etganligi tufayli sovet xokimiyatining dastlabki yillarida agrar masala markaziy o‘rinni egallardi. Markaz Turkiston o‘lkasiga asosiy xomashyo bazasi sifatida qarab kelganligi bois, o‘lka qishloq xo‘jaligining bosh sohasi hisoblangan paxtachilikni rivojlantirishga alohida e’tiborini qaratdi. Xususan, RKP (b) MKning 1922 yil 11 yanvaridagi “Turkiston Kompartiyasiga” deb nomlangan xatida, Turkiston Kompartiyasining qishloq xo‘jaligi sohasidagi faoliyatida birinchi o‘ringa sug‘oriladigan yerlarda ekin maydonlarini tiklash,

paxtachilikni rivojlantirish hamda mavjud sug'orish tizimini tuzatish masalalari hal etilishi lozimligi ta'kidlandi. Paxtachilikni tiklash va rivojlantirish ishlariga rahbarlik qilish uchun 1920 yilda Bosh Paxtachilik Qo'mitasi va paxta yetishtiruvchi respublikalarda unga bo'ysunuvchi paxtachilik qo'mitalari tuzildi. Turkiston respublikasidagi barcha haydaladigan maydonlar, seleksiya stansiyalari, irrigatsiya inshootlari, Paxtachilik qo'mitasi ixtiyoriga o'tkazildi.

Yangi iqtisodiy siyosat tufayli qishloq xo'jaligida kooperativ va shirkatchilik harakati ham avj oldi. 1923 yilda Turkiston respublikasida qishloq xo'jaligi va kredit kooperatsiyalar tizimi tashkiliy jihatdan tugal ravishda shakllandi deyish mumkin. Davlatning kooperativ qurilish siyosati ikki yo'nalishda olib borildi. Bir tomondan, kooperatsiya mayda tovar xo'jaligini sotsializmga jalb qilish vositasi, shaxsiy va jamoa manfaatlarining kelishuv shakli sifatida baholansa, ikkinchi tomondan kooperatsiyaga xususiy sektorni siqib chiqaruvchi ijtimoiy qurol deb qaraldi. Biroq, har kimni ham kooperativga qabul qilishavermasdi. Sinfiy tanlov mavjud edi. Kambag'allarga ustivorlik berilardi. Aholining o'ziga to'q qatlamlariga nisbatan qat'iy talablar belgilangan edi. 1927 yildan esa kooperativ uyushmalarini "davlatlashtirish" siyosati boshlanib, uning xo'jalik hisobi asosidagi negizlari tobora ko'proq qo'porildi. 20-yillar boshlaridagi Turkistonning ijtimoiy-siyosiy hayotining alohida xususiyati-bu o'lka mahalliy aholisining milliy o'z-o'zini anglashining o'sganligi deyish mumkin. Hokimiyat pog'onalaridagi milliy rahbar kadrlar ham tuzumga, uning siyosatiga ochiqdan-ochiq qarshi fikr bildirib, mahalliy aholining manfaatlarini himoya qildilar.

Lekin milliy rahbarlarning vatanparvarlik chiqishlari Markazning keskin noroziligiga sabab bo'ldi. Markaz ularga qarshi siyosiy quvg'inni avj oldiradi. Q.Otaboyev va A.Rahimboyevlar "qo'pol xatolari" uchun o'z lavozimlaridan bo'shatildi. Nazir To'raqulov ham qatag'onlik to'lqinidan qutulib qolmadi va 1939 yilda otib tashlandi. Yana bir millatparvar rahbarlardan biri, yetuk davlat arbobi Inomjon Xidiraliyev edi. U 1922 yilning oxirida Butunrossiya MIQga maxsus xat bilan murojaat qilib, "Mahalliy aholining barcha qatlamlarini sovet ishlariga jalb qilishga, bu ishlarni aholining milliy turmush tarziga moslashtirgan holda amalga oshirishga, Turkistonda ish yuritishni mahalliy aholi tiliga o'tkazishga" e'tiborini qaratgan edi. Mana shunday rahbarlar qatoriga yana A. Ikromov, Y. Oxunboboyev, F. Xo'jayevlarni ham kiritish mumkin edi.

1925 yilning 13 fevralida O'zSSR Sovetlarining Buxoroda ochilgan I - Umumo'zbek qurultoyida "O'zbekiston SSR tuzilgani to'g'risida deklaratsiya" qabul qilindi. O'zbekiston SSR sovetlari MIQning raisi etib Yo'ldosh Oxunboboyev saylandi. O'zbekiston XKS rayisi etib F. Xo'jayevni tasdiqladi. Tuzilgan O'zbekiston SSRga tugatilgan Turkiston ASSRdan Sirdaryo, Farg'ona va Samarqand viloyatlarining katta qismi, Buxoro respublikasidan uning markaziy va g'arbiy qismi (Zarafshon, Qashqadaryo va Surxondaryo vohalari), shuningdek Xorazm SSRdan Xorazm vohasi kirdi.

1930 yilda Qoraqalpoq muxtor viloyati RSFSR tarkibiga kiritildi. 1932 yilning 20-martida esa, SSSR MIQ Rayosati "Qoraqalpog'iston avtonom viloyatini Avtonom Sovet Sotsialistik Respublikasiga aylantirish va uni RSFSRga kirishi to'g'risida" qaror qabul qildi. O'sha yilning may oyida avtonom respublika

Sovetlarining I Ta'sis qurultoyi xukumatni tuzdi. Unda QQASSR MIQ rayisi etib, Koptleu Nurmuhamedov, Xalq Komissarlari Kengashi rayisi etib esa Qosim Avezovlar saylandilar. 1936 yilda SSSRning yangi Konstitusiyasi qabul qilindi va unga ko'ra QQASSRning O'zbekiston SSR tarkibiga kirishi ko'zda tutilgan edi. Buning asosiy sababi hududiy yaqinlik, yagona tarixga ega bo'lganligi deb e'tirof etildi. 1937 yil 12 fevralda O'zSSRning yangi Konstitusiyasi qabul qilindi. O'sha yilning 6 martida esa, QQASSRning yangi Konstitusiyasi e'lon qilinadi. Qoraqalpog'iston O'zbekiston tarkibida bo'lganida, o'zbek va qoraqalpoq xalqlari o'rtasidagi do'stlik yanada mustahkamlandi.

O'zbekistonda mustamlakachilikka asoslangan iqtisodiy siyosatning oqibatlari

1925 yilning dekabrda bo'lib o'tgan VKP(b) XIV qurultoyi sotsializm g'alabasining asosiy sharti sifatida sovetlar davlatida "sotsialistik industrilashtirish"ni avj oldirishga e'tiborini qaratdi. Sanoatlashtirish O'zbekistonda dastlab sekinlik bilan amalga oshirildi. Chunki kosibuhunarmandchilik ustivor soha edi. Mamlakatni jadal industrilash uchun mablag' masalasi keskin munozaralarga sabab bo'ldi. Industrilashtirishni jadallashtirish tarafdorlari mablag'ni qishloq xo'jaligi hisobidan olish rejasini ilgari surdilar, muxolif taraf esa, sanoatlashtirish siyosatini yoqlagani holda uni aholining moddiy ahvolini, turmush sharoitini yaxshilash va qishloq xo'jaligida kooperatsiyani asta-sekin ixtiyoriy ravishda amalga oshirish bilan birgalikda olib borishni taklif qildi. Keskin siyosiy bahs munozara-lardan keyin mablag'ni agrar sektordan olishga qaror qilindi. O'zbekiston iqtisodiyoti agrar xarakterda edi, zero 1927-28 yillarda iqtisodiyotda qishloq xo'jiligidan hissasi 61,6%ni, sanoatniki esa 38,4 %ni tashkil qilardi edi. Respublikadagi mavjud sanoatning 90%i qishloq xo'jalik xomashyosini ishlashga ixtisoslashgan edi, mahsulotlarni qayta ishlash korxonalaridan iborat bo'lib, uning 2 dan 3 qismini paxtachilik sanoati tashkil qilardi. Sanoatni jadal rivojlantirish natijasida O'zbekiston Markazga rangli va nodir metallar, oltingugurt, ozokerit, volfram, molibden, paxta tolasi, xom ipak bilan ta'minlaydigan va sho'rolar mamlakatini xom ashyo qaramligidan xalos etishga yordam beradigan yirik xom ashyo mintaqasiga aylandi. O'zbekistonning oltin sanoati butun mamlakatning to'lov balansini mustahkamlash uchun katta mablag'lar berib turdi. Biroq, aholining ijtimoiy ehtiyojlari nazar-pisand qilinmadi, uning moddiy farovonligiga e'tibor berilmadi, bu esa turmush darajasining pasayib ketishiga olib keldi. Shuningdek, shahar va portlarni birlashtiruvchi yangi temir yo'l liniyalari qurilishiga ham e'tibor berildi. Farg'ona (Iskobil)-Quvasoy (1922), Qarshi-Kitob(1924), Amudaryo (Samsonovo)- Termiz (1925). 1928-29 yillarda paxtachilikni rivojlantirish maqsadida Asaka – Shahrixon, Sirdaryo-Paxtaorol temir yo'llari qurildi, shuningdek, Qorasuv-Osh (1935) va boshqa temir yo'l liniyalari qurilib foydalanishga topishirildi. 1929-1931 yillarda uzunligi 1452 km bo'lgan Turkiston-Sibir (Turksib) temir yo'li qurildi.

20-yillardan O'zbekistonda avtomobil transporti vujudga keltirildi. 1921 yilda respublika avtomobil transporti ixtiyorida 40 yengil va 15 yuk avtomobili hamda Toshkent avtomobil ta'mirlash ustaxonasi bor edi. 1940 yilgacha Lenin

nomidagi katta avtomobil yo'li (710 km), Farg'ona avtomobil yo'li (343 km) qayta ta'mirlandi va bir qancha yangi yo'llar qurib bitkazildi. Yangi iqtisodiy siyosat (NEP) tufayli O'zbekiston qishloqlaridagi ahvol ancha yaxshilangan, dehqonlar o'z mahsulotini sotish, g'o'za va boshqa ekin maydonlarini kengaytirish orqali turmush darajasini yaxshilash imkoniyatiga ega bo'lgan edi. Biroq, 20-yillarning ikkinchi yarmidan YAIS (NEP) o'z mohiyatini yo'qo-tib, erkin savdo va xususiy tadbirkorlikka chek qo'yila boshladi. O'ziga to'q xonadonlarning yerlarini musodara qilish hisobiga kambag'al dehqonlarni yer bilan ta'minlash bilan qishloqda "sotsialistik ijtimoiy tuzum" ning asosi bo'lgan jamoa bo'lib xo'jalik yuritishni rivojlantirishni ko'zlab, keng miqyosli agrar islohotini avj oldirildi.

Biroq islohot o'tkazishning repressiv-majburiy usullari, boy dehqonlarning davlat tomonidan terror qilinishi o'z navbatida ularning keskin norozilik chiqishlariga sabab bo'ldi. Shu tariqa, yer-suv islohoti qishloqda sinfiy kurashning keskinlashuviga olib kelgan edi. Davlat o'z navbatida "boy-quloq unsurlari"ning qarshiliklarini bartaraf etish uchun o'zining bor kuchini ishga soldi. Tortib olingan yerlarning asosiy qismi kolxozlar va sovxozlar ixtiyoriga topshirilgan edi. Shunday qilib, 1925-29 yillardagi yer-suv islohoti sho'ro xukumatining mulkdor sinflarni tugatish, sinfsiz jamiyat qurish uchun qilgan chora-tadbirlaridan biri bo'ldi. Ushbu jarayon keyingi yillarda qishloq xo'jaligini majburiy jamoalashtirishga zamin yaratgan edi.

O'zbekistonda yoppasiga jamolashtirishni tezlashtirish hamda "quloqlar" bilan kurash olib borishni kuchaytirishga yordam tariqasida Markaz 25 ming tashkiliy-siyosiy tajribaga ega bo'lgan rus ishchilarni yuboradi. Bu yerga "25 mingchilar" asosan Moskva, Leningrad, Ivanovo-Voznesenk va SSSRning boshqa sanoat markazlaridan O'zbekistonga 433 ishchi yuborildi. Ulardan tuzilgan brigadalar o'zbek qishloqlarida kolxozlar tuzish hamda "quloq qilish" kompaniyasida "faol" ishtirok etdilar. 1930 yilning o'zidayoq respublikada 2648 ta boy va "quloq" xo'jaliklari tugatilib, ko'plab dehqonlar o'z xo'jaliklarini tashlab ketishga majbur bo'ldilar. O'zbekistonda jamoalashtirish asosan 1932 yilning oxiri 1933 yilning boshlarida tugallandi. Bu davrga kelib respublikaning 79 dan 61 tumanida barcha dehqon xo'jaliklarini kolxozlarga birlashtirish nihoyasiga yetkazilgan edi. Jami O'zbekistonda jamolashtirilgan xo'jaliklar 74,9%ni tashkil etdi. Birinchi besh yillik(1928-1932) oxirlarida respublikada 9734 kolxoz va 94 ta sovxoz tashkil etilgan edi. Majburiy jamolashtirish siyosati qishloqning mustaqil rivojlanishini barbod qildi, qishloq ahli ongiga salbiy ta'sir ko'rsatdi, dehqonlarning yerga egalik tuyg'usini yo'q qildi.

O'zbekistonda "madaniy inqilob" va uning oqibatlari

XX asr 20-30 yillardagi murakkab ijtimoiy-siyosiy vaziyat respublika ma'naviy-madaniy hayotida ham o'z aksini topdi. Sho'rolarning "madaniy inqilob" tadbiri jamiyatning barcha jabhalari qatorida ilm-fan, madaniyat, san'at, maorif, oliy ta'lim sohalarini ham o'z izmiga solgan edi. Ta'lim-tarbiyaning o'choqlari bo'lgan milliy maktablarga ham bu siyosat o'zining salbiy ta'sirini o'tkazmasdan qolmadi. Sovet hokimiyatning dastlabki yillaridanoq an'anaviy ta'lim tizimini yo'q qilish avj oldirildi.

Mana shunday sharoitda mahalliy ziyolilar zamonaviy milliy oliy ta'lim tizimini yaratish, dunyoviy bilimlardan dars bera oladigan o'qituvchilar tayyorlash davr talabi ekanligini teran his etib, zamonaviy milliy universitet yaratish ishiga bel bog'ladilar. Munavvar Qori Abdurashidxonov tashabbusi bilan Musulmon Xalq Universiteti (dorilfununi)ni tashkil etish guruhi saylanadi va 1918 yilning 9 aprelida uning hovlisida shu dorilfununining 9 kishidan iborat tashkiliy hay'ati ta'asis etiladi. Musulmon Xalq Dorilfununi 1918 yilning 12 mayida Toshkent shahrining eski shaharida tantanali ravishda ochildi. Uning 13 ta maktabi 14 maydan ochila boshladi, eng oxirgisi esa 17 iyunda tarkib topdi. Ulardan 4 tasi ayollar maktabi edi. 1918 yilning 31 mayida esa, Musulmon Xalq Dorilfununining oliy ta'lim bosqichi - Musulmon Dorilmuallimini tashkil etiladi.

Kompartiyaning madaniy merosni inkor etish siyosati arab yozuvini lotin grafikasiga almashtirish haqidagi qarorida ham o'z aksini topdi. Buning sababini sho'rolar "madaniy o'sishda texnik xususiyatga ega to'siqlardan biri bu qoloq transkripsiyadir" hamda "an'anaviy arabcha yozuv faqatgina diniy musulmon an'analari nuqtai nazaridagina qimmatlidir" deb uqtirib, arab yozuvining mavqeini pasaytirishga harakat qiladilar. Shu munosabat bilan O'zbekiston kommunistlarining III-qurultoyi: (1927 yil noyabr) "Yangi lotin alifbosiga yanada shiddatliroq yo'l bilan o'tish kerak" deb ta'kidladi va 1929 yilda o'zbek yozuvi lotin grafikasiga o'zgartirildi. Chunki, O'rta Osiyoni arablar istilo qilgan VIII asrdan boshlab nafaqat diniy kitoblar, balki fanning barcha sohalarida o'n uch asr mobaynida yaratilgan yozma madaniyat yodgorliklari, o'lka aholisi amal qilib kelgan huquq manbalari ana shu yozuvda yaratilgan edi. Shu sababdan bu mahalliy xalqni nafaqat dinidan balki madaniyatidan, o'ziga xos huquqidan ajratib, sovet qolipiga majburan solish edi. 1940 yilda esa lotin grafikasining kirillitsa bilan shoshilinch almashtirilishi, O'zbekiston aholisining bilim darajasining o'sishiga, o'zbek tilining rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

Sovet hokimiyati yillarida, ayniqsa, 20-yillarda adabiy-madaniy hayot qizg'in tus oldi. Jadid adabiyoti asr boshidan 20 yillik rivojlanish tajribasiga tayangan holda taraqqiyotning yangi bosqichiga ko'tarilgan, ham shaklan, ham mazmunan barkamollik kasb etgan hamda mazmun mohiyatiga ko'ra 20-yillarda yangi bir bosqichga ko'tarilib, umumturkiy badiiy tafakkurning zabardast siymolari sifatida etirof etilgan Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy, Cho'lponni ma'naviyat maydoniga chiqardi.

Oktabr to'ntarishidan so'ng, respublikamizda bir qancha ilmiy va o'quv muassalari tashkil etildi. Xususan, 1918 yilda tashkil etilgan Turkiston Xalq Universiteti qoshida bir qancha ilmiy-tadqiqot institutlari faoliyat ko'rsata boshladilar. Tuproqshunoslik va geobotanika, biologiya, zoologiya, pedagogika va psixologiya, fizika-matematika, ekologiya ilmiy-tadqiqot institutlari shular jumlasidandir. 1930 yillarda respublikamiz hamda mintaqada ilm-fan ravnaqiga munosib hissa qo'shgan mahalliy millatga mansub olimlar yetishib chiqdilar. Ular: T.Qori-Niyoziy, T.Sarimsoqov, S.Sirojiddinov, O.Sodiqov, T.Zohidov, U.Oripov, S.Umarov va boshqalardir. Ilmiy-tadqiqot muassasalari tarmog'i va ilmiy kadrlar sonining jadal o'sishi, olimlar oldiga yangi vazifalarning qo'yilishi, ilmiy-tadqiqot ishlariga rahbarlik qilish va ularni muvofiqlashtirib turish ishlarini

takomillashtirishni taqozo qildi. 1932 yilda Fan qo‘mitasi ta‘sis etilib, 1940 yilda uning negizida Ittifoq FA O‘zbekiston filiali (O‘zFAN) tuzildi. Shu davrdan O‘zFAN O‘zbekistonning ilmiy-tadqiqot markaziga aylandi. Uning tarkibiga geologiya, botanika, kimyo, suv xo‘jaligi muammolari, tarix, til va adabiyot institutlari; tuproqshunoslik, zoologiya, fizika va matematika sektorlari; Toshkent astronomiya observatoriyasi; iqtisodiy tadqiqotlar va kartografiya byurosi kiritildi.

1943 yilda O‘zFAN asosida O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi (O‘zFA) tashkil etildi, uning birinchi prezidenti etib akademik Toshmuhammad Niyozovich Qori-Niyoziy saylandi. O‘zbek matematika atamashunosligi asoschisi, taniqli matematik Toshmuhammad Qori Niyoziy zamonaviy o‘zbek matematik tafakkurining shakllanishi va rivojiga bebaho hissa qo‘shgan olimdir. Uning Beruniy mukofotiga sazovor bo‘lgan uch jildlik “Asosiy matematik analiz kursi” nomli asarining ilmiy qimmatini oliy matematikadan birinchi o‘zbek tilidagi original qo‘llanma ekanligidir. O‘zbekiston xalqlarining madaniy hayoti tarixiga oid ilmiy ishlar, o‘zbek matematika va astronomiya ilmlari tarixi, xususan, Ulug‘bekning astronomiya maktabiga oid asarlar ham Qori Niyoziy qalamiga mansubdir.

Siyosiy qatag‘onliklar

1922 yil 30 dekabrda tashkil topgan SSSR qudratli unitar (qo‘shma) davlat bo‘lib, unda rasmiy federatsiya subektlari suveren huquqlar va real mustaqillikdan mahrum edilar, imperiya tarkibidan chiqib keta olmasdilar. O‘zbekiston ham faqat nomigagina SSSR tarkibidagi suveren ruspublika hisoblangan, aslida esa ittifoqqa har tomonlama qaram edi. SSSRda qaror topgan boshqaruvning ma‘muriy-buyruqbozlik tizimi jamiyatning barcha sohalarini o‘z maqsad va vazifalariga bo‘ysundirgan, ijtimoiy-siyosiy hayot o‘ta siyosiylashtirilib, o‘zgacha fikrlashlarga qarshi shafqatsiz kurash olib borilar edi.

20-30 yillarda mustabid tuzumga qarshi fikr bildirganlarni ta‘qib ostiga olish avj oldi. Ayni shu paytda “18 lar guruhi”, “inog‘omovchilik”, “qosimovchilik”, “badriddinovchilik” - kabi siyosiy ishlar ta‘qib chiqarilgan edi. Minglab ziyolilar yo‘q qilinishining cho‘qqisi 1937-39 yillarga to‘g‘ri keldi. 1937 yil dekabr-1938 yil yanvarida XKS va O‘Z KP(b) MQning “O‘zSSR Xalq Maorif Komissarligi tizimida ziyonchilik oqibatlarini bartaraf etish bo‘yicha choratadbirlar to‘g‘risida”gi qarori e‘lon qilingandan so‘ng, xalq ta‘limining barcha sohalarida, ayniqsa mahalliy tilda dars beriladigan maktablar, pedagogik bilim yurtlari va institutlarida o‘qituvchi kadrlar va talabalarni “tozalash” ishlari avj oldirib yuborildi.

Xalq ta‘limi tizimidagi maorifparvar ziyolilarga qarshi olib borilgan quvg‘in va qatag‘onlarga “xalq dushmanlari, chet el josuslari”-A.Ikromov, F.Xo‘jayev, I.Karimov va boshqalar o‘zlarining Maorif komissarligidagi “odamlari”- Usmonov, Ro‘ziyev, Sorokin, Kojuxovlar orqali xalq maorifiga katta ziyon etkazishgan, degan bo‘htonlar “asos” qilib olindi: “Ular turli choralar bilan o‘zbek xalqini sotsialistik madaniyatning ilg‘or vakili-buyuk rus xalqidan ajratmoqchi bo‘ldilar, yoshlarni millatchilik bilan zaharlashga harakat qildilar... Ular bir tomondan, o‘zbek maktablarida Lenin va Stalin asarlarini o‘rganishga

imkon beruvchi rus tili o'qitilishiga qarshilik ko'rsatib, ikkinchi tomondan, marksizm-leninizm klassiklarining asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilinishiga to'sqinlik qildilar.” Taniqli o'zbek shoiri, dramaturg va tarjimon Usmon Nosir o'zining “Yurak”, “Mehrim”, “Norbo'ta”, “Naxshon” va boshqa she'riy dostonlari bilan shuhrat qozongan. Shuningdek, u Dobrolyubov, Lermontov asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilgan. Usmon Nosir ham 1944 yilda sovet rejimining begunoh qurboni bo'lgan.

O'zbekiston Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganidek, respublika NKVDsi “uchlik” lari tomonidan 1937-39 yillarda 41 mingdan ziyod kishi qamoqqa olinib, ulardan 6 ming 920 tasi otib tashlangan edi. Millatning ilg'or taraqqiyparvar ziyolilari qatag'on qilinishi oqibatida xalqimiz ularning noyob asarlarini o'qishdan uzoq vaqt mahrum bo'ldi. Ma'lumki, sovet hukmronligi davrida din davlatdan ajratilgan, deb e'tirof etilgan, nomigagina vijdon erkinligi e'lon qilingan bo'lsa-da, aslida 30-yillar boshi dindor va e'tiqodli kishilarga zo'rvonlik va siyosiy qatag'onlikning cho'qqisi bo'ldi. 20-30 yillardagi mustabid tuzumning qatag'onlik siyosati jiddiy va fojiali oqibatlarga olib keldi. Milliy ziyolilarning jismonan yo'q qilinishi oqibatida milliy madaniyat to'la-to'kis rivojlana olmadi. Millatning aql-idrokli kishilari mahv etilgach, hamma “yo'l boshchi”ning itoatkor quliga aylantirildi. Shunday qilib, har qanday o'zgacha fikrni kuch bilan bo'g'adigan, ommaviy o'zboshimchalik va zo'rlik bilan Vatanga sodiq necha o'n minglab kishilarni qirib tashlagan mustabid tartibot qaror topdi va kuchaya bordi.

11 - mavzu	Sovet xokimiyatining O'zbekistonda amalga oshirgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy tadbirlari va ularning mustamlakachilik mohiyati. O'zbekistonning ma'naviy-madaniy qaramligi va uning oqibatlari. Qatag'onlik siyosati
Ma'ruzani o'qitish texnologiyasi	
Talabalar soni: 80-100 kishi Vaqti: 2 soat	
O'quv Mashg'uloti shakli	Kirish, izohlar va tahlil, ilg'or pedtexnologiya hamda texnik vositalar qullaniladigan ma'ruza
Ma'ruza rejasi	O'zbekistonda 20-yillardagi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy vaziyat. Milliy-davlat chegaralanishi. Sobiq O'zSSR ni tuzilishi. Sovet xokimiyatining 20-30 yillarda O'zbekistonda amalga oshirgan sanoatlashtirish va qishloq xujaligini jamoalashtirish siyosati va uning oqibatlari. 20-30 yillarda fan va madaniyat. Sovet tuzumining qatag'onlik siyosati va uning fojiali oqibatlari.
O'quv mashg'ulotining maqsadi: Sobiq sovet xokimiyatining O'zbekistonda amalga oshirgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy-madaniy tadbirlari va ularning mustamlakachilik mohiyati haqida ma'lumot berish.	

O'qituvchining vazifalari: • o'qituvchi mavzuda berilgan rejani birma-bir yoritib, O'zbekistonda sovet hokimiyatining iqtisodiy va ijtimoiy siyosati mohiyatini quyidagilar asosida ochib beradi: • NEP (YAIS)ning mazmun mohiyati va natijalari; • O'rta Osiyoda o'tkazilgan milliy-davlat chegaralarinig maqsad va mohiyati. Sobiq O'zbekiston SSR ning tuzilishi; • Ma'muriy-buyruqbozlik tizimining qaror topishi; • sanoatlashtirish va qishloq hujaligini jamoalashtirish siyosati va amaliyoti; • kommunistik mafkuraning hukmronligi, 20-30 yillardagi fan va madaniyat, ma'naviy hayotdagi cheklashlar.	O'quv mashg'ulotining natijalari: Talabalar quyidagi xulosalarga kelishi lozim: • Sobiq sovet tuzumining qatagonlik siyosati va uning fojiali oqibatlari; • 20-yillardagi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy vaziyat haqida ma'lumot yoritib beriladi; • O'rta Osiyoda milliy-davlat chegaralanishi o'tkazilishining oqibatlari tahlil qilinadi; • ma'muriy-buyruqbozlik mustabid tizimining mohiyati ochib beriladi; • sanoatlashtirish va qishloq xujaligini jamoalashtirish siyosatining mohiyatini tahlil qilish asosida mantiqiy xulosalar chiqariladi; • kommunistik mafkuraning hukmronligi sharoitida O'zbekistonning ma'naviy-madaniy qaramligi haqida tarixiy dalillar asosidagi xulosalar umumlashtiriladi; • Sobiq sovet mustabid tuzumining xalqimizga qilgan adolatsiz, qatag'onlik siyosatiga asosli baho beriladi. • tushunib yetish xissi o'sadi.
O'qitishning metodlari va texnikasi	Ko'rgazmali ma'ruza namoyish etish, akliy hujum, blits-so'rov, tahlil, savol-javob.
O'qitish vositalari	Lazer proyektori, ma'ruza matni, vizual materiallar, informatsion ta'minot, tarqatma material, ko'rgazmali materiallar, xarita.
O'qitish shakllari	Yakka tartibda, frontal, guruhlarda ishlash.
O'qitish shart-sharoiti	Texnik jihatdan tulik jihozlangan zamonaviy auditoriY.
Monitoring va baholash	Og'zaki nazorat, savol-javob, o'z-o'zini nazorat qilish, reyting tizimi asosida baholash.

Ma'ruzaning texnologik xaritasi

Bosqichlari, vaqti	Faoliyatlari	
	O'qituvchining faoliyati	Talabaning faoliyati
1-qism. Kirish (5 min)	1.1. Mavzu nomi, maqsadini va kutilayotgan natijalarni ma'lum qiladi.	1.1. Eshitadilar va yozib boradilar.
	1.2. Mavzu rejasini bayon etib va uni o'tilgan o'quv mashg'uloti bilan mantiqan bog'laydi.	1.2. Eshitadilar va yozib boradilar.
	1.3.O'quv mashg'ulotining o'tkazilish shakli va tartibi bilan tanishtiriladi.	1.3. Eshitadilar va yozib boradilar.
2- qism. Asosiy qism (65 min)	2.1. Talabalar diqqatini jamlash hamda ularning bu sohadagi bilim darajasini aniqlash va mavzuga yo'naltirish maqsadida quyidagi savollarni beradi: 1. O'zbekistonda 20-yillardagi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy vaziyat haqida nimalarni bilasiz? 2. Hukmron markazning O'rta Osiyoda milliy-xududiy davlat chegaralanishini O'tkazishdan maqsadi nima edi va buning natijasida qanday respublikalar tashkil topgan? Savollarga berilgan javoblarni tahlil qiladi va NEP (YAIS) ning mohiyati, hamda respublikada o'tkazilgan yer-suv islohotlari, milliy chegaralanish muammolari xususidagi	2.1. Eshitadilar va yozib boradilar.

	talabalar fikrlarini “Turkiston mintaqasi xalqlari tarixiy iddizlarining birligi” nomli chizmaga qaratadi va uni sharxlaydi (2- ilova).	
	2.2.Sanoatlashtirish siyosati amaliyotining mustamlakachilikka xos xususiyati haqida gapirib, Markaz O'zbekistonda paxta bilan bog'lik sanoat korxonalarini va tog- kon sanoatini rivojlantirishga ur'gu berganligini ta'kidlaydi. Shundan so'ng qishloq xujaligini jamoalashtirish uning og'ir oqibatlarini haqida ma'lumot berilgan, talabalar diqqati doskada yozilgan rakamlarga qaratilib (3- ilova), rejaning 2-savoli yuzasidan ularga o'z fikr-mulohazalarini bayon qilib berishini so'raydi. Talabalar fikrlari umumlashtirilib, xulosa qilinadi.	2.2. Eshitadilar va yozib boradilar.
	2.3.Rejaning 3-savolini bayon qilish jarayonida sovet davlatining o'lka xalqlari savodsizligini tugatish, ta'lim, ilm-fan madaniyatni rivojlantirishga bag'ishlangan tadbirlari aholini “kommunistik ruhda” tarbiyalashga qaratilganligini misollar asosida qayd etadi. Shuningdek, milliy	

adabiyot, teatr va kino san'atida ro'y bergan o'zgarishlar, bu sohaning namoyandalari hamda fanning turli yo'nalishlariga asos solgan olimlar ekranda rasmlari ko'rsatilib, sharhlanadi (1-sonli slayd).

2.4. Blitz-so'rov orqali talabalarning mavzu boyicha bilimini namoyon qilish uchun sovet tuzumining qatagonlik siyosati va uning fojiali oqibatlari bir necha talabalardan so'raladi, olingan javoblar tahlil etilib, aniqliklar kiritilgach, xulosa qilinadi.

2.5. O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun muammoli savollar yordamida "aqliy hujum" o'tkazadi (5-ilova).

2.6. Talabalar javoblari tinglanib, ayrim aniqliklar va tuzatishlar kiritilgach, umumlashtiriladi.

2.3. Eshitadilar va yozib boradilar.

	2.4. Savollarga javob beradilar. 2.5. Savol - javoblarda ishtirok etadilar 2.6. Eshitadilar va yozib boradilar.
3-qism. Xulosa qismi (10 min)	3.1 Mavzu boyicha yakunlovchi xulosalar qiladi. Mavzu boyicha olingan bilimlarni qayerda ishlatish mumkinligini ma'lum qiladi. 3.2. Mavzu maqsadiga erishishdagi tinglovchilar faoliyatini tahlil qiladi va baholaydi. 3.3. Mavzu boyicha mustaqil o'rganish uchun topshiriqlar beradi (6-7-illovalar). 3.4. Mavzu buyicha bilimlarni chuqurlashtirish uchun adabiyotlar royxat beradi (1-ilova). 3.1. Savol - javoblarda ishtirok etadilar. 3.2.Eshitadilar va yozib boradilar.

	3.3.Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.4. Eshitadilar va yozib boradilar

1932 yilga kelib O'zbekiston sobiq ittifoq boyicha:

- ❖ paxta tolasining - 87,9 % ini,
- ❖ o'simlik yog'ining - 56,4 % ini,
- ❖ ipak xom ashyosining - 7,2 % ini,
- ❖ sementning-54,2 % ini ishlab chiqargan.
- ❖ O'zbekistondagi ittifoq tasarrufida bo'lgan korxonalar 90%ni tashkil etgan.

Blits –so'rov savollari

4-ilova

- 1.20-yillarning ikkinchi yarmida O'zbekistonda qanday “siyosiy ishlar” to'qib chiqarilgan edi?
2. Nima uchun va qachondan boshlab din va ruhoniylarga “qarshi kurash” e'lon qilindi?
3. 30-yillarning ikkinchi yarmidagi ommaviy qatagonlar fojiasining asosiy sabablarini nimada deb bilasiz?
4. 40-yillar oxiri va 50-yillar boshidagi qatagonlar asosan qaysi soha vakillariga taaluqli edi?
5. Stalin qatag'onlari O'zbekistonga qanday zarar yetkazdi?

5-ilova

“Aqliy hujum” olib borish savollari

- 1.Nima uchun sobiq O'zbekiston SSR ning tuzilishini o'zbek xalqi davlatchiligi tarixida asosiy bosqich deb xisoblash mumkin emas?
- 2.Sovetlarning O'zbekistonda yuritgan iqtisodiy siyosati qanday maqsadlarga yo'naltirilgan edi?
3. “Hujum” harakatiga zaruriyat bor edi-mi?
4. Yer-suv islohati qanday ijtimoiy oqibatlariga olib keldi?
5. Ma'muriy buyruqbozlik tizimi O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatida qanday aks etdi?
6. “Quloqlashtirish” siyosati o'zbek qishlog'ini qanday ahvolga olib keldi?
7. 20-30 yillarda O'zbekistonning madaniy xayotida mavjud bo'lgan asosiy g'oyaviy ziddiyatlar nimalardan iborat edi?

6-ilova

Asosiy atama va tushunchalar

1	NEP (YAIS)	8	Emansipatsiya
2	Milliy davlat chegaralanishi	9	“Hujum” harakati
3	Tarixiy ildiz	10	Kommunistik mafkura
4	Ma’muriy buyruqbozlik tizimi	11	Mustabid tuzum
5	Sanoatlashtirish	12	“Madaniy inqilob”
6	Qishloq xujaligini jamoalashtirish	13	Paxta yakkaxokimligi
7	“Quloqlashtirish”	14	Qatag’onlik siyosati

7-ilova

Mustaqil ishlash uchun savollar

1. O‘zbekistonda 20-yillardagi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy vaziyat haqida tushunchangiz qanday?
2. Sovetlarning 20-30 yillarda O‘zbekistonda sanoatlashtirish va jamoalashtirish siyosati va uning oqibatlarini nimalarda ko‘rasiz?
3. Paxta yakkaxokimligining kuchayishi va uning oqibatlari haqida ma’lumot bering.
4. 20-30 yillarda fan va madaniyat qay ahvolda edi?
5. Kommunistax mafkura hukmronligi yillarida ma’naviy hayotdagi cheklashlar nimalarda aks etgan?

8-ilova

Tavsiya etiladigan adabiyotlar ruyxati

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat - yengilmas kuch. - T.: «Ma’naviyat», 2008.
2. Azamat Ziyov. O‘zbek davlatchiligi tarixi. - T.: «Sharq» 2000.
3. O‘zbekistonning yangi tarixi. Ikkinchi kitob. “O‘zbekiston sovet mustamlakachilygi davrida”. - T.: «Sharq», 2000.
4. Usmonov.D- va boshqalar. O‘zbekiston tarixi darslik. - T.: «Moliya- Iqtisod», 2006.
6. Usmonov.Q., va boshqalar. O‘zbekiston qaramlik va Mustaqillik yillarida. - T.: “Oqituvchi”, 1996.
7. Bobobekov X,- va boshqalar. O‘zbekiston tarixi. (qisqacha ma’lumotnoma). - T.: «Sharq», 2000.
8. Rajabov.Q. va boshqalar. O‘zbekiston tarixi solnomasi. - T.: «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi», 2007.
9. Xaydarov I. O‘zbekistonda iqtisodiy kengashlar faoliyati (1917-1934 y). - T., 2008.
10. Yermetov A. Turkistonda nazorat o‘rganlari faoliyati.-T., 2007.
11. Axmad Zaki Validiy Tug‘on. Bo‘linganni bo‘ri yer. (Turkiston xalqlarining milliy mustaqillik uchun kurash tarixidan xotiralar) -T., 1997.

14-mavzu. Ikkinchi jahon urushi yillarida o‘zbek xalqining fashizm ustidan qozongan g‘alabaga qo‘shgan hissasi.

Режа:

1. O‘zbekiston moddiy va ma‘naviy kuchlarining fashizmga qarshi safarbar etilishi.

2. O‘zbekiston iqtisodiyotini g‘alaba uchun safarbar etilishi.

3. O‘zbekiston fan va madaniyati arboblarning fashizm ustidan qozonilgan g‘alabaga qo‘shgan hissasi.

4. O‘zbekiston jangchilarining frontdagi jasorati.

5. Urush yakuni va saboqdari.

1941 yil 22 iyul yakshanba kuni tongotarida avgust shartnomasini buzib, fashistlar Germaniyasi SSSR ga hujum boshladi. Germaniya bilan uning ittifoqchilari-Italiya, Finlandiya, Vengriya, Ruminiya, Bolgariya ham Sovet Ittifoqiga qarshi urushga kirdilar. Bu urushga majburan tortilgan Sovet Ittifoqi xalqlari mustamlaka asoratida bo‘lgan barcha respublikalar shu jumladan, O‘zbekiston xalqlari uchun og‘ir sinovlar vaqti va ularning nemis fashist bosqinchilariga qarshi fidokorona kurashi boshlandi.

Urushning dastlabki kunlaridanoq, butun mamlakatda bo‘lganidek, O‘zbekistonda ham partiya tashkilotlari tomonidan mitinglar va yig‘ilishlar tashkil qilindi. 1941 yil 22 iyundayoq Toshkent to‘qimachilik kombinatining ishchilari ana shu daqiqadan boshlab o‘zlarini Vatan himoyasiga safarbar qilingan deb hisoblashlarini bildirdilar. 23-24 iyunda Samarqand, Buxoro, Andijon, Namangan, Farg‘ona, Nukus va boshqa shaharlardagi yig‘ilishlarda Vatan himoyasi uchun har qanday vazifani bajarishga shay ekanliklarini bildirgan o‘zbekistonliklar harbiy komissarliklarga frontga ko‘ngilli sifatida jo‘natishlarini so‘rab arizalar bera boshladilar. Urushning dastlabki kunlaridanoq sovet xalqi-o‘zbekistonliklar ham bosqinchilar ustidan g‘alabaga erishishga butun kuchlarini baxshida etdilar. Mustabid tuzum zulmi ostida ezilayotgan xalqlar qandaydir g‘oyalarni emas, balki ona-yurt-Vatanlarini himoya qildilar. O‘zining vatanparvarlik burchini yuksak darajada his qilgan o‘zbek xalqi fashizmdan faqat SSSRni emas, eng avvalo O‘zbekistonni himoya qilishni, uni yana bir bosqinchidan saqlab qolishni maqsad qilib qo‘ygan edi. Chunki xalqimiz sotsializm niqobi ostida qilingan bosqinchilik siyosiy qatog‘onlar zahmini hali unutmagan bir davrda gitlerchi bosqinchilarning bosib olingan hududlarda qilgan ashaddiy jinoyatlari, ular o‘rnatayotgan tartib to‘g‘risidagi xabarlarini eshitib fashizmning mustabid tuzumdan ham dahshatliroq, insoniyat boshiga kelgan ofat ekanligini anglab yetgan edi, ya‘ni xalq o‘zini dushmani to‘xtashishga va ulotirib tashlashga qodir bo‘lgan birdan bir kuch deb his qildi. U kommunistik tizim foydasini emas, balki fashizmga qarshi kurashning adolatli ekanligi g‘oyasini tanladi. Shu jihatdan ham I.A.Karimovning “urush davri voqealarini, jangchilarimizning jasoratlarini tahlil etishda va ta’riflashda ham mafkurabozlikni... kamroq aytish” ga doir chaqirig‘i nihoyatda dolzarb bo‘lib jaranglaydi. Prezident haqli ravishda bunday deb ta’kidlagan edi: “Ikkinchi jahon urushiga qanday qaralmasin, bu urush qaysi g‘oya ostida va kimning izmi bilan olib borilgan bo‘lmasin, o‘z Vatani, el-yurtining yorug‘ kelajagi, beg‘ubor osmoni

uchun jang maydonlarida halok bo'lganlarni, o'z umrlarini bevaqt xazon qilgan insonlarni doimo yodda saqlaymiz. Bu achchiq, lekin oliy haqiqatni unutishga hech kimning haqqi yo'q va bunga yo'l ham bermaymiz!" Chunki o'zbekistonliklarning jang maydonlaridagi jasorati, front orqasidagi fidokorona mehnati mustabid davlat mashinasining tazyiqi, erksiz harakat tarzida emas, balki ongli, asl vatanparvarlikning manbai bo'lgan Vatanga muhabbat tuyg'usining yuksak darajadagi ko'rinishi bo'ldi.

Urushning dastlabki kunlaridayoq O'zbekistonning barcha moddiy va ma'naviy kuchlari, resurslari front uchun safarbar qilina boshlandi. Umumiy harbiy safarbarlik e'lon qilindi. Harbiy vaziyat front orqasini mustahkamlash yuzasidan shoshilinch chora-tadbirlar ko'rishni talab qildi. Xalq xo'jaligini qayta qurib, harbiy izga tushirish umumiy dasturning tarkibiy qismi bo'ldi. O'zbekiston iqtisodiyoti ham harbiy vaziyatdan kelib chiqib zudlik bilan front manfaatlariga bo'ysundirildi. Respublika sanoat korxonalari urush boshlanishi bilan qayta qurilib, mudofaaga zarur mahsulotlar ishlab chiqarishga o'tkazildi. qayta qurish grajdanlar urushi yillarida sinovdan o'tgan harbiy-kommunistik usullar bilan amalga oshirildi. 26 iyundan boshlaboq mamlakatda ishchilar va xizmatchilar uchun ishdan tashqari vaqtda majburiy ishlab berish joriy etildi. Katta yoshdagilar uchun ish kuni olti kunlik ish haftasida 11 soatgacha uzaytirildi. Aslida ish kuni 12-14 soatga cho'zilardi. Ta'tilga chiqish bekor qilindi. Bu hol ishchi xizmatchilar sonini ko'paytirmasdan turib ishlab chiqarish quvvatlari hajmini taxminan 1g'3 ga oshirish imkonini berdi.

Ishchi kuchining yetishmasligi natijasida idora xizmatchilari, uy bekalari, o'quvchilar ishlab chiqarishga jalb etildi. 1941 yil dekabrda harbiy korxonalarining barcha xodimlari safarbar deb e'lon qilindi va mazkur korxonalariga birlashtirib qo'yildi. Korxonalaridan o'zboshimchalik bilan ketib qolganlar 5 yildan 8 yilgacha muddat bilan qamoqqa hukm qilinardi. Biroq odamlar mamlakat ichkarisida-O'zbekistonda ham "yuqoridan" ortiqcha qistovsiz ozodlik va mustaqillik yo'lida fidokorona mehnat qildilar. Respublika hukumati 1941 yil sentabr-dekabrda O'zbekistonda sanoat ishlab chiqarishni harbiy izga moslab qayta qurishning umumiy rejalarini belgilab berdi. qabul qilingan qarorlarda xalq xo'jaligini qayta qurishga doir aniq vazifalar belgilangan bo'lib, sanoat korxonalarining mudofaa mahsulotlarini ishlab chiqarishga o'tish muddatlari belgilanib, ichki imkoniyatlardan foydalanish tavsiya etilgan.

Kadrlar, xom ashyo, ishlab chiqarish vositalari tanqisligiga qaramasdan 1941 yil dekabrdayoq respublikadagi 30 ga yaqin korxonalar mudofaa uchun mahsulot bera boshladi. Korxonalarda front brigadalari nomini olgan brigadalar tuzila boshladi, dastlab oktabrda "Tashselmash" zavodida tashkil etilgan bo'lsa, 1942 yil boshlarida ularning soni 1,5 mingga yetgan. 1942 yil o'rtalariga kelib xalq xo'jaligini qayta qurib, harbiy izga o'tkazish O'zbekistonda asosan oxiriga yetkazildi. O'lka aholisi an'anaviy vatanparvarligining ajoyib namunalaridan biri frontga umumxalq yordami ko'rsatish edi. O'zbekistonliklar urushning dastlabki kunlaridanoq mudofaa jamg'armasini tashkil etish harakatida faol ishtirok etdi. Mudofaa jamg'armasiga ishchilar, ziyolilar bir kunlik ish haqlari, "kommunistik shanbalik"larda ishlab topilgan pullar, fuqarolarning shaxsiy

jamg'armalari, qimmatbaho boyliklari, davlat zayomlari, buyumlar, oziq-ovqat mahsulotlari topshirilardi. Urushning dastlabki kunlarida respublika aholisidan 30 million so'mlik miqdorda pul, obligatsiya va qimmatbaho buyumlar to'plandi. O'zbekiston aholisi urush yillarida mudofaa jamg'armasiga jami 649, 9 mln. sum pul va 55 kg.ga yaqin oltin, kumush va boshqa qimmatbaho metallar topshirdi. Bu jamg'arma hisobiga tank kolonnalari, aviatsiya eskadrilyalari, bronepoyezdlar qurilib frontga jo'natildi.

O'zbekiston urush yillarida Rossiyaning bosib olingan rayonlardan-Ukrainadan, Belorussiyadan hammasi bo'lib bir milliondan ortiq kishini qabul qildi. Ulardan 200 ming nafari bolalar edi. Aholi ularga turar-joy berib, o'zi siqilib yashadi, ko'chib kelganlarni to'ydirish uchun oxirgi bo'lak nonini ham bo'lib berdi, ular poyabzal, kiyim bosh to'pladi. Ularga 135 ming kv.m turar-joy maydoni ajratib berildi. Ko'chirib keltirilganlarni ishga joylashtirish yuzasidan katta ishlar amalga oshirildi. Faqat Toshkent shahrining o'zida 1941-1942 yillarda qariyb 240 ming kishi joylashtirildi va ish bilan ta'minlandi.

Urush yillarida O'zbekistonga frontda yarador bo'lgan jangchilar ko'plab keltirildi. Urush boshlangandayoq respublika hukumati gospital bazasini tashkil qilishga kirishgan edi. 1941 yil 1 oktabrgacha O'zbekiston sog'liqni saqlash xalq komissarligi tizimida 14950 o'ringa ega bo'lgan 47 gospital barpo etildi va zarur uskunalar bilan jihozlandi. Faqat Moskva, Kalinin, Rostov va boshqa viloyatlardan 15900 o'rin-karovatga ega bo'lgan 48 gospital respublikamizga ko'chirib keltirildi va ishga tushirildi. Evakuatsiya qilingan gospitallarga Toshkentdagi va O'zbekistonning boshqa yirik shaharlardagi eng yaxshi binolar ajratib berildi. 1942 yilning oxirida O'zbekiston hududida 39140 o'ringa ega bo'lgan 113 ta evakuatsiya gospitallari joylashtirildi. Urush yillarida bu gospitallarga 164382 yarador keltirilgan bo'lib, ulardan 87 foizi davolanib chiqdi. Davolanayotgan jangchilar uchun to'laqonli ovqatlanishni tashkil qilish uchun 750 dan ortiq korxonalar, tashkilot, kolxoz va savxozlar gospitallarni otaliqqa oldi va butun o'zbek xalqi yaradorlarga g'amxo'rlik qildi.

Urush yillarida O'zbekiston sanoati va qishloq xo'jaligi

Yashin tezligida urush olib borish rejasiga ega bo'lgan nemis-fashist qo'shinlari shiddat bilan Sharqqa qarab harakat qilar edi. Front yaqinidagi shahar va qishloqlardan yuz minglab aholi, sanoat korxonalari, o'quv yurtlari, ilmiy tashkilotlar va boshqa moddiy boyliklarni mamlakat ichkarisiga-Sharqqa ko'chirish boshlandi. O'rta Osiyo respublikalariga evakuatsiya qilingan 308 korxonaning 104 tasi (Leningrad to'qimachilik mashinalari zavodi, "qizil-Oqsoy", "Rosselmash", Sums skompressor va Dnepropetrovsk karborund zavodlari, Moskvadagi "Elektrokabel" va "Podyomnik" zavodlari, Temir yo'llar xalq komissarligining mashinasozlik zavodi, Chkalov nomidagi aviatsiya zavodi, "Krasniy put" zavodi, Kiyevdagi "Transsignal" zavodi, Stalingrad kimyo kombinati va boshqalar) O'zbekistonga; ulardan 55 ta korxonalar Toshkent va Toshkent viloyatiga, 14 ta zavod va fabrika Samarqandga, 22 tasi Farg'ona vodiysiga, ikkitasi Buxoro viloyatiga joylashtirildi. Bu korxonalarni joylashtirish, montaj qilish va g'oyat qisqa muddatlarda ishga tushirish vazifasini tashkiliy jihatdan ta'minlash ishi bilan maxsus komissiya shug'ullandi.

Evakuatsiya qilingan zavod va fabrikalarni tiklashda talabalar, o'quvchi, uy bekalari, fan va madaniyat xodimlari, xizmatchilar va kolxozchilar katta kuch g'ayrat bilan tinim bilmay mehnat qildilar va qisqa kunlarda, ya'ni "Rosselmash" 25 kunda, "qizil Oqsoy" zavodi bu yerga yetib kelganidan keyin oradan 29 kun o'tganda ishga tushirilib, mahsulot bera boshladi. 1941 yil dekabrda kelib evakuatsiya qilingan korxonalarining qariyb 50 tasi ishga tushirildi. 1942 yil birinchi yarmida esa barcha keltirilgan sanoat korxonalarini mahsulot chiqara boshladi. Sanoatning yangi yo'nalishlarining paydo bo'lishi, zavod va fabrika tarmoqlarining kengayishi kadrlarga bo'lgan talabni ham oshirdi. Shuningdek, ko'p minglab tajribali ishchilarning frontga ketishi ham zavod va fabrikalarda ishchilar sonining qisqarishiga olib keldi. Natijada kasbga ega bo'lmagan kishilarni ham ishga jalb qilib, ishlab chiqarish jarayonida kasb o'rgatila boshlandi. Ayniqsa 1942 yil 13 fevraldagi O'zSSR Oliy Soveti Prezidiumining farmoni bilan ishlamayotgan mehnatga layoqatli ayollar, o'smir yoshlar, nafaqaxo'rlar hisobiga ishchilar safi to'ldirildi. 1942 yilga kelib respublika sanoat korxonalarida ishlayotgan xotin-qizlar 63,5 % ni tashkil qilgan. Respublika ishchilar sinfining o'sishida salmoqli o'rin tutgan yoshlarni kasbga o'rgatish uchun 1942 yil oxirida 31 ta FZO (fabrika-zavod ta'limi) maktabi ochildi. Umuman 15 ta hunar maktabi va 45 ta FZO maktablari yoshlarga kasb mahoratlarini o'rgatdi. Ayniqsa qisqa kurslarda ishchilarni ommaviy tayyorlash, yakka tartibda va brigada usullarida shogirdlarni tayyorlash bu davrda keng yoyildi. Natijada urushning ikki yili davomida O'zbekistonda 105673 nafar ommaviy kasbdagi sanoat ishchilari tayyorlangan bo'lib, shundan 73 ming nafari bevosita ishlab chiqarish jarayonida hunar egalladi. Ishchilar sinfining umumiy soni urush oxirlariga kelib 196,2 ming kishiga yetdi-ki, bu urush boshlangandagi sonidan 54,6 mingga ko'pdir. Ochlik, charchoq, toliqish, qiyin sharoitlarga qaramasdan ilg'or ishchilar kunlik normalarini 300-400, hatta 500 foizga qadar bajargan vaqtlari ham bo'lardi. Bularga: qirg'izboyev, Hamroyev, Yusupov, Nishonov kabi "Yangi turmush" artelining ishchilarini sanab o'tish mumkin.

Ikkinchi jahon urushi yillarida respublikada transport va aloqa vositalarining uzluksiz va unumli ishlashini tashkil qilishga alohida e'tibor berildi. Muhim va asosiy transport vositasi hisoblangan temir yo'l ham harbiy holatga o'tkazildi. Joriy qilingan poyezdlar harakatining yangi grafigiga asosan harbiy yuklarni birinchi navbatda to'xtovsiz o'tkazib yuborish ko'zda tutildi. Mamlakat sharqi va O'rta Osiyo respublikalarini Markaz bilan bog'lab turishda Toshkent temir yo'li katta ahamiyat kasb etdi. Ko'chirib keltirilayotgan sanoat korxonalarining asbob uskunalarini g'arbdan Sharqqa, Sharqdan g'arbga esa qurol-aslaha, o'q-dorilar, oziq-ovqat, qo'shinlarni yetkazib berishda u katta rol o'ynadi. O'zbekiston temir yo'llarining fidokorona mehnati natijasida 1941-1942 yillar davomida ko'chirilgan sanoat korxonalarining asbob-uskunalari ortilgan 17,5 ming vagon tashib berildi. Front orqasi bilan front o'rtasidagi asosiy aloqa vositasi bo'lib xizmat qilgan temir yo'l tarmoqlari 1941-1945 yillarda 2 baravar uzaydi. Avtotransport vositasi ham urush yillarida yuk tashish va aloqa vositasi sifatida muhim o'rin tutdi. 1945 yilda respublika avtotransportida tashilgan yukning hajmi 1940 yildagiga nisbatan 2 baravar o'sdi.

Urush yillarida front orqasida og'ir, qiyin sharoitda mehnat qilishlariga, ishchi kuchining yetishmasligiga qaramasdan Ittifoqning mudofaa qurilishlari va sanoat korxonalariga 155 mingdan ortiq o'zbekistonlik jalb qilingan. Ular RSFSR ning Urol, Sibirdagi zavodlari, qurilishda, asosan toshko'mir, qora va rangli metallurgiya korxonalarida mehnat qilishgan. Bu yordam xalqlarning hamkorligini o'zaro yanada mustahkamladi. Urush yillarida O'zbekiston dehqonlari qand lavlagi, kungaboqar kabi oziq-ovqat ekinlari, zig'ir va kanop kabi texnika ekinlarini yetishtirishni o'zlashtirdilar, makkajo'xori, kunjut ekishni ko'paytirdilar. Samarqand, Farg'ona, Toshkent va qashqadaryo viloyatlaridagi hosildor va suv bilan yaxshi ta'minlangan yangi yerlar ham qand lavlagi yetishtirishga ajratildi. qishloq mehnatkashlari 1565 ming sentner qand lavlagi yetishtirgan 1945 yilda respublikadagi Zirabuloq, Krasnogvardeysk, qo'qon, Yangiyo'l qand zavodlarinigina emas balki boshqa respublikalarni ham qand lavlagi bilan ta'minlash imkoniga ega bo'ldi. Bu bilan O'zbekiston mamlakatda yetishtiriladigan qandning to'rtidan birini ishlab chiqarishga erishgan bo'lsa, 1942 yilda SSSR dagi kunjut ekiladigan maydonning 50 foizi O'zbekistonga to'g'ri kelgan edi.

Urush yillarida O'zbekiston qishloq xo'jaligida ipakchilik, qorako'lchilik alohida ahamiyat kasb etgan bo'lsa, meva, uzum, sabzavot va poliz mahsulotlarini yetishtirish ham salmoqli o'ringa ega edi. 1942-1943 yillarga kelganda sabzavot maydonlari urush arafasiga qaraganda 12,5 ming, uzumzorlar maydoni 5,1 ming gektarga ko'paydi. Paxta yetishtirishni ko'paytirish urush yillaridagi O'zbekiston dehqonlarining oldidagi eng muhim vazifalardan biri bo'lib qolaverdi. Obektiv sabablarga ko'ra 1942-1943 yillardagi paxta topshirish rejalari bajarilmay qoldi. Lekin urush davri sharoitidagi texnika vositalari, ishchi kuchining yetishmovchiligi, mineral o'g'itlarning kamligi sababli ro'y bergan bu holatni Markaz tan olishni istamadi va o'sha paytdagi O'zbekiston rahbari Usmon Yusupov qattiq ogohlantirish oldi 1944 yil yanvarida o'tkazilgan respublika paxtakorlarining birinchi quriltoyida paxtachilikni yuksaltirish vazifalari to'g'risidagi fikr almashuv va ko'rilgan chora tadbirlar natijasida O'zbekiston yillik paxta tayyorlash rejasini 101,4 foizga bajardi.

Urush yillarida O'zbekiston qishloq mehnatkashlari 4 mln. 148 ming t. paxta, 82 mln pud g'alla, 54067 t. pilla, 195 ming t. sholi, 57 ming 444 t meva, 36 ming t. quruq meva, 159 ming 300 t. go'sht, 22 ming 300 t. jun va boshqa mahsulotlar yetkazib berish bilan dushman ustidan qilingan g'alabaga munosib hissa qo'shgan bo'lsa, nemis-fashist okkupantlaridan ozod qilingan hududlarda qishloq xo'jaligini tiklash ishlari uchun texnika va ishchi kuchlari bilan yordam berib, o'zbek xalqi o'zining insonparvarlik, do'stlik, birodarlik tuyg'ularini namoyon etdi. 1943 yilda O'zbekistondan ozod qilingan tumanlarga 1152 ta traktor, 25 ta kombayn, 1138 ta plug, 379 ta seyalka, kabi texnikalar, Ukraina va Stavrapol o'lkasiga 1596 nafar kombaynchi, 41 nafar mexanik, 30 nafar agronom, 11 nafar buxgalter yuborildi. RSFSR, Ukraina, Belorussiya, Boltiq bo'yi respublikalarining xalq xo'jaligini tiklashda minglab o'zbekistonliklar faol ishtirok etdilar.

Urush yillarida fan va madaniyat

O'zbekiston ishchi va mehnatkashlari bilan bir qatorda fan, maorif va madaniyat xodimlari ham nemis-fashist bosqinchilari ustidan qozonilgan g'alabaga o'zlarining munosib hissalarini qo'shdilar. "Hamma narsa front uchun, hamma narsa g'alaba uchun!" shioriga "labbay!" deb javob bergan ko'pgina olimlar urushning birinchi kunlaridayoq frontga ketdilar. Ular orasida O'zbekistonning mashhur olimlaridan-U.A. Arifov, Y.X. To'raqulov, I. Ismoilov, X. Usmanov va boshqalar bor edi. T.N. qori-Niyozov, V.I. Romonovski, T.Z. Zaxidov, I.A. Raykova, O.S. Sodiqov kabi olimlar natijasi xalq xo'jaligi va front zaruriyati uchun xizmat qilgan muammolarni hal qilishda katta kuch bilan mehnat qildilar. O'zbek matematik, mexanik va astronomlari aviatsiya, o'q-dori, harbiy texnika sifatini oshirishga aloqador bo'lgan bir qancha muhim ilmiy muammolarni hal qildilar. Bunda T.A. Sarimsoqov, V.I. Romonovski, M. Kamolov, N.N. Nazarov va boshqa olimlar hissasi katta bo'ldi. Ularning ehtimollik nazariyasi va matematika statistikasi sohasidagi ijodiy izlanishlari artilleriya otishmalari va bomba tashlash aniqligini, jangovar samolyotlarning yuk ko'tarish imkoniyatini oshirishga, respublikada ishlab chiqarilayotgan harbiy texnikaning sifat ko'rsatkichlarini takomillashtirishga imkon berdi.

Geolog olimlar foydali qazilma boyliklarni qidirib topish, sanoatni zarur xom ashyo bilan ta'minlash vazifalarini bajarishga katta e'tibor berdilar. O'zbekiston tog'lari va cho'llarida 1943 yilning o'zidagina 35 ta geologiya ekspeditsiyalari ish olib bordi. O'zbekistonlik kimyogarlar paxta chiqindisidan xalq xo'jaligida foydalanish taklifini, etil spirtini, sirka kislotasini, qamishni quruq qayta ishlash natijasida ko'mir briketini olishning yangi usullarini ishlab chiqdilar. Bunda akademik O.S. Sodiqov boshliq guruh ishlari alohida ahamiyat kasb etdi. O'zbekiston o'simliklarining alkaloidlik xususiyatini o'rganish yuzasidan akademik S.Y. Yunusov rahbarligida katta ishlar olib borildi. O'rta Osiyo davlat universiteti (O'zMU)ning kimyo fakultetida urush davrida muhim ahamiyatga ega bo'lgan narkoz efiri, xlorli kalsiy, kofein, streptotsid, sulfidin, nikotin kislotasi ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi. Fakultet bazasida Toshkent farmatsevtika zavodi tashkil etildi. O'zbekistonlik farmatsevtlar mahalliy xom ashyodan 15 ta yangi dori preparatlarini ishlab chiqarish usullarini kashf etdilar.

O'zbekistonning ijtimoiy-gumanitar fanlari olimlari-tarixchilar, sharqshunoslar, adabiyotshunoslar, tilshunoslar, iqtisodchilar va faylasuflar o'zlarining ijodiy mehnatlari bilan mamlakat ilmiy salohiyatini rivojlantirishga, ommaga insonparvarlik, vatanparvarlik, erksevarlik g'oyalarini singdirishga qimmatli hissa qo'shdilar. Ilmiy tadqiqot ishlariga rahbarlik qilish, ularni muvofiqlashtirishni dastlab 1940 yilda tashkil etilgan SSSRFAning O'zbekiston filiali (O'zFAN), keyin 1943 yil noyabrda ochilgan O'zFA amalga oshirdi. O'zFA ning birinchi prezidenti qilib T.N. qori Niyozov saylandi. Bu o'zbek xalqi hayotida muhim voqea bo'ldi. 1943-1945 yillarda qo'lga kiritilgan muvaffaqiyatlar bilan O'zFA Ittifoqda tanilgan ilmiy markazga aylandi. Bu paytda akademiya tarkibidagi 22 ta ilmiy muassasada 818 ilmiy xodim fan olamining turli jabhalarida tadqiqot ishlarini olib bordilar. O'zFAning faoliyatida ko'chirib keltirilgan ilmiy xodimlarning ham o'ziga xos hissasi bo'ldi.

Urush yillarining qiyinchiliklariga qaramasdan O‘zbekistonda Oliy va o‘rta maxsus yurtlari va maorif muassasalarining faoliyati ham to‘xtab qolmadi. O‘zbekistonda 29 ta oliy va 52 ta o‘rta maxsus o‘quv yurti ishlab turdi, ularning soni markazdan ko‘chirib keltirilgan 31 ta oliy o‘quv yurti va 7 ta harbiy akademiya hisobiga yana ortib bordi. Bu o‘quv yurtlarida urush yillari mobaynida 11.750 nafar yuqori malakali mutaxassis va 6.673 nafar kadrlar tayyorlandi.

Xalq ta’limi sohasida ham o‘qituvchilarning frontga ketishi, ko‘pgina binolarning gospitallarga, bolalar uyi va harbiy-o‘quv punktlariga berilishi, darslik va o‘quv qo‘llanmalarining, mutaxassis kadrlarning yetishmovchiligi anchagina qiyinchiliklarni keltirib chiqargan edi. Shunday bo‘lsa ham urush yillarida o‘qitish ishlari muntazam olib borildi. O‘quvchilar maktabda o‘qish bilan birga yaradorlarga, frontga ketganlarning oila a’zolariga, urush nogironlari oilalariga yordam berdilar. O‘zbek adabiyoti ham xalqimizning yovuz dushmanga qarshi kurash yillarida o‘zining munosib hissasini qo‘shdi. Oybek, Hamid Olimjon, Shayxzoda, g‘ofur g‘ulom, Uyg‘un, Sobir Abdulla, Zulfiya, Temur Fattoh kabi shoir va yozuvchilar urush maydonlariga safarbar etuvchi she’rlari va maqolalari bilan xalqni g‘alabaga ruhlantirdilar. Oybekning “Yovga o‘lim!” she’ri, “Navoiy” romani, “Men yahudiy”, Hamid Olimjonning “Yigitlarni frontga jo‘natish”, “Jangchi Tursun”, “Roksananing ko‘z yoshlari” va boshqa asarlar urush yillaridagi o‘zbek adabiyotining yorqin namunalari. M. Ismoilov, Ilyos Muslim, Nazarmat, Adham Rahmat, N. Safarov, Ibrohim Rahim, Z. Fatxullin, Adham Hamdam kabi yozuvchi va jurnalistlar frontda ishtirok etib, “qizil armiya”, “Front haqiqati”, “qizil askar haqiqati”, “Suvorovchi”, “Vatan sharafi uchun” kabi front gazetalarida xizmat qilish jarayonida, Hamid Olimjon, Oybek, A.Umariy, g‘afur g‘ulom, Ra’no Uzoqova va boshqa shoir, ham yozuvchilar hukumat delegatsiyalari tarkibida frontning oldingi marralariga borib, o‘z qahramonlari bilan tanishdilar, yurtdoshlarining jasoratlarini tarannum etdilar.

13 - mavzu	Ikkinchi jahon urushi yillarida o‘zbek xalqining fashizm ustidan qozonilgan g‘alabaga qushgan hissasi
Talabalar soni: 80 kishi	Vaqt: 2 soat
O‘quv mashg‘uloti shakli	Axborotli, ko‘rgazmali, tahliliy, ilg‘or pedtexnologiyalardan iborat ma’ruza
Ma’ruza rejasi	1. O‘zbekiston moddiy va ma’naviy kuchlarining fashizmga qarshi safarbar etilishi. 2. O‘zbekiston iqtisodiyotini g‘alaba uchun safarbar etilishi. 3. O‘zbekiston fan va madaniyati arboblarning fashizm ustidan qozonilgan g‘alabaga qo‘shgan hissasi. 4. O‘zbekiston jangchilarining frontdagi jasorati. 5. Urush yakuni va saboqdari.

O'quv mashg'ulotining maqsadi: mavzu boyicha talabalar bilimini umumlashtirish va mustahkamlash, tarixiy fakt va hujjatlarni tahlil etish ko'nikmalarini takomillashtirish.

O'qituvchinnng vazifalari:

- ikkinchi jahon urushining boshlanish sabablari va O'zbekiston moddiy va manaviy kuchlarining fashizmga qarshi kurashga safarbar etilishini yoritish;
- O'zbekiston iqtisodiyotining g'alaba uchun safarbar etilishi to'g'risida malumot berish;
- O'zbekiston fani va madaniyati arboblarning g'alabaga kushgan hissalarini yoritish;
- O'zbekiston jangchilarining frontda ko'rsatgan jasoratlari haqida ma'lumot berish;
- urushning yakunlari va saboqlari hakida xulosa qilinib, O'zbekistonda "Xotira va qadrlash" kuni mohiyati va ahamiyatini ochib berish.

O'quv mashg'ulotining natijalari: Talabalar quyidagi xulosalarga kelishi lozim:

- urush sharoitida respublikada xujalik va ijtimoiy hayotning harbiy izga solinishi haqida bilimga ega bo'lib, tegishli xulosalarini bayon etadi;
- O'zbekistondagi millionlab mehnatkashlarning g'alaba yo'lidagi mashaqqatli mehnati hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lganligini ko'rsatadi;
- O'zbekiston fani va madaniyati ahdining ijodi urush talab va ehtiyojlariga qaratilganligini faktik misollar asosida ochib beradi;
- O'zbekistonliklarning urush jangohlaridagi jasoratini yoritadi.
- fashizmni tor mor etishda O'zbekistonning munosib o'zni ko'rsatilib, urush va front orti fahriylariga ko'rsatilayotgan g'amhurligi yoritiladi.

O'qitishning metodlari va texnikasi

Sharxlovchi tahlil asosidagi ko'rgazmali ma'ruza, namoyishi, savol-javob blits-so'rov, "Pinbord", "Munozara" texnikasi.

O'qitish vositalari	Lazer proyektori, ma'ruza matni, vizual materiallar, informatsion ta'minot, tarqatma material, ko'rgazmali materiallar, xarita.
O'qitish shakllari	Jamoaviy, guruhli, yakka tartibda ishlash.
O'qitish shart-sharoiti	Texnik jihatdan to'lik jihozlangan zamonaviy auditoriya
Monitoring va baholash	Og'zaki nazorat, savol-javob, reyting tizimi asosida baholash.

Ma'ruzaning texnologik xaritasi

Bosqichlari, vaqti	Faoliyatlari	
	O'qituvchining faoliyati	Talabanning faoliyati
1 qism. Kirish (5 min)	1.1. Mashg'ulot mavzusi, rejasi uning maqsadi, uslubiy va tashkiliy jihatlari hamda kutilajak natijalarini e'lon qiladi. 1.2. Tarix ta'limi uzviyligi tamoyiliga asoslanib, jahon tarixi bilan kurslararo aloqani o'rnatadi.	1.1. Eshitadilar va yozib boradilar.
2- qism. Asosiy qism (60 minut)	2.1. Mavzu boyicha talabalar bilim darajasini aniqlash va faollashtirish, jahon tarixi bilan bog'lash maqsadida blits so'rov usulini qo'llaydi: 1. Ikkinchi jahon urushining asosiy sabablarini bayon eting. 2. SSSR urushga qay darajada tayyor edi? Urush sharoitida o'zbek xalqining qanday fazilatlari namoyon bo'ldi? “Hamma narsa front uchun, hamma narsa g'alaba uchun!” shiorining mohiyatini ochib bering.	2.1. Eshitadilar va yozib boradilar.
	2.2. Javoblarni to'ldiradi, umumlashtiradi va mavzuning asosiy tushuncha va atamalariga qisqacha izoh berib, bugungi mashg'ulotida ushbu	2.2. Eshitadilar va yozib boradilar.

	savollarga kengroq javob olishlarini aytadi.	
	2.3. O'zbekiston moddiy va manaviy kuchlarining fashizmga qarshi safarbar etilishi bayon etilib, respublika iqtisodiyotining front uchun safarbarligi va g'alabaga qo'shgan hissasini ko'rsatuvchi 1- slaydni ekranga chiqaradi.	2.3. Eshitadilar va yozib boradilar.
	2.4. Shundan so'ng mavzuning 3- savolini bayon qilishda quyidagi masalalarga asosiy e'tiborni qaratadi: o'zbekistonlik matematika, fizika, mexanika, kimyo, geologiya, biologiya, meditsina sohasi olimlari tomonidan eng dolzarb amaliy hal etilganligi hamda o'zbek adabiyoti va san'atining jangovorligini misollar bilan izohlab beradi.	2.4. Eshitadilar va yozib boradilar.
	2.5. Rejaning 4- savoli o'zbekistonlik- larning urush jangohlaridagi jasoratiga bag'ishlangan bo'lib, bunda yurtdoshlarimizning mamlakatni va Yevropa xalqlarini fashizm asoratidan ozod qilishda qo'shgan hissalarini faktik materiallar (2-slayd) asosida yoritadi. Shu o'rinda g'alabaga qanday omillar asosida erishilganligi ko'rsatish uchun "Pinbord" texnologiyasini (1-ilova) qo'llaydi. Buning uchun talabalarga qarata shunday muammoli savolni tashlaydi:	2.5. Eshitadilar va yozib boradilar.

	AQShning ayrim tarixchilari shuni ta’kidlaydilarki, SSSRga qarshi Gitlarning “Yashin tezligidagi urush”i (blitskrig) uch sababga ko’ra chippakka chiqdi: Birinchidan, Gitlarning siyosiy xatosidan; Ikkinchidan, noqulay ob-xavo sharoitidan va SSSR hududining kengligidan; Uchinchidan, G’arb davlatlari tomonidan SSSRga ko’rsatilgan yordamidan.	
	Siz bu fikrni obektiv deb xisoblaysizmi? Nimaga? Siz “blitskrig”ni barbod bo’lishini qanday izohlaysiz? Talabalar javoblarini tahlil etib, xulosa qiladi.	
	2.6. Urushning yakuni va saboqlarini o’rganishni “Munozara” usuli yordamida amalga oshiradi, buning uchun talabalarni 3 guruhga bo’lib, ularning har biriga savol va topshiriqlar yozilgan kartochka beradi (5- ilova), guruh bilan ishlash qoidalari bilan tanishtiradi (6-ilova).	2.6. Eshitadilar va yozib boradilar.
	2.7. Guruhlarning javoblarini talabalar bilan muhokama qilib, tahlil etgach, xulosa qiladi. Mavzu boyicha talabalarda yuzaga kelgan savollarga javob beradi.	2.7. Eshitadilar va yozib boradilar.
3-qism. Xulosa qismi (10 minut).	3.1. Mavzu boyicha yakuniy xulosalar qiladi. Mavzu boyicha egallangan bilimlar dolzarb ekanligini takidlaydi va undan kelajakda	3.,1. Eshitadilar va yozib boradilar.

	qayerlarda foydalanish mumkinligini malum qiladi.	
	3.2. Mashg'ulot jarayonida faol ishtirok etgan talabalar va guruhdarni alohida qayd qilib, rag'batlantiradi.	5.2. Eshitadilar va yozib boradilar
	3.3. Mavzu boyicha mustaqil o'rganish uchun quyidagi topshiriqlarni beradi: 1. Mavzuga doir tavsiya etilgan adabiyotlar royxatidagi manbalarni o'rganish (2 ilova). 2. Mavzuga oid asosiy tushuncha va atamalar ma'no-mazmunini o'rganish (4-ilova). 3. Mustaqil ishlashga yo'naltiruvchi savollarga javob tayyorlash (3-ilova).	3.3. Eshitadilar va yozib boradilar.

2-ilova

Tavsiya etiladigan adabiyotlar royxati

1. Karimov.I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q- -Toshkent:"Sharq", 1998.
2. Karimov.I.A.Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. - Toshkent: 3-t. "O'zbekiston", 1996.
3. Karimov.I.A. Yuksak manaviyat-yengilmas kuch. - Toshkent: "Ma'naviyat", 2008.
4. O'zbekistonning yangi tarixi. 2-kitob.
O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. - Toshkent : "Sharq", 2000.
5. Usmonov Q. va boshqalar. O'zbekiston tarixi. Darslik,- Toshkent:Iqtisod, 2006.
6. Bobobekov X. va boshqalar. O'zbekiston tarixi. - Toshkent: «Sharq», 2000.
7. Rajabov Q., Xasanov F. O'zbekiston tarixi solnomasi. - Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2007.
8. O'zbekiston Respublikasi (ensiklopediya) -Toshkent: Qomuslar Bosh tahririyati, 1997.

3-ilova

Mustaqil ishlash uchun savollar

1. Ikkinchi jahon urushi qaysi voqeadan so'ng boshlandi va qachon yakunlandi?
2. O'zbekiston sanoati front uchun qanday xizmat qildi?

3. O'zbekiston qishloq mehnatkashlarining g'alabaga qo'shgan hissasi nimadan iborat bo'ldi?
4. O'zbekiston ilm fan ahlining g'alabaga qo'shgan hissasi haqida so'zlab bering.
5. O'zbek adabiyoti va san'ati fashizmga qarshi kurashda qanday jonbozlik ko'rsatdi?
6. O'zbek xalqining yuksak gumanizmini misollar bilan ko'rsating.
7. O'zbekistonliklarning jangohlarda ko'rsatgan jasoratiga misollar keltiring.

4-ilova

Asosiy tushuncha va atamalar

1.	Barbarossa rejasi	9.	Milliy harbiy qo'shilma
2.	Blitskrig	10.	Harbiy holat
3.	Natsist	11.	Front orqasi
4.	Evakuatsiya	12.	Baynalmilallik
5.	Mudofaa jamg'armasi	13.	Partizanlar
6.	Konslager	14.	Harbiy operatsiya
7.	Jangovor aslahaxona	15.	blokada
8.	"Temir yo'l urushi"	16.	Bronetexnika

5-ilova

"Munozara" usuli uchun savol va topshiriqlar

1-guruh

1. Ayrim xorijiy mamlakatlarning maktab darsliklarida Ikkinchi jahon urushida Germaniyaning taslim bo'lish sanasi 1945 yil 7 mayda "natsist rejimi azolarining qolgan bir guruhi Eyzenxauerning Reyms (Fransiya) shahridagi shtab kvartirasida taslim bo'lganlik haqida "rasmiy qog'ozga qo'l qoygan" ligini asos qilib oladi." Ushbu nuqtai nazarni sharhlab, o'zingizni bunga qarashlaringiz va munosabatingizni bildiring.

Keltirilgan faktni Berlindagi 1945 yil 8-9 may voqealari bilan qiyoslang.

1. Siz nima deb oylaysiz, Germaniya qachon taslim bo'lgan?
2. Nima uchun respublikamizda 9-may "Xotira va qadrlash" kuni deb e'lon qilingan Buning moqiyati va ahamiyatini qanday izohlaysiz?

2-gurux

3. O'zbek xalqining insonparvarlik va baynalmilallik xususiyatini qanday tushunasiz?
4. Ikkinchi jahon urushi tarixida ko'pgina baxsli masalalarning mavjudligi nimalar bilan bog'liq deb oylaysiz Nima uchun bu baxslar xozirgacha davom etayapti?

6-ilova

Guruh bilan ishlash qoidalari Guruhning har bir a'zosi:

- O'z sheriklarining fikrini hurmat qilishlari lozim;
- berilgan topshiriqlar boyicha faol hamkorlikda va mas'uliyat bilan ishlashlari darkor;
- o'zlariga yordam kerak bulganda surashlari mumkin; yordam so'rganlarga ko'mak berishlari lozim;

Ikkinchi jahon urushida:

1. O'zbekistondan 1 million 423230 kishi safarbar bo'lgan;
2. 1941 yilda O'zbekiston aholisi 6,5 mln. kishini tashkil etgan bo'lib, aholini 50-60 % i urushga ketgan;
3. Safarbar qilinganlarning 263005 nafari halok bo'lgan;
4. 132.670 kishi bedarak yo'qolgan;
5. 60.452 kishi nogiron bo'lib qaytdi;
6. 400 ming oila ayriliq azobida qoldi;
7. 120 ming o'zbekistonlik jangchi jangovor orden va medallarga, 338 o'zbekistonlik Kdxramon unvoniga sazovor bo'ldi;
8. 53 kishi Shuhrat ordenining uchchala darajasini oldi;
9. O'zbekistonliklar Evropada qarshilik ko'rsatish harakatida qatnashib, Fransiya, Italiya, Yugoslaviya va boshqa davlatlar oliy nishonlarining sohibi bo'ldilar.

15 mavzu. Sovet davlatida ma'muriy buyruqbozlik tuzumining kuchayishi va inqirozi davrida O'zbekiston (1946-1991 yy.)

Режа:

1. **Urushdan keyingi yillarda O'zbekistondagi iqtisodiy hayot.**
2. **Respublikaning ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayoti.**
3. **Paxta yakkahokimligining kuchayishi va uning salbiy oqibatlari.**
4. **«Qayta qurish» siyosati va O'zbekistonning mustaqillik tomon yo'l tutishi.**

Urushdan keyingi yillarda ham iqtisodiyot oldiga qo'yilgan eng muhim vazifalar qatorida respublika iqtisodiyotining yetakchi sohasi paxtachilikni rivojlantirishga qaratildi. Sanoat, xalq xo'jaligining deyarli barcha tarmoqlari paxtachilikni rivojlantirishga bo'ysundirildi. Sovet hukumatining 1946 yil 2 fevraldagi O'zbekistonda paxtachilikni tiklash va yanada rivojlantirish choralari to'g'risidagi qarori O'zbekistonda paxta yakkahokimligini kuchaytirish uchun asos bo'ldi. Elektr quvvati ishlab chiqarishga alohida e'tibor berildi. 5 yilda 8 ta yirik va o'rta hajmdagi elektrostansiyalar, shu jumladan 300 000 kv. soat kuchga ega bo'lgan Farhod suv elektr stansiyasi ishga tushirildi. Bu stansiya sobiq

ittifoqda uchinchi o'rinda bo'lib, urushgacha O'zbekistonda ishlab chiqarilgan elektr quvvatiga teng quvvat beradigan bo'ldi.

Iqtisodni rejali ravishda rivojlantirish bilan bir qatorda ba'zi ijtimoiy masalalarga ham e'tibor qilindi. Jumladan, ish haqi oshirildi, harbiy soliq, kartochka tizimi bekor qilindi. Pul islohoti o'tkazildi, qisqartirilgan ish soati joriy etildi, kundalik istemol mahsulotlarining narxi arzonlashtirildi. Bu tadbirlar pulning xarid quvvatini oshirish imkonini tug'dirdi. Lekin shunga qaramasdan narx navo hali ancha yuqori edi. 1950 yili O'zbekistonda oziq-ovqat mahsulotlari 1940 yilga nisbatan deyarlik ikki barobar qimmat edi. Keng iste'mol mollarini ishlab chiqarish tobora kamaydi. Ular asosan chetdan keltiriladigan bo'ldi natijada Respublika aholisining yengil sanoat, oziq-ovqat mollariga ehtiyoji kuchaydi. 1950-1960 yillarda qo'riq va bo'z yerlarni o'zlashtirishga va shu asosda paxta va g'alla yetishtirishni ko'paytirish choralari ko'rildi. O'zbekistonda uch yil ichida (1953-1955 yy.) 130 ming gektar yangi yerlar ochildi. 1956 yili Mirzacho'lning o'zida sug'oriladigan maydon 205.000 gektarga yetdi.

Shu yillarda Markaziy Farg'onani o'zlashtirish munosabati bilan Katta Farg'ona kanali qayta ta'mirlandi. Toshkent viloyatida Ohangaron suv omborining 2-navbati, Yuqori Chirchiq suv tarmog'i, Buxoro viloyatida Quyimozor suv ombori, Sirdaryo viloyatidagi Janubiy Mirzacho'l magistral kanali qurilib foydalanishga topshirildi. 1960 yili respublikada sug'oriladigan yer maydoni 2.571 ming gektarga yetdi. Paxtachilikni rivojlantirish uchun mineral o'g'itlardan ham foydalanishga katta e'tibor qaratildi. Respublikada 1951 yilda 0,9 mln t. mineral o'g'it ishlatilgan bo'lsa, 1980 yilda uning miqdori 5 mln. tonnadan oshib ketdi. G'o'za barglarini to'kish va zararkunandalarga qarshi kurashda ishlatilgan o'ta zaharli ximikatlari (butifos, merkaptafos va b.)dan haddan tashqari keng miqyosda foydalanish, aholi sog'ligiga keskin yomon ta'sir qildi.

Sobiq SSSRning 50-60 yillarda fan-texnika sohasidagi erishgan yutuqlarida O'zbekistonning qo'shgan hissasi katta bo'ldi. Mahalliy aholining mashaqqatli mehnati hisobiga yetishtirilgan qimmatbaho mahsulotlari sovet mamlakatining iqtisodiy va harbiy kuch qudratini oshirishga bo'ysundirildi. Urushdan avvalgi yillarda ham, Farg'ona vodiysida uranning bir necha manbalari ochilgan bo'lib, urushdan keyin barcha uran konlari ittifoq ixtiyoriga o'tkazilgan edi. 1948 yil yanvaridan O'rta Osiyodagi uran qidirish tashkilotlari yagona-Krasnogorskiy ekspeditsiyasiga birlashdi. 1951 yil ana shu "10-korxonona" deb nom olgan tashkilot bazasida Krasnoxolm ekspeditsiyasi tuzilib, ittifoq geologiya vazirligiga bo'ysundirildi. Qizilqumda 50-60 yillarda jami 27 kompleks uran konlari ochildi. Navoiy, Uchquduq, Zarafshon, Zafarobod, Nurobod shaharlarida bir necha yuz kilometrni tashkil etgan temir yo'l, avtomobil yo'llari qurildi.

Urushdan keyingi qiyin sharoitda transport qurilishiga alohida e'tibor berildi. Amudaryoning chap qirg'oqlari bo'ylab 400 km masofaga Chorjo'y-Urganch temir yo'li qurildi. Bu bilan Ashxobod, Samarqand, Dushanbe, Toshkent va boshqa shaharlardan tovar, yo'lovchi poyezdlari Rossiya orqali Yevropa mamlakatlariga yo'l oldi. 1966-1970 yillarda sanoatda zo'raki jadallashtirish natijasida yangi (oltin, uran, neft ishlab chiqaruvchi) sohalar

rivojlandi. Respublikada kimyo tolasi, organik sintez mahsulotlari ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi. Biroq, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, boshqarishning butkul markazlashtirilishi ko'p o'tmay samara bermay qo'ydi. 70-yillardan boshlab yil-dan-yilga sanoat va qishloq xo'jalik rejalari bajarilmay qoldi. 1970-1980 yillarning birinchi yarmida xalq xo'jaligini ishchi kadrlarga bo'lgan talabi ilmiy asoslangan tarzda o'rganilmadi. Natijada kadrlar tayyorlashni rejalash-tirishda jiddiy xatoliklarga yo'l qo'yildi. Agar 1971 yildan - 1985 yillarga qadar O'zbekiston xalq xo'jaligida ishchi va xizmatchilar soni 2641,5 mingdan 4833,5 ming nafarga ko'paygan bo'lsa bu o'sish sun'iy ravishda, ya'ni respublikamizga tashqaridan ko'plab kishilarni ko'chirib keltirish hisobiga ro'y berdi.

Respublikada 1946-90 yillardagi ma'naviy-madaniy qaramlik va uning oqibatlari. Qatag'onlikning yangi to'liqini

Totalitar tizim sharoitida madaniy-ma'rifiy muassasalardan ommaga g'oyaviy ta'sir o'tkazish maqsadida keng foydalanildi. 1960 yillar respublikada 2.977 klub bo'lsa, 1970 yilda ularning soni 3.441 taga yetdi. Shu yillari kutubxonalar soni tegishli ravishda 3.418 tadan 5.822 taga; muzeylar soni 14 tadan 26 taga; kinoqurilmalar soni 2.178 tadan 3.988 taga oshdi. Lekin, bularning ko'pchiligi statistik hisobotlarda oshirib ko'rsatilgan bo'lib, aslida o'zlarining bevosita funksiyalarini samarali bajarish uchun hayotiy imkoniyatga ega bo'lmadi. Ularning moddiy texnika bazasi past darajada bo'lib, moliya bilan yetarli ta'minlanmadi. Bu jihatdan O'zbekiston sobiq sovet respublikalari o'rtasida eng quyi pog'onada turdi.

O'zbekistonda ta'lim tizimini yaxshilash uchun o'nlab qarorlar qabul qilinardi. Biroq, bu qarorlar milliy maktablarda to'liq bajarilmasdi. Maktablar urushdan keyin ham darsliklar bilan to'liq ta'minlamadi. Moddiy o'quv bazasi rusiyazabon maktablarnikidan ancha past edi. 1950 yil O'zbekistonda 1760 fan nomzodi 180 fan doktorlari ilmiy ish olib bordi. 1965 yilda esa, fan nomzodlarining soni 4000 va fan doktori 324 ga yetdi. 50-60 yillari Respublika Fanlar Akademiyasining olimlari ayniqsa matematika-mexnanika, tibbiyot, energetika, qishloq xo'jaligi sohalarida ishlar olib bordi. Bir qancha ilmiy-tekshirish institutlari travmatologiya va ortopediya, energetika, matematika, onkologiya va radiologiya, O'rta Osiyo qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash va elektrlashtirish, kibernetika va boshqa bir qancha institutlar shu yillarda ishga tushirildi. Fanlar Akademiyasi qoshida Falsafa va Huquq instituti tashkil etilib, Sharqshunoslik instituti faoliyati kengaytirildi.

1951-1954 yillari respublikada yana bir yirik ilmiy markaz bunyod etildi. 80 gektar maydonda, ittifoqda yagona tibbiy sharoitda o'sadigan, Toshkent botanika bog'i yaratildi. 1956 yili 5 noyabrda O'rta Osiyoda birinchi Toshkent telemarkazi ishga tushirildi. Keyinchalik 1962 yil Urganchda, 1964 yil Nukusda ham televizion markazlar ish boshladi. O'zbekistonlik olimlarning bir qanchasi, ayniqsa tabiiy fanlar sohasida, o'zlarining ilmiy yutuqlari bilan nafaqat sobiq Ittifoq doirasida, balki jahon miqyosida tan olindi va yuqori darajadagi davlat mukofotlariga sazovor bo'ldilar. Respublika ziyolilari qatorida 125 mingdan ortiq oliy va o'rta maxsus ma'lumotga ega mutaxassislar bo'lib, shulardan 25 mingdan ko'prog'i muhandis va texniklar, 10 ming qishloq xo'jalik mutaxassislari, 24

ming vrachlar va 60 mingdan ortiq o'qituvchilar, yuzdan ortiq yozuvchi, shoir, dramaturglar, rassomlar uyushmasida 105 kishi, kompozitorlar uyushmasida 26 nafar a'zolari bor edi.

Partiyaviy g'oyaviy tizginga qaramasdan adabiyot va san'at sohasida ko'zga ko'rinarli asarlar yaratildi. G'afur G'ulom, Uyg'un, Zulfiya, Mirtemir, Turob To'la, M. Boboyev, Mirmuxsin va boshqalarning tinchlik mavzusiga bag'ishlangan she'rlari yuzaga keldi. Oybekning "Oltin vodiyan shabadalar", Parda Tursunning "O'qituvchi", Asqad Muxtorning "Opa-singillar" romanlari, Abdulla Qahhorning "Shohi so'zana", "Og'riq tishlar", B.Rahmonovning "Yurak sirlari" dramalari katta shuhrat qozondi. 50-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab siyosiy qatag'onlikdan ozod bo'lgan ijodkorlarning asarlari yuzaga chiqq boshladi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani, Mirtemirning "Surat" dostoni, Shayxzodaning "Toshkentnoma"si nashrdan chiqdi. Urushdan keyingi yillarda ma'muriy buyruqbozlik tizimi kuchayib, siyosiy qatag'onlikning yangi bosqichi boshlandi. 1949-1952 yillarda ko'pgina mashhur o'zbek ijodiy ziyolilari asossiz ravishda ayblanib, qatag'on qilindi. Oybek, Abdulla Qahhor, Mamarasul Boboyev, Mirtemir, Shayxzoda kabi o'zbek yozuvchilari badnom qilindi. 1951 yili avgustda bir guruh atoqli ijodkor ziyolilar "millatchilar" deb matbuotda nohaq tanqid qilindi, "buzg'unchilikda" ayblandi. Keyinchalik yozuvchilardan Shayxzoda, Shukrullo, Shuhrat, Sayid Ahmad va boshqalar uzoq muddatga ozodlikdan mahrum etildi. Xurshid, Chustiy, G'ayratiy va boshqalar yozuvchilar uyushmasidan haydaldi.

"Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Tohir va Zuhra" kabi afsonaviy mazmunda opera, balet va musiqali dramatik spektakllari orqali zararli ishlar amalga oshirilyapdi deb qarala boshlandi. Mazkur spektakllar sahnadan olib tashlandi. Qatag'onliklar to'liqini bu bilan to'xtab qolmadi. 1983 yildan boshlab sobiq KPSS Markaziy qo'mitasi rahbarligida O'zbekistonda navbatdagi oshkora qatag'onga yo'l ochildi. "Paxta ishi", "O'zbeklar ishi", "Sharqiy front" deb atalgan mash'um siyosat niqobi ostida minglab begunoh kishilar jinoiy javobgarlikka tortildi. 1983 yilning oxirida respublikada juda og'ir vaziyat vujudga kelgan edi. Birinchidan, jinoyatchilikka qarshi kurashish niqobi ostida sobiq markazdan ketma-ket turli tergov guruhlari tashlandi. Respublikamizdagi rahbarlik lavozimlariga sobiq Ittifoqning har xil joylaridan kadrlar kela boshladi. O'zbekiston Kompartiyasi Markaziy Komitetining ikkinchi kotibligiga Anishchev, Ministrlar Soveti Raisining birinchi o'rinbosari Ogarok, Oliy Kengash Prezidiumi rayisining o'rinbosari etib Romanovskiylar tayinlandi, Toshkent shahrining taqdiri Satinga topshirildi.

Respublika prokurori etib Buturlin, uning o'rinbosarligiga Gaydanov, tergov boshliqligiga Laptev, Ichki ishlar vazirligiga Didorenko tayinlandi. Barcha viloyatlarda ham ahvol shunday bo'lib, ular respublikadagi hukmronlikni to'la qo'lga olgan edilar. "Paxta ishi" va "o'zbeklar ishi" deb yuzsizlarcha nomlangan tergovlar boshlanib ketdi. Gdlyan guruhi o'zbekistonliklarga nisbatan qonunsiz, beshafqat ishlarni boshlab yubordi. Ularning zo'ravonligi oqibatida sudlar adolatsiz hukmlar chiqara boshladi. 1989 yilgacha bu ishlar bo'yicha 4,5 mingdan ko'proq kishi sudlandi. O'sha paytda respublikadagi qamoqxonalarda joy

qolmagani uchun sudlanganlarning mingdan ortig‘i jazoni o‘tash uchun Sibir qamoqxonalariга jo‘natildi.

1989 yil 23 iyunda respublika rahbarligiga Islom Karimov saylandi. Yangi rahbarning faoliyati O‘zbekiston fuqarolarining huquqlarini himoya qilish, toptalgan huquqlarini tiklash kabi oliyjanob va xayrli ishdan boshlandi. Xususan, “Paxta ish”ini ko‘rib chiqish uchun maxsus komissiya tuzildi. Komissiya ish faoliyatiga 40 ming tomdan iborat ishni ko‘rib chiqish topshirildi. 1990 yilning iyun oyiga kelib, komissiya eng muhim bir xulosaga keldi. 1990 yil 13 iyun kuni Moskva shahriga SSSR Bosh prokurori, SSSR Oliy sudining raisi va SSSR Adliya vaziri nomiga yozilgan xatda komissiya xulosalari batafsil ko‘rsatildi. Bu xatda “Paxta ishlari” chuqur tahlil qilinib, sudlanganlarni oqlash masalasi qo‘yilgan edi. Biroq yuqoridagi tashkilotlar ko‘mak o‘rniga tazyiqni kuchaytirdilar. Respublika rahbarining qat‘iyatli harakati bilan nohaqlik barham topdi. Komissiya ikki yildan ko‘proq vaqt orasida 40 ming tomlik ishni ko‘rib chiqdi. 3,5 mingdan ko‘proq kishi oqlandi. Qolganlarning jazo muddatlari kamaytirilib, bir qismi Prezidentimiz tomonidan avf etildi.

14 -mavzu	Sovet davlatida ma‘muriy buyruqbozlik tuzumining kuchayishi va inqirozi davrida O‘zbekiston (1946-1991 yy.)
Ma‘ruzani o‘qitish texnologiyasi	
Talabalar soni: 80 kishi Vaqti: 2 soat	
O‘quv mashg‘ulot shakli	Kirish, izoh va tahlil, ilg‘or pedtexnologiyalar va texnik vositalardan iborat ma‘ruza
Ma‘ruza rejasi	1. Urushdan keyingi yillarda O‘zbekistondagi iqtisodiy hayot. 2. Respublikaning ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayoti. 3. Paxta yakkahokimligining kuchayishi va uning salbiy oqibatlari. 4. «Qayta qurish» siyosati va O‘zbekistonning mustaqillik tomon yo‘l tutishi.
O‘quv mashg‘ulotining maqsadi: 1946-1991 yillar davriy chegarasida mustabid sovet davlatining O‘zbekistonda olib borgan bir tomonlama siyosati mazmun-mohiyatini ochib berish.	

O'qituvchining vazifalari: • urushdan keyingi yillarda O'zbekistondagi ijtimoiy-iqtisodiy hayot va uning yanada keskinlashuvi sabablarini ochib berish; • o'rganilayotgan davrda respublika ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'naviy qaramligi oqibatlarini yoritish; • «Qayta qurish» siyosati davrida respublikadagi vaziyat, xalqda o'ziga xos milliy uyg'onish yuz berib, respublikaning mustaqillik tomon yo'l tutishi hakida ma'lumot beradi; • Respublikamiz Prezidenti I.A.Karimovning «O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida» nomli kitobi- sovet davri inqirozi boyicha hamda mustaqillikka erishish yulidagi eng muhim manba ekanligini ta'kidlash orqali mazkur davrning ziddiyatli tomonlarini tahlil etib berish.	O'quv mashg'ulotining natijalari: Talabalar quyidagi xulosalarga kelishi lozim: • urushdan keyingi yillarda O'zbekistondagi iqtisodiy vaziyatlarning muhim jihatlari jumladan, sanoatning bir tomonlama rivojlanishi, ma'muriy-buyruqbozlik boshqaruv uslublarining salbiy jihatlari anglab yetadilar; • kommunistik mafkuraning respublika ijtimoiy-siyosiy va hayotiga zararli, salbiy ta'siri ochib beriladi; . • tarixiy faktlarni tahlil kilish asosida paxta yakkaxokimligining zararli oqibatlari hakida xulosa chiqariladi; • «Qayta qurish» yillarada respublikadagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat, «paxta ishi»ning mohiyati va mustaqillik G'oyasi bilan yo'g'rilgan xalqimiz yangi avlodni vakillarining shakllanishi haqida ma'lumotga ega bo'linadi. • Yurtboshimiz I.A.Karimovning mamlakat mustaqilligi va taraqqiyoti yo'lidagi fidoyiligi va jonbozligi to'grisida yanada keng va asosli ma'lumotlarga ega bo'ladilar.
O'qitish usullari va texnikasi	Sharhli ma'ruza, namoyish, savol-javob, «aqliy hujum», «rezyume texnikasi», tahlil.
O'qitish vositalari	Lazer proyektori, ma'ruza matni, vizual materiallar, informatsion ta'minot, tarqatma material, ko'rgazmali materiallar, xarita.

O'qitish shakllari	Yakkatartibda, frontal, guruhlarda ishlash.
O'qitish shart sharoitlari	Kompyuter, proyektor (yoki proyektor va SB panel) mavjud auditoriyalar.
Monitoring va baholash	Og'zaki nazorat, savol javob, o'z o'zini nazorat qilish, reyting tizimi asosida baholash.

Ma'ruzaning texnologik xaritasi

Bosqichlari, vaqti	Faoliyatlari	
	O'qituvchining faoliyati	Talabanning faoliyati
1 qism. Kirshi (10 mni)	1.1. Mavzuning nomini aytib, ma'ruza doirasida dastlabki umumiy tasavvurni beradi hamda mashg'ulotning uslubiy va tashkiliy jihatlari bilan tanishtiradi.	1.1. Eshitadilar va yozib boradilar.
	1.2. Mavzuning rejasini bayon etib, uning maqsadi va o'quv faoliyati natijalari bilan tanishtiradi.	1.2. Eshitadilar va yozib boradilar.
2- qism. Asosiy qism (60 min)	2.1. Talabalar diqqatini jalb qilish va ularning mavzu yuzasidan bilim darajasini aniqlash uchun quyidagi savollarni beradi: 1. Urushdan keyingi yillarda O'zbekistonda iqtisodiy va madaniy-ma'naviy hayot haqida nimalar bilasiz? 2. Ma'muriy-buyruqbozlik boshqaruv usullarining zararli oqibatlari haqida nimalarni bilasiz?	2.1. Savollarga javob beradilar.
	3. Respublikamiz suvereniteti qay tariqa cheklangan edi? 4. O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining huquqiy asoslari hisoblangan qanday xujjatlarni bilasiz?	

	2.2. Talabalar javoblari tahlil qilingach, urushdan keyingi yillarda O'zbekistondagi iqtisodiy-ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayot haqidagi ma'lumotni chizma-jadval (2-ilova) yordamida sharxlab bayon etadi. So'ngra rejaning 1-savoli yuzasidan talabalarga o'z fikr-muloxazalarini bayon etishlarini surab murojaat etadi. Olingan javoblar tahlil etilib, xulosa qilinadi.	2.2. Bir necha talaba o'z fikr-muloxazalarini bayon qiladi.
	2.3. Rezyume texnologiyasidan foydalanib (6-ilova) talabalarga «Paxta yakkaxokimlikning kengaytirilishi va uning salbiy oqibatlarini» qanday izohlash mumkin? degan savol berilib, unga javob berish uchun ularni 4 guruhga bo'ladi va olingan javoblar taxlil etilib xulosa qilinadi.	2.3. Eshitadilar va yozib boradilar.
	2.4. Markazning sovet jamiyatini qayta kurishga bo'lgan urinishi va bu siyosatning mag'lubiyatga uchrash sabablari, «paxta ishi», «o'zbeklar ishi» mohiyatini hamda mustaqillik odimlarini tushuntirish jarayonida mavzuning eng muhim jihatlariga urg'u berib, talabalarga uni yozib olishlari lozimligini ta'kidlaydi.	2.4. Eshitadilar va yozib boradilar.
	2.5. O'rganilgan mavzuni muammoli savollar vositasida mustahkamlash	2.5. Eshitadilar va yozib boradilar.

	maqsadida «aqliy hujum»ga o'tadi. (3- ilova).	
	2.6. Talabalar javoblari tinglanib, ayrim masalalarga aniqliklar kiritilgan xulosa qiladi.	2.6. Eshitadilar va yozib boradilar.
3 - qism. Xulosa qismi (10 min)	3.1. Mavzu boyicha yakunlovchi xulosalar qilinib, ma'ruza maqsadiga erishishdagi tinglovchilar faoliyatini tahlil qiladi, baholaydi.	3.1. Savol - javoblarda ishtirok etadilar.
	3.2. Mavzu maqsadiga erishishdagi tinglovchilar faoliyatini tahlil qiladi, baholaydi.	3.2. Eshitadilar.
	3.3. Mavzu boyicha mustaqil o'rganish uchun quyidagi topshiriqlar beradi: 1 .Mavzu boyicha asosiy tushuncha va atamalarning ma'no-mazmunini o'rganish (4-ilova). 2. «Orol fojeasining kelib chiqish sabablari» mavzusida esse yozish. 3. Mustaqil ishlash uchun tayyorlash (5- ilova). 4. Mavzu boyicha berilgan asosiy adabiyotlar ruyhatidagi manbalarni o'rganish (1-ilova).	3.3. Mustaqil o'rganish uchun berilgan topshiriqlarni yozib oladi.

Ilovalar

1-ilova

Sobiq ittifoq mehnat taqsimotida O'zbekistonning tutgan o'rni

O'zbekiston sobiq ittifoqda yetishtiriladigan:

- > paxtaning 65%ini;
- > tillaning 60%dan ortigini;
- > kanopning 90%ini bergan;
- > etishtirilgan jami paxtaning 10%dan ko'progi O'zbekistonda qayta ishlash uchun qoldirilgan;

- > O'zbekiston oltin, simob, volfram, mis va boshka metallarning salmoqli miqdorini ishlab chiqarar edi;
- > paxta barcha ekin maydonlarining 75%ini tashkil etgan;
- > respublika ahosinining gaz bilan ta'minlanishi miqiyosi 17% ni tashkil etgan;
- > ahosinining turmush darajasi boyicha O'zbekiston sobiq Ittifoqda 14-o'rinda turgan.

2-ilova

«Aqliy hujum» uchun savollar

1. Sanoatning bir tomonlama rivojlanishi sabablari nimada edi?
2. Respublika sanoat korxonalarida milliy kadrlar tanqisligining sababi nimada edi?
3. Ijtimoiy sohaning qoldiq prinsipi asosida mablag' bilan ta'minlanishining salbiy oqibatlarini gapirib bering.
4. Ma'naviy madaniyatning rivojlanishidagi ziddiyatlar nimalardan iborat edi?
5. Quriq yerlarni va cho'llarni o'zlashtirishdan Markaz qanday maqsadni ko'zlagan, unda yo'l koyilgan xatolar qanday oqibatlarga olib keldi?
6. Sobiq sovet mafkurasi o'zbek xalqining turmushiga qanday ta'sir ko'rsatdi?
7. Milliy til va madaniyat kamsitilganligini qanday izohlaysiz?
8. Qayta qurishning mohiyati nimadan iborat edi?
9. Milliy o'zlikni anglash jarayonining mazmuni va Mustaqillik g'oyasi nimadan iborat?

3-ilova

Asosiy atama va tushunchalar

1	Paxta yakkaxokimligi	9	Kommunistik mafkura
2	Kadrlar siyosati	10	«Qayta qurish» siyosati
3	Mustabiddik tizimi	11	«O'zbeklar ishi»
4	Xomashyo bazasi	12	«Paxta ishi»
5	Ekologik vaziyat	13	Kadrlar desanti
6	Orol fojeasi	14	Ma'muriy-buyruqbozlik tuzumi
7	Qoldiq prinsipi asosida moliyalashtirish	15	Milliy o'zlikni anglash
8	Irrigatsiya-melioratsiya	16	Mustaqillik g'oyasi

4-ilova

Mustaqil ishlash uchun savollar

1. Ma'muriy-buyruqbozlik tuzumi sharoitida davlatni boshqarish qanday amalga oshirilgan?
2. Paxta ekin maydonlarining kengaytirilishi qanday iqtisodiy muammolarni keltirib chiqargan?
3. Kadrlar siyosatidagi ziddiyatlar nimalardan iborat?
4. Kommunistik g'oyaning nomilliy xarakteri nimalarda yaqqol ko'rindi?
5. Ko'p partiyaviylik va uning mohiyati nimada?
6. O'zbek milliy davlatchiligining qaror topish jarayoni qanday kechdi?

5-ilova

Rezyume texnikasi

Muammoli savol o'rtaga tashlanib, talabalarning bu haqidagi mustaqil fikrlari to'planadi. Buning uchun har bir guruhga A4 formatli qog'oz va rangli flomasterlar tarqatilib, ular uz fikrlarini qog'ozga tushiradilar. So'ngra har bir guruhdan 1 nafar vakil fikrlar yozilgan qog'ozni doskaga yopishtirgan holda o'z xulosalarini asoslab tushuntiradi. Keyingi guruh o'zi tayyorlagan qog'ozni avvalgi guruh qog'ozni tagiga yopishtiradi. Shu tarzda 4 ta guruhning ushbu savol yuzasidan mulohazalarini yaqqol namoyon bo'ladi. Oqituvchi bildirilgan fikrni xulosalab, eng tug'ri javobni ko'rsatadi. Shu tariqa kuchli fikrlovchi guruh ajratiladi.

8-ilova

Mustabid tuzumning mash'um "Paxta ishi" va "O'zbek ishi" deb nomlangan qatag'onlik siyosati

Tavsiya etiladigan adabiyotlar royxati

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. - Toshkent "Sharq", 1998.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. - Toshkent "Ma'naviyat", 2008.
3. Karimov I.A. Imperiya davrida bizni ikkinchi darajali odamlar deb hisoblashar edi. - Toshkent "O'zbekiston", 2005.
4. Karimov I.A. O'zbek xalqi xech qachon, xech kimga qaram bo'lmaydi. 13- jild. - Toshkent "O'zbekiston", 2005.
5. Karimov I.A. O'zbekiston mustakillikka erishish ostonasida. - Toshkent "O'zbekiston", 2011.
6. Rajabov Q, Xasanov F. O'zbekiston tarixi solnomasi. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi . - Toshkent, 2007.

16-mavzu. O'zbekistonda davlat mustaqilligining qo'lga kiritilishi. Demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati asoslarining barpo etilishi.

Режа:

- 1. O'zbekistonning davlat mustaqilligini qulga kiritishi.**
- 2. O'zbekistonning mustaqil milliy taraqqiyot yo'li.**
- 3. Davlat ramzlari va O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining qabul qilinishi.**
- 4. Huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati asoslarining barpo etilishi.**

XX asr 80-yillari oxirlariga kelib jahon va sobiq Ittifoqdagi o'zgarishlar, hamda yuzaga kelgan vaziyat o'zbek xalqining mustaqillik uchun bo'lgan kurashini tezlashtirib yubordi. Mana shunday jarayonda o'zbek xalqiga munosib yo'l boshchi zarur edi. Tarix taqozosi bilan elim deb yashovchi Islom Karimovdek jasoratli inson 1989 yil 23 iyunda O'zbekistonga rahbarlikka keldi.

O'zbekistonning yangi hukumati Markaz bilan bo'ladigan munosabatlarni o'zgartirmay turib, ijobiy siljishlarga erishib bo'lmashligini va buning uchun respublikaning to'liq mustaqilligini ta'minlash zarurligini tushunib yetdi. Uning tashabbusi bilan O'zbekiston hukumati tomonidan 1989 yil 15 avgustda "kolxozchilar, sovxoz ishchilari, fuqarolar, shaxsiy tomorqa xo'jaliklari va individual uy-joy qurilishini yanada rivojlantirish to'g'risida" maxsus qaror qabul qilindi. Garchi, bu g'oya Ittifoq rahbarlariga yoqmagan bo'lsa ham, I.A.Karimov o'z fikridan qaytmay, uni jasorat bilan amalga oshira bordi. Natijada o'sha yilning 4 oyida aholi qo'shimcha 90,7 ming gektar yer olishdi.

O'zbekistonning mustaqilligi yo'lidagi yana bir muhim qadam O'zbekiston SSR Oliy Kengashning XII chaqiriq ikkinchi sessiyasida (1990 y. 20 iyun) qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi "Mustaqillik Deklaratsiyasi"dir. Deklaratsiya 12 moddadan iborat bo'lib, uning 1-moddasida "O'zbekiston SSR ning demokratik davlat mustaqilligi respublikaning o'z hududida barcha tarkibiy qismlarini belgilashda tashqi munosabatlardagi tanho hokimligidir",-deb, yozib qo'yilgan. Sessiya qabul qilgan bu "Mustaqillik Deklaratsiyasi" xalqimiz tomonidan katta mamnuniyat bilan kutib olindi. Shu kundan boshlab respublikada O'zbekistonning iqtisodiy va siyosiy hayotiga doir masalalar mustaqil tarzda hal qilina bordi. Bunga Markazning respublikalarning o'z – o'zini ta'minlash to'g'risidagi qarorlari ham asos bo'lib xizmat qildi. Shu bilan birga Markaz rahbarlari: namoyishlar o'tkazish, mitinglar tashkil qilish, hatto g'ayri konstitusion yo'llar bilan davlat to'ntarishi o'tkazish bo'lsada, oldingi buyruqbozlik tizimini mustahkamlashga harakat qildilar.

1991 yil 19 avgustga kelib, butun jahonni hayajonga solgan Moskvada davlat to'ntarilishiga urinish bo'ldi. To'ntarish tarafdorlarining asl maqsadlari Ittifoqda yashovchi barcha xalqlarning mustaqillikka erishuviga yo'l qo'ymaslik, hamda mamlakatdagi parokandalikdan foydalanib qolish edi. Lekin, O'zbekiston rahbariyati mavjud ijtimoiy-siyosiy vaziyatni saqlash, respublika hududida favqulodda holat joriy etilishiga, Konstitusiyaga qarshi davlat to'ntarilishini qo'llab – quvvatlash yo'lidagi ig'vogarona harakatlarga uchmaslik uchun o'zlarining butun imkoniyatlaridan foydalandilar. O'sha vaqtda O'zbekiston Prezidenti Hindiston safarida edi. Safardan qaytib 19 avgust kuni kechqurun Toshkent shahri faollari bilan uchrashib, qat'iy tarzda O'zbekiston nuqtai-nazarini ma'lum qildi. Respublika rahbariyati: "Markazdan, kim bo'lishidan qat'iy nazar, qonunga xilof ko'rsatmalarni bajarish mumkin emas",-deb hisobladi. 20 avgustda O'zbekiston Prezidenti huzuridagi Vazirlar Mahkamasining Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri rahbarlari ishtirokida qo'shma majlisi bo'ldi. Unda O'zbekistonning mustaqillikka erishish yo'li o'zgarishligi haqida Bayonot qabul qilindi.

I.A.Karimov – O'zbekiston mustaqilligini asoschisi va yetakchisi

O'zbekiston mustaqillik tomon yo'l tutar ekan 1989 yilni yoz oylari va 1990 yilning bahorida O'zbekiston hayotida uning rahbarligida burilish davri bo'ldi. Xuddi shu paytlarda o'zbek halqining taqdirini hal qiladigan taraqqiyot yo'llari ishlab chiqildi. Xususan, teng huquqli Mustaqil O'zbekistonning inson manfaatini himoya qilish ustivor vazifa deb maqsad qo'ygan demokratik yo'lda

rivojlanishi bosh strategik yoʻnalish deb belgilandi. Ana shu yoʻlning boshida, 1989 yilning iyunidan Oʻzbekistonning rahbari, 1990 yilning martidan Oʻzbekiston Respublikasining Prezidenti sifatida Islom Abdugʻaniyevich Karimov turdi. Dunyo mamlakatlarida yangi jamiyat qurishning “Oʻzbek modeliga” uning asoschisi va yetakchisi Islom Abdugʻaniyevich Karimovning siyosiy chizmasiga qiziqish ortib bormoqda. Amerika qoʻshma Shtatlarida chiqadigan nufuzli “Novoye russkoye slovo” haftanomasi (qarang: “Moskovskiyeye novosti”. 4-son, 1993 yil 10 oktabr). Oʻzbekiston Prezidenti I. Karimovni Mustaqil davlatlar hamdoʻstligining koʻp rahbarlariga namuna qilib koʻrsatadi va BMT havfsizlik Kengashiga murojaat qilib Oʻzbekiston Prezidentining ijtimoiy-siyosiy faoliyatiga eʼtibor berishga va uning tajribasi bilan notinch mamlakatlarning davlat rahbarlarini tanishtirishga chaqiradi. 1996 yili Venada (Avstriya) “XX asr xalqlari dohiylari” nomida chop etilgan kitoblarning bir jildi Oʻzbekiston Prezidentiga bagʻishlangan. Kitob mualliflari “... Islom Karimov kommunizmdan keyingi Oʻrta Osiyo mintaqasidagi eng buyuk davlat arbobidir” , - deb tan beradi. Islom Karimovning har bir asari, maʼruza va maqolalari bozor munosabatlariga asoslangan demokratik jamiyat qurishning gʻoyaviy-nazariy asoslarini, amaliy ishlarining kundalik dasturini tashkil qiladi. Istiqolning dastlabki bosqichida nashrdan chiqqan “Oʻzbekistonning oʻz istiqbol va taraqqiyot yoʻli”, “Oʻzbekiston – bozor munosabatlariga oʻtishning oʻziga xos yoʻli” va boshqa bir qancha asarlari va nutqlarida bayon etilgan Oʻzbekiston Respublikasi mustaqilligining birinchi navbatdagi vazifalari keyinchalik gʻoyat muhim ahamiyat kasb etgan “Oʻzbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yoʻlida”, “Demokratik islohotlarni chuqurlashtirish vazifalari” va boshqa asarlarida oʻz rivojini topdi.

Oʻzbekistonning yaqin oʻtmishida va XX asrning soʻnggi oʻn yilida bosib oʻtgan yoʻllari, ularning saboqlari, XXI asrda Respublika istiqololini mustahkamlashning strategik vazifalarining asosiy yoʻnalishlari I.A.Karimovning bir qancha xorijiy mamlakatlarda bosilib chiqqan “Oʻzbekiston XXI asr boʻsagʻasida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari.”, “Oʻzbekiston XXI asrga intilmoqda.” asarlari va Ikkinchi chaqiriq Oliy Majlisning birinchi sessiyasidagi (22 yanvar 2000 yil) nutqida bayon etib berildi. Ayniqsa, 2011 yilda nashr qilingan “ Oʻzbekiston mustaqillik ostonasida ” deb nomlangan toʻplam ayni oʻsha davrlarda mustaqillikka erishuv yoʻli qanchalik murakkab kechganligini yaqqol tasdiqlaydi.

Oʻzbekiston respublikasining qisqa vaqt ichida taʼlim-tarbiya, madaniyat va sport sohasida erishgan katta yutuqlarini hisobga olib I.A.Karimovga YUNESKO “Oltin medali”, xalqaro Olimpiya komiteti tomonidan “Oltin medal” topshirilishi, Rossiya federatsiyasi Oliy pedogogika akademiyasiga faxriy aʼzo etib saylanishi bejiz boʻlmasdan I.A. Karimov tomonidan ishlab chiqilgan va muvoffaqiyatli amalga oshirilayotgan Kadrlar tayyorlash milliy dasturining dunyo miqyosida tan olinganligining belgisidir. Respublika aholisining mutlaq koʻpchiligi (97,5 foizi) bunday sharoitga bevosita I.A.Karimovning yetakchiligida erishildi deb hisoblaydi.

O'zbek xalqi 2000 yil 9 yanvarda bo'lib o'tgan Prezident saylovida o'zining Islom Karimovga nisbatan chuqur hurmati va extiromini izhor qildi. Saylovchilarning 91,9 foizi Islom Karimovga ovoz berib yana bir karra davlat rahbari etib sayladi. I.A.Karimov yangi davrning jahon miqyosidagi davlat arbobi, O'zbekiston xalqining buyuk yo'l boshchisi sifatida mamlakatninggina emas xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlarning qator nishonlari va faxriy unvonlari bilan taqdirlandi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi

Mustaqil O'zbekiston Respublikasining Asosiy qonuni 1992 yil 8 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining XII chaqiriq XI sessiyasida qabul qilindi. Mustaqillik Konstitusiyasi muqaddima, olti bo'lim, 26 bob, 128 moddadan iborat bo'ldi. Birinchi bo'limda Konstitusiyaning asosiy prinsiplari bayon etilib, unda Davlat suvereniteti, xalq hokimiyatchiligi, Konstitusiya va qonunning ustunligi, tashqi siyosatning bosh yo'nalishlari o'z ifodasini topdi. Asosiy qonunning Ikkinchi bo'limi 35 moddadan iborat bo'lib, Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlariga bag'ishlangan. Bunda, O'zbekiston Respublikasining barcha fuqarolari bir xil huquq va erkinliklariga ega ekanligi, O'zbekistonning butun hududida yagona fuqarolik o'rnatilganligi, fuqarolarning shaxsiy huquqlari va erkinliklari, vijdon erkinligi va uning kafolatlanishi yoritilgan. Insonning davlat va jamiyat ishlarini boshqarishga bevosita hamda o'z vakillari orqali qatnashishlari, siyosiy partiyalar va harakatlarga qo'shilish huquqlari taqqoslab ko'rsatilgan.

Asosiy qonunda fuqarolarning mulkdor bo'lishi, mehnat qilish, nafaqa olish, o'z vaqtida dam olish, malakali tibbiy xizmatdan foydalanish, bilim olish huquqlariga ega ekanligi aniq qilib bayon etilgan va bu huquqlari va erkinliklari davlat tomonidan ta'minlanadi deb taqqoslab qo'yilgan. Barcha fuqarolar Konstitusiyada belgilab qo'yilgan burchlarni chunonchi, qonunlarga rioya qilish, xalqimizning tarixiy, ma'naviy meroslarini avaylab saqlash, atrof tabiiy muhitni asrash, soliqlar va mahalliy yig'imlarni o'z vaqtida to'lash, Vatanni himoya qilish kabi burchlari majburiy ekanligi ta'kidlangan.

2010 yilga kelib O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga:

-O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri nomzodi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga saylovlarda eng ko'p deputatlik o'rnini olgan siyosiy partiya yoki teng miqdordagi deputatlik o'rinlarini qo'lga kiritgan bir necha siyosiy partiyalar tomonidan taklif etiladi.

-O'zbekiston Respublikasi Prezidenti taqdim etilgan Bosh vazir lavozimiga nomzodni ko'rib chiqqanidan keyin o'n kun muddat ichida uni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining ko'rib chiqishi va tasdiqlashi uchun taklif etadi.

-Bosh vazir nomzodi uning uchun tegishlicha O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatlari va Senati a'zolari umumiy sonining yarmidan ko'pi tomonidan ovoz berilgan taqdirda tasdiqlangan hisoblanadi.

-O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining a'zolari Bosh vazir taqdimiga binoan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tasdiqlanadi.

-O‘zbekiston Respublikasi Bosh vaziri va O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi o‘rtasida ziddiyatlar doimiy tus olgan holda Qonunchilik palatasi deputatlari umumiy sonining kamida uchdan bir qismi tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti nomiga rasman kiritilgan taklif bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qo‘shma majlisi muhokamasiga Bosh vazirga nisbatan ishonchsizlik votumi bildirish haqidagi masala kiritiladi.

-Bosh vazirga nisbatan ishonchsizlik votumi tegishli O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatlari va Senati a‘zolari umumiy sonining kamida uchdan ikki qismi ovoz bergan taqdirda qabul qilingan hisoblanadi.

-Bunday holatda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti O‘zbekiston Respublikasi Bosh vazirini lavozimidan ozod etish bo‘yicha qaror qabul qiladi. Bunda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining butun tarkibi Bosh vazir bilan birga iste’foga chiqadi.

-Yangi Bosh vazir nomzodi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasidagi barcha siyosiy partiyalar fraksiyalari bilan tegishli maslahatlashuvlar o‘tkazilganidan so‘ng O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalariga ko‘rib chiqish va tasdiqlashga taqdim qilish uchun taklif etiladi.

-Oliy Majlis tomonidan Bosh vazir lavozimiga nomzod ikki marta rad etilgan taqdirda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Bosh vazir vazifasini bajaruvchini tayinlaydi va O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisini tarqatib yuboradi kabi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 98-moddasiga kiritilayotgan o‘zgartishlarning mazmun-mohiyati shundan iboratki, ularga ko‘ra, Bosh vazir lavozimiga nomzod ko‘rsatish va uni tasdiqlashning yanada demokratik prinsiplarini ifodalaydigan yangi tartibi o‘rnatilmoqda. Shuningdek, Konstitutsiyaga kiritilayotgan bu o‘zgartishlarga binoan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga Bosh vazirga nisbatan ishonchsizlik votumini bildirish huquqi berilmoqda. Ayni vaqtda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi vakolatiga taalluqli masalalar yuzasidan qarorlar qabul qilish huquqi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining vakolatlari doirasidan chiqarilmoqda.

15 -mavzu	O‘zbekistonda davlat mustaqilligining qulga kiritilishi. Demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati asoslarining barpo etilishi
Ma’ruzani o‘qitish texnologiyasi	
Talabalar soni: 80-100 kishi Vaqti: 2 soat	
O‘quv mashg‘ulot shakli	Kirish, izoh va tahlil, ilg‘or pedtexnologiyalar va texnik vositalardan iborat ma’ruza

Ma'ruza rejasi	1.O'zbekistonning davlat mustaqilligini qulga kiritishi. 2.O'zbekistonning mustaqil milliy taraqqiyot yo'li. 3.Davlat ramzlari va O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining qabul qilinishi. 4.Huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati asoslarining barpo etilishi.
O'quv-mashg'ulotining maqsadi: faktik materiallar asosida O'zbekistonda davlat mustaqilligining qulga kiritilishi, uning davlat va jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyatini ochib berish,. demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati asoslarini barpo qilish jarayonini ko'rsatish.	
O'qituvchining vazifalari: • O'zbekiston davlat suverenitetining e'lon qilinishi, uni umumxalq va jahon jamoatchiligi tomonidan qo'llab quvvatlanishi xaqida ma'lumot berish; •O'zbekistonning o'ziga xos milliy taraqqiyot yo'lini ko'rsatish; • davlat ramzlari va O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining qabul qilinishi va ularning ahamiyatini sharhlash, huquqiy demokratik va fuqarolik jamiyati asoslarining barpo etilishini tushuntirish; ■ talabalarni milliy istiqlol va o'zligini anglash ruhida tarbiyalash.	O'quv mashg'ulotining natijalari Talabalar quyidagi xulosalarga kelishi lozim: • mustaqillikning xalqimiz uchun olamshumul yutuqligi dalillar bilan asoslab beriladi; • mamlakatimizda shakllantirilgan uziga xos va uziga mos milliy taraqqiyot yo'lining mohiyati ochib beriladi; • vizual materiallar vositasida O'zbekiston Respublikasi davlat ramzlarida xalqimiz milliy ruhiyati aks etilganligi ko'rsatilib, Konstitusiyamizning o'ziga xos ahamiyati xususiyatlari va tarixi xususida mantikiy xulosalar chiqariladi; • milliy davlatchilikni shakllantirishning puxta huquqiy asosi yaratilishi qayd etilib, O'zbekiston Prezidenti asarlarida ilgari surilgan g'oyalar asosida mushohada yuritish orqali talabalarda milliy iftihor tuyg'usi yuksaltiriladi.
O'qitish usullari va texnikasi	Vizual materiallar vositasidagi sharxli ma'ruza, blits so'rov, informatsion ta'limot.
O'qitish vositalari	Lazer proyektori, ma'ruza matni, vizual materiallar, informatsion ta'minot, tarqatma material, ko'rgazmali materiallar, xarita.
O'qitish shakllari	Yakka tartibda, frontal, guruhdarda ishlash.
O'qitish shart sharoitlari	Kompyuter, texnika vositalari mavjud auditoriyalar.

Monitoring baholash	va	Og'zaki nazorat, savol javob, o'z o'zini nazorat qilish, reyting tizimi asosida baholash.

Ma'ruzaning texnologik xaritasi

Bosqichlari, vaqti	Faoliyatlari	
	O'qituvchining faoliyati	Talabanning faoliyati
1 - qism. Kirish (5 min)	1.1. Mavzuning nomini aytib, ma'ruza doirasida dastlabki umumiy tasavvurni beradi hamda mashg'ulotning uslubiy va tashkiliy jihatlari bilan tanishtiradi.	1.1.Eshitadilar va yozib boradilar.
	1.2. Mavzuning rejasini bayon etib, uning maqsadi va o'quv faoliyati natijalari bilan tanishtiradi.	1.2. Eshitadilar va yozib boradilar.
2-qism. Asosiy qism (65 min)	2.1. Talabalarning mavzu yuzasidan tarixiy bilimlari darajasini aniqlash va uzviyligini ta'minlash hamda huquq asoslari fani bilan fanlararo aloqalarni bog'lash maqsadida quyidagi tezkor so'rov usulini qo'llaydi: 1. Mustaqillik xalqimiz uchun qanday ahamiyatga ega? 2.O'zbekistonning milliy davlat mustaqilligi qachon va qay tariqa e'lon qilindi? 3.O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining huquqiy asoslari xisoblangan qanday hujjatlarni bilasiz? Mazkur savollarga O'zbekiston Respublikasining siyosiy xaritasidan foydalanib javob berish kerakligi uqtiriladi.	2.1. Savollarga O'zbekiston Respublikasining siyosiy xaritasidan foydalanib javob beradilar.
	2.2. Talabalar javoblari tahlil qilingach, 1991 yil 29 dekabrda o'tkazilgan umumxalq referendumini yakunlari aytilib, mamlakatimiz Prezidenti Islom Karimovning yangilanayotgan jamiyatda yashovchi kishining siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy,	2.2. Eshitadilar va yozib boradilar.

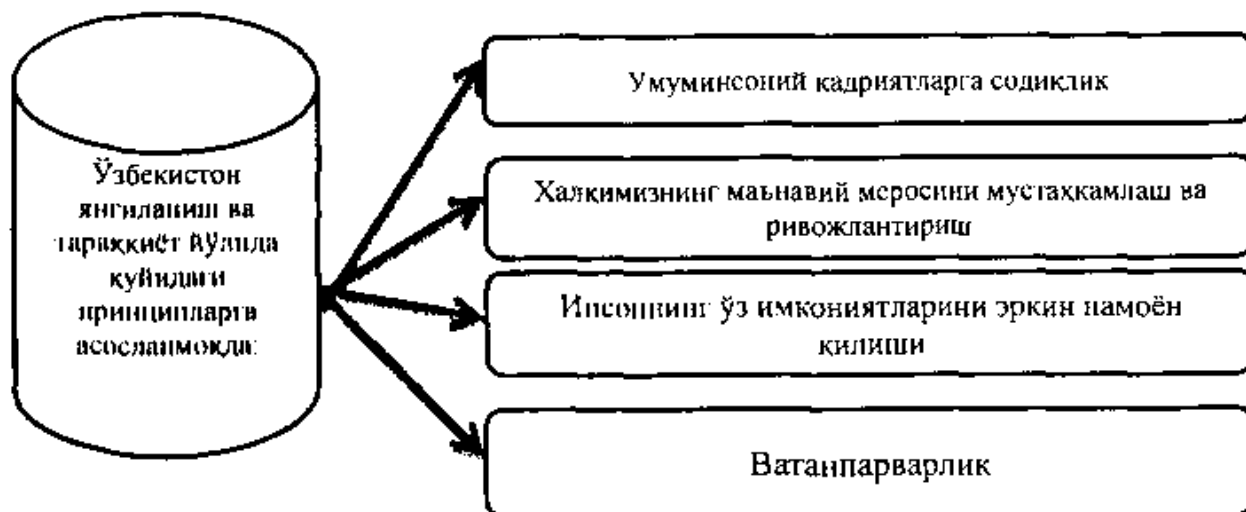
	ma'naviy turmush tarzini kafolatlovchi yo'llari ko'rsatib berilgan «O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li» asaridagi asosiy g'oyalar sharxlab beriladi (1-ilova, 1- slayd)	
	2.3. Mavzu rejasining 3- savolini bayon qilishda dastlab auditoriyadagi mavjud O'zbekiston davlat ramzlari: davlat bayrog'i, gerbi, madhiyasiga e'tibor qaratilib, ularning ma'no, mazmuni qisqacha sharhlangach, O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining qabul qilinishi, uning o'ziga xos xususiyatlari, tamoyillari va tarixiy ahamiyati ta'kidlab o'tiladi.	2.3. Eshitadilar va yozib . boradilar.
	2.4. Shundan so'ng, talabalardan keyingi davrda asosiy Qonunimizga kiritilgan o'zgarishlar va qushimchalar haqida fikr mulohazalarini so'raydi. Olingan javob tahlil etilib, xulosa qilinadi.	2.4. Eshitadilar va yozib boradilar.
	2.5. Mavzuning 4-savolini bayon qilishda quyidagi masalalarga asosiy urg'u beriladi: Eski davlat xokimiyati va boshqaruv organlariga barham berilishi, davlat hokimiyatining milliy, huquqiy, demokratik asoslarini barpo etilishi, qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati tarmoqlarining shakllanishi, O'zbekiston Parlamenti - Oliy Majlisning tuzilishi, vazifalari, faoliyati, ikki palatali parlamentga o'tilishi va uning ahamiyati masalalari	2.5. Eshitadilar va yozib boradilar.

ochib beriladi. Davlat mustaqilligini ta'minlovchi vazirliklar, qo'mitalarning tuzilishi, sud hokimiyati islohotlari, sud-huquq tizimining liberallashtirilishi, mahalliy davlat xokimiyat o'rganlari -viloyat, shahar, tuman xokimiyatlarining tashkil topishi, fuqarolarning o'zini uzi boshqarish o'rganlari va demokratik jamiyatga xos saylov tizimining barpo etilishi, axborot tizimining yangilanishi, ko'ppartiyaviylikning qaror topishi, millatlararo totuvlikning ta'minlanishi bayon etiladi. Xulosa sifatida milliy taraqqiyotning birinchi davrida erishilgan natijalar va ikkinchi davrning dasturiy vazifalari 2-3 sonli slaydlar vositasida ko'rsatiladi.(2- 3 ilovalar).

O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining 83 - moddasiga muvofiq mamlakatimiz Prezidenti qonunchilik tashabbusi huquqidan foydalanib, 2010 yil 12 noyabrda Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qushma majlisida "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi" mavzusidagi ma'ruzasida mamlakatimizning siyosiy, huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, gumanitar hayotiga oid eng muhim ustuvor yunalishlar buyicha amaliy taklif va g'oyalarni ilgari surganligi aytiladi. Bular milliy taraqqiyotimizning keyingi

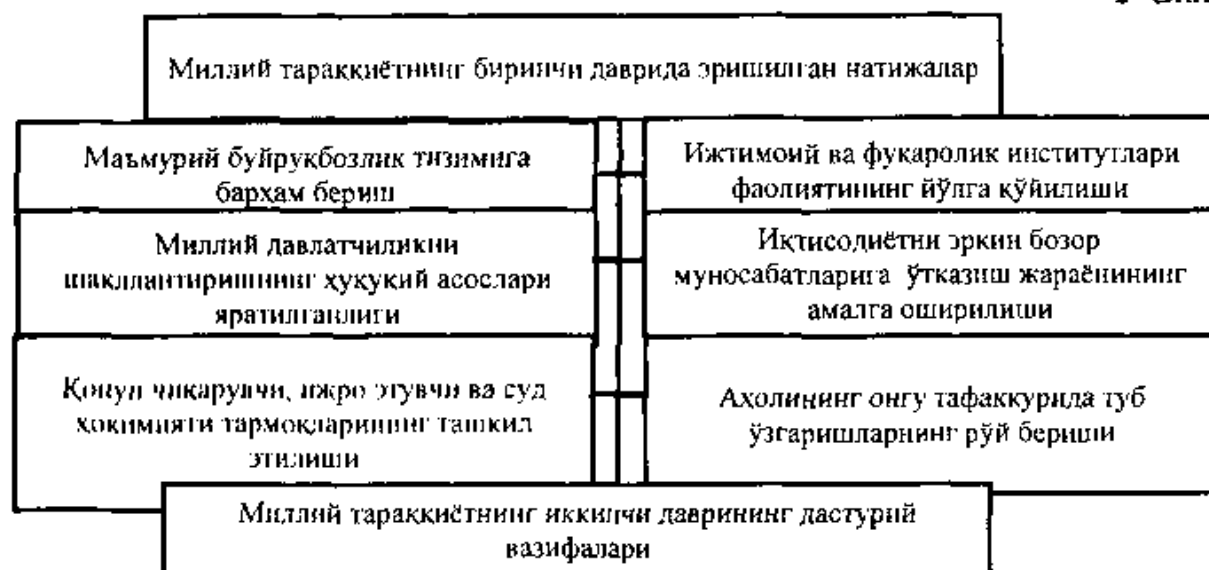
	mantiqiy bosqichining muhim dasturiy vazifalari ekanligini vizual material asosida tushuntiradi (4-ilova). Shu o'rinda fuqarolik jamiyati huquqiy davlatsiz mavjud bo'lishi mumkin emasligi va aksincha, huquqiy davlatni fuqarolik jamiyatisiz tasavvur etib bo'lmasligi ta'kidlanib, 3-sonli slayd orqali fuqarolik jamiyati institutlarining tasnifi ko'rsatiladi. (5- ilova).	
	2.6.O'rganilgan mavzuni quyidagi savollar asosida mustahkamlaydi: 1 .Respublikamizning yangi Konstitusiyasida qanday muhim tamoyillar mustahkamlangan? 2."Kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari" konsepsiyasining mohiyatini tushuntiring.	2.6. Eshitadilar va yozib boradilar.
	2.7.Talabalar javoblari tinglanib, ayrim masalalarga aniqlik kiritilgach, xulosa qilinadi.	2.7. Eshitadilar va yozib boradilar.
3 -qism. Xulosa qismi (10 min)	3.1 Mavzu boyicha yakunlovchi xulosalar qilinib, ma'ruza maqsadiga erishishdagi talabalar faoliyatini tahlil qiladi, baholaydi.	3.1. Savol javoblarda ishtirok etadilar.
	3.2 Mavzu boyicha mustaqil o'rganish uchun quyidagi topshiriqlar beradi: 1.Mavzu yuzasidan asosiy tushuncha va atamalarni o'rganish (6-ilova). 2. «Mustaqillik - eng oliy ne'mat» mavzusida esse yozish. 3.Mustaqil ishlash uchun savollarga javob tayyorlash (7-ilova). 4. Mavzu boyicha berilgan asosiy adabiyotlar royxatidagi manbalarni o'rganish (8-ilova).	3.2. Eshitadilar 'va yozib boradilar.

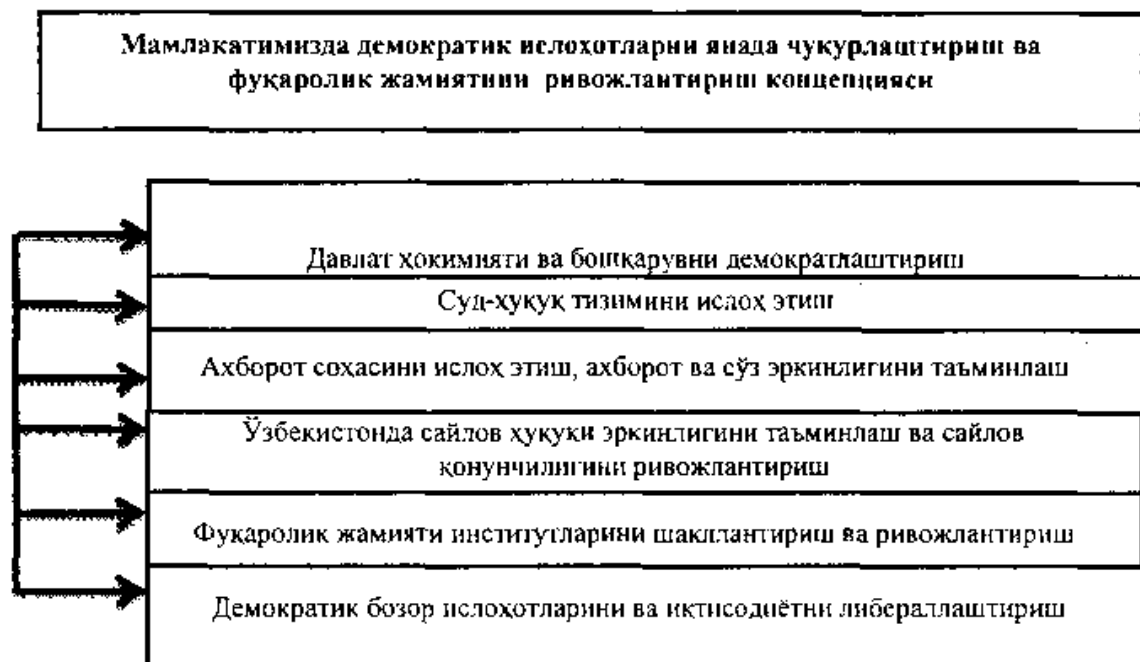
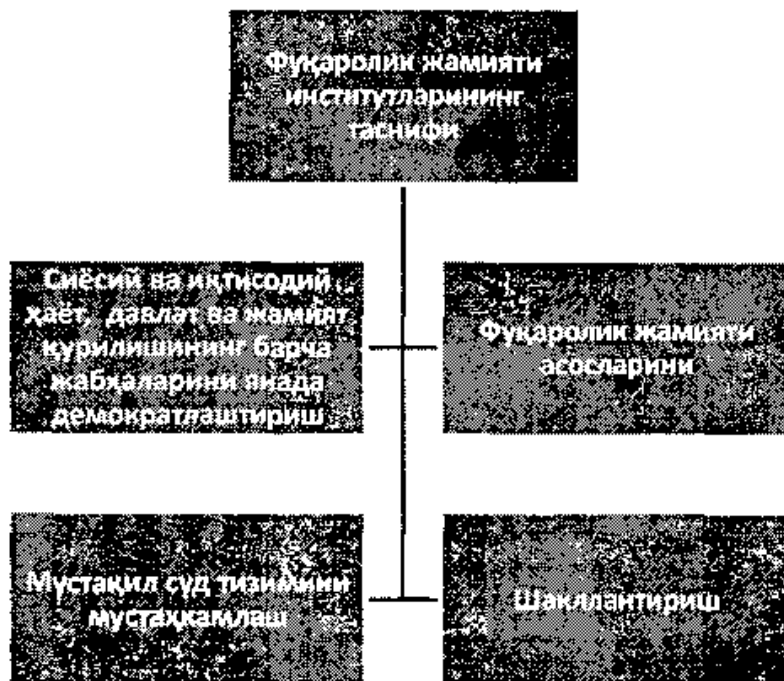
Иловалар
1-илова
1-слайд

2-илова

2-слайд

Iqtisodiy sohada

Xususny mulk asosida faoliyat yuritadigan nodavlat tashkilotlari; Shirkat xo'jaliklari va ularning uyushmalari;

Ijara asosida ishlovchi jamoalar;

Hissadorlik jamoalari;

Moliyaviy jamgarmalari va uyushmalari;

Ishlab chiqarish korporatsiyalari, konsernlari va birlashmalari; Tadbirkorlar uyushmalari (palatasi) va boshqalar.

Ijtimoiy sohada

- 1) Oila va uning manfaatlarini ximoya qiluvchi mahsus tashkilotlar;
- 2) Ta'lim tarbiya muassasalari (maktab, o'rta maxsus va oliy ta'lim muassasalari);
- 3) Jamoat birlashmalari, nodavlat tashkilotlar;
- 4) Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari;
- 5) Mustaqil ommaviy axborot vositalari;
- 6) Diniy tashkilotlar;
- 7) Milliy madaniy markazlar;
- 8) Ixtiyoriy kungilli jamiyatlar;
- 9) Jamoatchilik fikrini o'rganish institutlari;
- 10) Turli ijtimoiy ixtiloflarni hal etuvchi tuzilmalar va boshqalar.

Siyosiy sohada

- 1) Siyosiy partiyalar;
- 2) Ijtimoiy siyosiy harakatlar;
- 3) inson huquqlarini himoya etadigan institutlar va boshqalar

6 - ilova

Asosiy atama va tushunchalar

1.	Milliy mustaqilik	9.	Ikki palatali parlament
2.	Suverenitet	10.	Sud-huquq tizimi
3.	Referendum	11.	Davlat va mahalliy boshqaruv organlari
4.	Davlat ramzlari	12.	Milliy siyosat
5.	Huquqiy davlat	13.	Prezidentlik instituti
6.	Fuqarolik jamiyati	14.	Davlat va jamoatchilik nazorati
7.	O'zini o'zi boshqarish organlari	15.	Saylov huquqi
8.	Hokimiyatning bo'linishi	16.	Ommaviy axborot vositalari

7- ilova

Mustaqil ishlash uchun savollar

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining navbatdan tashqari VI sessiyasida nima masalalar ko'rildi va qanday hujjatlar qabul qilindi?
2. O'zbekiston xalqi mustaqillik tufayli qanday imkoniyatlarga ega bo'ldi, uning tarixiy ahamiyati nimalardan iborat?
3. O'zbekistonning o'ziga xos taraqqiyot yulini tanlash zaruriyatini qanday tushunasiz?

4. O'zbekiston Respublikasi davlat ramzlarining ma'no va mazmunini tushuntirib bering.
5. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining asosiy tamoyillarini bilasizmi?
6. O'zbekiston milliy-huquqiy davlat qurishda qanday tamoyillarga asoslandi?
7. «Hokimiyatni bo'linishi» tamoyili nimani bildiradi?
8. Boshqaruv tizimida qanday islohotlar amalga oshirildi? Vazirlar Maxkamasi va mahalliy davlat hokimiyatining tuzilishi, uning vazifalari haqida so'zlab bering.
9. O'zbekistonda ikki palatali parlamentga qachon o'tildi?
10. O'zbekistonda qanday sud organlari faoliyat yuritmoqda va bu sohada amalga oshirilayotgan islohotlar haqida so'zlang.
11. O'zbekiston Respublikasining davlat suverenitetini amalga oshiruvchi qanday vazirliklar va qumitalar tashkil qilindi?
12. Ombudsman nima va u qachon tashkil etilgan?
13. O'zbekistonda saylov qonunchiligi tizimining rivojlanish bosqichlarini bayon eting.
14. O'zbekistonda qachon va qanday siyosiy partiyalar tuzilgan, ularning maqsadlari nimalardan iborat?
15. O'zbekiston "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakati qachon tuzilgan, uning maqsadi nima?
16. O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan qanday jamoat birlashmalari va nodavlat tashkilotlarni bilasiz?
17. Nima sababdan ommaviy axborot vositalarini "to'rtinchi hokimiyat" deyiladi?
18. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning 2010 yil 12 noyabrda Oliy Majlisning qo'shma majlisidagi "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi" ma'ruzasida qanday qonunchilik tashabbuslari o'rin olgan?

8-ilova

Tavsiya etiladigan adabiyotlar royxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. - Toshkent: "O'zbekiston", 2009.
2. Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. Asarlar, 1-jild.-Toshkent "O'zbekiston", 1996.
3. Karimov I.A. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, Vazirlar Mahkamasi va Prezident Devonining O'zbekiston mustaqilligining 16- yilligiga bag'ishlangan qo'shma majlisidagi ma'ruzasi. "Xalq so'zi", 2007 yil 31 avgust.
4. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. - Toshkent: "Ma'naviyat", 2008.
5. «Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi» (O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va senatining qo'shma majlisidagi Prezident I.A.Karimovning ma'ruzasi), "Xalq so'zi", 2010 yil 13 noyabr 6 (№220).

6. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo'lini izchil davom ettirish - taraqqiyotimizning muhim omilidir. Prezident I.Karimovning O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi qabul qilinganining 18 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. "Turkiston", 2010 yil 8 dekabr.

7. Usmonov K va boshqalar. O'zbekiston tarixi. darslik. - Toshkent: "Moliya-Iqtisod", 2006.

8. Rajabov.K., Xasanov.F. O'zbekiston tarixi solnomasi. "O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi", Toshkent 2007.

9. O'zbekistonning yangi tarixi. uchinchi kitob. Mustaqil O'zbekiston tarixi. - Toshkent "Sharq", 2000.

17-mavzu. Mustaqillik yillarida O'zbekistonning iqtisodiy, ma'naviy-madaniy taraqqiyoti.

Режа:

1. O'zbekistonda bozor munosabatlarining shakllanishi. Taraqqiyotning "o'zbek modeli".

2. Iqtisodiyotni barqarorlashuvi va rivojlanishi.

3. Mustaqillik yillarida ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyot.

4. Madaniyat ravnaqi.

O'zbek xalqining ko'p asrlik orzu-umidlari ifodasi bo'lgan mustaqillikning asosiy xususiyati milliy, umuminsoniy qadriyatlarni ta'minlaydigan huquqiy-demokratik davlat qurish edi.

Mustaqil O'zbekiston Prezidenti I.A.Karimov tarixiy an'analarga, dunyo tajribalariga, o'lkaning o'ziga xos tomonlariga tayangan holda jamiyatni siyosiy jihatdan tubdan isloh qilish yo'llarini ishlab chiqdi. Bu jarayonda ikkita bosh vazifa:

1. Eski ma'muriy tizimni tugatish va hokimiyat boshqaruv organlarini qayta qurish;

2. Yangi davlatchilikning huquqiy va siyosiy asoslarini yaratish, davlatchilikda yangi markaziy va mahalliy boshqaruv tizimini shakllantirish masalalarini hal qilishdan iboratdir.

Davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirishning yo'llarini ko'rsatib berar ekan, Prezident I.A.Karimov eng avvalo bu vazifa hokimiyat barcha tarmoqlarining bir-biridan mustaqil holda ish yuritish tamoyillarini mustahkamlashga bog'liqligini uqtiradi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining huquqiy holati Konstitusiyaning V-bo'lim XVIII bobida va 1994 yil 22 sentabrda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi to'g'risida"gi qonunda belgilangan. Bu qonunlarga ko'ra, Oliy Majlis Oliy davlat vakillik organi bo'lib, qonun chiqaruvchi hokimiyatni amalga oshiradi.

Sobiq Ittifoqidan qolgan qonunlarni o'zgartirish, mamlakat hayoti uchun zarur o'zgartirishlarni amalga oshirish, demokratik tamoyillar asosida Oliy

Majlisni shakllantirish uchun 1994 yil 25 dekabrda saylovlar belgilandi. 1993 yilni 28 dekabrda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylovlar to‘g‘risida”gi qonunga ko‘ra respublika parlamentiga saylovlar umumiy, teng, to‘g‘ridan-to‘g‘ri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yo‘li bilan o‘tkaziladi. O‘zbekiston Respublikasi I-chaqiriq Oliy Majlisiga saylov respublika siyosiy hayotida ulkan yutuq bo‘lib, bunda 250 deputatdan iborat Oliy Majlis - Yangi Parlament demokratik va ko‘ppartiyaviylik asosida tuzildi. Oliy Majlis faoliyatini erkinlashtirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi II-chaqiriq Oliy Majlisining VII-sessiyasida ikki palatali parlament tuzish to‘g‘risida umumxalq referendumini o‘tkazishga qaror qilindi. Shu asosda 2002 yil 27 yanvarda o‘tgan umumxalq referendumida qatnashgan fuqarolarning 93,65 foizi parlamentni ikki palatadan tuzilishini qo‘llab-quvvatladi. 1995 yil 23-24 fevralda chaqirilgan birinchi sessiyada O‘zbekiston parlamenti hokimiyat vakillik organlaridan saylangan 120 kishidan iborat deputatlar blokini, 69 deputatdan tarkib topgan Xalq Demokratik partiyasi fraksiyasini, 47 deputatni uyushtirgan “Adolat” sotsial-demokratik fraksiyasini, 14 deputat ishtirokida “Vatan taraqqiyoti” partiyasi fraksiyasini ro‘yxatga oldi. 1997 aprelda Oliy Majlis tarkibida Inson huquqlari bo‘yicha vakil (ombudsman) tashkil qilinganligi haqida qaror qabul qilindi. Ombudsman jahondagi 85 dan ortiq mamlakatda bo‘lib, uning huquqiy holatini aniq ravshan belgilab beruvchi konstitusiyaviy qonun Markaziy Osiyo davlatlarida birinchi huquqiy hujjatdir. Qonun qabul qilingunga qadar ham Inson huquqlari bo‘yicha vakil mamlakat Konstitusiyasi doirasida faoliyat ko‘rsatib keldi. Jumladan, birgina 1996 yilda Inson huquqlari bo‘yicha vakil hamda fuqarolarning konstitusiyaviy huquqlari va erkinliklariga rioya etilishi bo‘yicha komissiya a‘zolari 700 dan ortiq murojaatni ko‘rib chiqdi.

Inson huquqlari bo‘yicha vakil BMTning Inson huquqlari bo‘yicha komissiyasining Jenevada bo‘lib o‘tgan 52-sessiyasining majlisida qatnashdi va so‘zga chiqdi. Chet ellarga xizmat safari davomida Inson huquqlari bo‘yicha vakil BMT seminarida, BMTning Sharqiy Yevropa va MDH mamlakatlaridagi vakillarining mintaqaviy uchrashuvida so‘zga chiqdi. Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkiloti va boshqa xalqaro tashkilotlarning bir qator kengashlari hamda seminarlari ishida qatnashdi. Oliy Majlis “O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyaviy sudi to‘g‘risida”, “O‘zbekiston Respublikasining davlat xavfsizligi to‘g‘risida”, “O‘zbekiston tashqi siyosiy faoliyatining asosiy prinsiplari to‘g‘risida”, “Fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini buzadigan hatti-xarakatlar va qarorlar ustidan sudga shikoyat qilish to‘g‘risida”, “Siyosiy partiyalar to‘g‘risida” qonunlarni, Mehnat kodeksi (1995), “Fuqarolik Kodeksi”ning (1996) (birinchi va ikkinchi qismlari) kabi ko‘plab qonunlar va qarorlar qabul qildi. 1999 yil 5 va 19 dekabr kunlari O‘zbekiston Respublikasi ikkinchi chaqiriq Oliy Majlisiga saylovlar bo‘lib, saylangan deputatlardan O‘zbekiston Parlamentining yangi tarkibi shakllandi. Ikkinchi chaqiriq O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi ikkinchi sessiyasi “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning ikkinchi chaqiriq Oliy Majlis birinchi sessiyasidagi ma‘ruzasidan kelib chiqadigan “2000-2002 yillarga mo‘ljallangan

qonunchilik va nazorat faoliyatining ustivorlik jihatlari to'g'risida"gi hujjatni tasdiqladi.

Mustaqillikning tayanch nuqtalaridan biri prezidentlik boshqaruvining joriy qilinishi bo'ldi. Bu bilan davlat boshqaruvining yangi, zamonaviy va samarali tizimi shakllana boshladiki, Prezidentlik boshqaruvi shu tizimning o'zagidir. 1991 yil 29 dekabrda O'zbekistonda prezidentlik lavozimiga umumxalq saylovi bo'lib o'tdi. Mamlakatimizda barcha sohani qamrab olgan keng miqyosli islohotlarni uzluksiz davom ettirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi 1995 yil 26 martda Prezident I. Karimovning vakolatini 1997 yildan 2000 yilgacha uzaytirish yuzasidan umumxalq referendumini o'tkazishga qaror qildi. 2000 yil 11 yanvarda O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining navbatdagi majlisi -2000 yil 9 yanvar kuni bo'lib o'tgan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi natijalari tasdiqlandi. Shu kuni Fidokorlar milliy demokratik partiyasidan nomzodi ko'rsatilgan Islom Karimov uchun 11 million 147 ming 621 saylovchi yoki saylovchilarning 91,90 foizi ovoz berdi. O'zbekiston Xalq demokratik partiyasidan nomzodi ko'rsatilgan Abdulxafiz Jalolov uchun 505 ming 161 saylovchi 4,17 foiz saylovchi ovoz berdi. O'zbekistonda prezidentlik instituti o'rnatilgan dastlabki davrda vazirlar kengashi hukumat sifatidagi huquqiy maqomini va vakolatlarini saqlab qolgan edi. Uning 1990 yil 30 martida Oliy Kengash tasdiqlagan yangi tarkibi 41 kishi, ya'ni Rais, Bosh Vazir, uning ikki birinchi o'rinbosari, to'rt o'rinbosar, 19 vazir, 14 davlat qo'mitasi raisidan iborat edi. Respublikada demokratik jamiyat qurish borasida boshqaruv idoralari faoliyati takomillashtirilib borildi. 1995 yil 5 mayda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning II sessiyasi bo'lib, unda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini tarkibi to'g'risidagi Prezidentning Farmonini tasdiqlash masalasi ko'rildi va sessiyada Vazirlar Mahkamasining 35 kishidan iborat yangi tarkibi tasdiqlandi.

Ikkinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi birinchi sessiyasi ikkinchi yig'ilishida (2000 y. 11 fevral) mamlakat Prezidenti tomonidan Vazirlar Mahkamasining yangi tarkibi tasdiqlandi. Boshqaruv tizimining boshqa bo'g'inlari ham bozor iqtisodining O'zbekistonga xos yo'lga moslashtirildi. 1991 yil 6 sentabrda Respublika mustaqilligi hamda hududiy yaxlitligini himoya qilish maqsadida Mudofaa ishlari vazirligi tuzildi. Shu maqsadlarni ko'zlab uning tarkibida 1992 yil yanvar oyida O'zbekiston Respublikasi milliy gvardiya brigadasi barpo etish lozim deb topildi. 1992 yil iyulida u Mudofaa Vazirligiga bo'ysundirildi. Mustaqil O'zbekistonda iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish bilan shug'ullanuvchi davlat idoralari tizimida tubdan o'zgarishlar amalga oshirildi. Mamlakatda 1990 yil dekabrda Davlat reja qo'mitasi Iqtisod komissiyasiga aylantirildi. 1992 yil 5 avgustida esa ushbu qo'mita va statistika davlat qo'mitasi negizida Vazirlar Mahkamasining Istiqbolni belgilash va statistika davlat qo'mitasi hamda joylarda uning tegishli idoralari barpo etildi. 1997 yildan ushbu qo'mita Makroiqtisodiyot Vazirligiga aylantirildi. Xalq xo'jaligini boshqarishning yangi usuli sifatida konsernlar vujudga keltirildi. Bu avvalo iqtisodiy mustaqillik va bozor iqtisodiga o'tish zaruriyati bilan bog'liq bo'ldi. "O'zdonmahsulot", "O'zbekneftgaz" va boshqa ko'plab konsernlar shular

jumlasidandir. 1991 yil 7 sentabrda O‘zbekiston Respublikasi tashqi iqtisodiy faoliyat milliy banki tashkil qilindi. 1990-1992 yillari O‘zbekiston Respublikasining yangi Konstitusiyasi qabul qilingunicha bo‘lgan davrda mahalliy hokimiyat organlari tizimini shakllantirish va ish faoliyatini takomillashtirish maqsadida bir necha huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Bular orasida 1992 yil 4 yanvarda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasida mahalliy hokimiyat organlarini qayta tuzish to‘g‘risidagi” qonun alohida ahamiyat kasb etdi. Bu qonun asosida mahalliy hokimiyat organlari tizimida butunlay yangi organ-hokimlik va hokim lavozimi ta‘sis etildi va uning vakillik organlariga boshchilik qilishi tamoyillari belgilab qo‘yildi. Ijro etuvchi hokimiyat organlarida bog‘liqlikni kuchaytirish maqsadida, viloyatlar hokimlari O‘zbekiston Prezidenti tomonidan, tuman va shahar hokimlari viloyat hokimi tomonidan lavozimiga tayinlanishi va lavozimidan ozod qilinishi hamda bu masalalar tegishli xalq deputatlari Kengashlari tomonidan tasdiqlanishi tartiblari belgilandi. Partiya organlarining qaramligiga tushib qolgan ijro organlari-ijroiya komitetlari tugatildi. Hokimlarning huquqiy vakolatining asosi, avvalo Konstitusiyaning 99 va 102 moddalari va yuqorida tilga olingan qonunning 1- moddasida belgilangan. Shuningdek “Mahalliy davlat hokimiyati to‘g‘risida”gi qonun (1993 yil, sentabr), “Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashlariga saylovlar to‘g‘risida”gi qonun (1994 yil, may) kabi hujjatlar muhim o‘rin egallaydiki, ular kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etishni huquqiy jihatdan mustahkamlaydi.

Oliy majlisning palatalarining (2005 yil 28 yanvar) majlisida demokratik o‘zgarishlar mahalliy axborot vositalarining mustaqilligi va erkinligini ta‘minlamasdan mumkin emas deb qayd etdi. 2004 yilning 1 yanvar oyiga ko‘ra mamlakatimizda 571 gazeta, 140 jurnal, 4 axborot agentligi, 85 teleradio va kabel studiyasi, 298 elektron axborot vositalari ishlamoqda. 2003 yilning 24-25 aprel II-chaqiriq Oliy Majlisning XI-sessiyasi O‘zbekiston respublikasi Konstitusiyasiga tegishli o‘zgartirishlar kiritdi. Hususan, Prezident vakolatining bir qismi yuqori palata deb nomlanuvchi Senatga o‘tadi. Prezident vazirlar mahkamasi raisi lavozimidan voz kechadi; quyi palata deb nomlanuvchi qonunchilik palatasiga deputatlar doimiy ravishda ish olib boradi. 2004 yilning dekabri va 2005 yilning yanvarida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining ikki palatasi saylovlar bo‘lib o‘tdi. O‘zbekiston fuqarolarining faol ishtiroki va mahalliy va xalqaro tashkilotlar, xorijiy mamlakatlar vakillarining nazoratidan o‘tgan saylov natijasida qonunchilik palatasiga 120 deputatlar saylandi. Bular Xalq demokratik partiyasidan 28 nafar, liberal-demokratik partiyasidan 41, Fidokorlar milliy demokratik partiyasidan 18, Milliyshakllanish demokratik partiyasidan 11, Adolat sotsial demokratik partiyasidan 10 nafar deputatlar saylandi. 12 deputat tashabbuskor guruhlardandir. Mahalliy hokimiyat organlaridan yuqori palata Senatga har viloyatdan 6 nafardan jami 84 senator saylandi, yana 16 senator Prezident tomonidan ko‘rsatilgan. 2009 yilgi ikkinchi marta o‘tkazilgan saylovlar natijasida Qonunchilik palatasi deputatlar soni o‘zgartirilib 150 nafarga yetkizildi.

O‘zbekistonda demokratik fuqarolik jamiyat asoslarini yaratilishi

Mamlakatimiz yangi asrga kirar ekan, jamiyatda siyosiy, demokratik islohotlarni chuqurlashtirishda yangi, yuqori bosqichga ko'tarildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimov birinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining o'n to'rtinchi sessiyasidagi ma'ruzasida (1999 yil, 14 aprel) O'zbekistonning XXI asrdagi taraqqiyot strategiyasining asosiy yo'nalishlarini ko'rsatib berdi. Shulardan birinchi ustivor yo'nalish-mamlakat siyosiy, iqtisodiy hayotini, davlat va jamiyat qurilishini yanada erkinlashtirish. Demokratiyaning eng muhim tamoyili-odamlarning saylov huquqini, o'z hohish-irodasini erkin ifodalash, o'z manfaatlarini ro'yobga chiqarish va himoya qilish uchun haqiqiy shart-sharoit, qonuniy-huquqiy zamin yaratib berish lozim.

Davlat qurilish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonlarini erkinlashtirish masalasi ham katta ahamiyat kasb etadi. Bu boradagi vazifalar hokimiyat barcha tarmoqlarini bir-biridan mustaqil holda ish yuritish tamoyillarini mustahkamlash, hokimiyat vakolatlarini nodavlat va jamoat tashkilotlariga, fuqarolarni o'z-o'zini boshqarish organlariga bosqichma-bosqich o'tkaza borish, ularning haq-huquqlari va erkinliklarini muhofaza etishni kuchaytirishdan iborat. Fuqarolik jamiyati qurishda fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organlariga katta umid bog'lanadi. Bu haqda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimov: "Biz fuqarolik jamiyati qurishga intilmoqdamiz. Buning ma'nosi shuki, davlatchiligimiz rivojlana borgan sari boshqaruvning turli xil vazifalarini bevosita xalqqa topshirish, ya'ni o'z-o'zini boshqarish organlarini yanada rivojlantirish demakdir"-deydi.

Mahallalarda "Mahalla" xayriya jamg'armasi yordamga muxtoj oilalarga yordam ko'rsatmoqda. Bu jamg'arma 1994 yilda 200 ga yaqin shaxs va oilaga 41 ming 189 so'mlik yordam ko'rsatgan. Faqat O'zbekistonga xos bo'lgan va aynan mahalla bilan bog'liq bo'lgan "Korxonah-mahalla" iqtisodiy hududni tashkil qilish masalasi katta umid uyg'otmoqda. 1995 yili davomida respublika bo'yicha shu turdagi 204 ta kichik va xususiy korxonah tashkil qilinib, ularning faoliyati orqali 3300 kishi ish bilan ta'minlangan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1999 yil 13 yanvarda "Aholini aniq yo'naltirilgan ijtimoiy madad bilan ta'minlashda fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organlari rolini oshirish to'g'risida"gi Farmoni ijtimoiy himoya sohasida o'z-o'zini boshqarish organlariga yangi vakolatlar berishni ko'zda tutadi: 1) fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari ijtimoiy rolini oshirish; 2) hududlarni ijtimoiy rivojlantirish; 3)muhtoj oilalarga aniq yo'naltirilgan ijtimoiy madad ko'rsatishni takomillashtirish. 1999 yil aprel oyida Oliy Majlis tomonidan qabul qilingan "Fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organlari to'g'risida"gi qonunning yangi tahriri aynan shu maqsadga qaratilgan. Oliy Majlis II chaqiriq 1 majlisida (2000 y. 22.01) Prezident I.A.Karimov o'zini "Ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz" nomli ma'ruzasida: "Odamlarning siyosiy ongi, siyosiy madaniyati, siyosiy faolligi yaksalib borgani sari, davlat vazifalarini nodavlat tuzilmalar va fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich o'tkazib borish zarur",- deb takidlaydi. 2003 yilning noyabr-dekabr oylarida fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlariga (mahallalarga) navbatdagi saylovlar bo'lib o'tdi.

Ro'yxatga olingan saylovchilardan 12 mln. dan ortiq kishi, ya'ni 97% ovoz berishda qatnashdi. (2001 yilgi saylovlarda 85% qatnashgan edi.). Jami 8.360 nafar oqsoqollar va 80 mingdan ko'proq maslahatchilar saylandi. Mahallalarda fuqarolarning yig'inlari o'zini o'zi boshqarish organlari bo'lib, ular ikki yarim yil muddatga raisni (oqsoqolni) va uning maslahatchilarini saylaydi.

O'zbekiston Respublikasida sud tizimi quyidagicha: besh yil muddatga saylanadigan O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyaviy sudi, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi, O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi, Qoraqalpog'iston Respublikasining Oliy sudi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Xo'jalik sudi, shu muddatga tayinlanadigan viloyat sudlari, Toshkent shahar sudi, tuman, shahar sudlari, viloyat xo'jalik sudlari, harbiy sudlar. Mazkur sudlarning huquqiy holati O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasida, O'zbekiston Respublikasining 1993 yil 2 sentabrda qabul qilingan "Sudlar to'g'risida"gi qonunida bayon etilgan. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi-fuqarolik, jinoiy va ma'muriy sudlov sohasida sud hokimiyatining oliy organi hisoblanadi. Respublika Oliy sudi 1994 yilda 149 kishiga nisbatan quyi sudlar tomonidan tayinlangan jazolar og'ir deb topilganligi sababli hukmlar o'zgartirilib, jazolar qisqartirilgan bo'lsa, 1995 yilda 247 kishiga nisbatan jazolar og'ir deb topilib, hukmlar o'zgartirildi, 25 shaxsga nisbatan jinoiy ishlar sudlanganlarning harakatida jinoyat tarkibi yo'qligi sababli harakatdan to'xtatildi. Og'ir va o'ta og'ir jinoyatlarni sodir etganligi uchun 1994 yilda quyi sudlar tomonidan 89 kishiga nisbatan belgilangan jazolar yengil deb topilib, hukmlar bekor qilingan bo'lsa, 1995 yilda 70 kishiga nisbatan quyi sudlar belgilangan jazolar yengil deb, hukmlar bekor qilindi va yangidan sud majlisida ko'rish uchun yuborildi. 1995 yil 30 avgustda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi "Fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini buzadigan hatti -harakatlar va qarorlar ustida sudga shikoyat qilish to'g'risida"gi qonun fuqarolarning konstitusiyaviy huquqlarini sud orqali himoya qilishning huquqiy asoslarini yaratdi. Respublika xo'jalik sudlari istiqloqlarning so'nggi yillarida o'zlarining faoliyatini aniq iqtisodiy vazifalar bilan bog'lab olib bormoqda. Xususan xo'jalik sudlari 1995-2000 yillarda jami 128.000 nizolarni ko'rib chiqqan va 271,4 mlrd. so'm mablag'ni da'vogarlarga undirib bergan. Keyingi 6 yil mobaynida xo'jalik sudlarining qarorlari asosida davlat boji va jarimalar hisobidan respublika byudjetiga 4,3 mlrd. so'm mablag' undirilgan. 2000 yilning 1-yarmida mazkur tizimda 17.000 dan ziyod ish ko'rib chiqildi. Natijada, 53,4 mlrd. so'mlik hajmdagi zarar da'vogarlar foydasiga undirib berildi. Mamlakat byudjetiga 550 mln. so'm tushim tushirildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov Oliy Majlisning ikkinchi chaqiriq VI sessiyasida (2001 yil 29 avgust) "Adolat qonun ustivorligida" nomli ma'ruzasida sog'lom jamiyat uchun jinoyatchini jazolashdan ko'ra, jinoyatning oldini olish muhim ekanligini uqtirib o'tdi. Insoniyat tarixida yangi davr-Inson huquqlari davri boshlandi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti 1995-2005 yillarni kurrimizda "Inson huquqlari o'n yilligi" deb e'lon qildi. Demokratik jarayonlarni chuqurlashtirishning birdan-bir zaruriy sharti sud-huquq organlarining ishlarini isloh qilish va erkinlashtirishni jadallashtirishdan iborat. Sudlar faoliyatiga prokuraturalarning aralashmasligi, prokuror va advokatlarni huquqlarini

tenglashtirish, sudlarning tarbiyaviy rolini oshirish lozimligini taqqoslab ko'rsatadi,- I.Karimov Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisida (2005y. 28 yanvar). "Xabeas korpus" institutining joriy etilishi, ya'ni 2008 yildan ehtiyot chorasi sifatida qamoqqa olishga sanksiya berish huquqi prokurordan sudga o'tkazilishi prinsipial qadam bo'ldi.. Mazkur institutning amaliyotga tatbiq etilishi insonning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklari, uning daxlsizligini himoya qilishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu institut joriy etilgan 2008 yilning yanvaridan buyon sudlar tomonidan dastlabki tergov organlariga 700 martadan ortiq holatda mazkur ehtiyot chorasini qo'llash rad qilingani ham buni yaqqol tasdiqlab turibdi. Huquqni qo'llash va sud amaliyotiga 2001 yildan boshlab yarashuv instituti kiritildi va u samarali faoliyat ko'rsatmoqda. Yarashuv institutining talabiga ko'ra, ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoiy qilmishni sodir etgan shaxs jabrlanuvchiga yetkazilgan zararni to'liq qoplab bergan taqdirda jinoiy javobgarlikka tortilmaydi. Mazkur institutning samaradorligi hamda o'zbek xalqining rahmdillik va kechirimlilik kabi ko'p asrlilik an'analariga mosligi uning izchillik bilan kengayib borishiga asos bo'ldi. Hozirgi kunda 53 ta jinoyat tarkibi bo'yicha yarashuv institutini qo'llash imkoniyati nazarda tutilgan. Shu borada yana bir misolga e'tibor beraylik. Yarashuv institutining joriy etilishi natijasida o'tgan davr mobaynida 100 ming nafarga yaqin fuqaro jinoiy javobgarlikdan ozod etildi.

Xavfsiz jinoyatlarni ma'muriy choralar bilan almashtirish natijasida so'ngi 2,5 yil davomida 11 milrd. so'm undirildi. Har yuz ming kishiga hisoblaganda O'zbekistonda 158 kishi qamoqda. Bu ko'rsatkich AQShda 715, Rossiyada 584, Ukrainada 416, Qozog'istonda 386 kishidan iborat. Agar 2000 yilda sud xatolarining deyarli yarmi nazorat tartibida tuzatilgan bo'lsa, 2009 yil yakunlariga ko'ra, bunday holatlarning 85 foizdan ortig'i apellatsiya va kassatsiya tartibida bartaraf etilgan. Hozirgi vaqtda mamlakatimizda prokuror va advokatning tengligini, jinoyat va fuqarolik ishlari bo'yicha sud faoliyatining barcha bosqichlarida o'zaro tortishuv bo'lishini ta'minlashga, odil sudlovning sifati va tezkorligini oshirishga qaratilgan keng ko'lamli chora-tadbirlar izchil amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, 2008 yilda "Advokatura instituti takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi bu borada g'oyat muhim ahamiyat kasb etdi. O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng o'tgan qisqa davr ichida insonning huquq va erkinliklari to'g'risida milliy qonunchilik tizimini tashkil etuvchi yuzdan ortiq qonunlar qabul qilindi. O'zbekiston inson huquqlari bo'yicha 40 ga yaqin xalqaro shartnomaga qo'shildi va ularga bizning mamlakatimizda ham amal qilinmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning "Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy Markazini tuzish to'g'risida" 1996 yil 31 oktabr Farmoni e'lon qilindi. O'zbekiston Respublika Oliy Majlisi 1997 yil 29 avgustda "Jamiyat huquqiy madaniyatini yuksaltirish Milliy dasturi"ni tasdiqladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Huquqiy tarbiyani yaxshilash, aholining huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish, huquqshunos kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish, jamoatchilik fikrini o'rganish ishini

yaxshilash haqida” (1997 yil, 25iyun) Farmoni e’lon qilindi. Demokratiyaning eng muhim tamoyili odamlarning saylov huquqlarini, amalga oshirish, o‘z hohish-irodasini erkin ifodalash uchun zarur huquqiy shart-sharoit, qonuniy asos yaratishdir. Shu bois mamlakatimizda mustaqillik yillarida xalqimizning o‘z hohish-irodasini erkin ifoda etishni ta’minlovchi saylov tizimini shakllantirish va uni qonun bilan mustahkamlash borasida talay ishlar qilindi. 1991 yil noyabrida Parlament “O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti saylovi to‘g‘risida”gi qonunni qabul qildi. Ushbu qonun bilan birga Oliy Kengash 1991 yilda “O‘zbekiston Respublikasi referendumini to‘g‘risida”gi qonunni ham qabul qildi. 1991 yil 29 dekabrda muqobilik asosida O‘zbekiston tarixida birinchi marta respublika prezidentligiga saylovlar o‘tkazildi. Konstitusiyamiz asosida 1993 yil 28 dekabrda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida”gi, 1994 yil 5 mayda qabul qilingan “Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlariga saylov to‘g‘risida”gi, “Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi qonun va nihoyat “O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi to‘g‘risida”gi qonunlari o‘zbek saylov qonunchiligi tizimini huquqiy asoslarini tashkil qiladi.

Markaziy saylov komissiyasi to‘g‘risidagi alohida qonun qabul qilinganligi saylovlarni to‘g‘ri tashkil qilish, saylov qonunlarini to‘la ishlashiga imkoniyat yaratadi va qonunlarni nazorat qilishni kuchaytirishda hamda saylovlarni tashkil etish va uni o‘tkazishda davlat hokimiyati organlarining ortiqcha aralashuvini cheklaydi. Saylov tizimi rivojida 2008 yili saylov qonunchiligiga kiritilgan o‘zgartishlar muhim bosqich bo‘ldi. Qonunchilik palatasidagi deputatlik o‘rinlarining soni 120 tadan 150 taga ko‘paytirildi, shundan 135 nafar deputat siyosiy partiyalardan saylanadi, Shuningdek 15 ta deputatlik o‘rni O‘zbekiston Ekologik harakatidan saylangan deputatlarga berildi. Bundan tashqari, qonun hujjatlariga saylov jarayonining yanada liberallashtirishini ta’minlaydigan bir qator normalar kiritildi. Jumladan, saylovda ishtirok etadigan siyosiy partiyalarning ro‘yxatdan o‘tishi uchun o‘rnatilgan muddat 6 oydan 4 oyga tushirildi. Ayni vaqtda siyosiy partiyalarning saylovda ishtirok etishi uchun ruxsat berish masalasini hal etish borasida zarur bo‘ladigan saylovchilar imzosining miqdori avvalgi 50 ming imzo o‘rniga 40 ming qilib belgilandi. Shuningdek, deputatlikka nomzodlarning ishonchli vakillari soni 5 nafardan 10 nafargacha ko‘paytirildi. Shular qatorida saylov to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga siyosiy partiyaning “vakolatli vakili” degan yangi institut kiritildi, unga imzo varaqalarining to‘g‘ri to‘ldirilishini tekshirishda, saylov uchastkalarida ovozlarni sanab chiqishda ishtirok etish huquqi berildi. 2009 yilgi saylovlar jarayonida ayni ana shu normaning tatbiq etilishi parlamentning quyi palatasiga umumiy deputatlar sonining 22 foizini tashkil etadigan 33 nafar xotin-qiz deputatni saylash imkonini berdi. Senat a‘zolari etib saylanganlarning 15 foizi ayollardir, mahalliy vakillik organlarida faoliyat ko‘rsatayotgan ayollar esa bugungi kunda jami deputatlar sonining 20 foizidan ortig‘ini tashkil etadi.

Mustaqil O‘zbekiston Respublikasida ko‘ppartiyaviylik tizimining vujudga kelishi davlat hokimiyati oliy va mahalliy organlarining takomillashishida katta ahamiyat kasb etmoqda. Ular o‘z faoliyatlarini O‘zbekiston Respublikasi

Konstitusiyasiga, “Siyosiy partiyalar to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi 1996 yil 26 dekabr qonuniga va boshqa qonun hujjatlariga muvofiq, shuningdek o‘z dasturlariga asosan amalga oshiradilar. O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining 60-moddasida siyosiy partiyalarning huquqiy maqomi aniq va ravshan belgilab berilgan. Ko‘ppartiyaviylik demokratik taraqqiyot yo‘lida erishgan muhim yutuqlardan biridir. Xalq demokratik partiyasi siyosiy partiya sifatida mamlakatda birinchilardan bo‘lib 1991 yil 1 noyabrda tashkil topdi. 440 ming a‘zoga ega bo‘lgan bu partiya I-chaqiriq Oliy Kengashga 69 deputat sayladi. II chaqiriq Oliy Majlisga 48 deputat sayladi. A‘zolarining soni 2001 yilning 1 mayiga kelib, 557 ming 168 ta bo‘ldi. “Vatan taraqqiyoti” partiyasi 1992 yili 24 mayida tashkil topgan bo‘lib, 35 ming a‘zosi bor edi. I chaqiriq Oliy Kengashga 14 deputat saylandi. II-chaqiriq Oliy Majlisga 20 deputat saylandi.

O‘zbekiston “Adolat” sotsial-demokratik partiyasi (SDP) 1995 yili 18 fevralda tashkil topdi va 30 ming a‘zoga ega bo‘ldi. Oliy Kengashdagi fraksiyasiga 47 deputat birlashdi. “Adolat” SDP sining hozirda 33 ming a‘zosi bo‘lib, ulardan II chaqiriq Oliy Majlisga 11 deputat saylandi. O‘zbekiston Milliy tiklanish demokratik partiyasi 1995 yil 3 iyunda tashkil topdi. MTDP a‘zolarining soni dastlab 6 mingta bo‘lib, hozirda 11 mingdan oshdi. II chaqiriq Oliy Majlisga bu partiyadan 10 kishi deputatlikka saylandi. Fidokorlar milliy demokratik partiyasi 1998 yil 28 dekabrda tashkil topdi. Uning 20 ming 500 a‘zosi bo‘lib, II chaqiriq Oliy Majlis deputatlarining 34 nafari Fidokorlar milliy demokratik partiyasiga mansub a‘zolardir. FMDP bilan “Vatan taraqqiyoti” partiyasi 2000 yilning 14 aprelida birlashdi va 54 deputat Oliy Majlisda Fidokorlar Milliy Demokratik partiyasi fraksiyasini tuzdi.

O‘zbekistonda “Xalq birligi” harakati ham 1995 yil iyundan faoliyat ko‘rsatmoqda. Mustaqillik yillarida shakllangan ushbu partiyalarning dasturlarida sog‘lom muxolifatchilik ko‘rinmaydi. Faqatgina O‘zbekiston Fidokorlar milliy demokratik partiyasi dasturida jamiyatda uchrab turgan ayrim qonunsizliklar, suiiste‘molchilik, oshna-og‘aynigarchilik, tanish-bilishchilik, qarindosh-urug‘chilik, aqidaparastlik illatlariga nisbatan muholifatda bo‘lishi ta‘kidlangan, xolos. Dastlab “Vatan taraqqiyoti” partiyasi bilan FMDPning o‘zaro birlashgan bo‘lsa, hozir ular 2008 yilda tashkil topgan O‘zbekiston liberal demokratik partiyasi(LDP)ga qo‘shilib ketishdi.

Mustaqillik yillarida respublikada jamoat tashkilotlarining saflari oshib, imkoniyatlari kengaydi. Dastlabki besh yilda jamoat birlashmalari va nodavlat tashkilotlar soni 1500 taga ko‘payib, ularning soni 2300 taga yetdi: ular faqat aholi fikrlarining turli ko‘rinishlarini ifoda etib qolmasdan, odamlarning ijtimoiy fikrini shakllantirishga ham faol ta‘sir ko‘rsatmoqda. Xususan O‘zbekiston kasaba uyushmalari 7,5 mln. a‘zoni birlashtirib, jamiyatda tub islohotlarni amalga oshirishda faol qatnashmoqda. O‘zbekiston xotin-qizlar qo‘mitasi, 1991 yil 1 martda tashkil topdi. Shuningdek “Nuroniy”, “Ustoz”, “Ulug‘bek”, “Umid”, “Xotira” va shu kabi ko‘plab jamg‘armalar nodavlat tashkilotlar sifatida respublikamizda fuqarolik jamiyatini shakllantirishda katta hissalarini qo‘shmoqda.

2001 yilning 24 yanvarida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov “Kamolot” jamg‘armasi faollarini qabul qildi. 2001 yilning 25 aprelida O‘zbekiston Milliy universitetining Madaniyat saroyida Respublika yoshlari vakillarining birinchi qurultoyida “Kamolot” yoshlar ijtimoiy harakati tuzildi. Qurultoyda ijtimoiy harakatning nizomi va dasturi qabul qilindi. O‘zbekiston polietnik, ya’ni ko‘p elatli davlat turiga mansub bo‘lib, davlatga o‘z nomini bergan millat - o‘zbeklar (1996 yil 1 yanvar holatiga ko‘ra - 76,4%) - aholi soni bo‘yicha ancha ko‘pchilikni tashkil qiladi. 1999 yilga kelib bu muvozanatda qisman o‘zgarish bo‘ldi. Mamlakatimizda o‘zbeklar aholining deyarli 80 foizini tashkil etsa, qolganlar esa kam sonli millatlar vakillaridir. “Ijtimoiy fikr” Markazi tomonidan respublika Baynalmilal madaniy markaz hamda milliy madaniy markazlar vakillari ishtirokida “Mustaqil O‘zbekistonda fuqarolarning elatlararo va konfessiyalararo munosabatlari” yuzasidan 1999 yil 14-18 noyabrda sotsiologik so‘rov o‘tkazildi. Unda o‘z faoliyati bilan 150 mingdan ortiq kishini va yirik milliy guruhlarni qamrab olgan 24 ta Milliy madaniy markaz ishtirok etdi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining 67-moddasida: “Ommaviy axborot vositalari erkindir va qonunga muvofiq ishlaydi. Ular axborotning to‘g‘riligi uchun belgilangan tartibda javobgardirlar. Senzuraga yo‘l qo‘yilmaydi”, -deyilgan. Ko‘rinib turibdiki, ommaviy axborot vositalarining rolini oshirish, erkinligini ko‘rsatish, ularning xalqqa sadoqat bilan xizmat qilishi alohida ta’kidlanadi. O‘zbekiston Respublikasining “Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida”gi qonuni mamlakatdagi barcha gazeta va jurnallar, radio va televideniye vositalarini dunyo miqyosiga olib chiqish uchun xizmat qiluvchi asosiy dastur bo‘ldi. O‘zbekistonda 2001 yil 1 yanvargacha-390 ta gazeta; 110 ta jurnal; 2 ta axborot agentligi; 52 ta telestudiya; 5 ta radiostudiya; 3 ta teleradiostansiyalar kabi ommaviy axborot vositalari mavjud bo‘lib, ular erkin faoliyat ko‘rsatmoqda. Oliy majlisning palatalarining (2005 yil 28 yanvar) majlisida demokratik o‘zgarishlar mahalliy axborot vositalarining mustaqilligi va erkinligini ta’minlamasdan mumkin emas deb qayd etdi. 2004 yilning 1 yanvar oyiga ko‘ra O‘zbekistonda 571 gazeta, 140 jurnal, 4 axborot agentligi, 85 teleradio va kabel studiyasi, 298 elektron axborot vositalari ishlarida.

Prezident Islom Karimovning shaxsan tashabbusi va say-harakatlari bilan yana ikki qonun: O‘zbekiston Respublikasining “Jurnalistlik kasbini himoya qilish to‘g‘risida” hamda “Axborot olish kafolatlari va erkinligi to‘g‘risida” qonunlar qabul qilindi. Bundan tashqari ommaviy axborot vositalarini erkin va jadal rivojlantirishga, axborot sohasining samarali faoliyat ko‘rsatishini ta’minlashga qaratilgan 10 ga yaqin qonun hujjatlari qabul qilindi. «Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to‘g‘risida»gi Qonunin qabul qilinishi har kimning axborotni erkin va moneliksiz olish hamda foydalanish huquqlarini amalga oshirishda, shuningdek, axborotning muhofaza qilinishi, shaxs, jamiyat va davlatning axborot borasidagi xavfsizligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etdi. So‘nggi yillarda yangi tahrirdagi «Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida»gi Qonunga, shuningdek, «Telekommunikatsiyalar to‘g‘risida», «Reklama to‘g‘risida», «Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to‘g‘risida»gi va boshqa bir qator qonunchilik hujjatlariga tegishli o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritildi.

Yuridik va jismoniy shaxslarning, axborot texnologiyalari va tizimlarini qoʻllagan holda, axborot resurslaridan foydalanish mexanizmlarini belgilab bergan yangi tahrirdagi «Axborotlashtirish toʻgʻrisida»gi Qonunnin qabul qilinishi ommaviy axborot vositalarini modernizatsiya qilishni jadal rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Oʻzbekistonda keyingi yillarda sunʼiy yoʻldosh aloqa tarmogʻi orqali teleradiodasturlarni tarqatish yoʻlga qoʻyildi. Bugungi kunda mamlakatimiz telekommunikatsiyalar tizimi dunyoning 180 ta mamlakatiga 28 ta yoʻnalish boʻyicha toʻgʻridan-toʻgʻri chiqadigan xalqaro kanallarga ega. Yurtimizdagi teleradiokanallar tomonidan tayyorlanayotgan koʻrsatuv va eshittirishlar Internet global tarmogʻi orqali real vaqt rejimida jahonga uzatilmoqda. Bunday keng miqyosdagi ishlar natijasida faqat keyingi 10 yilning oʻzida bosma ommaviy axborot vositalarining soni 1,5 barobar, elektron ommaviy axborot vositalarining soni esa 7 barobar koʻpayib, bugungi kunda ularning umumiy soni qariyb 1200 taga yetdi. Mavjud barcha telekanallarning qariyb 53 foizi, radiokanallarning esa 85 foizi nodavlat ommaviy axborot vositalari hisoblanadi. Ommaviy axborot vositalari Oʻzbekistonda yashaydigan millat va elatlarning 7 ta tilida faoliyat olib boradi, shuningdek, bosma materiallar va telekoʻrsatuvlar ingliz tilida ham tarqatilmoqda.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “Oʻzbekiston ijtimoiy hayotida televideniye va radio rolini koʻtarish toʻgʻrisida”gi 1997 yil, 7 maydagi Farmoni yuqorida koʻrsatilgan masalalarni meyoriy tartibga solishda koʻriladigan chora-tadbirlarning ommaviy ifodasi boʻldi. Xulosa, mustaqillik yillarida yaratilgan boshqaruv tizimi va uning qonunchilik asoslari, fuqarolik jamiyati mamlakatda inson huquqlarini himoya qilishga va huquqiy demokratik davlat barpo etilganligini kafolatlaydi.

17-Mavzu Mustaqillik yillarida Oʻzbekistonning iqtisodiy, maʼnaviy, madaniy taraqqiyoti	
Maʼruzani oʻqitish texnologiyasi	
Talabalar soni: 80 kishi	Vaqt: 2 soat
Mashgʻulot shakli	Axborotli-koʻrgazmali sharhlovchi, ilgʻor pedtexnologiyalardan iborat maʼruza

Ma'ruza rejasi	1. O'zbekistonda bozor munosabatlarining shakllanishi. Taraqqiyotning "o'zbek modeli". 2. Iqtisodiyotni barqarorlashuvi va rivojlanishi. 3. Mustaqillik yillarida ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyot. 4. Madaniyat ravnaqi.
O'quv mashg'ulotining maqsadi: O'zbekistonda bozor islohatlarini amalga oshirish, ma'naviy yuksalish va madaniy taraqqiyot yulidagi tub uzgarishlar to'grisida bilimlar tizimini shakllantirish.	
O'qituvchining vazifalari: • iqtisodiyotni tubdan uzgartirish va isloh etishda taraqqiyotning "o'zbek modeli"ning o'rni va ahamiyati haqida tushuncha berish; • iqtisodiyotni barqaror o'sishi va rivojlanishini ta'minlash borasida amalga oshirilgan ishlar to'grisida ma'lumotlar berish; • ma'naviy kamolot borasidagi say-harakatlarni yoritish; • mustaqillik yillarida madaniy hayotning yuksalishi haqida tulik ma'lumot berish; • XXI asrga rivojlanishining zamonaviy taraqqiyot yo'lini tanlab olgan respublikamizda tub ijobiy islohotlar samarasini ko'rsatib berish.	O'quv mashg'ulotining natijalari: Talabalar quyidagi xulosalarga kelishi lozim: • iqtisodiyotni tubdan o'zgartirish va isloh etishda taraqqiyotning "o'zbek modeli" qanday ijobiy rol oynagani haqida gapirib beradi; • iqtisodiyotning barqaror usishini ta'minlash va hayot sifatini yaxshilash borasida amalga oshirilgan say-harakatlarning ma'no-mazmunini yoritadi; • ma'naviy-ma'rifiy sohalarda muhim ijobiy uzgarishlarni bayon etadi; • mustaqillik yillarida mamlakatimiz madaniy hayotida roy bergan muhim yuksalishlar xususida gapirib beradi.
O'qitishning metodlari va texnikasi	Axborotli-ko'rgazmali ma'ruza, namoyish, tezkor so'rov, tushuntirish, «FSMU», «aqliy hujum» metodlariga asoslangan ma'ruza.
O'qitish vositalari	Lazer proyektori, ma'ruza matni,

	vizual materiallar, informatsion ta'minot, tarqatma material, ko'rgazmali materiallar, xarita.
O'qitish shakllari	Ommaviy, jamoaviy, yakka tartibda
O'qitish shart-sharoitlari	Texnika vositalaridan foydalanishga va guruhlarda ishlashga muljallangan auditoriya
Monitoring va baholash	Ogzaki nazorat, savol-javob. reyting asosida baholash.

Ma'ruzaning texnologik xaritasi

Bosqichlari vaqti	Faoliyatlari	
	O'qituvchining faoliyati	Talabaning faoliyati
1 - qism. Kirish (5 min)	1.1.Mashg'ulot mavzusi, rejasi uning maqsadi, uslubiy va tashkiliy tomonlari hamda o'quv faoliyati natijalarini e'lon qiladi.	1.1. Eshitadilar va yozib boradilar.
	1.2.Mavzu boyicha nazariy va amaliy mashg'ulotlarning uzviyligi hakida qisqacha ma'lumot beradi.	1.2. Eshitadilar va yozib boradilar.
2- qism. Asosiy qism (65 min)	'2.1. Talabalar diqqatini jalb qilish va ularning mavzu yuzasidan bilim darajasini aniqlash hamda uni faollashtirish maqsadida tezkor so'rov usulini qo'llaydi: 1.Bozor islohotlarini amalga oshirish uchun nima qilish kerak? 2.Bozor infrastrukturasi, makro- iqtisodiyotni barqarorlashtirish deganda siz nimani tushunasiz? 3. Ma'naviy-madaniy meros nima? Uni tiklash deganda nimani tushunasiz?	2.1. Eshitadilar va yozib boradilar.
	2.2. Javoblarni to'diradi, umumlashtiradi va bugungi o'kuv mashg'ulotida ushbu savollarga kengroq javob olishlarini aytadi.	2.2. Eshitadilar va yozib boradilar.

	2.3. Ekranda slaydlar namoyish etish orqali iqtisodiyotni isloh etishda taraqqiyotning “o’zbek modeli” va uning tamoyillari qanday katta ijobiy rol oynagani to’g’risida ma’lumot beradi. (2- ilova, 1-2-3 slaydlar)	2.3. Eshitadilar va yozib boradilar.
	2.4. Rejaning ikkinchi savoliga doir bo’lgan slaydlarni ekranga chiqaradi va har bittasini batafsil sharxlaydi. (3- ilova, 4-5-6- slaydlar). Shundan so’ng, jahon iqtisodida global moliyaviy-iqtisodiy inqirozning avj olish sharoitida taraqqiyotning “o’zbek modeli” naqadar oqilona, puxta ishlab chiqilgani va butun taraqqiyotimiz davomida og’ir sinovdan o’tib, har tomonlama hayotiyiligini namoyon etgani ta’kidlanadi. Jumladan, O’zbekiston iqtisodi o’tgan 20 yil mobaynida deyarli 3,5 barobar usganligi aytilib, iqtisodiy islohotlarning hozirgi bosqichida tarkibiy o’zgarishlar siyosatiga to’xtaladi (7-8- slaydlar).	2.4. Eshitadilar va yozib boradilar.
	2.5. Mavzu rejasining 3-savoli, ya’ni ma’naviy-ma’rifiy taraqqiyot yo’lidagi say-harakatlar to’grisida fikr bildirishlarini so’raydi. Mazkur vazifani FSMU texnologiyasi yordamida amalga oshirish kerakligini aytadi va FSMU texnologiyasining qoidasini tushuntiradi (4-ilova). Olingan natijalar tahlil etilib, muhokama, munozaradan so’ng xulosa kilinadi.	2.5. Vazifani yakka tartibda bajaradilar va munozarada qatnashadilar.
	2.6. Mavzuning 4-savolini yoritish jarayonida madaniyatni ravnaq toptirishdagi tub uzgarishlar, avvalo, teatr va kino	2.6. Eshitadilar va yozib boradilar.

	san'ati, milliy musika, me'morchilik, adabiyot sohasida yaqqol ko'zga tashlanishi hayotiy misollar asosida ochib beriladi hamda bu yunalishdagi ishlarni targib qilishda ommaviy axborot vositalarining muhim roli qayd etiladi.	
3 - qism. Xulosa qismi (10 min)	3.1. Mavzu boyicha talabalarda yuzaga kelgan savollarga javob beradi.	3.1. Savollar beradilar.
	3.2. Mavzu boyicha yakuniy xulosalar qiladi. Mazkur mavzu boyicha egallangan bilimlarning dolzarbligi va ahamiyatli ekanini alohida qayd etadi hamda kelajakda ushbu bilimlardan qayerlarda foydalanish mumkinligi haqida ma'lumot beradi.	3.2. Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.3.Mavzu maqsadiga erishishdagi tinglovchilar faoliyatini tahlil etib, ragbatlantiradi.	3.3. Eshitadilar va yozib boradilar.
	3.4. Mavzu boyicha mustaqil ishlashlari uchun quyidagi vazifalarni beradi: 1. Mavzu boyicha asosiy tushuncha va atamalarning ma'no-mazmunini o'rganish. (5-ilova). 2. Mustaqil ishlash uchun savollarga javob tayyorlash (6-ilova). 3. Olingan bilimlarni chuqurlashtirish uchun adabiyotlardan foydalanish. (1-ilova). 4. Navbatdagi mavzu boyicha keyingi o'quv mashg'ulotlariga tayyorlanib kelish.	3.4. Vazifani yozib oladilar.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar royxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. - Toshkent "O'zbekiston", 2010.
2. Karimov.I.A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura.t.1. - Toshkent "Uzbekiston", 1996.
3. Karimov.I.A. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. T.Z. - Toshkent: "Uzbekiston", 1996.
4. Karimov.I.A. O'zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo'li. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, Vazirlar Maxkamasi va Prezident Devonining qo'shma majlisidagi ma'ruzasi. Xalk so'zi, 2007 yil 31-avgust.
5. Karimov.I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. - Toshkent "Ma'naviyat", 2008.

6. Karimov.I.A. Jax.on moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. - Toshkent "Iqtisodiyot", 2009.

7. Karimov.I.A. BMT Sammita ming yillik rivojlanish maqsadlariga bagishlangan yalpi majlisidagi nutq. "Xalq so'zi", 2010 yil 22 sentabr.

8. Karimov.I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. (o'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruza), "Xalq so'zi", 2010 yil 13 noyabr (№220).

193

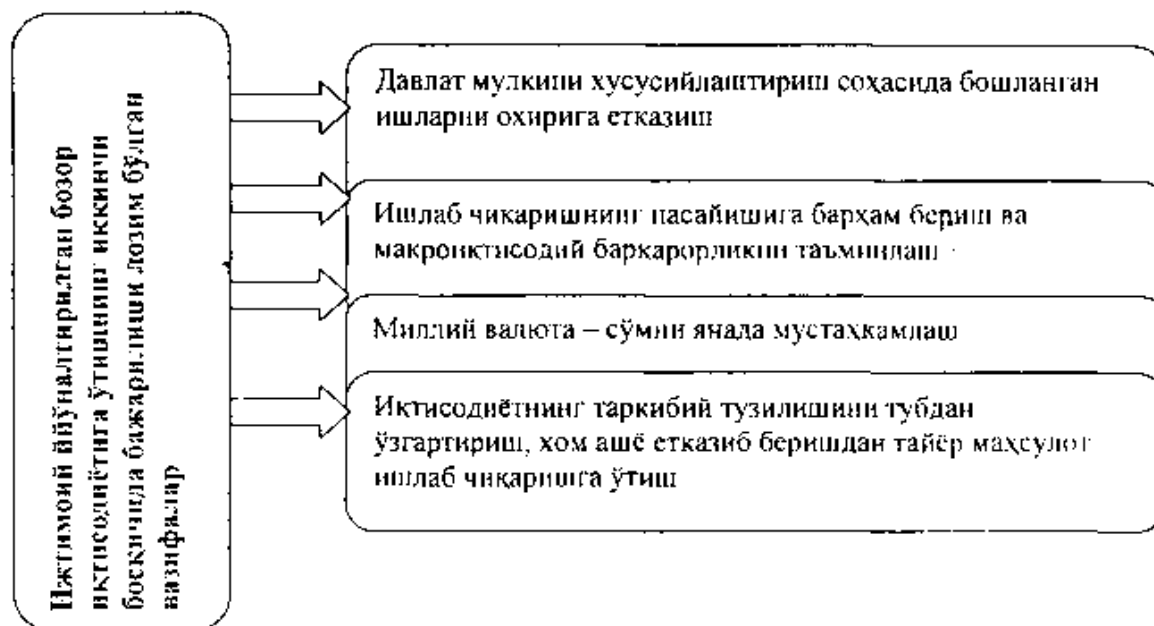
9. Qurbonov SH. va boshqalar. Barkamol avlod orzusi. - T.: "Sharq", 1999.

10. O'zbekistonning yangi tarixi. 3-kitob. Mustaqil O'zbekiston tarixi. - T.: "Sharq", 2000.

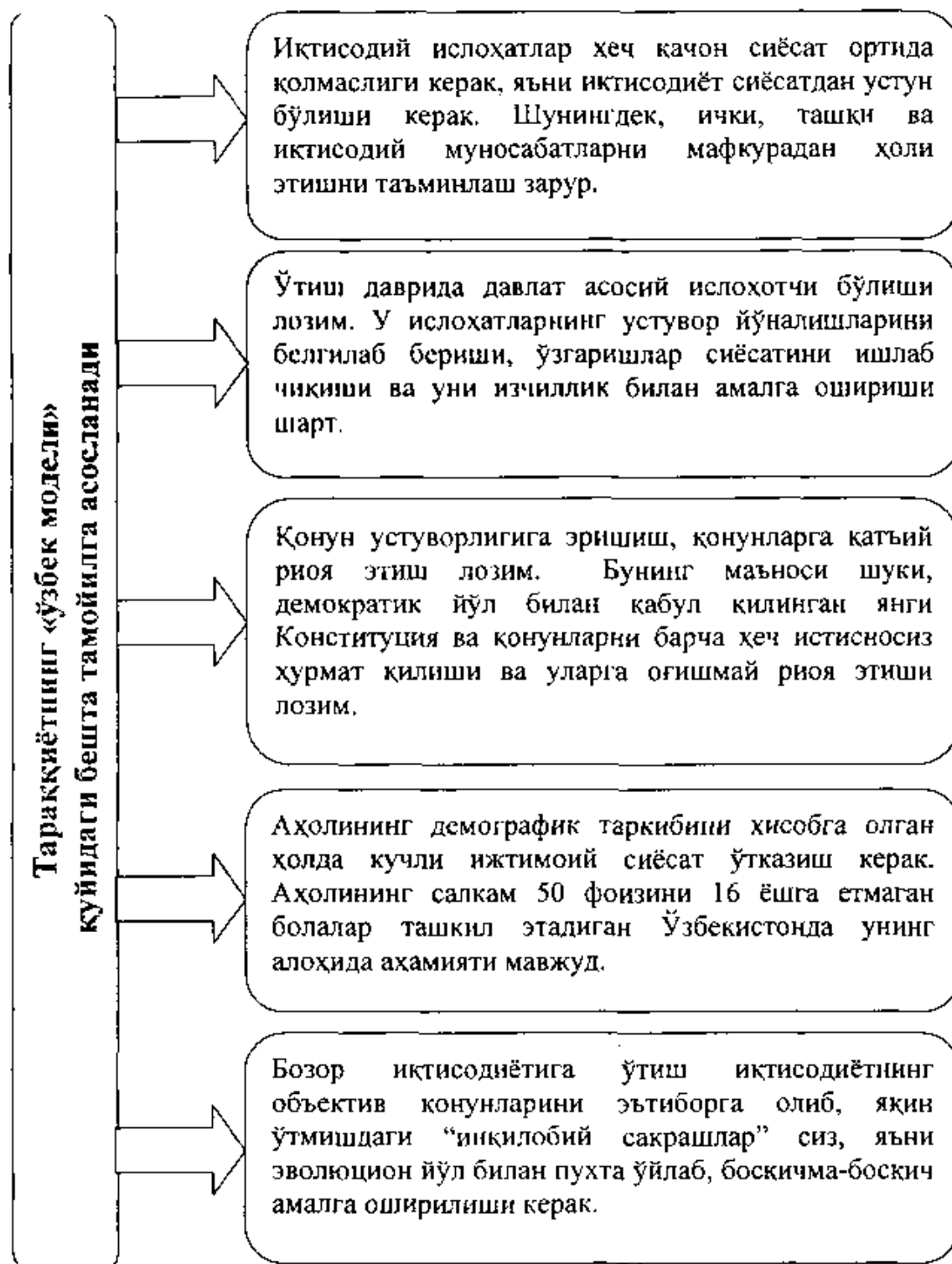
11. Rajabov.K., Xdsanov.F. O'zbekiston tarixi solnomasi. - T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2007.

12. Usmonov va boshqalar. O'zbekiston tarixi. Darslik. - T.: "Moliya- iqtisod", 2006.

1-slayd

Иқтисодий ғуна тубдан ўзгартириш ва ислох этиш таракқийетида “ўзбек модели”нинг ўрни ва ахамияти

Мамлакатимизда иқтисодийни ислох қилиш ва ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодийни шакллантириш асосида уни собиқ тузум даврида тушиб қолган чуқур таназзуддан чиқариб, барқарор ривожлантиришга, аҳоли турмуш фаровонлигига эришишга қаратилган туб ўзгаришлар сиёсатининг стратегик мақсадлари

Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодийни босқичма-босқич шакллантириш, қудратли ва тинимсиз ривожланиб борадиган, кишилар ҳаёти ва фаолияти учун зарур шарт-шароитларни таъминлайдиган иқтисодий тизимни барпо этиш.

Кўп укладли иқтисодийни яратиш, инсоннинг мулкдан маҳрум бўлишига барҳам бериш, ташаббускорлик ва удабурунликни бутун чоралар билан ривожлантириш негизи бўлган хусусий мулкнинг давлат томонидан ҳимоя қилнишини таъминлаш.

Корхоналар ва фуқароларга кенг иқтисодий эркинликлар бериш, уларнинг хўжалик фаолиятига давлатнинг бевосита аралашувидан воз кечиш, иқтисодий бодқаришнинг маъмурий-буйруқбозлик усуллариин бартараф этиш, иқтисодий омиллар ва рағбатлантириш воситаларидан кенг фойдаланиш.

Иқтисодийда моддий, табиий ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишини таъминлайдиган чуқур структуравий ўзгаришлар қилиш, рақобатдош маҳсулотлар ишлаб чиқариш, жаҳон иқтисодий тизимига қўшилиб бориш

Фуқароларда янгича иқтисодий фикрлашни шакллантириш, уларнинг дунёқарашиини ўзгариши, ҳар бир кишига ўз меҳнатини сарфлаш соҳаси ва шакллариини мустақил белгилаш имкониини бериш.

Фуқароларда янгича иқтисодий фикрлашни шакллантириш, уларнинг дунёқарашини ўзгартириш, ҳар бир кишига ўз меҳнатини сарфлаш соҳаси ва шакллари мустақил белгилаш имконини бериш

Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига ўтишнинг биринчи босқичида бажарилиши лозим бўлган вазифалар

Биринчи босқич вазифаларини ҳал қилиш учун ислоҳ қилишнинг қуйидаги муҳим йўналишлари аниқлаб олинди:

Собик мустабид тизимнинг оғир оқибатларини бартараф этиш, тангликка барҳам бериш, иқтисодиётни барқарорлаштириш

Республиканинг ўзига хос шароити ва хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, бозор муносабатларининг негизларини шакллантириш

Ўтиш жараёнининг ҳуқуқий асосларини шакллантириш, ислоҳатларнинг қонуний-ҳуқуқий негизини мустаҳкамлаш

Маҳаллий саноат, савдо, маиший хизмат кўрсатиш корхоналарини, уй-жой фондини хусусийлаштириш, қишлоқ хўжалиги ва халқ хўжалигининг бошқа соҳаларида

Ишлаб чиқарилгининг пасайиб боришига барҳам бериш, молиявий аҳолининг барқарорлашувини таъминлаш

Иккинчи босқич вазифаларини ҳал қилиш учун ислоҳ қилишнинг қуйидаги муҳим йўналишлари аниқлаб олинди:

Ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga o'tishning ikkinchi bosqichida bajarilishi lozim bo'lgan vazifalar

Mamlakat iqtisodiyotining diversifikatsiyalashuv darajasini ko'tarish, ya'ni ishlab chiqarilayotgan tovarlar va xizmatlar nomenklaturasini kengaytirish, YAIM, eksport kabi ko'rsatkichlarda alohida tarmoq mahsuloti yoki mahsulot guruhining ustunlik qilishiga barham berish

Tashqi bozorlardagi konyunktura uzgarishlariga kam ta'sirchan bo'lgan tarmoq va sohalarning YAIM va bankdagi ulushining yuqori bo'lishini ta'minlash

Tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchi, shuningdek, eksport qiluvchi korxonalar va tarmoqlarning xom ashyo va butlovchi qismlar bilan ta'minlanishida mahalliy korxonalar ulushining ustunligiga erishish

Yuqori texnologiyalar va zamonaviy texnika bilan qurollangan, arzon va sifatli, tashqi bozorda bimalol raqobatga kirisha oladigan sanoat tarmoqlarining sanoat ishlab chiqarishi ko'rsatkichlaridagi ulushini oshirish

Konyunktura o'zgarishlariga tez moslashuvchan, kapital sig'imi past bo'lgan soha va tarmoqlarning yalpi iqtisodiy ko'rsatkichlardagi salmog'ini oshirish.

FSMU texnologiyasi

9-ilova

(F)-Fikringizni bayon eting.

(S)-Fikringiz bayoniga biron sabab ko'rsating.

(M)-Ko'rsatilgan sababni tushuntiruvchi misol keltiring.

(U)-Fikringizni umumlashtiring. _____

Ushbu texnologiya tinglovchilarni o'z fikrini himoya qilishga, erkin fikrlash va o'z fikriga boshqalarni ishonitirishga, oshkora bahslashishga, egallangan bilimlarni tahlil qilishi, ularni qay darajada egallaganini baholashga hamda tinglovchilarni bahslashish madaniyatiga o'rgatadi.

Ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyot yo'lidagi say-harakatlar

m	Ko'rsatilgan sababni tushuntiruvchi misol keltiring.
f	Fikringizni bayon eting.
s	Fikringiz bayoniga biror sabab ko'rsating.
U	Fikringizni umumlashtiring.

10-ilova

Asosiy atama va tushunchalar

1	Iqtisodda ma'muriy-byurokratik tizim	16	Fermer xo'jaligi
2	Taraqqiyotning o'zbek modeli	17	Qimmatli qog'ozlar
3	Bozor iqtisodi	18	Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik
4	Bozor infratuzilmasi	19	Iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar
5	Xususiy lashtirish	20	Ma'naviy qadriyatlar
6	Ko'p ukladli iqtisod	21	Milliy an'analarning tiklanishi
7	Mikro va makro iqtisod	22	Milliy istiqdol goyasi

8	Qo'shma korxonona	23	Uzluksiz ta'lim tizimi
9	Chet el investitsiyasi	24	Ilmiy-tadqiqot kompleksi
10	Iqtisodiy barqarorlik	25	Xorazm Ma'mun akademiyasi
11	Yalpi ichki mahsulot	26	Diniy bagrikenglik
12	Soliq siyosati	27	Ma'naviy tahdidlar
13	Innovatsion texnologiya	28	Milliy madaniyat va san'at ravnaqi
14	Modernizatsiya	29	Ommaviy sport musobaqalari
15	Milliy valyuta	30	O'zbek kurashi

11-ilova

Mustaqil ishlash uchun savollar

1. Taraqqiyotning "o'zbek modeli" va tamoyillari nimalarga asoslanib ishlab chiqildi?
2. Milliy iqtisodni shakllantirish va tubdan isloh qilish boyicha qanday strategik vazifalar qoyiladi?
3. Qanday qonun va farmonlar O'zbekistonda iqtisodni shakllantirish va rivojlantirishning huqu qiy asosi bo'lib xizmat qildi?
4. Tovar va mehnat birjalari nima?
5. Iqtisodiyot sohasida bank-kredit tizimi qanday rol oynaydi? Uning qanday turlarini bilasiz?
6. Mulkdorlar sinfi qay tariqa shakllandi?
7. O'zbekiston iqtisodida qanday tarkibiy o'zgarishlar roy berdi va qaysi mahsulotlar hozirgi kunda eksport qilinmokda?
8. Iqtisodning agrar sektorida qanday o'zgarishlar yuz berganligini bayon eting.
9. Nima uchun O'zbekiston jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida barqaror iqtisodiy o'sish sur'atlarini saqladi?
10. Ma'naviy-madaniy meros nima? Xalqning ma'naviy-madaniy qadriyatlari qanday tiklandi?
11. Nima uchun mamlakat rivojida ta'lim ustuvor soha hisoblanadi?
12. Mustaqillik yillarida respublikada ilm-fan, san'at va sportni rivojlantirish boyicha amalga oshirilgan ishlar hakida bayon eting.
13. Davlatimiz tomonidan yoshlarning o'z ijodiy iste'dodi va iqtidorini jamiyat manfaatlarini yo'lida namoyon qilishi uchun nima ishlar amalga oshirilmoqda?

18-mavzu. O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvi.

Режа:

1. **Tinchliksevar o'zbekistonning tashqi siyosati asoslari va tamoyillarining shakllanishi.**
2. **O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga qo'shilishi.**
3. **MDH mamlakatlari bilan hamkorlik.**
4. **O'zbekiston Respublikasining jahon mamlakatlari bilan o'zaro hamkorligi.**

O'zbekiston mustaqillik yillarida barcha jabhalarda bo'lgani singari tashqi siyosatda ham o'z o'rnini egalladi. Buning uchun esa mamlakatimizda mustahkam asos yaratilgan edi. Jumladan O'zbekiston konstitutsiyasida mamlakatimizning tashqi siyosatdagi strategiyasi aniq ko'rsatilgan:

O'zbekiston Respublikasi xalqaro munosabatlarning to'la huquqli subektidir. Uning tashqi siyosati davlatlarning suveren tengligi, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik, chegaralarning daxlsizligi, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik qoidalariga va xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan boshqa qoidalari va normalariga asoslanadi. Respublika davlatning, xalqning oliy manfaatlari, farovonligi va xavfsizligini ta'minlash maqsadida ittifoqlar tuzishi, hamdo'stliklarga va boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirishi va ulardan ajralib chiqishi mumkin (17-modda).

Shuningdek **O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatda quyidagi asosiy tamoyillari rioya qiladi:**

Mafkuraviy qarashlardan qat'iy nazar hamkorlik uchun ochiqlik, xavfsizlikni saqlashga sodiqlik

Davlatlarning suveren tengligi va chegaralar dahlsizligini hurmat qilish;

Boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik;

Nizolarni tinch yo'l bilan hal etish;

Kuch ishlatmaslik va kuch bilan tahdid qilmaslik;

Inson huquqpari va erkinliklarini hurmat qilish;

Ichki milliy qonunlar va huquqiy normalardan xalqaro umum e'tirof etilgan qoidalari va normalarini ustuvorligi;

Davlatning, xalqning oliy manfaatlari, xavfsizligini ta'minlash uchun ittifoq tuzish va ulardan ajralib chiqish;

Tajovuzkor harbiy blokklar va uyushmalarga kirmaslik;

Davlatlararo aloqalarda teng huquqlilik va o'zaro manfaatdorlik, davlat va milliy manfaatlarining ustunligi;

Tashqi aloqalarni ham ikki tomonlama, ham ko'p tomonlama asosda rivojlantirish;

O'zbekistonning tashqi siyosatdagi dastlabki odimlarini amalga oshirish oson kechmagan albatta, mustaqillikning dastlabki kunlaridayoq O'zbekistonning milliy manfaatlariga mos keladigan puxta tashqi siyosiy yo'lni belgilash jaxon xamjamiyatiga qo'shilish, xorijiy mamlakatlar bilan siyosiy, diplomatik, iqtisodiy, ilmiy-tehnikaviy, madaniy aloqalar o'rnatish asosiy va dolzarb masalalardan biri edi. Bu osongina yechiladigan masala emas edi. Uning

murakkabligi shungdan iborat ediki, sobiq ittifoq davrida tashqi siyosat yurgizish, tashqi dunyo bilan aloqa qilish, tashqi savdoni tashkil etish Moskva, markaziy xokimiyat tomonidan olib borilar edi. Respublikalar esa jumladan O'zbekiston ham tashqi dunyodan ajralgan yopiq mamlakat edi. O'sha davrda mamlakatimiz tashqi siyosat yuritish tajribasiga ham, jahon diplomatiyasini, tashqi iqtisodiy faoliyatini tushunadigan kadrlarga ham ega emas edi. Respublikada bunday kadrlar tayyorlovchi birorta oliy o'quv yurti ham yo'q edi. O'zbekiston raxbariyatiga bu sohadagi ishlarni boshidan boshlashga to'g'ri keldi. Prezident Islom Karimov o'zining "O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li" va boshqa asarlarida mustaqil tashqi siyosat yuritish qoidalarini belgilab berdi. Shuningdek respublikaning tashqi siyosiy va iqtisodiy aloqalarini tartibga soladigan qonunlar qabul qilindi. "O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosiy faoliyatining asosiy prinsiplari to'g'risida"gi, "Chet el investitsiyalari va xorijiy investorlar faoliyatining kafolatlari to'g'risida"gi "Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risidagi" va boshqa qonunlar hamda normativ hujjatlar shular jumlasidandir. Ushbu sayi xarakterlar samarasi o'laroq bugungi kunga kelib 182 davlat O'zbekiston mustaqilligini tan olgan, 142 davlat bilan diplomatik aloqalar o'rnatilgan. O'zbekistonning chet ellarda 27 elchixonasi, 11 Bosh konsulxonasi, xalqaro tashkilotlarda 3 vakolatxonasi faoliyat ko'rsatyapti. O'zbekiston 1992 yil 2 martda BMTga qabul qilindi. 1993 yil fevralda Toshkentda BMTning vakolatxonasi ochildi va u ish boshladi. I. Karimov BMT Bosh Assambleyasining 1993 yil sentabrda bo'lgan 48-sessiyasida O'zbekiston nomidan Markaziy Osiyoda xavfsizlik, barqarorlik va hamkorlik masalalari bo'yicha BMTning Toshkentda doimiy ishlovchi seminarini chaqirish, narkobiznesga qarshi kurashni kuchaytirish, Orol muammosini hal etish va boshqa masalalar bo'yicha bir qator takliflarni o'rta qo'ydi. O'zbekiston BMT bilan qochoqlar, xavfsizlik, terrorizm, narkobiznes, mojarolarning oldini olish, integratsiya, manfaatli aloqalarni yo'lga qo'yish, ilm-fanni rivojlantirish va boshqa masalalarda keng hamkorlik ishlarini olib bormoqda.

Mustaqillik yillarida xalqaro aloqalar tizimida quyidagi ishlar amalga oshirildi:

1. 1991 yil 21 dekabrda Almatida MDHni tuzish to'g'risidagi Bitimga Ozarbayjon, Armaniston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Moldova, Tojikiston, Turkmaniston va O'zbekiston ham imzo qo'ydilar;
2. O'zbekiston 1992 yil fevral oyida tinchlikni mustahkamlash, Inson huquqlarini himoya qilish bo'yicha katta tadbirlarni amalga oshirayotgan nufuzli xalqaro tashkilot - Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkilotiga (YEXHT) a'zo bo'lib kirdi;
3. 1992 yil 15-16-fevral kunlari AQSH davlat kotibi Jeyms Beyker O'zbekistonga rasmiy tashrif buyurdi va ikki davlat o'rtasida diplomatik aloqalar o'rnatildi;
4. 1993 yil 29 oktabrda YUNESKOning Parijdagi qarorgohida O'zbekistonni YUNESKO a'zoligiga qabul qilish marosimi bo'ldi;
5. 1994 yil 28-30 sentabrda Toshkentda YEXHTning xalqaro anjumani o'tkazildi;

6. 1994 yil dekabrda Toshkentda YUNESKO ishlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi milliy komissiyasi tashkil etildi;
7. 1995 yil iyulda Toshkentda YEXHTning mintaqaviy byurosi ochildi va faoliyat ko'rsatmoqda;
8. 1995 yil iyul oyida O'zbekiston NATOning «Tinchlik yo'lida hamkorlik» dasturiga qo'shildi;
9. YEXHTning 1996 yil dekabrda Lissabon sammitida 21 asr arafasida yalpi xavfsizlik modelini yaratish xususida munozara bo'ldi;
1. 1997 yil mamlakatimizning qadimiy shaharlari Xiva va Buxoro YUNESKOning jahon madaniy qadriyatlar ro'yxatiga kiritildi va Parijda nishonlandi;
2. O'zbekistonda 1996 yil boshlarigacha amerikalik sarmoyadorlar ishtirokida 200 ta O'zbekiston-Amerika qo'shma korxonalari tashkil topdi va faoliyat ko'rsatdi;
3. 2000 yil iyulda Toshkentda Osiyo va Tinch okean mintaqasi mamlakatlari YUNESKO ishlari bo'yicha milliy komissiyasining XII mintaqaviy konferensiyasi bo'lib o'tdi;
4. YUNESKO homiyligida 2001 yil ulug' fiqshunos olimlari, islom olamining mashhur ulamolari Burxoniddin Marg'inoniy va Abu Mansur Moturudiyning yubileylari, 2002 yili Shaxrisabz shahrining 2700 yilligi, Termiz shahrining 2500 yilligi, 2003 yili esa buyuk mutasavvuf Abduxoliq G'izduvoniylar tavalludining 900 yilligi keng nishonlandi;
5. O'zbekiston mustaqilligini qo'lga kiritgan dastlabki kunlardan oq G'arb va Sharq davlatlari bilan hamkorlik qilib uni yangi bosqichlarda rivojlantirib kelmoqda;

O'zbekistonning MDH davlatlari bilan hamkorlik aloqalari ham yil sayin tobora intensiv ravishda o'sib bormoqda, quyidagi ko'rsatkichlar bknga yaqqol misol bo'la oladi:

1. 1991yil dekabrda Mustakil Davlatlar Hamdustligi tashkiloti tuzilgan;
2. 1994 yil 2 martda O'zbekiston bilan Rossiya o'rtasida har tomonlama hamkorlikni rivojlantirish to'g'risida Deklaratsiya, iqtisodiy integratsiyani chuqurlashtirish to'g'risida, harbiy sohadagi hamkorlik to'g'risida shartnomalar imzolandi;
3. O'zbekiston va Ukraina o'rtasida 1992-2003 yillarda neftni qayta ishlash, kommunikatsiya, fan-texnika, sanoat, savdo hamkorlik bo'yicha 80 dan ortiq hujjat imzolandi;
4. 1999 yilda O'zbekiston va Ukraina davlat rahbarlari imzolangan 1999-2008 yillarda o'zaro iqtisodiy hamkorlik to'g'risidagi shartnoma ikki davlat o'rtasidagi hamkorlikning asosiy yo'nalishlarini belgilab berdi;
5. 1996 yil 12 may kuni Ashgabadida O'zbekiston, Gruziya Turkmaniston va Ozarbayjon Prezidentlarining uchrashuvi bo'ldi. Uchrashuvda 4 mamlakat o'rtasida temir yo'l transporti faoliyatini muvofiqlashtirish haqida, tranzit yuk tashishni tartibga solish sohasida hamkorlik bo'yicha bitim imzolandi.
6. Co'nggi yillarda ham O'zbekistonning MDH davlatlari bilan aloqalari rivojlanib bormoqda.

O‘zbekiston tashqi siyosatida Rossiya bilan munosabatlar alohida o‘rin tutadi. Ikki mamlakat o‘rtasida o‘zaro hamkorlikni chuqurlashtirish uchun barcha huquqiy asoslar yaratilgan.

1. Jumladan, 2004 yili Strategik sheriklik to‘g‘risidagi shartnoma, 2005 yilda Ittifoqchilik munosabatlari to‘g‘risidagi shartnomaning imzolanishi O‘zbekiston – Rossiya munosabatlarini yuqori bosqichga olib chiqishda muhim asos bo‘lib xizmat qilmoqda.
2. O‘zbekiston va Rossiya xalqaro hayotning global muammolari narkotrafik, terrorizm, ekstremizm, transmilliy uyushgan jinoyatchilik kabi illatlarga qarshi kurashish masalalarida hamfikir ekanligini alohida ta’kidlash lozim. Qolaversa, bu ikki mamlakat BMT, MDH, SHHT, YEXHT kabi xalqaro tashkilotlar va integratsion tizimlar doirasida faol hamkorlik olib boradi. Mamlakatimiz tashqi savdosining 30 foizi Rossiya hissasiga to‘g‘ri kelishi uning O‘zbekistonning yetakchi iqtisodiy hamkorlaridan biri ekanligidan dalolatdir.
3. 2008 yilga kelib mamlakatimizda Rossiya sarmoyasi ishtirokidagi qo‘shma korxonalar soni 780 dan oshib ketgan. Mazkur korxonalarning 252 tasi so‘nggi ikki yilda ishga tushirildi. Ular orasida «Elektroizolit» (qurilish materiallari), «Elimpeks» (to‘qimachilik), «Baltimor-Chelak» (konserva), «Vim-Bill-Dan-Toshkent» (sut mahsulotlari) kabi samarali faoliyat ko‘rsatayotgan ko‘plab korxonalarni keltirish mumkin. Respublikamizda Rossiyaning 130 ga yaqin firma va kompaniyalari o‘z vakolatxonalarini ochgan bo‘lsa hamkor mamlakatda 350 ga yaqin qo‘shma korxonalar o‘zbekistonlik sarmoyadorlar ishtirokida faoliyat yuritmoqda. Ma’lumotlarga ko‘ra, mamlakatimiz iqtisodiyotiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri kiritilgan xorij sarmoyalarining 40 foizdan ortig‘i Rossiya Federatsiyasi ulushiga to‘g‘ri keladi.
4. «Gazprom», «Lukoil», «Soyuzneftegaz», «Stroytransgaz», «Volgaburmash» kabi energetika kompaniyalari bilan amaliy hamkorlik yo‘lga qo‘yilgan. Ayniqsa, O‘zbekiston hukumati tomonidan tasdiqlangan 2006-2011 yillarda Ustyurt hududida geologiya razvedka ishlarini olib borish dasturiga ko‘ra «Gazprom» besh yil mobaynida 400 million AQSH dollari miqdorida sarmoya kiritmoqda.
5. Umuman olganda, mamlakatlarimiz kompaniyalari o‘rtasida yoqilg‘i-energetika sohasida imzolangan sarmoyaviy loyihalar bitimi paketining umumiy miqdori 3 milliard dollardan oshadi. Xususan, 2007 yilda ana shunday hamkorlik doirasida Buxoro hududidagi «Xavzak» gaz konining ishga tushirilgani loyihalar muvaffaqiyatli amalga oshayotganini ko‘rsatadi.
2006 yilning aprelida Toshkentda MDHda birinchi bor o‘tkazilgan “Rossiya ta’limi bugun” deb nomlangan keng doiradagi ta’lim ko‘rgazmasi nafaqat ikki mamlakat balki, hamdo‘stlik mamlakatlari ta’lim tizimi mutaxassislarida katta taassurot qoldirdi.
6. Ushbu ko‘rgazmada Rossiya Fanlar akademiyasi delegatsiyasi va mamlakatning yetakchi 15 ta oliy o‘quv yurtlari rektorlari ishtirok etdi.

7. Bunday amaliy tadbir samarasi o'laroq O'zbekiston va Rossiya oliy o'quv yurtlari o'rtasida ikki tomonlama hamkorlik qilish to'g'risida 50 dan ziyod bitimlar imzolandi. Ana shunday hamkorlik natijasida bugungi kunda yurtimizda G.Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot akademiyasi, M.Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti filiallari samarali faoliyat yuritib kelmoqda.

O'zbekiston –Malayziya munosabatlari

1. Malayziya – O'zbekistonning Janubi-Sharqiy Osiyodagi ishonchli sheriklaridan biri. O'zbekiston-Malayziya hamkorligi savdo-iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish borasidagi o'zaro manfaatdorlikka asoslanadi.
2. Malayziya bilan sarmoyaviy sohada hamkorlik faol rivojlanmoqda. Prezident Islom Karimovning 2005 yildagi Malayziyaga davlat tashrifi asnosida neft-gaz konlarini o'rganish va o'zlashtirishda hamda to'qimachilik, mebelsozlik va elektrotexnika sohalarida yangi qo'shma korxonalar tashkil etishda sarmoyaviy hamkorlikni yangi bosqichga ko'tarishga xizmat qiladigan kelishuvlarga erishilgan edi. Ayni paytda mamlakatimizda Malayziya sarmoyadorlari ishtirokida tuzilgan 22 korxonalar faoliyat yuritmoqda. Ular neft-gaz ("UzMalOil", "Petronas Carigali Operating Company"), to'qimachilik ("Malika Tielvey", "Zobit", "Fikenteks"), mebelsozlik ("Fayz Mint Plaza"), elektrotexnika ("Algoritm-Malayziya"), moliya xizmati ko'rsatish ("UzbekLeasing International") sohalarida faoliyat yuritadi. Sarmoyaviy sohada Malayziyaning "Petronas" korporatsiyasi bilan hamkorlikda qator loyihalar amalga oshirilmoqda. Orol dengizining O'zbekistonga qarashli hududida, Ustyurt platosi va Surxondaryodagi sarmoyaviy bloklarda geologik tadqiqotlar olib borilmoqda, yangi konlar ochilmoqda, tozalangan metandan sintetik suyuq yoqilg'i ishlab chiqaradigan zavod qurilishi bo'yicha loyihaning texnik-iqtisodiy asoslari ishlab chiqilmoqda. Umuman, "Petronas" ning O'zbekistonga kiritadigan sarmoyasi hajmi qariyb 2 milliard AQSH dollariga yetishi kutilmoqda.
3. Munasabatlarda qishloq xo'jaligi sohasida Malayziyaning ilg'or biotexnologiyalaridan foydalanish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlashda hamkorlik masalalari alohida ahamiyat kasb etadi.
4. O'zbekistonda Malayziyaning elektronika jihozlari va axborot-kommunikatsiya texnikasi ishlab chiqaradigan yirik kompaniyalari filiallari ochish nazarda tutilgan.
5. Mamlakatlarimiz o'rtasida oliy ta'lim sohasida hamkorlik yo'lga qo'yilgan.

O'zbekiston – Yaponiya munosabatlari

1. Mustaqillik yillarida O'zbekiston bilan Yaponiya o'rtasidagi ikkitomonlama hamkorlik munosabatlarining rivojlanish dinamikasi 2002 yilda imzolangan «O'zbekiston Respublikasi va Yaponiya o'rtasidagi do'stlik, strategik sheriklik va hamkorlik to'g'risidagi Deklaratsiya»ga muvofiq tarzda barqaror rivojlanib kelmoqda;

2. O'zbekistonda Yaponiyaning JISA va JETRO agentliklari vakolatxonalari, shuningdek, yigirma ikkita yirik kompaniyalari faoliyat yuritadi. O'zbekistonda mashinasozlik, yengil sanoat, ichki va tashqi savdo, transport xizmati ko'rsatish va sayyohlik sohalari bo'yicha 10 dan ortiq investision loyihalar amalga oshirilmoqda. Qo'shma loyihalarning samarasi sifatida Samarqand avtomobil zavodida ishlab chiqarilayotgan «Isuz» markali avtobuslar, yuk mashinalari, yuk ko'taruvchi kranlarini aytib o'tish mumkin.
3. 2008 yil iyul oyida Yaponiya moliya vaziri janob Fukushima Nukaganing O'zbekistonga amalga oshirgan tashrifi chog'ida ikkitomonlama savdo-iqtisodiy munosabatlarni yanada chuqurlashtirish, mamlakatdagi qurilish loyihalari va sanoat korxonalarini modernizatsiya qilish jarayonida Yaponiya kompaniyalarining ishtirokini faollashtirish masalalari atroflicha ko'rib chiqilgan. 2008 yil avgust oyida Toshkentda «Liberallashtirish, sarmoyalarni qo'llab-quvvatlash va muxofaza qilish» to'g'risidagi Hukumatlararo bitim imzolanishi ikkitomonlama iqtisodiy hamkorlikning yangi bosqichga ko'tarilganidan dalolatdir;
4. O'zbekiston bilan Yaponiya o'rtasidagi madaniy-gumanitar sohadagi hamkorlikni yanada kengaytirish borasida Yaponiyaning bir qator do'stlik jamiyat va uyushmalari qizg'in faoliyat yuritmoqda. O'tgan yilda yangi «Date-O'zbekiston» uyushmasining tashkil etilgani va yapon jamoatchiligiga o'zbek madaniyati va san'atining turli ko'rgazma va taqdimot marosimlari orqali namoyish etib kelayotgan «Yaponiya-O'zbekiston» do'stlik uyushmasining tashkil topganiga 10 yil to'layotganini misol sifatida keltirish mumkin.

O'zbekistonning Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan hamkorlik aloqalari

1. Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlari 1991 yil 13-15-avgust kunlari Toshkent shahrida uchrashdilar. Undagi eng muhim hujjat - O'rta Osiyo va Qozog'iston Respublikalararo maslahat Kengashini tuzish to'g'risida bitim imzolandi;
2. 1991 yil 13 dekabrda Ashgabadda Markaziy Osiyo davlat boshliqlarining uchrashuvi bo'lib o'tdi. Uchrashuvda Tajan-Seraxs yo'l qurilishi bo'yicha bitim imzolandi. Uni O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston va Turkmaniston Prezidentlari imzoladilar;
3. 1993 yilning 4 yanvarida I.Karimov tashabbusi bilan Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining Toshkent uchrashuvi tashkil etildi. Uchrashuvda Markaziy Osiyo Hamdo'stligiga asos solindi. Besh davlat rahbarlari hamdo'stlik haqidagi bitimga imzo chekishdi;
4. 1993 yil 26 martda Qizil O'rdada Markaziy Osiyo davlat boshliqlarining Rossiya davlat delegatsiyasi ishtirokida birinchi anjumani bo'lib o'tdi. 1993 yil 28 iyulda Almatida Qozg'iston va O'zbekiston o'rtasida 1994-2000 yillarda iqtisodiy integratsiyani chuqurlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida bitim imzolandi;

- 1998 yil 5-6 yanvarda Ashgabadda Turkmaniston, O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston Prezidentlarining uchrashuvi bo'lib o'tdi. Beshala davlatning milliy manfaatlariga, mintaqadagi xavfsizlik va barqarorlikka mos keladigan do'stona, teng huquqli va o'zaro foydali munosabatlarni chuqurlashtirishga sodiq ekanligi tasdiqlandi.

O'zbekistonning investitsiya siyosati

- Bugungi kunda mamlakatimizda qulay investitsiya muhiti yaratilgan;
- 2008 yilda iqtisodiyotni rivojlantirish uchun barcha moliyaviy manbalar hisobidan 6,4 milliard AQSH dollari miqdorida investitsiya jalb etildi;
- bu 2007 yil bilan taqqoslaganda, 28,3 foizga ko'p bo'lib, yalpi ichki mahsulotga nisbatan investitsiyalar hajmi 23 foizni tashkil etdi;
- 2008 yilda 1 milliard 700 million AQSH dollari miqdoridagi xorijiy investitsiyalar o'zlashtirildi.
- 2008 yilda xorijiy investitsiyalarning 74 foizini to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar tashkil etdi;
- o'zlashtirilgan barcha investitsiyalarning qariyb 54 foizini korxonalar va aholi mablag'lari tashkil etadi.

O'zbekistonning halqaro terrorizmga qarshi kurashdagi ishtiroki

- O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov xalqaro tashkilotlar – BMT, OBSE, Shanxay hamkorlik tashkiloti, SEAP va boshqa tashkilotlarning minbarlaridan so'zlagan nutqlarida mintaqaviy va milliy ko'lamlardagi xalqaro terrorizmga qarshi kurashda hamkorlikni kuchaytirish lozimligini bir necha bor ta'kidlagan.
- 1999 yil noyabr oyida OBSening Istambul shahrida bo'lib o'tgan Sammitida Prezident I.A.Karimov BMT tuzilmalarida terrorizmga qarshi kurash xalqaro markazini tuzish taklifini kiritgan. 2002 yilning oktabr oyida BMT, OBSE va O'zbekiston hukumati Toshkent shahrida chaqirgan xalqaro konferensiyada 70 ta mamlakat va 40 ta xalqaro tashkilotlardan kelgan ekspertlar xalqaro terrorizmga qarshi turish strategiyasiga umumiy yondashuvlar xususida takliflarni tayyorladilar.
- Milliy xavfsizlikni ta'minlashda 2000 yilning dekabr oyida qabul qilingan "Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni katta ahamiyat kasb etadi.
- AQShda 2001 yil 11 sentabrda sodir bo'lgan fojiviy voqealardan keyin, 2001 yilning 28 sentyabrida BMTning xavfsizlik kengashi 1373 (2001)-sonli rezolyusiyani qabul qildi, bunda O'zbekiston tashabbus bilan chiqdi.
- O'zbekiston BMT xavfsizlik kengashi huzuridagi terrorizmga qarshi kurash qo'mitasi ishida MDHdagi antiterror markazi ishida qatnashib, Shanxay hamkorlik tashkiloti doirasida tegishli ishlarni ado etmoqda, antiterror kuchlar xalqaro uyushmasi kuch-g'ayratlariga hamqadam bo'lmoqda.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki O'zbekiston tarihan qisqa vaqtda dunyohamjamiyati tomonidan e'tirof etildi. Nufuzli halqaro tashkilotlarga a'zo

bo‘ldi. “Biz shuni unutmasligimiz kerakki, bunday e’tirof O‘zbekistonning jahon miqyosida ortib borayotgan nufuzi – bu avvalom bor mamlakatimizda istiqloqlning dastlabki kunlaridanoq o‘tkazib kelinayotgan, har tomonlama chuqur o‘ylangan, og‘ir avzmin, qat’iy va mustaqil siyosatning natijasidir.”

18-mavzu. O‘zbekistonning jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvi	
Ma’ruzani o‘qitish texnologiyasi	
Talabalar soni: 80 kishi	Vaqt: 2 soat
Mashg‘ulot shakli	Axborotli ko‘rgazmali, sharhli, ilg‘or pedtexnologiyalar qo‘llanadigan ma’ruza
Ma’ruzaning rejasi	1. Tinchliksevar o‘zbekistonning tashki siyosati asoslari va tamoyillarining shakllanishi. 2. O‘zbekistonning jahon hamjamiyatiga qo‘shilishi. 3. MDH mamlakatlari bilan hamkorlik. 4. O‘zbekiston Respublikasining jahon mamlakatlari bilan o‘zaro hamkorligi.
O‘quv mashg‘ulotining maqsadi: faktik materiallar asosida O‘zbekistonning jahon hamjamiyatidan munosib o‘rin egallashi va xalqaro obro‘-e’tiborini oshishi to‘g‘risida bilimlar poydevorini shakllantirish va mustahkamlash.	

O'qituvchining vazifalari: O'zbekistonning tinchliksevar mustaqil tashqi siyosat asoslari va tamoyillarini ishlab chiqilishini yoritish; O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga qushilishi, nufuzli xalkaro tashkilotlarga a'zo bo'ishi va xalkaro kengashlar uyushma tashkilotlar bilan hamkorligi to'grisida ma'lumotlar berish; O'zbekistonning MDH, mamlakatlari bilan ko'p tomonlama va ikki tomonlama hamkorligini chuqurlashib borishini ko'rsatishi; integratsiya jarayonlari ning xalqaro munosabatlarni rivojlantirishdagi rolini va O'zbekistonning xalkaro terrorizmga qarshi kurashdagi o'rnini yoritish.	O'quv mashg'ulotining natijalari: Talabalar quyidagi xulosalarga kelishi lozim: • O'zbekiston o'z tinchliksevar tashki siyosatini respublika Konstitusiyasida qayd etilgan qonun va tamoyillar asosida yuritishi haqida gapirib beradi; • O'zbekistonning jahon hamjamiyatidan munosib o'rin egallab, o'z ovozi va mavqeiga ega bo'lgan a'zo sifatida xalkaro hamkorlikni kengaytirish barobarida eng muhim va dolzarb masalalarni ilgari surayotganligini yoritadi; • MDH,ning tashkil topishi va O'zbekiston Respublikasi, uning doirasida amalga oshirayotgan iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy madaniy sohalaridagi hamkorligini bayon etadi; • aniq masalalar yordamida integratsiya jarayolarining xalkaro munosabatlarni rivojlantirishdagi roli va O'zbekiston tashqi siyosatida umuminsoniy qadriyatlarga sodiqligini har jihatdan asoslab beradi hamda xalqaro terrorizmga qarshi kurashda mamlakatimizning rolini ko'rsatadi.
O'qitish metodlari va texnikasi	Sharhli-ko'rgazmali ma'ruza, namoyish, tezkor surov, savol-javob, tushuntirish "ha va yo'q",B/B/B texnikasi.
O'qitish vositalari	Lazer proyektori, ma'ruza matni, vizual materiallar, informatsion ta'minot, tarqatma material, ko'rgazmali materiallar, xarita.
O'qitish shakllari	Ommaviy, jamoaviy, yakka tartibda.
O'qitish shart-sharoitlari	Texnika vositalaridan foydalanishga va guruhlarda ishlashga muljallangan auditoriY.
Monitoring va baholash	Ogzaki nazorat, savol-javob, o'z-o'zini nazorat qilish va reyting asosida baholash.

Mavzuning texnologik xaritasi

	Faoliyatlari

Bosqichlari , vaqti	O'qituvchining faoliyati	Talabanning faoliyati
1 - qism. Kirish (5 min)	1.1. Mashg'ulotning mavzusi, maqsadi, uslubiy va tashkiliy tomonlari hamda o'quv faoliyati natijalarini e'lon qiladi.	1.1. Eshitadilar va yozib boradilar.
	1.2. Mavzu rejasi savollarini va unga oid asosiy adabiyotlar royxatini ekranga chiqarib, ularga qisqacha izoh beradi. (1-ilova).	1.2 Eshitadilar va yozib boradilar.
2-qism. Asosiy qism (65 min)	2.1. Tarix ta'limi uzviyligi va uzluksizligi tamoyiliga amal qilgan holda talabalarning "Xuquq asoslari" fanidan olgan bilimlariga tayanib, fanlararo aloqani o'rnatadi. Talabalar diqqatini jalb etish va ularning mavzu boyicha bilimlarini aniqlash maksadida tezkor so'rov o'tkazadi: 1. Mamlakatimizning Asosiy qonunida tashqi siyosatining qanday tamoyillari mustahkamlangan? Uning mohiyati va tarixiy ahamiyati nimadan iborat? 2. O'zbekiston va BMT aloqalari haqida nimalarni bilasiz?	2.1. Savollarga javob beradilar. Fikrlarini bildiradilar.
	2.2. Javoblarni to'ldiradi, umumlashtiradi va bugungi o'quv mashg'ulotida ushbu savollarga kengroq javob olishlarini aytadi.	2.2. Eshitadilar va yozib boradilar.
	2.3. Ekranga rejaning 2-3 savoliga oid vizual materiallarni chiqaradi va ularni sharxlaydi (2-ilova,1- 2-3-slaydlar). Jumladan, BMT, YUNESKO, YEXHT MDX,, IIXT bilan O'zbekistonning har tomonlama	2.3. Eshitadilar va yozib boradilar.

	hamkorlik aloqalarini izohlab o'tadi.	
	2.4.Mavzuning 4-savolini yoritishda yurtimizning xorijiy mamlakatlar bilan faol va keng ko'lamli hamkorlik o'rnatish uchun tashqi siyosiy va iqtisodiy aloqalarini tartibga solishda quyidagi qonunlar xuquqiy kafolat bo'lib xizmat qilayotganini slayd yordamida	2.4. Eshitadilar va yozib boradilar.
	bayon etadi. Shu urinda O'zbekistonning xalkaro terrorizmga qarshi kurashdagi jahon hamjamiyatida tutgan o'rni va rolini ko'rsatib o'tadi (3-ilovalar, 1-slayd).	
	2.5. Mazkur mavzuni mustahkamlash maqsadida "ha va yo'q" nomli didaktik o'yinni qo'llaydi. Buning uchun talabalarni 4ta kichik guruhga bo'lib, ularning har biriga o'quv topshiriqlarini beradi. (4-ilovalar).	2.5. Guruxga bo'linadi va ish natijasini taqdim etadi.
	2.6. Talabalarning javoblarini tahlil etib, ayrim aniqliklar kiritgach, xulosa qiladi.	2.6. Eshitadilar va yozib boradilar.
	2.7. O'tilgan mavzu boyicha talabalar bilimlarini yanada mustahkamlash uchun B/BX/B jadvalini to'ldirish kerakligini aytib, uni to'ldirish qoidasini tushuntiradi. Jadvalni to'ldirish uchun talabalarni alohida guruhga bo'ladi.	2.7. Guruhga bo'linadi va har bir guruhdan bittadan a'zo ado etilgan vazifani taqdim etadi.
	2.8. Guruhlarning ish natijasini tekshirib, talabalar bilan birgalikda muhokama qiladi va xulosalar chiqaradi.	2.8. Eshitadilar va yozib boradilar.

3 - qism. Xulosa qismi (10 min)	3.1. Mavzu boyicha talabalarda yuzaga kelgan savollarga javob beradi va mavzu boyicha yakuniy xulosalar qiladi. Mazkur mavzu boyicha egallangan bilimlarning dolzarbligi va ahamiyatli ekanini qayd etadi hamda kelajakda ushbu bilimlardan qayerlarda foydalanish mumkinligi haqida ma'lumot beradi.	3.1. Eshitadilar va yozib boradilar.	
	3.2. Mashg'ulot jarayonida faol ishtirok qayd qiladi va baholaydi.	3.2. Eshitadilar va yozib boradilar.	arni alohi
	3.3. Mavzu boyicha mustaqil o'rganish uchun quyidagi topshiriqlarni beradi: 1. Matnni Insert texnikasi asosida o'rganib kelish 2. Mavzuga doir adabiyotlarni o'rganish (1-ilova). 3. Mavzuga oid tushuncha va atamalarning ma'no- mazmunini o'rganish.	3.3. Topshiriqlarni yozib oladilar.	
	4. Mustaqil ishlash uchun savollarga		

1-ilova

Tavsiya etiladigan adabiyotlar royxati

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. - Toshkent: "O'zbekiston", 2010.
2. Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura.- Asarlar, 1-jild.-Toshkent: "O'zbekiston", 1996.
3. Karimov.I.A. Biz tanlagan yo'l - demokratik taraqqiyot va ma'rifiy dunyo bilan hamkorlik yo'li. Asarlar, 11-jild. - Toshkent: "O'zbekiston", 2003.
4. Karimov.I.A. Tinchlik uchun kurashmoq kerak. - Toshkent: O'zbekiston, 2001.
5. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. - Toshkent: "O'zbekiston", 2009.

6. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo'lini izchil davom ettirish taraqqiyotimizning muhim omilidir. O'zbekiston Konstitutsiya qabul qilinganligining 18 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza. "Xalq so'zi", 2010 yil 8 dekabr.

7. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish konsepsiyasi (O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi 206

qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruza), "Xalq so'zi", 2010 yil 13 noyabr (№220).

8. Karimov I.A. BMT sammitining Mingyillik rivojlanishi maqsadlariga bag'ishlangan yalpi majlisidagi nutq, "Xalk so'zi", 2010 yil 22 sentabr.

9. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. - Toshkent: "O'zbekiston", 1997.

10. Usmonov D. va boshqalar. O'zbekiston tarixi. - Toshkent: "Moliya-Iqtisod", 2006.

11. O'zbekistonning yangi tarixi. Uchinchi kitob. Mustaqil O'zbekiston tarixi. - T.: "Sharq", 2000.

12. O'zbekiston Respublikasi. Ensiklopediya. - Toshkent: qomuslar bosh taxririya, 1997.

13. Rajabov K., Xasanov F. O'zbekiston tarixi solnomasi. - Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2007.

2-ilova

1-slayd

Vizual materiallar O'zbekistonning nufuzli xalqaro tashkilotlarga a'zo bo'lishi

BMT - 2 mart 1992 yil

MDH-21 dekabr 1991 yil YEXHT - 30 yanvar 1992 yil

SHHT— 15 iyun 2001 yil __

YUNESKO -29 oktabr 1993 yil

3-ilova

O'zbekistonning xalqaro munosabatlarni yo'lga qo'iishi va rivojlantirishi

- O'zbekistonni 165 davlat tan oldi;
- Jahonning 120 mamlakati bilan diplomatik aloqalar o'rnatildi;
- Toshkentda 43 ta elchixona, 1ta bosh konsulxona, 9 ta faxriy konsul, 10 ta xalqaro tashkilot vakolatxonasi, 5 ta xalqaro moliyaviy tashkilot vakolatxonasi, 3 ta savdo vakolatxonasi faoliyat yuritmoqda;
- O'zbekiston Respublikasining 46 ta diplomatik va konsullik vakolatxonasi chet davlatlarda va xalqaro tashkilotlar huzurida faoliyat yuritmoqda.

4-ilova

Tashqi siyosiy va iqtisodiy faoliyatni erkinlashtirishni huquqiy jihatdan ta'minlovchi qonunlar

- "O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari to'g'risida" (1995 yil).
- Chet el investitsiyalari to'g'risida (1998 yil).

- Xorijiy investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish chora-tadbirlari to'g'risida (1998 yil).
- Bankrotlik to'g'risida (1998 yil).
- Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida (2000 yil).

5-ilova

“ha” va “yo’q” texnologiyasi

№	Savollar	ha	Yo’q
1	Xalqaro munosabatlarda ichki milliy qonunlar xalkaro huquq normalaridan ustunmi?		
2	O'zbekiston xalqaro munosabatlarning teng huquqli subekti hisoblanadimi?		
3	Davlatlar bir-biri bilan o'zaro munosabatsiz yashay oladimi?		
4	Urushlar hamma davrlarda insonlarga kulfat keltirganmi?		
5	O'zbekiston qo'shilmaslik harakatida qatnashadimi?		
6	O'zbekistonning tashqi siyosatida iqtisodiy omil siyosiy omildan ustuvorlikka egami?		
7	Davlatlararo aloqalarda mamlakat milliy manfaatleri ustuvormi?		

6-ilova

Asosiy atama va tushunchalar

1	Halqaro munosabatlar subekti	8	Ko'p tomonlama va ikki tomonlama hamkorlik
2	Suverenitet	9	Diplomatik aloqa
3	Xalqaro konvensiyalar	10	Qo'shma korxonalar
4	Integratsiya	11	Qo'shma bayonot
5	Chet el investitsiyasi	12	Geostrategik manfaat
6	Xalqaro hamkorlik	13	Texnikaviy xavfsizlik
7	Strategik sherikchilik	14	Xalqaro terrorizm

7-ilova

Mustaqil ishlash uchun savollar

1. O'zbekiston-Respublikasi tashqi siyosatining xuquqiy asoslari va yo'llari qaysi rasmiy hujjatlarda belgilab berilgan?
2. O'zbekiston Respublikasi tashqi aloqalarini qanday vazirliklar va muassasalar amalga oshiradi?
3. O'zbekiston tashqi siyosatining asosiy tamoyillari nimalardan iborat?
4. O'zbekiston bugunga kelib qanday xalqaro tashkilotlarga a'zo? Uning O'zbekiston uchun qanday ahamiyati bor?
5. O'zbekiston va BMT aloqalari hamda respublikamizning jahon hamjamiyatiga qushilishi natijalari haqida fikringiz.
6. BMT ning sessiya va sammitlaridagi Prezidentimiz Islom Karimovning xalqaro jamoatchilik e'tiborini jalb etgan fikr, mulohazalari va muammolari haqida fikringiz.

7. O'zbekistonning YUNESKO bilan keng ko'lamli hamkorligi haqida nimalarni bilasiz?
8. O'zbekistonning xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlik aloqalari haqida fikringiz.
9. O'zbekistonning jahon iqtisodiga integratsiyalashuvi deganda nimani tushunasiz?
10. Respublika iqtisodiga xorijiy investitsiyalarni jalb etishning ma'nosini izohlab bering. O'zbekistonda qanday yirik qo'shma korxonalar bunyod etilgan?
11. O'zbekiston xalqaro terrorizmga qarshi kurashda jahon hamjamiyatida qanday ro'l oynamoqda?
12. SHXTning Toshkentdagi Mintaqaviy aksilterror tuzilmasi (MLTT) ijroiya qo'mitasi qachondan boshlab faoliyat yuritmoqda?

Mustaqil ishlarni tashkil etish shakli va mazmuni

Mustaqil ta'limning turli xil shakllari mavjud bo'lib, bunda asosiy e'tibor talabani berilgan mavzular (amaliy masalalar, topshiriqlar va keys-stadilar)ni mustaqil ravishda, ya'ni auditoriyadan tashqarida bajarishi, o'qib o'rganishi va shu yo'nalish bo'yicha bilim va ko'nikmalarini chuqurlashtirishiga qaratiladi. Talaba mustaqil ishni tayyorlashda muayyan fanning xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi:

1. darslik yoki o'quv qo'llanmalar bo'yicha fanlar boblari va mavzularini o'rganish;
2. tarqatma materiallar bo'yicha ma'ruzalar qismini o'zlashtirish;
3. mustaqil ishlar, keys-stadilar bilan ishlash;
4. maxsus yoki ilmiy adabiyotlar (monografiyalar, maqolalar) bo'yicha fanlar bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash;
5. fanga oid ma'lumotlarni o'rganish, ularni tahlil qilish;
6. talabani o'quv-ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fanlar bo'limlari yoki mavzularni chuqur o'rganish;
7. faol va muammoli o'qitish uslubidan foydalaniladigan o'quv mashg'ulotlari;
8. masofaviy (distansion) ta'lim.

O'zbekiston tarixi fanidan talabalarning mustaqil ishlarini referat, seminar, ma'ruza tayyorlash, Prezident asarlarini konspektlashtirish va boshqa shakllarda tashkil etilishi tavsiya etiladi. Mustaqil ish mavzularini belgilashda ma'ruza va seminar mashg'ulotlari mavzularini to'ldirishga harakat qilinishi lozim.

Talabalar mustaqil ta'limining mazmuni va hajmi

№	Mustaqil ta'lim mavzulari	Berilgan topshiriqlar	Bajar. muddat	Hajmi
I semestr				

1	Islom Karimovning «Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q» asaridagi tarix fanini rivojlantirish borasidagi konseptual o‘rnavalarning ahamiyati	Mavzuga doir slaydlar tayyorlash, Konspekt yozish.	1,2 haftalar	2
2	"Avesto" - tarixiy manba sifatida.	Mavzuga doir elektron slaydlarni individual tayyorlash.	1,2 - haftalar	2
3	O‘zbekiston- insoniyat sivilizatsiyasining qadimgi o‘choqlaridan biri	Qo‘shimcha adabiyotlardan foydalangan holda konspekt yozish, slaydlar	1,2- haftalar	2
4	O‘zbekistonda dastlabki davlatlarning paydo bo‘lishi va rivojlanish bosqichlari.	Qo‘shimcha adabiyotlardan foydalangan holda konspekt yozish, slaydlar tayyorlash	3- haftalar	2
5	Turkiy xalqlarning kelib chiqishi, tarqalishi va hozirgi zamon.	Etnologik adabiyotlardan foydalangan holda slaydlar tayyorlash.	3 - haftalar	2
6	Imom Al-Buxoriyning «Jome’ as-Sahih» asari - Islom dinining muhim tarixiy manbasi.	Mustaqil ravishda referatlar tayyorlash, Imom Buxoriy shaxsi haqida ma’lumotlar yig‘ish.	3,4- haftalar	2
7	Narshaxiyning «Buxoro tarixi» asari - tarixiy manba sifatida.	Asarga oid referat tayyorlash. Buxoro tarixiga oid slaydlar qilish	3,4- haftalar	2
8	IX-XII asrlarda o‘zbek davlatchiligi.	Ilk O‘zbek davlatchiligiga oid ilmiy adabiyotlar foydalangan holda referatlar tayyorlash	3,4- haftalar	2
9	O‘rta Osiyoda uyg‘onish (renessans) davri (IX-XII asrlar).	Uyg‘onish davrida O‘rta Osiyodan yetishib chiqqan Buyuk mutafakkirlar haqidagi slaydlar tayyorlash.	5,6- haftalar	2

10	O'rta Osiyolik allomalarning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasi.	Abu Rayxon Beruniy, Al-Xorazmiy, Axmad Farg'oniy va boshqa O'rta Osiyolik olimlarning insoniyat taraqqiyotida tutgan o'rni xaqida ma'lumotlar yig'ish.	5,6-haftalar	2
11	Shaxobiddin an-Nasaviyning «Sirat as sulton Jaloliddin Menkburni» asarida Jaloliddin Manguberdi faolivatining aks etishi.	Mustaqil ravishda referat tayyorlash.	7 -hafta	2
12	Jaloliddin Manguberding Vatan himoyasi yo'lidagi jasorati.	Jaloliddin Manguberdi shaxsi xaqida ma'lumotlar yig'ish.	7-xafta	2
13	Amir Temur va temuriylar davrida ilm-fan va madaniyat.	Individual ravishda slaydlar tayyorlash. Qo'shimcha adabiyotlar yordamida referat vozish.	8,9-xaftalar	2
14	Amir Temur tuzuklari – davlat boshqaruv to'g'risidagi muhim manba sifatida	Temur Tuzuklari asari xaqida yozma referat tayyorlash.	8,9-xaftalar	2
15	Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklarida ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayot.	Mavzuga oid slaydlar tayyorlash.	10-xafta	2
16	Turkiston jadidlari ilgari surgan g'oyalar, ma'rifiy qarashlar va ularning mazmun-mohiyati.	Talabalar konferensiyasiga doklad tayyorlash	11-xafta	2
17	Turkistonda mustabid sovet hokimiyatining o'rnatilishi va uning ayanchli oqibatlari.	Mavzuga oid slaydlar tayyorlash.	12-xafta	2
18	O'zbekistonda 40-yillar oxiri - 50-yillar boshidagi qatag'onlar.	Mavzuni konspektlashtirish Slaydlar tayyorlash.	13-xafta	2

19	O‘zbekistonda 50-80 yillarda iqtisodiy va ma‘naviy hayot, turg‘unlik holatlari va uning sabablari.	Mavzuga oid slaydlar tayyorlash. Mavzuni konspektlashtirish	14-xafta	2
20	Ikkinchi jahon urushi yillarida o‘zbek xalqining fashizm ustidan qozonilgan g‘alabaga qo‘shgan hissasi.	Mavzuga oid slaydlar tayyorlash. Mavzuni konspektlashtirish	15-xafta	2
21	O‘zbekistonda 50-70 yillarda paxta yakkahokimligining kuchayishi va ekologik muammolarning kelib chiqishi.	Individual ravishda slaydlar tayyorlash. Qo‘shimcha adabiyotlar yordamida referat yozish.	16-xafta	2
22	O‘zbekiston: yigirma to‘rt yillik mustaqil taraqqiyot yo‘lida.	Individual ravishda slaydlar tayyorlash. Qo‘shimcha adabiyotlar yordamida referat yozish.	17,18 haftalar	2
Jami				44

Dasturning informatsion uslubiy ta‘minoti

Mazkur fanni o‘qitish jarayonida ta‘limning zamonaviy metodlari, pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llash nazarda tutilgan:

9. texnologiyalari yordamida prezentatsiya va elektron-didaktik texnologiyalaridan foydalanilgan holda o‘tkaziladi;

13. Normativ hujjatlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. Toshkent: “O‘zbekiston”, 2012.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997 y., 9-son, 225-modda; 2013 y., 41-son, 543-modda.
3. Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997 y., 11-12-son, 295-modda; O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2007 yil, 15-son, 150-modda; 2013 y., 41-son, 543-modda.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston davlat san‘at va madaniyat institutini tashkil etish to‘g‘risida”gi Qarori. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2012 yil, 23-24-son, 257-modda.

5. Oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim dasturlari fanlari bo'yicha o'qitish sifatining har yilgi monitoringini olib borish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat test markazining Qarori. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2013 yil, 26-son, 341-modda.

14. BAHOLASH MEZONLARI

Talabalarning bilim saviyasi, ko'nikma va malakalarini nazorat qilishning reyting tizimi asosida talabanning har bir fan bo'yicha o'zlashtirish darajasi ballar orqali ifodalanadi.

Fan bo'yicha **joriy nazorat (JN)** turi **40 ball** (20+20) miqdorida belgilanadi:

1. JN fanning xususiyatidan kelib chiqqan holda (og'zaki so'rov, test, suhbat, nazorat ishi, kollokvium, uy vazifalari shaklida) o'tkaziladi;
2. Talaba JNni belgilangan vaqtda topshira olmasa, keyingi joriy nazoratgacha muddat beriladi, so'nggi joriy nazoratni topshira olmagan bo'lsa, yakuniy nazoratgacha bo'lgan muddat beriladi;
3. Amaliy mashg'ulot yakunida har bir talabanning to'plagan balli e'lon qilinadi;
4. JN o'z vaqtida talaba va o'qituvchining shaxsiy jurnaliga qo'yib boriladi;
5. JN dan 55 foiz (22 ball)dan kam to'plagan talaba yakuniy nazoratga kiritilmaydi.

Oraliq nazorat (ON) har bir fan bo'yicha **30 ball** miqdorida belgilanadi va fanning bir necha mavzularini o'z ichiga olgan bo'limi tugallangandan so'ng o'tkaziladi.

1. ON fanning xususiyatidan kelib chiqqan holda yozma va test shaklida o'tkazilishi mumkin. ON qaysi shaklda o'tkazilishi fanning Ishchi dasturida ko'rsatib o'tiladi. ON – 20 ball (yozma ish yoki test) + 10 ball mustaqil ish;
2. ON 50 soatgacha bo'lgan fanlardan bir marotaba va undan ortiq soatdan iborat bo'lgan fanlardan ikki marotaba o'tkaziladi;
 1. ON 20 ballning 55 foizi (11 ball)dan yoki mustaqil ishda 10 ballning 55 foizi (6 ball), jami 17 balldan kam ball to'plagan talaba yakuniy nazoratga kiritilmaydi;
 2. Talabalar mustaqil ishni referat, esse, yozma ish shaklida 2-ONDAN C'YH YANGACHA bo'lgan muddatda topshiradilar;
 3. ON o'tkazilish jarayonini nazorat qilish maqsadida kafedra mudiri tomonidan komissiya tuziladi. Komissiya ON ni davriy ravishda o'rganib boradi va o'tkazilish tartibi buzilgan taqdirda ON qaytadan o'tkaziladi.

Yakuniy nazorat (YAN) 30 ball miqdorida belgilanadi.

4. Yakuniy nazorat 30 ball miqdorida belgilanadi.
5. YAN semestrning so'nggi ikki haftasida o'tkaziladi;
6. JN yoki ONlardan 55 foizdan kam ball to'plagan talaba YANga kiritilmaydi.
7. YAN asosan tayanch tushuncha va iboralarga asoslangan "yozma ish" shaklida o'tkaziladi;
8. YAN natijalari 2 kun muddat ichida e'lon qilinadi;
9. Institut rahbarining buyrug'i bilan ichki nazorat va monitoring bo'limi rahbarligida tuzilgan komissiya YAN o'tkazish jarayonini davriy ravishda

o'rganib boradi va o'tkazilish tartibi buzilgan taqdirda YAN natijalari bekor qilinadi hamda YAN qaytadan o'tkaziladi.

**Fan bo'yicha talabalarning bilimini
BAHOLASH MEZONI**

10 ball “5”-9 balldan 10 ballgacha “4”-7 balldan 8 ballgacha “3”-5 balldan 6 ballgacha	30 ball “5”-26 balldan 30 ballgacha “4”-21 balldan 25 ballgacha “3”-17 balldan 20 ballgacha
15 ball “5”-14 balldan 15 ballgacha “4”-11 balldan 13 ballgacha “3”-8 balldan 10 ballgacha	40 ball “5”-35 balldan 40 ballgacha “4”-29 balldan 34 ballgacha “3”-22 balldan 28 ballgacha
20 ball “5”-17 balldan 20 ballgacha “4”-14 balldan 16 ballgacha “3”-11 balldan 13 ballgacha	

**Talabanning fan bo'yicha o'zlashtirish ko'rsatkichini nazorat qilishda
quyidagi namunaviy mezonlar tavsiya etiladi:**

A) **86-100 ball** uchun talabanning bilim darajasi quyidagilarga javob berishi lozim:

1. Xulosa va qaror qabul qilishi;
2. Ijodiy fikrlay olishi;
3. Mustaqil mushohada yurita olishi;
4. Olgan bilimlarini amalda qo'llay olishi;
5. Mohiyatini tushunishi;
6. Bilish, aytib berishi;
7. Tasavvurga ega bo'lishi.

B) **71-85 ball** uchun talabanning bilim darajasi quyidagilarga javob berishi lozim:

8. Mustaqil mushohada yurita olishi;
9. Olgan bilimlarini amalda qo'llay olishi;
10. Mohiyatini tushunishi;
11. Bilish, aytib berishi;
12. Tasavvurga ega bo'lishi.

V) **55-70 ball** uchun talabanning bilim darajasi quyidagilarga javob berishi lozim:

13. Mohiyatini tushunishi;
14. Bilish, aytib berishi;
15. Tasavvurga ega bo'lishi.

G) Talabanning bilim darajasi **0-54 ball** bilan baholanishi mumkin:

16. Aniq tasavvurga ega bo'lmaslik;
17. Bilmaslik.

13. Normativ hujjatlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. Toshkent: "O'zbekiston", 2014.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997 y., 9-son, 225-modda; 2013 y., 41-son, 543-modda.
3. Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997 y., 11-12-son, 295-modda; O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2007 yil, 15-son, 150-modda; 2013 y., 41-son, 543-modda.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutini tashkil etish to'g'risida"gi Qarori. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2012 yil, 23-24-son, 257-modda.
5. Oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim dasturlari fanlari bo'yicha o'qitish sifatining har yilgi monitoringini olib borish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat test markazining Qarori. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2013 yil, 26-son, 341-modda.

14. BAHOLASH MEZONLARI

Talabalarining bilim saviyasi, ko'nikma va malakalarini nazorat qilishning reyting tizimi asosida talabanning har bir fan bo'yicha o'zlashtirish darajasi ballar orqali ifodalanadi.

Fan bo'yicha **joriy nazorat (JN)** turi **40 ball** (20+20) miqdorida belgilanadi:

1. **JN** fanning xususiyatidan kelib chiqqan holda (og'zaki so'rov, test, suhbat, nazorat ishi, kollokvium, uy vazifalari shaklida) o'tkaziladi;
2. Talaba (**JN**)ni belgilangan vaqtda topshira olmasa, keyingi joriy nazoratgacha muddat beriladi, so'nggi joriy nazoratni topshira olmagan bo'lsa, yakuniy nazoratgacha bo'lgan muddat beriladi;
3. Amaliy mashg'ulot yakunida har bir talabanning to'plagan balli e'lon qilinadi;
4. **JN** o'z vaqtida talaba va o'qituvchining shaxsiy jurnaliga qo'yib boriladi;
5. **JN** dan 55 foiz (22 ball)dan kam to'plagan talaba yakuniy nazoratga kiritilmaydi.

Oraliq nazorat (ON) har bir fan bo'yicha **30 ball** miqdorida belgilanadi va fanning bir necha mavzularini o'z ichiga olgan bo'limi tugallangandan so'ng o'tkaziladi.

18. **ON** fanning xususiyatidan kelib chiqqan holda yozma va test shaklida o'tkazilishi mumkin. **ON** qaysi shaklda o'tkazilishi fanning Ishchi dasturida ko'rsatib o'tiladi. **ON** – **20 ball** (yozma ish yoki test) + **10 ball** mustaqil ish;
19. **ON** 50 soatgacha bo'lgan fanlardan bir marotaba va undan ortiq soatdan iborat bo'lgan fanlardan ikki marotaba o'tkaziladi;
 1. **ON** **20 ballning 55 foizi (11 ball)** dan yoki mustaqil ishda **10 ballning 55 foizi (6 ball)**, **jami 17 ball**dan kam ball to'plagan talaba yakuniy nazoratga kiritilmaydi;
 2. Talabalar **mustaqil ishni referat, esse, yozma ish** shaklida 2-ONDan c'yr YaNgacha bo'lgan muddatda topshiradilar;

3. **ON** o‘tkazilish jarayonini nazorat qilish maqsadida kafedra mudiri tomonidan komissiya tuziladi. Komissiya **ON** ni davriy ravishda o‘rganib boradi va o‘tkazilish tartibi buzilgan taqdirda **ON** qaytadan o‘tkaziladi.

Yakuniy nazorat (YaN) 30 ball miqdorida belgilanadi.

4. Yakuniy nazorat **30 ball** miqdorida belgilanadi.
5. **YaN** semestrning so‘nggi ikki haftasida o‘tkaziladi;
6. **JN** yoki **ON**lardan **55** foizdan kam ball to‘plagan talaba **YaN**ga kiritilmaydi.
7. **YaN** asosan tayanch tushuncha va iboralarga asoslangan **“yozma ish”** shaklida o‘tkaziladi;
8. **YaN** natijalari **2 kun** muddat ichida e‘lon qilinadi;
9. Institut rahbarining buyrug‘i bilan ichki nazorat va monitoring bo‘limi rahbarligida tuzilgan komissiya **YaN** o‘tkazilish jarayonini davriy ravishda o‘rganib boradi va o‘tkazilish tartibi buzilgan taqdirda **YaN** natijalari bekor qilinadi hamda **YaN** qaytadan o‘tkaziladi.

Fan bo‘yicha talabalarning bilimini BAHOLASH MEZONI

10 ball “5”-9 balldan 10 ballgacha “4”-7 balldan 8 ballgacha “3”-5 balldan 6 ballgacha	30 ball “5”-26 balldan 30 ballgacha “4”-21 balldan 25 ballgacha “3”-17 balldan 20 ballgacha
15 ball “5”-14 balldan 15 ballgacha “4”-11 balldan 13 ballgacha “3”-8 balldan 10 ballgacha	40 ball “5”-35 balldan 40 ballgacha “4”-29 balldan 34 ballgacha “3”-22 balldan 28 ballgacha
20 ball “5”-17 balldan 20 ballgacha “4”-14 balldan 16 ballgacha “3”-11 balldan 13 ballgacha	

Talabaning fan bo‘yicha o‘zlashtirish ko‘rsatkichini nazorat qilishda quyidagi namunaviy mezonlar tavsiya etiladi:

A) **86-100 ball** uchun talabaning bilim darajasi quyidagilarga javob berishi lozim:

20. Xulosa va qaror qabul qilishi;
21. Ijodiy fikrlay olishi;
22. Mustaqil mushohada yurita olishi;
23. Olgan bilimlarini amalda qo‘llay olishi;
24. Mohiyatini tushunishi;
25. Bilish, aytib berishi;
26. Tasavvurga ega bo‘lishi.

B) **71-85 ball** uchun talabaning bilim darajasi quyidagilarga javob berishi lozim:

27. Mustaqil mushohada yurita olishi;

28. Olgan bilimlarini amalda qoʻllay olishi;
29. Mohiyatini tushunishi;
30. Bilish, aytib berishi;
31. Tasavvurga ega boʻlishi.

V) **55-70 ball** uchun talabanning bilim darajasi quyidagilarga javob berishi

lozim:

32. Mohiyatini tushunishi;
33. Bilish, aytib berishi;
34. Tasavvurga ega boʻlishi.

G) Talabanning bilim darajasi **0-54 ball** bilan baholanishi mumkin:

35. Aniq tasavvurga ega boʻlmaslik;
36. Bilmaslik.

Ўқув-услугий қўлланмадаги маърузаларнинг технологик хариталарини тайёрлашда С.Маҳкамов ва А.Одиловларнинг номутахассис факультетлар бакалавр йўналишларида “Ўзбекистон тарихи” фанини ўқитиш учун тавсия этилган услубий қўлланмадан кенг фойдаланилди.